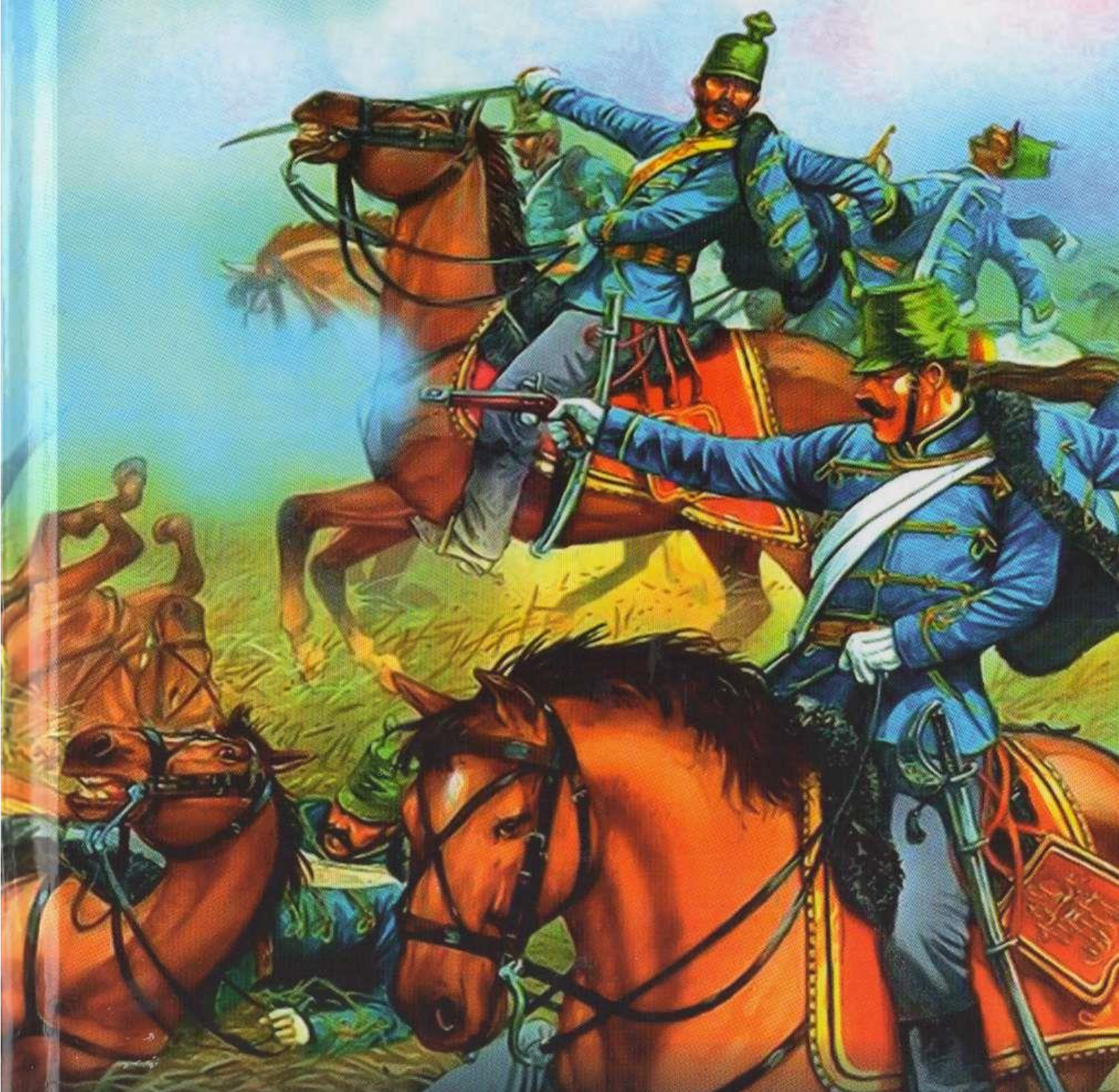

JAHON ADABIYOTI DURDONALARI

E.M. HEMINGUEY

ALVIDO, QUROL

JAHON ADABIYOTI DURDONALARI

**ERNST MILLER
HEMINGUEY**

ALVIDO, QUROL
(roman)

**«Ilm-ziyo-zakovat»
TOSHKENT – 2019**

UO'K: 821.111(73)

KBK: 84 (7AQSh)

H-41

Ernst Miller Heminguey. «Alvido, qurol» / roman/ ruschadan **Ibrohim G'afurov** tarjima«Jahon adabiyoti durdonalari» turkumi T«Ilm-ziyo-zakovat», 2019. – 320 b.

Nashrga tayyorlovchi, qo'shimcha iqtibos va izohlarni kirituvchi:
Ergashboy MATYOQUBOV.

*Qo'lingizdagi ushbu kitob AQSHDda yashab ijod etgan adib **Ernst Miller Heminguey** (1899-1961) qalamiga mansub. Ushbu romanni o'zbek tiliga rus tili orqali **Ibrohim G'afurov** “Alvido, qurol” nomi ostida tarjima qilgan.*

*Shuni bilingki, badiiy asarni tarjima qilish (ayniqsa, turkiy tillarga mansub bo'lmagan tildan tarjima qilish) shu asarni qaytadan yozish bilan teng qiyinchilikka ega. Shu tildagi iboralarni so'zlarni, jummalarni yoki maqol-matallarni maromiga yetkazib tarjima qilish juda mushkul ish hisoblanadi. Chunki bunda tarjimondan bevosita eng kamida ikkita xorijiy tilni mukammal bilish, shuningdek, o'sha til egalari – xalqning turmush-tarzi, etnografiyasini, madaniyatini va tarixini mukammal bilish talab etiladi. Shuning uchun **Ibrohim G'afurov** ham doimo xalqimizning, ayniqsa, o'quvchi yoshlarimizning tahsin-u tashakkuriga sazovor bo'lgan. Biz ham shular qatorida tarjimon – **Ibrohim G'afurov**dan ushbu xizmatlari uchun behad xursandmiz!*

Ushbu kitob ilk bor o'zbek tilida 1986-yilda chop etilgan. Bu nashrida ayrim so'z va jumalarning ma'nosi izohlanmagan yoki ruscha so'zlar, yoki baynalmilal jumalar orqali berilgan edi. Bu holat bilan biz tarjimonlarni yoki nashriyot xodimlarini kamsitish fikridan yiroqmiz. Faqat hozirgi davr kitobxonlarining talab va iltimoslariga asosan asar tarjimasiga qo'shimcha izoh-u iqtiboslar kiritildi, ruscha yoki baynalmilal so'zlar, imkon boricha, o'zbekchalashtirildi. Shuningdek, hozirgi o'zbek adabiy tili qoidalari asosida qayta tahrirlandi.

“Alvido, qurol” asarida birinchi jahon urushi tasvirlangan. Asar asosan avtobiografik xususiyatga ega, ya'ni adib ushbu asarda bevosita o'zi ko'rgan va ishtirok etgan voqealarni qalamga olgan. Demak, ushbu asarni hech bir muholag'asiz realistik roman deyishimiz mumkin.

Asarda birinchi jahon urushining aybdorlari kim ekanligi badiiy bo'yoqlar asosida juda aniq tasvirlangan. Qaysi tarafda turib jang qilayotganlaridan qat'i nazar, askarlar dunyodagi eng ajoyib odamlar. Urushni boshlaganlar esa eng iflos odamlardir. Asarni o'qish davomida ushbu fikrlarning qanchalik haqiqat ekanligiga guvoh bo'lasiz.

UO'K: 821.111(73)

KBK: 84 (7AQSh)

ISBN: 978-9943-5770-1-4

© Ernst Miller Heminguey.
© «Ilm-zoyo-zakovat», 2019 yil.

MUALLIF SO‘ZBOSHISI¹

Bu kitob Parijda, Ki-Uestda, Floridada, Piggota, Arkanzas, Kanzas-Siti, Missuri, Sheridan, Vayomingda yozildi; 1929-yil ko‘klamida Parijda so‘nggi tahrirdan chiqarildi.

Birinchi qoralamasini yozayotganimda Kanzas-Sitida o‘g‘lim Patrik tug‘ildi, uni onasining qornini kesib oldilar. Men Ouk-Parkda, Illinoysda, so‘nggi qoralamasining ustida ishlayotganimda otam o‘zini otib qo‘ydi. Bu kitobni tugatganimda hali o‘ttizga kirmagandim, u birjada² inqiroz ro‘y bergan kun dunyo yuzini ko‘rdi.

Men doim, otam shoshdi, deb o‘ylayman, biroq, balki, uning sabr kosasi to‘lib ketgandir. Otamni nihoyatda sevardim, shuning uchun u hakda bir narsa deb mulohaza yuritishim lozimmas.

Men barcha ushbu voqealarni va o‘zimiz yashagan joylarni, o‘sha yili bo‘lgan yaxshi-yomon gaplarning hammasini eslayman. Lekin hammasidan ham kitobda yashagan hayotimni, o‘zim kunba-kun to‘qib chiqargan hayotni yaxshiroq xotirlayman. Shu mamlakat, shu odamlar va ularning boshdan kechirganlarini to‘qir ekanman, dunyoda mendan ham baxtliroq odam yo‘q edi. Har kuni men yozilganlarni bir boshdan o‘qib chiqar va shundan so‘ng davom ettirar va har kuni yaxshi yozib turganimda, bundan bu yog‘iga nima yozishim ma‘lum bo‘lgan bir paytda ishni to‘xtatar edim.

Kitob fojia bilan tugayotgani meni ranjitmasdi, chunki, men umuman hayot – fojiadan iborat, uning hamma ko‘chalari bir joyga olib boradi, deb bilardim. Biroq yoza olishingdan, yozganda ham haqqoniy qilib, keyin o‘zing o‘qiganda ham lazzatlanadigan qilib yoza olishingdan va har kuningni mana shu yoqimli ish bilan boshlashdan quvonchliroq narsa yo‘q bo‘lsa kerak. Buning oldida boshqa hamma narsa arziyas gaplardir.

1926-yilda bir romanim chiqqan edi. Lekin uni yozgan

¹ So‘zboshi 1948-yilda chiqqan bezakli nashrga yozilgan.

² **Birja** (yunoncha: byrsa – hamyon) – 1) qimmatbaho qog‘ozlar va har xil mollar bilan savdo-sotiq qiladigan yirik savdo muassasasi; 2) bozorni uyushtirishning tashkiliy shakli.

paytlarim hali roman ustida qanday ishlash kerakligini mutlaqo bilmasdim: men juda ham tez yozar va aytadigan gapim qolmagandagina to'xtardim. Shuning uchun birinchi qoralamasi juda ham yomon chiqdi. Men uni yarim yilda yozib tugatdim, keyin mutlaqo qaytadan ko'chirib chiqdim. Lekin qayta ishlayotganda men juda ko'p narsalarni o'rgandim.

Noshirim, Charlz Skribner otlarning yaxshi-yomonini ajratishga usta, nashriyot ishlari haqida nimani bilish kerak bo'lsa, barini, ehtimol, bilsa ham kerak, o'rganmagan quloqqa garchi g'alati eshitilsa-da, kitoblarni ham uncha-muncha tushunadi, mendan bezaklarga qanday qaraysiz, kitobingizni bezakli qilib chiqarsak, rozimisiz, deb so'rab qoldi. Agar rassom yozuvchiday o'z ishining ustasi bo'lmasa, bunga javob berish oson bo'ladi, chunki yozuvchi o'zi jonli guvoh bo'lib ko'rgan-bilgan hodisalarni, mamlakatlarni, narsalarni bulardan bexabar bir kimsa tomonidan bilar-bilmas aks ettirilishiga sira rozi bo'lolmaydi.

Agar men voqeasi Bagam orollarida kechadigan roman yozganimda edi, men uning bezaklarini Uinslou Xomer ishlashini istagan bo'lardim, biroq shundayam undan biron narsani bezashni emas, Bagam orollarini va u yerda ko'rganlarini chizishni so'ragan bo'lardim. Agar men Mopassan¹ bo'lganimda (qani edi, unday bo'lish o'liklarga ham, tiriklarga ham, nasib bo'lsa) men o'z kitoblarimga bezak sifatida Tuluz-Lotreknining rasm va suratlarini, Renuar umrining o'rtasida chizgan ayrim plenerlarini² olgan bo'lardim. Normand tabiati manzaralariga esa hech kimning qo'lini urdirmagan bo'lardim, chunki hech bir rassom bunda u bilan tenglasholmasdi.

Agar falon yo piston yozuvchi bo'lganimda deyiladigan bo'lsa, ularga munosib rassomlarni topsa bo'lardi. Lekin u yozuvchilar hozir bo'lmaganlariday, u rassomlar ham hozir o'lib ketishgan, Maks Perkins va yana boshqa ko'plar ham o'tgan yili o'lib ketishdi. Bu yilning shunisi yaxshiki, oldinda bizni qanday ayriliqlar kutayotgan bo'lmasin, u o'tgan yildan ko'ra yomonroq bo'lmaydi, yoki 1944-yil, yoki 1945-yilning erta qish va ko'klam

¹ Anri Rene Alber Gi Mopassan (1850-1893) – fransuz yozuvchisi

² Plener (fransuzcha: plein air – ochiq havo) – rang-tasvirda quyosh nuri va atmosfera bilan bog'liq havodagi o'zgarishlarni qanday bo'lsa, shundayligicha tasvirlash.

chog'larichalik yomon bo'lmas. Bular ayriliqlarning mo'l hosilari ko'tarilgan yillar edi.

Biz ushbu yilni o'rtada pul yig'ib shampan sotib olib San-Vellida, Aydaxoda kutib olganimizda, kimdir bir o'yin taklif qildi: tortilgan arqon yoki yog'och kaltak tagidan yelkada sudralib o'tish kerak edi, o'tayotganda hech qayeringiz arqon yoki tayoqqa tegib ketmasligi shart qilingandi. Men bir burchakda Ingrid Bergman bilan qo'lbola shampanni ichib o'tirardim, unga dedim: «Qizim, bu yil yillarning eng Xudo urgani bo'ladi» (Sifatlar tushirib qoldiriladi).

Bergman xonim, nega unday deb o'ylaysiz, dedi. Unga hozircha hamma yillar bir-biridan yaxshi bo'lib kelgan, shuning uchun mening fikrimga qo'shilishi qiyin edi. Men so'zga boy emasman, so'zning kiftini keltirib gapirolmayman, shuning uchun buning sabablarini sizga batafsil tushuntirib berolmayman, lekin qator, bir-biriga bog'lanmagan alomatlariga qaraganda, yaxshilik bo'lishini kutish qiyin, tayoqningmi, arqonningmi tagidan o'rmalab o'tayotgan boyvachchalarning ko'rinishi ham yaxshilikdan darak bermaydi, dedim. Shu bilan gapni tugatdik.

Shunday qilib, bu kitob birinchi marta 1929-yilda, Nyu-York birjasida talafot yuz bergan kuni maydonga chiqdi. Bezakli nashri bu yil kuzda chiqishi kerak. Bu vaqt ichida Skott Fitsjerald o'ldi, Tom Vulf o'ldi, Jim Joys o'ldi (u biograflari¹ tomonidan o'ylab yozilgan Joysga sira o'xshamaydi, antiqa o'rtog'imiz edi. Bir kuni u ichib o'tirganimizda, mening kitoblarim sizga juda ham ibtidoiy bo'lib ko'rinmaydimi, deb so'ragandi); Jon Bishop o'ldi, Maks Perkins o'ldi. O'lishi kerak bo'lgan yana bir qancha odamlar o'lib ketishdi; bir xillari Milan benzin shoxobchalarida oyoqlaridan osildilar, boshqalari yaxshimi, yomonmi bombardimon qilingan nemis shaharlarida osib qo'yildi. Qanchadan qancha noma'lum, nomsiz, nishonsiz, biroq hayotni juda ham sevgan kishilar yo'q bo'lib ketishdi.

Bu kitob «Alvido, qurol!» deb ataladi, u yozilgandan keyingi uch yildan bu yog'iga yer yuzining qayeridadir to'xtovsiz urush bo'lyapti. Ko'plar o'shanda nega bu odam muncha urush

¹ Biograf – mashhur shaxslarning tarjimai holini tuzuvchi, o'rganuvchi shaxs.

bilan band bo'lib ketdi, deb hayron bo'lib yurishgandi, lekin 1933-yildan keyin endilikda hattoki ularga ham yozuvchi odam surbetlarcha qilinayotgan muttasil qirg'inlarga, razil jinoyatlar bilan to'la urushlarga hech qachon befarq qarab turolmasligi ravshan bo'lib qoldi. Men ko'p urushlarda qatnashdim, shuning uchun bu masalada g'arazim qattiq, hatto juda ham qattiq. Bu kitobning muallifi ongli suratda shu fikrga keldiki; urushlarda jang qilayotgan odamlar dunyodagi eng ajoyib odamlardir, frontning qizg'in qismlariga kirib borganing sari bunday ajoyib kishilarga ko'proq duch kela boshlaysan. Lekin urushni boshlaganlar, uning oloviga yana olov tashlab turganlar iqtisodiy raqobatdan, foyda undirishdan boshqa narsani o'ylamaydigan to'ng'izlardir. Men urushda boylilik orttirganlar, urush olovini yoqqanlar urushning birinchi kunlarida yoq mamlakat fuqarolarining muxtor vakillari tomonidan otib tashlanmog'i zarur, deb hisoblayman.

Bu kitobning muallifi, agar jangga ketayotganlar unga lutfan topshirsalar, bunaqangi otib tashlash bo'ladigan bo'lsa, uni tashkil etishni o'z zimmasiga jon-jon deb olgan bo'lur edi va bu ishning hammasi, imkoni boricha, odamiylik va axloq-odob doirasidan chiqmay ado etilishiga (axir otilyotganlar orasida har xil odamlar bo'lishi mumkin-da) hamda ularning jasadlari, shubhasiz, dafn etilishiga rioya qilgan bo'lurdi. Hattoki, ularni sellofanda yoki shunga o'xshash biror zamonaviy sintetik narsada o'rab ko'milishiga ham qarshilik qilmasdi. Mabodo, oxiri borib boshlangan urushda mening ham hissam borligi aniqlanguday bo'lsa, qanchalik qayg'uli bo'lmasin, mayli, meni ham o'sha o'qchilar vzvodi¹ otib tashlasin. Keyin meni ham, istasalar, sellofanga o'rab yoki o'ramasdan ko'msinlar, yoxud mening yap-yalang'och tanimni tog' yonbag'ridan ulotqirib yubora qolsinlar. Roziman.

Shunday qilib, oradan yigirma yilcha o'tdi, binobarin, mana sizga kitob va mana unga so'zboshi.

Finka-Vijiya, San-Fransisko-de-Paula, Kuba 30 iyun
1948-y.

¹ **Vzvod** (ruscha: «взводит») so'zidan – yuqori ko'tarish) – rota, batareya tarkibiga kiradigan kichikroq bo'linma.

BIRINCHI KITOB

I BOB

O'sha yili yoz oxirlarida biz qishloqda, kulbada turardik. Kulbadan narida daryo bilan vodiy, ulardan ham olisroqda tog'lar yastanib yotardi. Daryoning o'zani oftobda oqargan, quruq qayrag'ochlar va mayda shag'al bilan qoplangan, daryo shoxobchalarida esa suv tip-tiniq va ko'm-ko'k bo'lib, sho'x shaldirab oqib borardi. Kulba oldidagi yo'ldan qo'shinlar o'tib borar, ularning oyog'idan ko'tarilgan to'zon yog'ochlarning barglariga o'tirardi. Yog'ochlarning shoxlari ham changga burkangandi, o'sha yili yaproqlar erta to'kila boshlagandi, biz bo'lsak, yo'ldan qo'shinlarning o'tib borishini, chang-to'zonning ko'kka o'rlashini, shamol yaproqlarni yulqib-sulqib uchirib ketayotganini, askarlarning odimlarini, so'ngra esa kimsasiz, bo'm-bo'sh tuproq yo'lda yolg'iz yaproqlargina to'kilib yotishini tomosha qilardik.

Vodiy yerlari hosildor edi, unda bog'zorlar serob edi, vodiy etagidagi tog'lar esa taqir qo'ng'ir tog'lar edi. Tog'larda jang ketmoqda edi, kechalari portlashlardan yolqinlar ko'tarilardi. Qorong'ida ular shafaqqa o'xshab ko'rinardi: faqat tunlari etni junjiktirib sovuq turar, havo quruq edi.

Ba'zan qorong'ida derazadan qo'shinlarning o'tib borishini, to'p-to'pxonalar tortib kelayotganini eshitib qolardik. Tunda yo'lda qatnov zo'rayar, ikkala tomoniga yashik-yashik o'q-dori ortgan xachirlar¹, ustiga askarlar tushgan, yuklariga brezent² tashlagan kulrang mashinalar shoshilmay to'xtovsiz o'tib turardi. Kunduzlari ham shatak³ mashinalar og'ir to'plarni sudrab borar,

¹ Xachir – ot (biya) bilan eshak (hangi)dan urchigan, yuk tashuvchi uy hayvoni.

² Brezent (gollandcha: presenning – o'ramoq) – zig'ir tolasidan yoki zig'ir to'lasini bilan paxta ipidan to'qiladigan, suv o'tkazmaydigan qalin, qo'pol mato.

³ Shatak – o'zi yurolmaydigan ulov, transport vositasini boshqa ulovga, transport

to'plarning og'ir stvollariga ko'm-ko'k shox-shabbalar tashlab qo'yilgan, shatakchilar ham quyuq yashil shoxlar va tok zanglari bilan berkitilgan edi. Bizdan shimol yoqda vodi, vodi, dari nari- da kashtanzor¹, kashtanzordan ham nari- da daryoning bu betida baland tepalik bor edi. Shu tepalikni egallashga bir necha marta urinib ko'rildi, lekin bundan hech narsa chiqmadi. Kuz kirib, yomg'ir ketidan yomg'ir quyib bergach, kashtanlarning yaproqlari duv to'kildilar-da, shoxlari qip-yalang'och bo'lib qoldilar, daraxtlarning tepalari yomg'irdan qorayib ketdi. Tokzorlarning ham orasi ochilib, quruq novdalargina qoldi, tevarak-atrof qo'ng'ir tusga kirdi, hamma yoq rutubat, kuzgi so'lg'inlikka cho'mdi. Daryo usti tuman bilan qoplangan, tog'lar tepasida bulutlar suzib yurardi; yuk mashinalari yo'llardan loy sachratib borar, yomg'irpo'sh kiygan askarlar ham loyga belangan, ivigan holda borardilar: ularning multiqlari ham ho'l edi; qayishlaridagi ikkita kulrang charm patron sumka 6,5 millimetrli ingichka patronlar joylangan oboymalardan² zil tortib, yomg'irpo'sh tagidan ko'tarilib turar va go'yo yo'ldan borayotgan askarlarni olti oylik homiladorday qilib ko'rsatardi.

Kichkina och tusli yengil mashinalar ham o'tar, ularni tez haydab borishardi; ko'pincha haydovchining yonida ofitser o'tirar, orqa tomonda ham ofitserlar bo'lardi. Bular yuk mashinalarga qaraganda ko'proq loy sachratib ketardi. Agar ofitserlardan biri juda ham pakana bo'lib, orqa o'rindiqlarda ikki general o'rtasida o'tirgan bo'lsa-yu, azbaroyi bo'yi kaltaligidan yuzi ko'rinmay, faqat shapkasining tepasi-yu, torgina yelkasigina ko'rinib tursa va buning ustiga mashina g'oyat tez ketayotgan bo'lsa – ajabmaski, shu kishi qiroli edi. Uning qarorgohi Udinada bo'lib, deyarli har kuni shu yo'ldan ahvolni bilish uchun o'tib turar, ahvol esa juda yomon edi.

Qish boshlanishi bilan surunkasiga yomg'ir quyib berdi, yomg'ir bilan birga vabo tarqaldi. Lekin uning oldi olindi, vabo davomida qo'shinda faqat yetti ming kishigina o'ldi, xolos.

vositasiga tirkab olib yurish usuli; tirkaladigan yoki tirkovga oladigan narsa.

¹ **Kashtan** (lotincha) – qoraqayinlarga mansub daraxt va uning mevasi (yong'og'i).

² **Oboyma** (ruscha: oboyma – o'q joylanadigan ramka, halqa) – 1) avtomat yoki to'p panchaning o'q joylanadigan va magazin korobkasiga suqib qo'yiladigan ramkasi. 2) mashina detallarining mahkam ushlab, tutib turuvchi gardish qismi.

II BOB

Yangi kirgan yilda ancha g'alaba qozonildi. Vodiy etagi-dagi balandlik va kashtanzorlar ishg'ol qilindi, vodiyni janub tomonidagi yerlarda ham g'alaba qozonildi va biz avgust oyida daryodan o'tib, Goritsiyada joylashdik; biz turgan uyni devor-lariga arg'uvon¹ pechakgul chirmashib ketgan, baland chetan² bilan to'silgan bog'da favvora otilib turar, qalin, sersoya daraxt-lar ko'p edi. Endi janglar shu atrofdagi tog'larda, bizdan bir chaqirim ham kelmaydigan joylarda borardi. Shahar juda ajoyib, biz turgan uy esa juda chiroyli edi. Daryo bizning ortimizda oqardi, shaharni ham osongina qo'lga kiritdik, lekin nariroqdagi tog'larni ishg'ol qila olmadik; men shunisiga xursand edimki, avstriyaliklar qachonlardir urush tugasa, qaytib boramiz-ku, de-gan o'y bilan bo'lsa kerak, shaharni aytarli bombardimon qilish-mas, yo'liga po'pisa qilib qo'yadilar, xolos. Aholi ketmay, sha-harda qolgan edi, bu yerda gospitallar³ ham, qahvaxonalar ham, muyulishlarda artilleriya⁴ ham, biri askarlarga, ikkinchisi ofitser-larga mo'ljallangan islovtxona ham bor edi; yoz oxirlab, tunlar sovuq bo'lib qoldi, yaqin tog'lardagi janglar, snaryadlar⁵ mayish-tirib, pachaqlangan ko'priklarning temiri, jang bo'lib o'tgan daryo bo'yidagi buzilgan tunnel, maydon atrofidagi daraxtlar va maydonga chiqadigan ko'chaning ikki betidagi qo'sha-qo'sha yog'ochlar – bularning bari va yana shaharda oyimtillalarning borligi, qirol o'zining och rangli mashinasida o'tib-ketib turgan-ligi, endi uning basharasini va dutor bo'yin kichkina gavdasini,

¹ Arg'uvon (*forscha*) – yog'och o'ymakorligida ishlatiladigan, bahorda ochiladigan qirmizi gulli daraxt.

² Chetan – 1) sochiluvchi yuklarni tashish uchun tol, tut novdalaridan to'qib yasalgan maxsus kajava, kuzov; 2) chetandan qilingan, chetan bilan o'ralgan (*asarda shu ma'noda*); 3) ra'noguldoshlar oilasiga mansub, qizil yoki sarg'ish shoda-shoda mevali daraxt yoki buta hamda uning mevasi.

³ Gospital (*lotincha*: *hospitales* – mehmondo'st) – odatda harbiylar yotib davolanadigan kasalxona.

⁴ Artilleriya (*fransuzcha*: *artillere* – tayyorlamoq, shaylamoq) – 1) to'p, minomyot va shu kabilarning otish qurollari majmui; 2) shunday qurollar bilan qurollangan qo'shin turi; 3) to'p-zambaraklar, ularning tuzilishi va urushda qo'llanishi haqidagi fan.

⁵ Snaryad (*ruscha*: *снаряд* – asbob; qurol, to'p o'qi, yoriluvchi bomba) – 1) artilleriya qurollaridan otiladigan o'q-dori turi (*bu yerda shu ma'noda*); 2) ba'zi texnik qurilmalar nomi.

echkinikiga o'xshash bir tutam oppoq soqolini ko'rish mumkin bo'lib qolgani – bularning bari va yana devorlari o'pirilgan, ichi ko'rinib yotgan uylar, bog'larda, ba'zan esa ko'chalarda uyulib yotgan singan g'isht uyumlari, taxta-yog'ochlar, Karsoda ishlar jo'nashib ketganligi bu yilgi mavsum biz qishloqda turgan paytimizdagi bulturgi kuzakdan butunlay boshqacha ekanligini ko'rsatib turardi. Urush ham boshqacharoq bo'lib qolgandi.

Shaharning narigi tomonidagi tog'dagi emanzor o'rmon xarob bo'ldi. Biz shaharga kirgan mahalda yozda bu o'rmon ko'm-ko'k ko'karib turgandi, endilikda esa o'rmondan faqat to'nkalar-u, majaqlangan yap-yalang'och tanalarigina qoldi; yer ham butunlay ag'dar-to'ntar qilib yuborilgandi: kuz oxirlagan kezlar edi, bir kuni men ilgarigi emanzor o'rmon xarobasida turib, tog' ortidan bostirib kelayotgan bulutni ko'rdim. Bulut shitob bilan keldi-yu, bir zumda oftob xiralashib, sarg'ayib qoldi, keyin hamma yoqdan nur o'chdi, ko'k yuzi qorong'i tortdi, tog' ustini bulut o'radi va hash-pash deguncha ustimizga yopirildi, qor kelmoqda edi. U shamol bilan bo'ralab urdi, yalang'och yer uning tagida g'oyib bo'ldi, faqat to'nkalgina serrayib qoldilar, to'plarning usti ham qor bilan qoplandi. Xandaqlarning¹ orqa tomonidagi hojat joylariga izlar tushdi.

Kechqurun shaharga tushib, men ofitserlar kiradigan islovatxonaning derazasi oldida o'rtoq'im bilan bir shisha asti ichib o'tirardim. Tashqarida qor yog'ar va biz uning og'ir va shoshilmay yog'ayotganiga termilib o'tirib, qor bu yilgi ishlarga ham yog'ayotganligini anglardik. Daryoning yuqori qismidagi tog'lar qo'lga kiritilmadi; daryo orqasidagi tog'larning ham birontasi egallanmadi. Bularning bari kelasi yilga qoladi. Og'aynim ko'chada balchiqlardan ohista o'tib borayotgan polkimizning² ruhoniysini ko'rib qoldi-da, derazani chertib uni chaqira boshladi. Ruhoniy boshini ko'tardi. U bizni ko'rgach, jilmaydi. Og'aynim uni barmog'i bilan imladi. Ruhoniy boshini liqillatib, o'tib ketdi.

¹ **Xandaq** (*arabcha*; chuqur, o'ra, okop) – shahar, qal'a, qo'rg'on, mudofaa istehkomlari tashqi devori yonidan dushman o'tolmasligi uchun gir aylanasi qazilgan uzun chuqurlik.

² **Polk** (*ruscha*; bir gala, to'p (qiz); olomon; qo'shin) – odatda, diviziya yoki brigada tarkibiga kiradigan va bir necha batalon va rotadan tashkil topgan harbiy qism.

Kechqurun ofitserlar oshxonasida spagetti¹ yeb bo'lingach, spagettini hamma jiddiy qiyofada o'tirib, sanchqiga osiltirib ilib olardi-da, shosha-pisha damini chiqarmay ichiga tortar, keyin esa kajava² idishga solingan vinodan ho'plardi. Vino solingan ko'za metall tokcha ustida chayqalib turar, kimga kerak bo'lsa, ko'rsatkich barmog'i bilan uning bo'g'zini engashtirar, shunda stakan tip-tiniq, o'tkir va yoqimli arg'uvoniy may bilan to'lib chiqardi, spagetti yeb bo'lingach, kapitan kashishning³ jig'iga tega boshladi.

Kashish yosh edi va sal narsaga darrov qizarib ketardi, u hammamiz qatori harbiy kiyim kiygan, faqat kulrang frenchi-ning⁴ so'l ko'krak cho'ntagi ustida to'q qizil duxobadan xoch qadalgan edi. Kapitan meni nazarda tutib, italyanchani buzib-netib gapirar, chamasi, shunday qilsam, gapimni yaxshi anglaydi, deb o'ylardi.

– Ruhoniy bugun oyimchaga bordi, – dedi kapitan dam kashishga, dam menga qarab. Kashish jilmaydi va qizarib ketdi, boshini chayqab qo'ydi. Kapitan u bilan hazil-mazax qilishni yaxshi ko'rardi.

– Yo'q, deng-chi? – dedi kapitan. – Men ruhoniyni oyimchada ko'rdim.

– Yo'q, – dedi kashish. Boshqa ofitserlar kapitanning maynabozchiligiga qo'shilib o'tirishardi.

– Ruhoniy oyimchaga yo'q, – unamasdi kapitan. – Ruhoniy oyimcha bilan hech qachon, – tushuntirdi u menga. U stakanimni olib mendan ko'z uzmay, ayni chog'da kashishga ham qarab-qarab qo'yib, to'ldirib berdi.

– Ruhoniy har kechasi o'zini o'zi... – Hamma kulib

¹ Spagetti – makorondan tayyorlanadigan taom turi.

² Kajava (*forscha*; uy hayvonlari ustidagi soyabonli o'tirgich) – odatda ish hayvonlariga ortib, yuk tashish uchun daraxt novdalari yoki qobig'idan, shuningdek, maxsus yasalgan katta, keng chorqirra idish.

³ Kashish – 1) Yaqin va O'rta Sharq xalqlari musiqa san'atida keng qo'llaniluvchi musiqa bezaklaridan. Asosan, torli timama sozlarda ma'lum tovush balandligini bir oz tebratib berish uchun torni barmoq vositasida «ezib» va «bo'shatib» chalish yo'li bilan amalga oshiriladi; 2) ilk o'rta asrlar Yevropasida diniy ilmdan xabari bor shaxslarga ham kashish atamasi ishlatilgan va ular hozirgi vaqtdagi kotib so'ziga to'g'ri keladi (bu yerda shu ma'noda).

⁴ French – harbiy uslubda tikilgan kurtka.

yubordi. – Siz tushundingizmi? Ruhoniy har kechasi o‘zini o‘zi...
– Kapitan qo‘li bilan qilib ko‘rsatdi-da, xaxolab kuldi. Kashish buni hazilga yo‘yib o‘tirardi.

– Papa urushda avstriyaliklar yutib chiqishini xohlaydi, – dedi mayor. – U Frans-Iosifni yaxshi ko‘radi.

Avstriyaliklar pulni kimdan olayotganliklari endi ravshandir. Men – xudosizman.

– Siz «Qora to‘ng‘iz»ni o‘qimaganmisiz? – so‘radi leytenant. – Sizga topib beraman. Shu kitobni o‘qib, dinga ishonqiramay qo‘ydim.

– U iflos va rasvo kitob, – dedi kashish. – U sizga chindan yoqqan bo‘lishi mumkin emas.

– Juda foydali kitob, – dedi leytenant. – Unda nuqul ruhoniylar haqida yozilgan. Sizga ma‘qul bo‘ladi, – dedi u bir joyga olib boradi, deb bilardim. Biroq yoza olishingdan, yozganda ham haqqoniy qilib, keyin o‘zing o‘qiganda ham lazzatlanadigan qilib yoza olishingdan va har kuningni mana shu yoqimli ish bilan boshlashdan quvonchliroq narsa yo‘q bo‘lsa kerak. Buning oldida boshqa hamma narsa arzimaz gaplardir menga.

Men kashishga qarab jilmaydim, u ham sham ortidan menga kulimsiradi.

– O‘qimang uni, – dedi u.

– Sizga topib beraman, – dedi leytenant.

– Kallasi bor odamlarning hammasi ateist¹ bo‘ladi, – dedi mayor. – Men hatto masonlikni² ham tan olmayman.

– Men esa masonlikni tan olaman, – dedi leytenant.

– U juda olijanob tashkilot.

Allakim ichkariga kirdi, eshik ochilganida tashqarida hamon qor yog‘ayotganini ko‘rdim.

– Endi hujumga o‘tmasak kerak, qor tushdi, – dedim men.

– Albatta-da, – dedi mayor. – Endi ta‘til olsangiz, soz bo‘lardi. Rimga borsangiz, Neapolga, Sitsiliyaga...

– Qo‘yinglar, u Amalfiga boradi, – dedi leytenant.

– Men sizga Amalfida turuvchi ota-onamga xat yozib

¹ Ateist – dahriy, xudosiz.

² Masonlik – XVIII asrda paydo bo‘lgan diniy-siyosiy harakat bo‘lib, o‘z oldiga axloqni mukammallashtirishni maqsad qilib qo‘ygan edi.

beraman. Ular sizni o'z o'g'illariday qarshi olishadi.

– U Palermoga bora qolsin.

– Kapri¹ undan ham yaxshi.

– Siz Abrutssaga borib, Kaprakottada mening qarindoshlarimnikida qo'noq bo'lsangiz deb edim, – dedi kashish.

– Abrutssaga boraman deb, ko'zi uchib turibdi. U yoqda qor bu yerdagidan ham qalin. Dehqonlarga anqayib o'tiradimi u yerda? Yaxshisi, fan va madaniyat markazi ariga borsin.

– Chiroyli qizlar bor yerlarga demoqchisiz-da. Men sizga Neapoldagi manzillarni beraman. Shundoq hurliqo qizlar – yana hammalari onalari bilan birga. Va-xa-xa-xa!

Kapitan panjasini ochdi-da, bosh barmog'ini ko'tarib, qolganlarini devorga soya tushadigan qilib yoydi. Uning panja soyasi devorga tushdi. U yana buzluq talaffuzda so'zlay boshladi:

– Siz ketganda mana bunday bo'lib ketasiz, – u bosh barmog'ini ko'rsatdi, – qaytganda esa mundaq bo'lib qaytasiz, – u jimjilog'ini ushlab qo'ydi. Hammalari kulishdi.

– Qaranglar, – dedi kapitan. U yana panjalarini yoydi. Yana sham alangasi panjaning soyasini devorga tushirdi. U bosh barmoqdan boshlab, hamma barmoqlarga birma-bir nom berib chiqdi: – sotto-tenete² (bosh barmoq), tenete³ (ko'rsatkich), capitano⁴ (o'rta barmoq), maggiore⁵ (kichik barmoq), tenente-colonello⁶ (jimjiloq). – Siz sotto-tenente bo'lib ketasiz! Siz tentecolonello bo'lib qaytasiz!

Hammalari kulib yuborishdi. Kapitanning soya o'yini hammaga ma'qul tushdi. U kashishga qarab qichqirdi:

– Ruhoniy har kechada o'zini o'zi! – hamma kuldi.

– Dam olishni bir kunga ham kechiktirmang, – dedi mayor.

– Afsus, siz bilan birga borolmayman, hammasini o'zim ko'rsatgan bo'lardim, – dedi leytenant.

¹ Kapri – italyan vinosi.

² Sotto-tenete (italyancha) – kichik leytenant.

³ Tenete (italyancha) – leytenant.

⁴ Capitano (italyancha) – kapitan.

⁵ Maggiore (italyancha) – mayor.

⁶ Tenente-colonello (italyancha) – podpolkovnik.

- Qaytib kelayotganingizda grammafon¹ ola keling.
- Yaxshi opera plastinkalaridan² olib keling.
- Karuzoni olib keling.
- Karuzo kerak emas, uvullaydi.
- O‘zingiz o‘shanaqa uvullab ko‘ring-chi!
- Uvullaydi. Uvullaydi deyapman sizga.
- Abrutssaga borsangiz degan edim, – dedi kashish.

Boshqalar o‘z gaplari bilan ovora edi. – U yerda mazza qilib ov qilish mumkin. Odamlari juda ham ajoyib, qishi sovuq bo‘lsa ham, lekin havo quruq va ochiq bo‘ladi. Siz mening ota-onamnikida turishingiz mumkin. Otam ovga mukkasidan ketganlardan.

– Qani, ketdik, – dedi kapitan. – Xarobatxonaga boraylik, yana yopib qo‘yishmasin.

– Xayri tun, – dedim kashishga.

– Xayrli tun, – dedi u.

III BOB

Men dam olib qaytganimda, biz hamon o‘sha-o‘sha shaharda turardik. Tevarak-atrofdagi to‘plar ancha ko‘payib qolgandi, ilk bahor kirgandi. Dalalar ko‘m-ko‘k maysa bilan qoplangan, uzum novdalari naycha-kurtak otgandi; yo‘l yoqasidagi daraxtlar yaproqchalar chiqargan, dengiz tomondan shabada esib qolgandi. Men shaharni, tepalikni, tepalikdagi qal‘ani, ulardan ham narida tog‘larni, yon bag‘irlari olachalpoq ko‘kargan qo‘ng‘ir tog‘larni ko‘rdim. Shahar ichida to‘plar oldingidan ko‘proq edi, bir qancha yangi gospitalar ochilgan, ko‘chalarda inglizlar, ahyon-ahyonda ingliz xotinlar ham uchrab qolardi; to‘p otishmasidan yana birmuncha uylar vayron bo‘lgandi. Kun iliq edi,

¹ **Grammofon** (yunoncha: gramma – yozuv + phone – tovush) – maxsus plastinkaga yozib olingan kuy, nutq va shu kabilarni qayta eshittiradigan karnayli musiqa apparati.

² **Plastinka** (ruscha: plastina – qattiq moddaning yupqa parchasi) – 1) metall, shisha kabi qattiq narsaning yupqa yalpoq parchasi, taxtasi; 2) patefon, radiolarga qo‘yib eshitish uchun ovoz yozilgan, odatda plastmassadan yasaladigan doira shaklli yupqa disk (**bu yerda shu ma’noda**); 3) fotorasm olishda foydalaniladigan, sezuvchi modda bilan qoplangan oyna.

ko'klam hidi esardi, men devorga quyosh nuri tushib turgan, oftobda isigan qator daraxtzor ko'chadan o'tib bordim va biz hamon o'sha o'zimizning uyda turganligimizni, shuncha vaqt o'tsa-da, hamma narsa qanday bo'lsa shunday qolganligini ko'rdim. Eshik ochiq edi, devor oldidagi «eshik»da o'zini oftobga solib bir askar o'tiribdi, sanitar mashina uyning biqinidagi eshikda mahtal turardi, eshikdan ichkariga qadam qo'yishim bilan dimog'imga nam g'isht bilan kasalxona hidi urildi. Faqat hozir bahor kirgan, boshqa hamma narsa o'z eski holicha qolgandi. Men katta uyning eshigidan qarab, stol yonida mayor o'tirganini, deraza ochilib, uy ichiga oftob tushib turganini ko'rdim. U meni ko'rmasdi, men esa avval unga ko'rinishimni ham yoki oldin yuqoriga chiqib, yuvinib-taranib olishimni ham bilmasdim. Men avval yuqoriga chiqa qolay deb o'yladim.

Men leytenant Rinaldi bilan turadigan uy hovliga qaragan edi. Deraza lang ochib yuborilgan, mening karavotimga ko'rpa to'shab qo'yilgan, yumush-yaroqlarim esa devorda osig'liq turardi, gazga qarshi kiyiladigan moslama uzunchoq tunuka g'ilofda, po'lat qalpoq o'sha ilgakda ilig'ligicha qolgandi. Karavotning oyoq tomonida sandiqcham, sandiqcha ustida esa yiltiratib moylab qo'yilgan qishlik etigim turardi. Mening sakkiz qirrali, stvoli¹ tim qora va qulay, qo'ndog'i qoramtir yong'oqdan chiroyli ishlangan avstriya miltig'im ikkita karavotning o'rtasiga osib qo'yilgandi. Men uning nishonga oluvchi teleskopini² sandiqchaga berkitib qo'yganimni esladim. Rinaldi, leytenant, ikkinchi karavotda uxlab yotardi. Mening qadam tovushimni eshitib, u yostiqdan boshini ko'tardi.

– Ciao³ – dedi u. – Qalay, yaxshi o'ynab keldingizmi?

– Zo'r.

Qo'l olishib ko'rishdik, keyin u meni bo'ynimdan quchoqlab, o'pdi.

– Uf!– dedim men.

¹ Stvol (*ruscha*; poya; shoxcha) – miltiq, to'p singari otish qurollarining o'q otilib chiqadigan naysimon qismi.

² Teleskop – (tele... va ...*yunoncha*: skopco – qarayman) – osmon yoritkichlarini vizual, fotografik, fotoelektrik va spektral usullarda kuzatish uchun mo'ljallangan astronomik optik asbob.

³ Ciao (*italyancha*) – salom.

– Kirlab ketibsiz, – dedi u, – yuvinib oling. Qayerlarga bordingiz, nimalar qildingiz? Bir boshdan aytib bering.

– Bormagan joyim qolmadi. Milan, Florensiya, Rim, Neapol, Villa-San-Jovanni, Messina, Taormina...

– Naq temir yo‘l ma‘lumotnomasining o‘zi-ya. Qiziq sarguzashtlar ham bo‘ldimi?

– Bo‘ldi.

– Qayda?

– Milano, Firenze, Koma, Napoli...

– Bo‘ldi-e. Eng zo‘ri qaysi birida bo‘ldi?

– Milanda.

– Chunki birinchi uchratganingiz shu-da. Uni qayerda uchratdingiz? «Kova»dami? Qayoqqa bordinglar? Qanday bo‘ldi? Oqizmay-tomizmay ayting. Uxladinglarmi?

– Ha.

– Ol-a. Hozir bu yerda ham onasi o‘pmagan oyimtillalar bor. Popukdekkina, frontni shu yerga kelib ko‘rib turgan qizlar.

– Qo‘ying-e?

– Ishonmaysizmi? Bugun boraylik, o‘zingiz ko‘rasiz. Shaharda esa olmadekkina, yosh ingliz qizlar ham bor. Men hozir Barkli xonimga oshiq bo‘lib yuribman. Sizni tanishtirib qo‘yaman. Men, ehtimol, Barkli xonimga uylansam kerak.

– Men yuvinib, mayorga ko‘rinish berishim kerak. Nima, ish yo‘qmi deyman?

– Siz ketgandan beri boshimiz sovuq urganlardan, sariqqa chalinganlardan, so‘zak¹ bo‘lganlar, atay o‘zini mayib qilganlar, o‘pkasi shamollaganlar, har turli chakmazakka² yo‘liqqanlardan chiqmay qoldi. Unda-munda bitta-yarimtani qoyadan tosh uchib yiqitmasa. Bir nechta rosmama yaradorlar bor. Kelasi haftadan yana urush boshlanadi. Ya‘ni, demoqchimanki, boshlanib qolsa, ajabmas. Shunaqa mish-mishlar bor. Nima deysiz, Barkli xonimga uylanaversammikin, albatta, urush tugagach?

– Shubha bo‘lishi mumkinmas, – dedim men bo‘chkaga

¹ So‘zak (*forscha*; tripper; husnbuzar, bo‘jama; yiring) – asosan tasodifiy jinsiy aloqa qilish oqibatida kelib chiqadigan, siydik yo‘llari va jinsiy a‘zolar yallig‘lanishidan iborat yuqumli tanosil kasalligi; tripper.

² Chakmazak (*forscha*; so‘zak; siydik tutolmaslik) – siydik oqib turish kasalligi.

suv to'ldirarkanman.

– Kechqurun menga oqizmay-tomizmay hikoya qilib berasiz, – dedi Rinaldi. – Hozir men Barkli xonimning huzuriga charaqlab chiroyli bo'lib borish uchun uxlab olishim kerak.

Men french va ko'ylagimni yechib, tosdagi muzdek suvga yuvindim. Sochiq bilan artinarkanman, atrofga razm solib chiqdim, derazaga, o'rinda ko'zlarini yumib yotgan Rinaldiga qaradim. U Amalfida tug'ilgan, men bilan tengdosh, kelishgan yigit edi. Jarroh edi, kasbiga mehr qo'ygandi, ikkovimiz qalin do'st tutingandik. Mening qarab turganimni sezib, u ko'zini ochdi.

– Pulingiz bormi?

– Bor.

– Menga ellik lira¹ berib turing.

Men qo'limni artib, devorda ilig'lik turgan frenchimning yon cho'ntagidan hamyonni chiqardim. Rinaldi pulni olib, buklandi-da, o'rnidan qo'zg'almay shimining cho'ntagiga soldi. U kulimsirab qo'ydi.

– Barkli xonim meni davlatmand odam ekan deb o'ylashini xohlayman. Siz mening mehribon, sadoqatli do'stim, moliyaviy homiyimsiz.

– Olib qochdingiz-ku, – dedim men.

Kechqurun ofitserlar oshxonasida men kashish bilan yonma-yon o'tirdim, u kutilmaganda, Abrutssaga bormaganim uchun, mendan qattiq xafa bo'lib qoldi. U men to'g'rimda otasiga yozib yuborgan, borishimga hozirlik ko'rib qo'yishgan ekan. O'zim ham bormaganimdan qattiq pushaymon edim, nega bormaganim o'zimga ham qorong'i edi. Men borishga qat'iy ahd qilganim, lekin bir narsa ketidan boshqasi chiqib, o'ralashib qolganimni tushuntirishga urindim, u ham oxirida mening chindan ham boraman, deb otlanganimga ishonganday bo'lib, ko'ngli birmuncha taskin topdi. Men juda ko'p vino ichdim, undan keyin qahva ichdim, kayfim taraq, odam qanday qilib o'zi ko'ngliga tugib qo'ygan ishni ko'ngildagiday qila olmay qolishini gapirdim; haqiqatan, hech omading kelmaydi.

¹ Lira – 1) qadimgi yunonistonda chertib chalinadigan torli musiqa asbobi; 2) belrus va ukrain qo'shiqchilarining kamoncha bilan chalinadigan torli musiqa asbobi; 3) Italiya, Vatikan va Turkiyaning pul birligi (asarda shu ma'noda).

Boshqalar g'ovur-g'uvur qilib, talashib-tortishish bilan ovora ekan, biz u bilan undan-bundan so'zlashib o'tirdik. Men Abrutssaga bormoqchi edim. Lekin men yo'llari xuddi temirday qattiq, qatqaloq, sovug'i quruq va achchiq, qori quruq va mayda, quyonlar qorda iz qoldirib ketadigan, dehqonlari qalpoqlarini qo'lga olib, sizni «don» deb ataydigan, ov baroridan keladigan yerlarga borolmadim. Shundoq joylarga bormadim-u, tutunga to'lgan qahvaxonalar, tunlari uy ichi ko'z o'ngingda chir aylanadigan, aylanishini to'xtatish uchun ko'zni devorga qadab turish kerak bo'ladigan yerlarga bordim; bunday uchib qolingan kechalarda, dunyoda shundan boshqa hech narsa yo'q deb bilasan, uyg'onishing ham juda g'alati bo'ladi, yoningda kim borligini ham bilmaysan va g'ira-shira qorong'ida dunyo ko'zingga ro'yo bo'lib ko'rinadi, ro'yo ichra o'tkir hayajonlari borday tuyuladiki, shu kechaning o'zidayoq o'ylab-netib o'tirmay barini yana boshdan boshlagining keladi, shundan boshqa hech narsa yo'q deysan, hech narsa yo'q, yo'q, buni o'ylab o'tirishning hojati ham yo'q. Shunda daf'atan chuqur o'ylarga tolasan, so'ng uyqu eltadi, ba'zan ertalab uyg'onganida, kechagi narsalar bugun yo'qolgan bo'ladi va hammasi yurakda sirqiroq og'riq uyg'otadi, barchasi aniq, ravshan bo'ladi, ba'zan palatada tortishib qolasan.

Goho, har qalay, o'zingni yaxshi his qilasan, mehribonining, qadrdoning borday, nonushtang va tushliging tayyorday ko'rinadi. Ba'zan hammasi ko'ngilga urib ketadi, tezroq ko'chaga chiqa qolsam deysan, ammo ertasi kuni yana shu takrorlanadi, kechang ham shunday o'tadi. Men kechalar haqida, kechasi bilan kunduzning farqi haqida, nima uchun kechasi yaxshirog'-u, kunduz kuni faqat sovuq va hamma narsa ravshan ekanligi haqida aytib bormoqchi bo'ldim, ammo uddalay olmadim, hozir ham aytib berolmayman. Buni boshingizdan kechirgan bo'lsangiz, bilasiz. U bunday ahvolga tushmagan ekan, men chindan ham Abrutssaga bormoqchi bo'lib, nega borolmay qolganligimni tushundi va biz yana do'stlashib ketdik. Biz bir-birimizga juda o'xshardik, shunga qaramasdan butunlay boshqa-boshqa olam edik. U doimo men bilmagan narsani bilar, bilganlarini esa unutib ham yuboraverar edi. Lekin men bu narsani o'shanda emas, ancha keyin angladim. Oshxonada uzoq o'tirib qoldik.

Hamma yeguligini yeb bo'lgan, endi tortishib o'tirardilar. Biz kashish bilan jim bo'lib qoldik, shunda kapitan qichqirdi:

– Ruhoniy zerikib qoldi. Ruhoniy oyimtillalar bo'lmasa, o'tirolmaydi.

– Zerikkanim yo'q, – dedi kashish.

– Ruhoniy zerikyapti. Ruhoniy urushda avstriyaliklar yutib chiqishiga tarafdor, – dedi kapitan. Boshqalar uning og'ziga qarashdi. Ruhoniy boshini chayqab qo'ydi.

– Yo'q, – dedi u.

– Ruhoniy hujum qilishimizni istamaydi. Hujum qilishimizni istamaysiz, a, to'g'rimi?

– Yo'q, urush bo'lgandan keyin, menimcha, hujum qilishimiz kerakka o'xshaydi.

– Hujum qilishimiz kerak. Hujum qilamiz.

Ruhoniy bosh irg'adi.

– Uni tinch qo'ying, – dedi mayor. – U alomat yigit.

– Har holda, bu yerda ikki qo'lini burniga tiqib o'tirishdan boshqa chorasi yo'q, – dedi kapitan.

Hammamiz o'rnimizdan turib, tarqaldik.

IV BOB

Ertalab meni qo'shni bog'dagi batareya¹ uyg'otib yubordi. Derazadan quyosh charaqlab tushib turardi, o'rnimdan turdim. Derazadan tashqariga ko'z yugurtirdim. Yo'lkalardagi mayda shag'al ho'l, o't-o'lanlarni shudring bosgandi. Batareya ikki marotaba o'q uzdi. Har o'q uzilganda havo zirillab ketar, deraza oynalari zing'illab, pidjagimning² etaklari lap-lap ko'tarilib, tushardi. To'plarning o'zi ko'rinmasdi, lekin, aftidan, snaryadlar bizning ustimizdan uchib o'tardi. Biqiningda batareya joylashgan bo'lsa, tinchingdan, rohatindingdan ayrilasan, ishqilib,

¹ **Batareya** (*fransuzcha*: batterie – urmoq) – 1) bir necha to'p, zambarak yoki minomyot bilan qurollangan artilleriya bo'linmasi; 2) bir necha to'p, zambarak yoki minomyot joylashgan istehkom (**bu yerda shu ma'noda**); 3) o'zaro biriktirilgan bir necha galvanik element, akkumulyator, kondensatorlardan iborat qurilma.

² **Pidjak** (*inglizcha*) – qaytarma yoqali, oldi ochiq, tugmalanadigan kalta ust kiyim. Erkaklar kostyumining ustki qismi.

eng katta va og'ir to'plar emas ekan-ku, deb o'zingga tasalli ham berib qo'yasan. Derazadan qarab turib, yo'lga chiqib borayotgan yuk mashinasining shovqinini eshitdim. Kiyinib pastga tushdim-da, oshxonada qahva ichib, so'ng garajga o'tdim.

Uzun tim tagida o'nta mashina qator tizilib turardi. Bular oldi to'mtoq, kuzovlari¹ bahaybat, och rangga bo'yalgan, mebel tashiydigan furgonlarga o'xshash sanitar mashinalar edi. Hovlida mana shunday mashinalardan birining yonida mexaniklar o'ralashishardi. Yana uchta mashina tog'lardagi tez yordam punktlarida² edi.

– Anav batareyaga ham snaryad otishyaptimi? – deb so'radim mexaniklarning biridan.

– Yo'q, signor tenente³. Uni tepalik to'sib turibdi.

– Ishlar ketyaptimi?

– Bir navi. Manavi mashina butunlay ishdan chiqqan, qolganlari hammasi yaroqli. – U ishini qo'yib jilmaydi. – Siz dam olib qaytdingizmi?

– Ha.

U qo'lini to'r ko'ylagiga artib, iljaydi.

– Dimog'ni chog' qilgandirsiz?

Uning sheriklari ham iljayishdi.

– Shundayroq, – dedim men. – U mashinaga nima bo'libdi?

– Hech narsaga yaramaydi. Sog' joyi yo'q. Hali u, hali bu.

– Hozir qayeri buzilgan?

– Porshen⁴ halqalarini almashtirish kerak.

Men ularni motori ochilgan, qismlari olinib zinachaga terib qo'yilganidan talon-torojga uchraganday o'ksik ko'ringan mashina oldida qoldirib, o'zim timga o'tib, barcha mashinalarni birma-bir qarab chiqdim. Ular bir navi, artib, tozalab qo'yilgandi, ba'zilar hozirgina yuvilgan, boshqa birlarini bilinar-bilinmas

¹ **Kuzov** (*ruscha*: кузов) – avtomashinaning odam yoki yuk joylashadigan qismi.

² **Punkt** (*lotincha*: punctum – nuqta) – yer yuzidagi yoki fazodagi alohida belgisi, xususiyati bilan ajralib turadigan nuqta, mazlum bir joy, yer.

³ **Signor-tenente** (*italyancha*) – janob leytenant.

⁴ **Porshen** (*ruscha*: поршень – yengil oyoq kiyimi turi) – nasos, dvigatel, kompressor kabi asbob va mashinalarning silindri ichida tig'iz harakat qiladigan, suyuqlik, gaz yoki bug'ni haydovchi, so'ruvchi harakatchan detal.

chang bosgan edi. Men toshlar qirib, yorib yubormaganmikan deb, hamma g'ildiraklarni diqqat bilan ko'zdan kechirdim. Hammasi joyidadek edi. Ko'rinishdan men bu yerda hammasini nazorat qilib turamanmi, yo'qmi, farqsizga o'xshardi. Men, mashinalarning qanday ahvolda bo'lishi, u yoki bu qismlarni topib keltirish, tog'lardagi tez yordam punktlaridan kasal va yaradorlarni kechiktirmay ko'chirish, ularni tarqatish punktiga keltirish va hujjatlarda ko'rsatilgan gosptallarga joylashtirish ko'p jihatlardan menga bog'liq, deb kekkayib yurarkanman. Lekin, aftidan, mening bu yerda bor-yo'qligimning hech qanday ahamiyati yo'q edi.

– Kerakli qismlarni olishda qiynalmadinglarmi? – so'radim katta mexanikdan.

– Yo'q.

– Yonilg'i ombori hozir qayerda?

– O'sha, o'z joyida.

– Juda soz, – dedim men va uyga qaytib ofitserlar oshxonasida yana bir stakan qahva ichdim. Qahva och binafsha rangli, quyulgan sut qo'shilganidan shirin edi. Tashqarida ko'klamning ertalabki alomat havosi edi. Kun issiq bo'lishidan darak berganday dimoqqa yengil hovur urildi. Shu kuni men tog'lardagi postlarni¹ aylanib, uyga kech kirganda qaytdim.

Men yo'qligimda ishlar birmuncha o'nnganib ketganday ko'rindi. Qulog'imga tezda hujumga o'tsak, ajabmas, degan gaplar chalindi. Biz xizmat ko'rsatadigan diviziya² daryoning yuqori tomonlarida hujum qilishi belgilangan edi, shuning uchun mayor menga postlar hujum paytiga tayyor tursin, deb tayinladi. Hujum qiluvchi qismlar daraning yuqorirog'ida daryodan kechib, tog' etaklari bo'ylab yoyilishi kerak edi. Mashinalar turadigan postlar, iloji boricha, daryoga yaqin bo'lishi, panada joy-

¹ *Post* (fransuzcha: poste – muayyan joyga qo'yilgan) – 1) qo'riqlash va mudofaa qilish uchun soqchiga yoki soqchilar guruhiga topshirilgan joy (asarda shu ma'noda); 2) muayyan hududni qo'riqlash, kuzatish uchun qo'yilgan yoki yordam ko'rsatish uchun uyushgan kishilar guruhi; 3) mas'uliyatli lavozim, mansab, vazifa.

² *Diviziya* (lotincha: divisio – bo'lish, bo'lim) – ba'zi xorijiy mamlakatlarda bir necha polk yoki batalondan, turli qo'shin turlarining qism va bo'linmalaridan tarkib topgan harbiy qo'shilma. Birinchi bo'lib diviziya XVII asrda Fransiya, XVIII asrning boshlarida Rossiya paydo bo'ldi. O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarida qo'shinlarni diviziyaga ajratish yo'q.

lashishi shart edi. Joylarni, albatta, piyoda qismlar ko'rsatishi kerak bo'lib, rejani esa biz ishlab chiqishimiz ko'zda tutilardi. Bu biz ham harbiy faoliyat olib borayotganimizni ko'rsatuvchi xo'ja ko'rsinga qilinadigan tadbirlardan edi.

Hamma yog'im chang-chung, loyga botib qaytdim, yuvinib olish uchun xonamga ko'tarildim. Rinaldi Xyugoning ingliz tili grammatikasini qo'lida tutib, karavotda o'tirgan ekan. U boshdan oyoq kiyingan – oyog'ida qora tufli, sochi yaltirar edi.

– Tasanno, – dedi u meni ko'rib. – Siz men bilan birga Barkli xonimning oldiga mehmonga borasiz.

– Yo'q.

– Ha. Siz borasiz, chunki men buni sizdan o'tinyapman, yana bir gap, unga yoqishga harakat qiling.

– Hay, mayli. Sal odambashara bo'lib olay unda.

– Yuvining-da, shundoq boravering.

Men yuvindim, sochimni taradim, yo'lga otlandik.

– Shoshmang, – dedi Rinaldi, – ozgina ichib olsakmi ekan deyman, – u sandiqchasini ochib, ichidan shisha oldi.

– Faqat strega¹ ichmaymiz, – dedim men.

– Yo'q. Grappa².

– Mayli.

U ikki stakanga quydi va biz ko'rsatkich barmoqlarimizni chiqarib, urishtirdik. Grappa juda ham o'tkir edi.

– Yana bittadanmi?

– Mayli, – dedim men. Grappaning ikkinchi stakanini ham ichib oldik. Rinaldi shishani olib qo'ydi, biz pastga tushdik. Shahardan keta turib isib ketdik, lekin quyosh botib bormoqda edi, o'zimizni yengil his qilardik. Ingliz gospitali urush arafasida alla qanday bir nemis qurgan kattakon villada³ joylashgandi. Barkli xonim bog'da ekan. Uning yonida yana bitta hamshira bor edi. Biz daraxtlar orqasidan ularning oq kiyimlarini ko'rdig-u, to'g'ri oldilariga boraverdik. Rinaldi harbiycha salom berdi. Men ham shunday qildim, lekin o'zimni bosiqroq tutdim.

¹ Strega – alafdan suvining aralashmasidan tayyorlanadigan italyan likyori.

² Grappa – italyan spirtli yengil ichimlik.

³ Villa (lotincha: villa – shahar tashqarisidagi shinam uy, hovli) – shaharlar atrofida, xushmanzara joyga qurilgan katta bino.

– Salom, – dedi Barkli xonim. – Siz, italiyalik emassiz, shekilli?

– Ha.

Rinaldi boshqa hamshira bilan gaplashayotgan edi. Ular hihilashdi.

– Italiya armiyasida xizmat qilish – g‘alati-ya.

– Buni armiya demasa ham bo‘ladi. Bu sanitar otryadi¹, xolos.

– Baribir, g‘alati tuyuladi. Nega bunday qildingiz?

– Bilmadim, – dedim men. – So‘z bilan anglatib bo‘lmaydigan narsalar bor.

– Rostdan-a? Menga esa bunaqa narsalar yo‘q, deb o‘rgatishgan.

– Xo‘p qilishgan ekan.

– Albatta, shu yo‘sinda gaplashishimiz kerakmi?

– Yo‘q, – dedim men.

– Xudoga shukr.

– Qo‘lingizdagi qanaqa aso? – so‘radim men.

Barkli xonim sanamarastaday qiz edi. Uning egnidagi men hamshira kiyimi deb o‘ylagan narsa oq ko‘ylak bo‘lib chiqdi, sochlari oq sarg‘ishdan kelgan, badani qizg‘imtir, tilla rang, ko‘zlari nim ko‘k tus. U menga juda ham chiroyli bo‘lib ko‘rindi. Uning qo‘lida o‘yinchoq tayoqchaga o‘xshash ingichka rotang² aso bor edi.

– Bu – bir ofitserniki, u o‘tgan yili halok bo‘ldi.

– Kechiring...

– U juda ham ajoyib edi. Men unga turmushga chiqadigan edim, uni Sommda o‘ldirishdi.

– Toza qirg‘in-barot bo‘lgan unda.

– Siz u yerda bo‘lganmisiz?

– Yo‘q.

– Menga aytib berishgandi, – dedi u. – Bu yerda urush

¹ Otryad (*ruscha*) – 1) jangovar yoki maxsus vazifalarni bajarish uchun tuziladigan vaqtinchalik yoki doimiy harbiy tuzilma; 2) biror ish, faoliyat, xizmat uchun uyushgan kishilar guruhi, jamoasi (**bu yerda shu ma’noda**); 3) umuman, jamiyatning ma’lum belgilar bilan birlashgan guruhi; 4) hayvonlar sistematikasida ma’lum belgilar bilan birlashgan guruh.

² Rotang – yog‘ochi qattiq o‘simlik.

unchalik emas, deyishadi. Menga shu tayoqchani jo'natishdi. Onasi yuboribdi. Tayoqchani boshqa narsalari bilan birga qaytarishgan ekan.

– Unashganlaringizga ancha bo'lganmidi?

– Sakkiz yil. Birga katta bo'lgandik.

– Nega unga oldinroq tegmadingiz?

– O'zim ham bilmayman, – dedi u. – Ahmoqlik. Unga oldinroq tegsam bo'laverardi. Lekin men unga jabr qilamanmi, deb qo'rqdim.

– Tushundim.

– Siz hech sevganmisiz?

– Yo'q, – dedim men.

Biz «eshak»ka o'tirdik va men unga qaradim.

– Sochingiz chiroyli ekan, – dedim men.

– Sizga yoqdimi?

– Juda.

– U o'lganda kesib tashlamoqchi bo'lgandim.

– Qo'ying-e.

– Uning xotirasiga shunday qilmoqchi edim. Men bunday narsalarga ahamiyat bermasdim; agar u istasa, men undan hech narsamni ayamasdim. Agar sal fahmiga yetsaydim, u istagan narsasiga erisha olardi. Men unga turmushga chiqqan bo'lardim yoki turmushga chiqmay ham ko'nglini olardim. Endi men bularning barini tushunaman. Lekin o'shanda u urushga ketadigan edi, men esa hech narsani tushunmasdim, farosatim yetmasdi.

Men indamay quloq solib turdim.

– Men u paytda umuman hech narsaga tushunmasdim. Men shunday qilsam, unga yomon bo'ladi, deb o'ylardim. Men u bunga bardosh berib ketolmaydi derdim. Keyin uni o'ldirishdi, endi hammasi tamom bo'ldi.

– Kim bilsin.

– Ha, ha, – dedi u. – Endi hammasi tugadi.

Biz boshqa hamshira bilan gaplashayotgan Rinaldiga qaradik.

– Uning oti nima?

– Fergyuson. Ellen Fergyuson. Sizning do'stingiz, shifo-

kor, shundaymi?

– Ha. U juda ham yaxshi shifokor.

– Qanday yaxshi. Front yaqinida yaxshi shifokorlar kamdan kam uchraydi. Bu front yaqini-ku axir, shunday emasmi?

– Albatta.

– Ahmoqona front, – dedi u. – Lekin bu yer juda chiroyli ekan. Nima, hujum bo‘larmishmi?

– Ha.

– Rosa ishimiz ko‘payarkan-da. Hozir hech qanday ish yo‘q.

– Siz anchadan beri hamshira bo‘lib ishlaysizmi?

– O‘n beshinchi yilning oxiridan beri. U ketishi bilanoq men ham ketdim. U men ishlaydigan gospitalga tushadi, deb o‘ylaymanmi tentak bo‘lmasam. Qilich zarbidan yarador bo‘lib, boshi doka bilan o‘ralgan bo‘ladi, deb yuribman. Yoki yelkasini o‘q teshib o‘tadi, debman. Shunga o‘xshash romantik xayollarda yurardim.

– Eng romantik front shu yerda, – dedim men.

– Ha, – dedi u. – Odamlar urush Fransiyada qandoq bo‘lishini tasavvur ham qilolmaydilar. Agar tasavvur qilganlarida, bu uzoq davom etmagan bo‘lardi. U qilich zarbidan yaralangan yo‘q. U parcha-parcha bo‘lib ketdi.

Men indamadim.

– Siz bu uzoq davom etadi, deb o‘ylaysizmi?

– Yo‘q.

– Oxiri nima bo‘ladi?

– Biron yerda chirt uziladi-ketadi.

– Biz uzilamiz. Biz Fransiyada uzilamiz. Sommdagiga o‘xshash qilg‘ilikni qilib qo‘yib ham uzilmay bo‘ladimi?

– Bu yerda uzilmaydi, – dedim men.

– Nahotki?

– Ha. Bultur yoz ishlar yomon bo‘lmadi.

– Uzilishi mumkin, – dedi u. – Hamma yoqda uzilishi mumkin.

– Nemislarda ham.

– Yo‘q, – dedi u. – Undoq emas.

Biz Rinaldi bilan Fergyson xonimning oldiga bordik.

– Siz Italiyani sevasizmi? – deb so‘rardi Fergyuson xonimdan Rinaldi inglizchalab.

– Tuzuk, yomon emas.

– Tushunmadim. – Rinaldi boshini chayqab qo‘ydi.

– Abbastanza bene¹, – tilmochlik² qildim men. U boshini chayqadi.

– Bu yaxshi emas. Siz Angliyani sevasizmi?

– Unchamas. Bilasizmi, men shotlandiyalikman.

Rinaldi menga savol nazari bilan qaradi.

– U shotlandiyalik, shuning uchun Angliyadan ko‘proq Shotlandiyani sevadi, – dedim men italyanchalab.

– Ammo Shotlandiya – axir Angliya-ku.

– Men uning so‘zlarini Fergyuson xonimga tarjima qilib berdim.

– Pasencore³, – dedi Fergyuson xonim.

– Bo‘lganicha yo‘q?

– Va hech qachon bo‘lmaydi. Biz inglizlarni yoqtirmaymiz.

– Inglizlarni yomon ko‘rasiz? Barkli xonimni yomon ko‘rasizmi?

– E, bu butunlay boshqa gap. Bunday yalang‘och tushunish yaramaydi.

Biroz o‘tgach, biz xayrlashdik. Yo‘l-yo‘lakay Rinaldi dedi:

– Siz Barkli xonimga mendan ko‘ra ko‘proq yoqib qoldingiz. Bu kunday ravshan. Lekin anav shotlandiyalik qiz ham yoqimtoygina ekan.

– Juda ham, – dedim men. – Men unga tuzukroq qaramagan ekanman. U sizga yoqdimi?

– Yo‘q, – dedi Rinaldi.

¹ Abbastanza bene (*italyancha*) – yomon emas.

² Tilmoch – bir tildagi gap yoki nutqni boshqa tilga og‘zaki tarjima qilib beruvchi; tarjimon.

³ Pasencore (*italyancha*) – bo‘lganicha yo‘q.

V BOB

Ertasi kuni men yana Barkli xonimning oldiga bordim. Bog'da u ko'rinmadi, shuning uchun men sanitar mashinalar kelib-ketib turgan villa yonidagi eshikka yaqinlashdim. Ichkariga kirib, gospitalning katta hamshirasini ko'rib qoldim. U menga, Barkli xonim navbatchilik qilyapti, dedi.

– Urush, bilasiz-ku.

Men, bilaman, dedim.

– Siz italyan armiyasida xizmat qilib yurgan o'sha amerikalikmisiz? – deb so'radi u.

– Ha, xonim.

– Nega unday qildingiz? Nega o'zimizga o'tmadingiz?

– O'zim ham bilmayman, – dedim men. – Endi sizlarga o'tsam bo'larmikin?

– Endi o'tib bo'lmas deyman. Ayting-chi, nega italyan armiyasiga kirdingiz?

– Men Italiyada yashaganman, – dedim men, – men italyancha gaplashaman.

– O! – dedi u. – Men italyanchani o'rganyapman. Juda chiroyli til.

– Uni ikki haftada o'rganib olsa bo'ladi, deyishadi.

– Yo'g'-e, men ikki haftada o'rganolmasman. Men bir necha oylardan beri shug'ullanaman. Agar uni ko'rmoqchi bo'lsangiz, soat yettidan keyin kela qoling. Ungacha ishini topshirib bo'ladi. Lekin o'zingiz bilan qalang'ir-qasang'ir italyanlarni sudrab yurmang.

– Tili chiroyli bo'lishiga qaramasdan-a?

– Ha. Hatto chiroyli mundirlariga¹ ham qaramasdan...

– Ko'rishguncha, – dedim men.

– Arivederci, tenente².

– Arivederci. – Men harbiycha qo'l silkib, chiqib ketdim. Chet elliklarga italyanchasiga harbiy salom berib, odam o'zini g'oyat o'ng'aysiz sezadi. Italyancha harbiy salom chetga chiqarishga mo'ljallanmagan ekan, shekilli.

¹ *Mundir* (fransuzcha; aslaha-anjom kiyingan; kiyim,) – harbiy yoki rasmiy kiyim.

² *Arivederci, tenente* (italyancha) – ko'rishguncha, leytenant.

Kun issiq edi. Men ertalab Plava tomondagi ko'prik oldi istehkomiga borib keldim. Hujum shu yerdan boshlanishi kerak edi. O'tgan yili narigi qirg'oqdan deyarli yurib bo'lmasdi, chunki dovondan ponton¹ ko'prikkacha yolg'iz birgina yo'l bo'lib, u ham bir chaqirim masofada pulemyotlar² va to'plardan o'qqa tutilib turardi. Bundan tashqari hujumni ta'minlab beruvchi barcha transport vositalari uchun torlik qilganidan, avstriyaliklar bizning toza abjag'imizni chiqarishlari mumkin edi. Ammo italyanlar daryodan o'tib, qirg'oq bo'ylab ikkala tomoniga shunchalik siljib borishgan ediki, endi ular daryoning Avstriyaga tegishli qirg'og'ida bir yarim chaqirimcha maydonni egallab olishgandi. Ular qo'lga kiritgan eng katta ustunlik shu edi, avstriyaliklar esa endi ularning bu yerda mustahkamlanib olishlariga yo'l qo'ymasliklari kerak edi. O'ylaymanki, ikkala tomon ham o'zaro dilozorlik qilishdan tiyilganday, daryoning quyi tomonidagi boshqa bir ko'prik oldi istehkomi esa hamon avstriyaliklar qo'lib edi. Avstriya xandaqlari quyiroqda – tog'ning etagida, italyanlar turgan joydan bir necha qadam narida edi. Avval qirg'oqda shaharcha bor edi, lekin undan nom-nishon qolmadi. Bulardan nariroqda temir yo'l stansiyasining³ vayronalari hamda ochiq yalanglikda bo'lganligidan tuzatib-netib bo'lmaydigan buzilgan ko'prik bor edi.

Men tor yo'ldan daryoga tomon tushib bordim-da, mashinani tepalik etagidagi tez yordam punktida qoldirib, tog' panalilib turgan ponton ko'prikdan o'tdim va vayron bo'lgan shahar o'rnida hamda tog' yonbag'rida joylashgan xandaqlarni aylanib chiqdim. Hamma blindajlarga⁴ kirib olgan edi. Men artilleriya-dan o't ochib yordam so'rashga yoki aloqa uzilib qolganligini ma'lum qilishga tayyorlab qo'yilgan raketalarni ko'rdim. Hamma yoq jimjit, hamma yoq iflos, kun esa issiq edi. Men sim to'siqlardan avstriya pozitsiyalariga⁵ qaradim. Jon asari ko'rin-

¹ Ponton – vaqtinchalik ko'chma ko'prik.

² Pulemyot (ruscha: пуля – o'q va metal – otmoq) – o'qni tez otadigan avtomatik qurol.

³ Stansiya (lotincha: statio – to'xtash joyi; bekat) – temir yo'l poyezdlari yoki quruqlikdagi boshqa transport vositalari to'xtaydigan joy.

⁴ Blindaj (fransuzcha: Windage – qalqon, g'ov, to'siq) – urush maydonida yerni chuqur qilib qazib, yo'g'on xodalar, beton va tuproq bilan mustahkamlangan harbiy istehkom.

⁵ Pozitsiya (lotincha: positio – holat, vaziyat) – har qanday kimsa yoki narsaning tutgan

masdi. Men tanish kapitan bilan blindajlardan birida ichdim-da, ko'prikdan o'tib orqaga qaytdim.

Tog'ning beli osha yangi keng yo'l buralib-buralib ko'p-rikkacha borib tushardi. Mana shu yo'l bitishi bilanoq hujum boshlanishi kerak edi. U o'rmon ichidan buralib o'tardi. Reja quyidagicha edi: oldingi qatorga hamma narsalar yangi yo'ldan olib kelinadi; qolgan bo'sh yuk mashinalari, aravalar, yaradorlarni tashuvchi sanitar mashinalari, xullas, orqaga ketadigan barcha transport eski tor yo'ldan qaytishi kerak edi. Tez yordam punkti Avstriya tomonidagi tepalik tagida joylashgan bo'lib, yaradorlarni zambillardaponton ko'prik orqali olib o'tilardi. Hujum paytida ham shu tartibni saqlash ko'zda tutilmoqda edi. Nazarimda, yo'lning oxirgi qismidan bir chaqirimdan oshiqroq masofa qiyalik tugagan joydan boshlab avstriyaliklar artilleriyasi tomonidan o'qqa tutilishi mumkin edi. Buning oqibati juda xunuk bo'lardi. Lekin men yo'lning mana shu so'nggi xatarli qismidan o'tilgach, yaradorlarni ponton ko'prikdan bu tomonga olib o'tilguncha mashinalarni qo'yib turgani pana joy topdim. Men yangi yo'ldan yurmoqchi ham bo'ldim-u, lekin hali u tugallanmagan edi. Yo'l keng bo'lib, loyiha va ko'rinishi yaxshi hisobga olingan, o'rmon bilan qoplangan tog' yon bag'rining ochiq joylarida uning qayrilib ketgan joylari juda ham chiroyli ko'rinardi. Tormozlari kuchli bo'lgan mashinalar pastga qiynalmay tushishadi, bundan tashqari, har holda, axir ular pastga bo'sh ketishadi-ku. Men tor yo'l bilan orqaga qaytdim.

Ikki karabiner¹ mashinani to'xtatishdi. Yo'lning old tomonida snaryad portladi, biz to'xtab turgan vaqt ichida yana uchitasi portladi. Bular 77 millimetrli snaryadlar bo'lib, ular uchib borayotganda shuvullab hushtak chalib o'tar, keyin birdan qisqa portlash eshitilar, alanga ko'tarilib, yo'l ko'kimtir dud bilan qoplanardi. Karabinerlar yo'lga tushishga ishora qilishdi. Snaryad portlagan joylarga yaqinlashganda, men o'yi chuqurchalarni aylanib o'tdim, dimog'imga portlovchi moddaning isi va ag'darib tashlangan tuproq, shag'al va kukun bo'lib ketgan chaqmoqtoshning hidi urildi. Men Goritsiyaga, o'zimizning

o'mi, ishg'ol qilib turgan joyi, mavqei, holati, vaziyati.

¹ Karabin – qisqa stvolli miltiq. Karabiner – karabin bilan qurollangan askar.

villaga qaytib keldim va boya aytganimday, Barkli xonimning oldiga jo'nadim, u esa navbatchilik qilayotgan ekan.

Tushlik ovqatni apil-tapil yeb bo'lib, yana to'g'ri ingliz hospitali joylashgan villaga qarab ketdim. Villa juda ham katta va ko'rkam edi, uning oldida go'zal daraxtlar o'sib turardi. Barkli xonim bog'dagi o'rindiqlarda o'tirgan ekan. Yonida Fergyson xonim bor edi. Ular meni quvonib qarshi olishdi, ko'p o'tmay Fergyson xonim uzr aytib, o'rnidan turdi.

– Sizlarni yolg'iz qoldiraman, – dedi u. – Men ortiqchaga o'xshayman.

– Ketmang, Ellen, – dedi Barkli xonim.

– Yo'q, endi keta qolay. Men xat yozishim kerak edi.

– Xayrli tun, – dedim men.

– Xayrli tun, janob Genri.

– Senzorga ozor beradigan gaplarni yozib o'tirmang yana.

– Xotirjam bo'ling. Men faqat qanday chiroyli yerda turganligimiz, italyanlarning hammasi nechog'lik botir ekanliklari haqidagina yozaman.

– Shundoq yozishda davom eting, orden¹ olmasangiz, men kafil.

– Xursand bo'lardim. Xayrli tun, Ketrin.

– Men tezda oldingizga boraman, – dedi Barkli xonim. Fergyson xonim qorong'ilikka singib ketdi.

– Yaxshi qiz ekan, – dedim men.

– O, albatta. Juda ham yaxshi. U hamshira.

– Nima, siz hamshiramasmimiz?

– O, yo'q, men VAD² lardanman. Biz tinim bilmay ishlaganimiz-ishlagan, lekin bizga ishonishmaydi.

– Nega endi?

– Ish yo'g'ida ishonishmaydi, ish ko'paysa, ishonishadi.

– Nima farqi bor?

– Hamshira doktorday odam. Uzoq o'qish kerak. VADlar esa qisqa muddatli kurslarni tamomlab chiqadilar.

¹ **Orden** (*nemischa*: Orden – qator, daraja; tartib; tuzum) – harbiy yoki fuqarolik burchini namunali bajarganlik uchun beriladigan turli daraja va nomdagi nishon, mukofot.

² **Voluntary Aid Department** (*inglizcha*) – harakatdagi armiyaga xizmat ko'rsatuvchi ayollarning ko'ngilli korpusi.

– Tushundim.

– Italyanlar ayollarni frontga bunchalar yaqinlashtirishga qarshilar. Shu sababdan biz alohida tartibga bo'ysunamiz. Biz hech qayoqqa chiqmaymiz.

– Lekin men kelib tursam bo'ladimi?

– Ha, albatta. Bu yer monastir¹ emas.

– Qo'ying, urushni o'ylamaylik.

– Bu oson emas. Bunday joyda urushni o'ylamasdan turish qiyin.

– Baribir, unutaylik.

– Yaxshi.

Biz qorong'ida bir-birimizga qarab turardik. U menga juda ham chiroyli bo'lib ko'rindi va men uning qo'lidan ushladim. U qo'lini tortib olmadi va men intilib, uning belidan quchdim.

– Kerakmas, – dedi u. Men qo'yib yubormadim.

– Nimaga?

– Kerakmas.

– Kerak, – dedim men. – Shunday yaxshi.

Men qorong'ilikda uni o'pay deb engashdim, shunda yuzimga qamchi tegib, kuydirib o'tganday bo'ldi. U yuzimga qattiq urgandi. Qo'li ko'zim aralash qansharimga tushdi. Ko'zim achishib, yoshlandi.

– Meni kechiring, – dedi u.

– O'zimni bir qadar ustunlikka ega bo'lganday sezdim. Siz to'g'ri qildingiz.

– Yo'q, siz meni, iltimos, kechiring, – dedi u. – Dam olish kuni kechqurun hamshira ofitser bilan shunday qilib o'tirsa-ya, deb xafa bo'lib ketdim. Qattiq tegadi, deb o'ylamagandim. Og'riyaptimi?

U qorong'ida menga qarab turardi. Men achchiqlangan bo'lsam ham, lekin shaxmat o'yinidagidek, hammasini aniq oldindan ko'rib turganimdan o'zimga-o'zim ishonardim.

¹ Monastir (yunoncha: monasterion – chekka, olamlardan uzoqdagi joy) – 1) tarki dunyo qilgan xristianlar – monaxlarning muayyan qoida va me'yorlar, belgisi nizomga amal qilib yashovchi diniy jamoasi; 2) shunday jamoaga qarashli cherkov, turar-joy, yer-mulk va boshqalar (bu yerda shu ma'noda).

– Siz juda ham to‘g‘ri qildingiz, – dedim men. – Sizdan sirayam xafa emasman.

– Bechora!

– Bilasizmi, men juda ham bema‘ni turmush kechiryapman. Hatto inglizcha gaplashishga ham imkoniyat yo‘q. Buning ustiga siz judayam chiroylisiz.

Men unga tikilib turardim.

– Nimaga bularni gapirib o‘tiribsiz. Men axir kechirim so‘radim-ku. Biz yarashdik.

– Ha, – dedim. – Biz urushni ham unutdik.

U kulib yubordi. Uning kulgisini birinchi marta eshitib turibman. Ko‘zimni uning yuzidan uzmasdim.

– Siz yaxshisiz, – dedi u.

– Undaymas.

– Ha. Siz mehribonsiz. Istasangiz, sizni o‘zim o‘pib qo‘yaman?

Men uning ko‘zlariga tikilib, yana belidan quchdim-da, o‘pdim. Men uni qattiq o‘pib, dast ko‘tarib bag‘ringa tortdim; lablarini ochishga harakat qildim; u lablarini qattiq qimtib olgandi. Men hamon achchiqdan tushmagandim, uni bag‘ringa kuch bilan tortganimda, u to‘sindan titrab ketdi. Men uni qo‘yib yubormay, mahkam qisib turardim, uning yuragi qanday urayotganini eshitdim, shunda uning lablari ochildi va boshini qo‘limga tashladi, u yelkamga bosh qo‘yib yig‘lab yubordi.

– Jonim! – dedi. – Siz meni hech qachon xafa qilmaysiz, to‘g‘rimi?

«Nima deyapti o‘zi», deb o‘yladim. Men uning sochlarini silab, yelkasiga qoqib qo‘ydim. U yig‘lardi.

– Xafa qilmaysiz-a? – u ko‘zlarini menga ko‘tardi. – Chunki bizning hayotimiz juda ham g‘alati bo‘ladi.

Sal o‘tgach, men uni villaning eshigigacha kuzatdim, u kirib ketdi, men uyga jo‘nadim. Uyga kelib, yuqoriga ko‘tarildim. Rinaldi o‘rinda yotgan ekan.

U menga qaradi.

– Shunday qilib, Barkli xonim bilan ishlaringiz olg‘a jilyaptimi?

– Biz u bilan do‘stmiz.

– Siz hozir ovdagi itga o'xshaysiz.
Tushunmadim.
– Kimga?
U tushuntirdi.
– O'zingiz, – dedim men, – itga o'xshab, xuddi...
– To'xtang, – dedi u. – Sal bo'lmasa, bir-birimizni xo'p haqorat qiladiganga o'xshaymiz. – U kulib yubordi.
– Xayrli tun, – dedim.
– Xayrli tun, ishratparast.
Men yostiq bilan uning shamini urib tushirdim-da, qorong'ida o'ringa yotdim. Rinaldi shamni olib yoqdi va o'qishda davom etdi.

VI BOB

Ikki kungacha postlarni aylanib yurdim. Uyga qaytganimda vaqt allamahol bo'lib qolgandi, Barkli xonim bilan faqat ertasi kunigina uchrashdim. U bog'da ko'rinmadi, shuning uchun ham men gospitalning idorasida o'tirib, qachon pastga tusharkin deb, kutdim. Idora joylashgan xonaning devori bo'ylab rangdor yog'och postamentlarda¹ juda ko'p marmar byustlar² turardi. Idora oldidagi peshayvon ham byustlarga to'la edi. Marmar haykalchalarning umumiy xususiyatlariga ko'ra ular go'yo bir odamga ishlanganday ko'rinardi. Men haykal ko'rsam, yuragim siqiladi; bronzadan ishlangan bo'lsa ham yaxshi, lekin marmar byustlar doimo qabristonni eslatadi. Aytganday, bitta chiroyli qabriston bor – Piza shahrida. Bo'lmag'ur marmar haykallar hammadan ham Genuyada ko'p. Bu villaning sobiq xo'jayini qandaydir nemis boylaridan ekan, byustlarga uning xiylagina puli ketgandir. Qiziq, bularni kim ishlagan-u, ularga qancha haq to'langan. Men bular nasab shajarasiga tegishli odamlarmi yoki boshqa bir kishilarmi ekanligini aniqlashga urindim; lekin ularning hammasining ko'rinishi qadimiy bir xil tusda edi. Ularga

¹ Postament – haykal o'rnatiladigan maxsus supa.

² Byust – odamning beldan yuqori qismining haykali.

qarab turib, hech narsa anglab bo'lmadi.

Men stulda kepkamni ushlab o'tirgan edim. Biz hatto Goritsiyada ham po'lat kaskalar¹ kiyib yurishimiz kerak edi, lekin aholisi hali evakuatsiya² qilinmagan shaharda kaska kiyib yurish o'ng'aysiz va farosatsiz odamning qalbaki bezagiday bo'lib ko'rinardi. Men o'zimmikini postlarga borganimda kiyib yurardim, bundan tashqari mening ingliz protivogazim³ ham bo'lib, u paytda buni protivogaz niqobi, deb yuritishardi. Biz endi-endi ola boshlagan edik. Ular chindan ham niqobga o'xshashib ketardi. Shifokorlar va sanitar qismlarning ofitserlaridan tortib, hammamiz avtomat to'pponcha taqib yurishimiz zarur edi. Men stul suyanchig'iga suyansam, to'pponcha g'ashimni keltirib turardi. To'pponchasiz yurgan odam qamoqqa olinishi kerak edi. Rinaldi to'pponcha o'rniga g'ilofni hojatxona qog'ozi bilan to'ldirib yurardi. Men o'zimmikini rostakam taqib yurar, to undan otishga to'g'ri kelguncha, o'zimni xuddi qurollanganday his qilardim. Bu «Astra»⁴ tizimidagi 7,65 kalibrlik, tepkisi bosilganda, kalta stvoli dirillab turganidan azbaroyi otib nishonga tegizib bo'lmaydigan to'pponcha edi. Otishni mashq qilganlarimda men nishondan pastroqni mo'ljalga olardimda, yaramas stvolning qaltillashini to'xtatishga urinardim, nihoyat, men yigirma qadamdan turib, nishonga sal yaqin uradigan bo'ldim, shunda yonda to'pponcha ko'tarib yurish umuman bo'lmag'ur bir narsa ekanligini angladim va men unga butunlay e'tibor bermay qo'ydim, endi uning orqamda lopillab turishi bilan ishim yo'q edi, faqat inglizlar yoki amerikaliklar bilan uchrashib qolingan kezlarda biroz o'ng'aysizlanar edim, xolos. Mana hozir bo'lsa, men kursida o'tirar, navbatchi idora xizmatchisi esa menga o'qrayib

¹ **Kaska** (fransuzcha: casque – bosh suyagi; dubulg'a) – harbiy xizmatchi, o't o'chiruvchi, quruvchi va shu kabilarning metallardan yoki plastmassadan ishlangan, turli zarbalardan saqlovchi bosh kiyimi.

² **Evakuatsiya** (lotincha: evacuare – bo'shatmoq, xoli qilmoq) – 1) odamlar, tashkilot, korxonalarni, badiiy va boshqa qadriyatlarni urush, tabiiy ofat kabilari xavfidan saqlash maqsadida bir joydan boshqa joyga ko'chirish; 2) jangovar harakatlar bo'layotgan joylardan yaradorlar, asirlarni, ta'mirga muhtoj va ortiqcha asbob-uskuna va harbiy texnikani front ortiga jo'natish.

³ **Protivogaz** (ruscha: против – qarshi + gaz) – zaharlovchi modda, gaz, tutun kabilardan nafas olish a'zolarini, yuz-u ko'zni asraydigan filtrli niqob.

⁴ «Astra» – ispanlarning avtomatik otildigan to'pponchasi.

qarab qo‘yar, men esa Barkli xonim qachon chiqarkin deb, marmar polni, marmar haykallarni va devorlarga ishlangan suratlarni tomosha qilib o‘tirardim. Devordagi suratlar did bilan ishlangandi. Bunday suratlar bo‘yoqlari yorilib, ko‘chib tusha boshlaganda, ayniqsa, chiroyliroq bo‘lib ko‘rinadi.

Men Ketrin Barkli peshayvonga kirganini ko‘rib, o‘rnimdan turdim. Qarshimda yurib kelayotganda unchalik bo‘ydor bo‘lib ko‘rinmadi, lekin g‘oyat dilbar edi.

– Xayrli oqshom, janob Genri, – dedi u.

– Xayrli oqshom, – dedim men.

Idora ortidagi boyagi xizmatchi qulog‘ini ding qilib turardi.

– Shu yerda o‘tiramizmi yo boqqa chiqamizmi?

– Yuring chiqaylik. Bog‘ salqinroq.

Men uning izidan eshikka yurdim, idora xizmatchisi ko‘zi bilan ta‘qib etib turardi. Qumtosh yotqizilgan yo‘lkadan ketayotganimizda, qiz so‘radi:

– Qayerlarda qolib ketdingiz?

– Postlarni tekshirib chiqdim.

– Loaqal, ikki enli xat yozib, aytib qo‘ysangiz bo‘lmasmidi?

– Yo‘q, – dedim men. – O‘ng kelmadi. Men shu kuniyoq qaytaman degandim.

– Bari bir menga bir og‘iz aytib qo‘yish kerak edi, jonim. Biz xiyobondan burilib, daraxtlar ostidagi yo‘lkadan yurdik. Men uning qo‘lidani tutdim-da, to‘xtab uni o‘pdim.

– Biron yerga borsak bo‘lmaydimi?

– Yo‘q, – dedi u. – Biz faqat sayr qilishimiz mumkin. Siz juda uzoq yo‘q bo‘lib ketdingiz.

– Bugun uchinchi kun. Lekin mana, keldim-ku.

U menga qaradi.

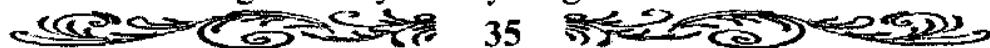
– Siz meni yaxshi ko‘rasiz-a?

– Ha.

– Rostdan ham axir siz meni yaxshi ko‘raman, degan edingiz, a?

– Ha, – yolg‘onladim men. – Men sizni sevaman.

Men unga bunday deb aytmagandim.

– Meni Ketrin deb chaqirasiz-a?

– Ketrin.

Biz yana ozroq yurib, yana daraxt tagida to'xtadik.

– Bunday deng-chi: kechasi men Ketrin oldiga qaytdim.

– Kechasi men Ketrin oldiga qaytdim.

– Jonim, siz axir qaytib keldingiz, to'g'rimi?

– Ha.

– Sizni shunday sevamanki, men shunday yomon ahvolga tushdimki... Endi boshqa ketmaysiz-a?

– Yo'q. Men har doim qaytib kelaman.

– Sizni shunchalar sevaman. Qo'lingizni mana bu yerga qo'ying.

– U doim shu yerda turibdi.

Men uni o'zimga qaratib oldim, o'pganimda yuzi menga ko'rinib turardi, ko'zlarini yumub olgandi. Uning yumuq ko'zlaridan o'pdim. Men uning tabiatida biroz devonavorlik bordir, deb o'yladim. Ammo bari bir emasmi? Men buning oqibati qanday bo'lishini o'ylab o'tirmasdim. Bu har kuni kechqurun ofitserlar xarobatxonasiga borishdan ko'ra ma'qulroq edi, u yerda oyimtil-lalar bo'yningizga osilib olishadi-da, ko'ngillari sizda ekanligini ko'rsatish uchun. Boshqa ofitserlar bilan yuqoriga chiqib-tushib turisharkan, sizning shapkangizni oldini orqaga qilib kiyib olishadi. Men Ketrin Barklini yaxshi ko'rmaganimni, yaxshi ko'rib qolish niyatim ham yo'qligini bilardim. Bu xuddi yolg'on-dakam qimorday gap, faqat bunda qarta o'rmini gap bosardi. O'sha o'yinda o'zingni xuddi kulgilik uchun yoki boshqa biron narsaga o'ynayotganday qilib ko'rsatasan. Bunda ham shunday. O'yin nima badaliga o'ynalayotgani haqida bir og'iz ham gap bo'lmadi. Lekin menga bari bir edi.

– Qayoqqa borsak ekan, – dedim men. Boshqa erkaklar kabi men ham uzoq tik oyoqda turib ishqibozlik qilishni yoqtirmasdim.

– Hech qayga, – dedi u. U xayolidagi olamdan yerga qaytdi.

– Shu yerda birpas o'tiraylik.

Biz yapasqi tosh o'rindiqqa o'tirdik, men Ketrin Barklining qo'lini tutdim. U o'zini quchog'imdand olib qochdi.

- Siz judayam charchadingizmi?
- Yo‘q.
- U yerga, mayсалarga qarab turardi.
- Siz bilan noma‘qul o‘yin boshlab qo‘ydim.
- Qanaqa o‘yin?
- O‘zingizni go‘llikka solmang.
- Bu xayolimda ham yo‘q.
- Siz ajoyibsiz, – dedi u, – shuning uchun siz, iloji boricha, yaxshiroq o‘ynashga urinyapsiz. Lekin bu o‘yin chindan ham juda yaramas o‘yin.
- Siz doimo birovning fikrini o‘qiysizmi?
- Doim emas. Lekin siz nima o‘ylashingizni bilaman. Siz o‘zingizni meni yaxshi ko‘rganday qilib ko‘rsatishingizning hojati yo‘q. Bugunga shunchasi yetib ortadi. Endi nima haqda gaplashmoqchi edingiz?
- Lekin men sizni rostdanam sevaman.
- Qo‘ying, bekordan bekorga bir-birimizni aldab nima qilamiz. Siz o‘z rolingizni g‘oyat do‘ndirib ado qildingiz, mana endi hammasi o‘z o‘rniga tushdi. Men axir unchalar devona emasman. Ba‘zan-ba‘zan xayolim olib qochadi, lekin uzoqqa emas.
- Men uning qo‘lini qisdim.
- Ketrin, azizim...
- Qanday kulgili eshityapti-ya: «Ketrin». Siz buni doimo bir xil aytmaysiz. Lekin siz juda ajoyibsiz. Siz juda oq ko‘ngilsiz, juda.
- Ruhoniy ham shunday deydi.
- Ha, siz oq ko‘ngilsiz. Siz oldinga kelib turasiz-a?
- Albatta.
- Menga sevaman deb aytishingizning hojati yo‘q. Bu hozircha tamom bo‘ldi. – U o‘rnidan turib, menga qo‘lini uzatdi.
- Xayrli tun.
- Uni o‘pgim keldi.
- Yo‘q, – dedi u. – Qattiq charchadim.
- Bari bir meni o‘pib qo‘ying, – dedim.
- Qattiq charchadim, jonim.
- O‘pib qo‘ying meni.

– Juda ham kerakmi?

– Juda.

Biz o‘pishdik, lekin u to‘satdan yulqinib chiqdi.

– Qo‘ying. Xayrli tun, jonim.

Biz eshikkacha bordik va men uning ostona hatlab peshayvondan yurib borayotganini ko‘rib turdim. Uning harakatlari kuzatib zavqlanardim. U dahlizga o‘tib ko‘zdan yo‘qoldi. Men uyga ketdim. Juda dim kecha edi, yuqorida, tog‘larda hamon to‘plar otilmoqda edi. San-Gabriyele tomonda yulqinlar ko‘rinardi.

«Villa-Rossa» oldida to‘xtadim. Derazalar to‘sib qo‘yilgan, lekin ichkaridan hali shovqin eshitilib turardi. Kimdir ashula aytardi. Yotoqqa ko‘tarildim. Yechinib turganimda, Rinaldi kirib keldi.

– E-ha, – dedi u. – Ish chatoqqa o‘xshaydi-ku. Bebi noxush ko‘rinadi.

– Qayerda edingiz?

– «Villa-Rossa»da. Yurakka malham-da, bu, bebi. Biz xor bo‘lib ashula aytdik. O‘zingiz qayoqda edingiz?

– Inglizlarning oldiga borgandim.

– Xudoga shukrki, men inglizlardan qutulganman.

VII BOB

Ertasiga tog‘dagi birinchi postdan qayta turib, men mashinani *imsstemento*¹ oldida to‘xtatdim, bu yerda yarador va kasallar hujjatlariga ko‘ra joylarga tarqatilar va hujjatga qaysi gospitalga yuborilgani haqida yozib qo‘yilardi. Men mashinani o‘zim haydab borgan edim, ruldani tushib o‘tirmadim, hujjatlarni haydovchi ko‘rsatgani olib ketdi. Kun issiq edi, osmon artib qo‘yilganday tiniq va ko‘m-ko‘k, yo‘l esa tuprog‘i o‘ynagan, oppoq edi. Men «Fiat»ning baland o‘rindig‘ida o‘ysiz holda o‘tirardim. Yonimda yo‘ldan polk o‘tib borardi, men saflar qanday qadam tashlayotganiga qarab turardim. Odamlar holdan

¹ *Imssstemento* (italyancha) – ko‘chirish punkti.

toygan, terga pishgan edilar. Ba'zi birovlar po'lat qalpoqlar kiyib olishgan, lekin ko'pchilik ularni xaltalariga osib olgandi. Qalpoqlar ko'plarining boshiga katta bo'lib, deyarli quloqlarini ham bostirib tushgandi. Ofitserlarning hammasi qalpoq kiygan, lekin ularniki boshlarida o'rnatilib turardi. Bu Bazilikat brigadasining¹ bir qismi edi. Men ularni oq-qizil yo'l-yo'l petlitsalaridan² tanidim. Polk allaqachon o'tib bo'lganiga qaramasdan, yo'ldan hamon orqada qolganlar o'tib borishardi, bular o'z bo'linmalari bilan barobar borishga qurbilari yetmay qolganlar edi. Ularning hammalari abgor, hammalarini ter va chang bosgandi. Ba'zi birlari butunlay kasalga o'xshardilar. Orqada qolganlarning oxirigisi o'tib ketgach, yo'lda yana bir askar ko'rindi. U oqsoqlanib borardi. U to'xtab, yo'l chekkasiga o'tirdi. Men mashinadan tushib, uning oldiga bordim.

– Nima qildi?

U menga qarab qo'yib, o'midan turdi.

– Bo'ldi, ketdim.

– Nima qildi o'zi?

– Urush-da, padariga...

– Oyog'immas. Churram tushgan³.

– Nega unda yayov ketyapsiz? – so'radim men. – Nega gospitalga yotmadingiz?

– Qo'yishmaydi. Leytenant, sen belbog'ingni atay yechib tashlagansan, deydi.

– Menga ko'rsating.

– Ko'tarilib chiqqan.

– Qaysi tomondan?

– Mana bu yerda.

Men uning qornini ushlab ko'rdim.

– Yo'taling, – dedim men.

¹ **Brigada** (*fransuzcha*: brigade) – bir necha polk, batalon yoki diviziondan va maxsus qo'shinlar bo'linmalaridan, dengiz flotida esa bir necha turdagi harbiy kemalardan iborat harbiy-taktik qo'shilma.

² **Petlitsa** – 1) ustki kiyimga tikilgan yoki qadalgan halqasimon ilgak; 2) formal kiyim yoqasiga tikilgan rangli belgi; daraja, unvon va shu kabilar belgisi.

³ **Churra** – ichki a'zoldan birining yoki ular bir qismining, ichakning osilib, biror bo'shliqqa ichki qorin pardasi bilan turtib chiqib qolishidan iborat kasallik. **Churrasi tushmoq** – churra kasalligiga yo'liqmoq.

– Yana battar bo‘lmasin deyman. Hozirning o‘zida erta-
labgisidan ikki marta katta bo‘lib ketdi.

– Mashinaga o‘tiring, – dedim men. – Mening yarador-
larimning qog‘ozlari tayyor bo‘lgach, sizni o‘zim sanitar qis-
mingizga eltib qo‘yaman.

– U jo‘rttaga qilding, deydi.

– Ular bunga tirg‘ilisholmaydi, – dedim men. – Bu jarohat
emas. Avval ham shunday bo‘lgansiz-ku, to‘g‘rimi?

– Lekin men bog‘ichni yo‘qotib qo‘ydim.

– Sizni gospitalga yotqizishadi.

– Siz bilan qolsam, bo‘lmaydimi, a tenente?

– Yo‘q, menda sizning hujjatingiz yo‘q.

Eshikda biz olib borayotgan yaradorlarning hujjatlarini
ko‘targan haydovchi ko‘rindi.

– To‘rttasini bir yuz beshinchiga. Ikkitasini bir yuz o‘ttiz
ikkinchiga, – dedi u. – Bular narigi qirg‘oqdagi gospitallar edi.

– Rulga o‘tiring, – dedim men.

Men churrasi tushgan askar yonimizga chiqib olishiga
yordam berdim.

– Siz inglizcha so‘zlay olasizmi?

– Ha.

– Bu la‘nati urush haqida nima deysiz?

– Rasvo narsa.

– Rasvo deb sekinroq aytasizmi, jin ursin. Rasvo bo‘l-
masinmi yana.

– Siz Shtatlarda bo‘lganmisiz?

– Bo‘lganman. Pittsburgda. Men sizni amerikalik bo‘lsa
kerak, deb o‘ylagandim.

– Nahotki italyanchani buzib gapirayotgan bo‘lsam?

– Sizni ko‘rishim bilan amerikalik, deb o‘yladim.

– Yana bir amerikalik, – dedi haydovchi churrasi tushgan
askarga qarab italyanchalab.

– Menga qarang, leytenant. Siz meni, albatta, polkka eltib
tashlashingiz kerakmi?

– Ha.

– Gap shundaki, bosh shifokor churram tushganligini bila-
di. Men yana jangga kirmaslik uchun kasalim zo‘raysin, deb

bog'ichimni yo'qotgan edim.

– Tushundim.

– Balki, siz meni boshqa biron joyga olib borib qo'yarsiz?

– Biz frontga yaqin bo'lganimizda, sizni birinchi tez yordam punktiga topshirgan bo'lardim. Lekin bu yerda, front orqasida hujjatsiz yurish mumkin emas.

– Men qaytib borsam, meni operatsiya qilib, so'ng doim jangga tashlashadi.

– Men o'ylanib qoldim.

– Siz doim oldingi safda bo'lishni istarmidingiz?

– Yo'q.

– O, la'nati! – dedi u. – Qandoq yaramas narsa bu urush.

– Quloq soling, – dedim men. – Mashinadan tushib, yiqiling-da, boshingizni momataloq qiling, men orqaga qaytishda sizni olaman-da, gospitalga eltib tashlayman. Mashinani to'xtatib yuboring-chi, Aldo.

Biz yo'l chekkasiga o'tib, to'xtadik. Men unga tushishga yordamlashib yubordim.

– Meni mana shu yerda topasiz, leytenant, – dedi u.

– Xayr unda, – dedim men. Biz yo'limizga ketdik va bir chaqirimcha yurgach polkni quvib o'tdik. So'ng qorlar erib, bo'tana¹ bo'lib qolgan, ko'priknining tagidan shitob bilan oqayotgan daryodan o'tib, vodiyni kesib o'tgan yo'ldan gospitallarga bordik va yaradorlarni topshirdik. Qaytishda rulga o'zim o'tirdim va pittsburglik askar kutib o'tirgan joyga qichab haydardim. Biz yanada holdan toygan, harakati yanada susayib ketgan polk oldidan o'tib ketdik; keyin orqada qolganlarga duch keldik. So'ng yo'l o'rtasida sanitar aravasini ko'rdik. Ikkita sanitar churrasi tushgan askarni ko'tarishayotgan edi. Uni qidirib kelishgandi. Meni ko'rib, u boshini chayqadi.

Uning kaskasi tushib ketgan, peshanasi qonga belangan edi. Burnining usti shilinib tushgan, momataloq bo'lib yotgan yaralariga tuproq yopishgandi. Sochlari ham changga belangandi.

– Qarang, qanaqa shish-a, leytenant, – qichqirdi u. –

¹ Bo'tana -- 1) loyqa, qum, tuproq kabilar aralashgan (suv haqida).

Ammo nima ham qilib bo'lardi. Meni olib ketgani kelishibdi.

Men villaga qaytib kelganimda, soat besh bo'lgan edi, men mashinalarni yuvadigan yerda dushga tushgani bordim. Keyin yotoqda – ochiq deraza oldida yolg'iz ko'ylak-shimda o'tirib, hisobot tuzib chiqdim. Hujum erta o'tib indinga boshlanadigan bo'lib, men o'z mashinalarim bilan Plavaga borishim kerak edi. Men Shtatlarga allavaqtlardan beri xat yozmasdim, men yozmasa bo'lmasligini bilardim, lekin bu ishni shuncha zamonlardan beri orqaga surib kelganimdan, endi deyarli mutlaqo yozib bo'lmasdi. Yozadigan narsaning o'zi yo'q. Men Zona di Gurerra¹ degan bir qancha xabarnomalar yubordim, matndan «sog'-salomat yuribman» degan so'zlardan boshqa hammasini o'chirib chiqdim. Shunday qilsa, tezroq boradi. Amerika-dagilarga bunaqangi g'alati va sirli xabarnomalar juda ham yoqib tushadi, albatta. Urush bu zonada g'alati va sirli edi, lekin avstriyaliklarga qarshi olib borilgan boshqa urushlar ichida bu eng puxta o'ylangan va yovuzroq bo'lib tuyulardi menga. Avstriya armiyasi Napoleonning² va umuman o'zini Napoleon deb his qiluvchi har qanday kishining g'alaba qozonishi uchun yaratilgandi. Bizning ham Napoleonimiz bo'lganda yomon bo'lmasdi, lekin bizda faqat semiz va boqi beg'am Le Generale Cadorna bilan dutor bo'yin, echki soqol odamcha Vittorio-Emmanuele bor edi, xolos. O'ng sohildagi qo'shinlarga gersog³ Aosta boshliq edi. Har nechuk, ulug' sarkarda da'vosi uchun u haddan tashqari xushro'y edi, lekin tashqi ko'rinishdan u chinakam erkaklarga o'xshardi. Ko'plar uning qirol bo'lishini istardi. Uning qirol bo'ladigan savlati bor edi. U qirolning amakisi bo'lib, uchinchi armiyaga qo'mondonlik qilardi. Biz ikkinchi armiyada edik. Uchinchi armiyada bir qancha ingliz batareyalari bor edi. Milanda men shu batareyalarda xizmat qilgan ikkita

¹ *Zona di Gurerra* (italyancha) – harbiy zona.

² *Napoleon Bonapart* (1769-1821) – fransuz davlat arbobi va sarkardasi. Fransiya Respublikasining birinchi konsuli (1799-1804), Fransiya imperatori (1804-1814- va 1815-yillar).

³ *Gersog* (nemischa: Herzog – qadimiy germanlar qabilasining harbiy dohiysi;) – 1) o'rta asrlarda G'arbiy Yevropada yirik yer-mulk egasi; 2) o'rta asrning oxirlaridan dvoryanlarning oliy unvonlaridan biri. Bu unvon ayrim mamlakatlarda (masalan Buyuk Britaniyada) hozirgacha saqlangan. *Gersoglnya* – gersogning xotini yoki qizi.

to'pchi bilan tanishgandim. Ular juda ham odamshavanda yigitlar ekan, o'sha kuni vaqtixushlik bilan o'tdi. Ular davangirday-davangirday yigit bo'lishlariga qaramay, ko'p narsalarda tortinchoqlik qilar, ayni zamonda tortingan narsalarini yoqtirar ham edilar. Aslida ingliz armiyasida xizmat qilsam bo'larkan. Unda hammasi jo'ngina o'tardi. Biroq tirik qolishim dargumon edi. Sanitar qismlarda esa unday emas. To'g'ri, ingliz sanitar mashinalarining haydovchilari ham halok bo'lishardi. Lekin men halok bo'lmasligimni bilardim. Bu urushda emas. Uning menga hech qanday aloqasi yo'q edi. U menga kinodagi urushdan farqsizday tuyulardi. Shunga qaramasdan men chin yurakdan uning tezroq tugashini istardim. Balki, shu bu yilning yozida tamom bo'lar. Balki, avstriyaliklarni savalashar. Oldingi urushlarda ularni har doim savalashgan. Bu urushning nimasi bor o'zi? Hammaning og'zida fransuzlarning holi-qudrati ketib qoldi, degan gap. Rinaldi, fransuz askarlari bosh ko'tarishibdi, qo'shinlar Parijga qarab yurayotgan emish, deb aytgandi. Men undan keyin nima bo'ldi, deb so'rasam: «Ularni to'xtatishgan-da», – deb javob berdi. Men urush bo'lmasa-yu, Avstriyani bir ko'rib kelsam, deb yurardim. Men Shvarsvaldga borishni istardim. Garsni ko'rgim kelardi. Aytmoqchi, Garsning o'zi qayerda? Urush hozir Karpat tog'larida ketayotgan edi. U yoqlarga borgim yo'q edi. Garchi borilsa, albatta, yomon bo'lmasdi. Urush bo'lmaganda men Ispaniyaga borishim mumkin edi. Quyosh botib bormoqda, salqin tushib kelmoqda edi. Kechki ovqatdan so'ng Ketrin Barklining oldiga boraman. Men, qani endi, u hozir yonimda bo'lsa edi, derdim. Men u bilan birga Milanga borishni istardim. U bilan «Kova»da ovqatlanib olsang-da, keyin kechki dim havoda Via-Mansoni bo'ylab ketsang, ko'prikdan o'tib, kanal yoqalab burilsang-da, Ketrin Barkli bilan otelga¹ kirsang. Ehtimol, u ham kirgan bo'larmidi. Ehtimolki, u meni Sommda o'ldirilgan ofitser deb tasavvur qilarmidi, unda biz katta eshikdan ichkariga kirib borgan bo'lardik, shveysar shapkasini olib kutib olgan, men kalitni olish uchun borgan, qiz esa meni lift oldida kutib turgan bo'lardi, keyin biz lift ichiga kirib, lift ham har qavatda ohista jiringlab, yuqoriga

¹ Otel (*fransuzcha*: hotel – hashamatli uy, bino) – mehmonxonaning xalqaro nomi.

ko'tarilgan va nihoyat, bizning qavatga ham chiqardi, liftchi bola eshikni ochadi, shunda u chiqadi, men chiqaman, biz dahlizdan yurib boramiz, men kalit bilan eshikni ochaman, ichkariga kiramiz va men telefon qulog'ini ko'tarib, bir shisha muz to'la kumush paqirchaga solingan kapri byanka keltirishlarini so'rayman, sal o'tmay koridordan chelakchadagi muzning shirqillashi eshitila boshlaydi, keyin bola eshikni taqillatadi, men eshikning oldiga qo'yib keta qoling, deyman. Chunki biz egnimizdagi bor narsani yechib tashlagan bo'lamiz, chunki kun judayam issiq, derazalar lang ochilgan, qaldirg'ochlar uylarning tomlari uzra uchib yurishgan bo'ladi, keyin qorong'i tusha boshlaydi, deraza oldiga kelsangiz, uylarning va daraxtlarning tepasida endi ko'r-shapalaklar uchib yurganini ko'rasiz, shunda biz kapri ichamiz, eshik berk, xona issiq, choyshab va tundan bo'lak hamma narsa unutiladi va biz Milanning shu otashin kechasida o'zimizni muhabbatning og'ushiga batamom topshiramiz. Hammasi mana shundoq bo'lishi kerak. Men tezgina ovqatlanib olib, Ketrin Barklining oldiga boraman.

Ovqat ustida g'ovur-g'uvur gap ko'p bo'ladi, men vino ichdim, chunki agar bugun kechqurun ozgina ichmasam, oshna-og'aynigarchilikdan chiqib qolardim, men yana kashish bilan arxiyepiskop¹ Ayrlend haqida suhbatlashib o'tirdim. Gap anchayin hurmat-e'tiborga loyiq bo'lgan bir odamning taqdiridagi adolatsizlik, unga nisbatan qilinayotgan nohaqliklar haqida ketdi, bu nohaqliklarga men ham amerikalik sifatida qisman sababchi ekanman, men aybim nimadan iborat ekanligini bilmasam ham, o'zimni go'yo rostdanam aybi borday qilib ko'rsatardim. Bu ishning butun mohiyatiga to'la yetmasdan turib, u menga shunchalar tushuntirib ketdiki, oxirida yo'q hech narsa bilmayman, xabarim yo'q, deb turish odobdan bo'lmay qoladiganga o'xshaydi. Menga uning nomi juda ham chiroyli tuyuldi, buning ustiga u minnesotalik edi, shuning uchun oti ham chindan ajoyib jaranglar edi: Ayrlend Minnesotiy, Ayrlend Viskonsiniy, Ayrlend Michigoni. Yo'q, gap bundamas. Masala bundan ko'ra chuqurroq. Ha, otaxon. To'g'ri, otaxon. Ehtimol, otaxon. Yo'q,

¹ Arxiyepiskop (*yunoncha*; katta yepiskop) – yepiskopdan yuqori unvon va shu unvonga ega bo'lgan ruhoni.

otaxon. Balki, ehtimol, shunday bo'lsa bordir, otaxon. Bular sizga ko'proq ma'lum, otaxon. Kashish yaxshi odam edi, lekin odamni zeriktirib yuborardi. Ofitserlar bo'lmag'ur odamlar edi, ularga qarab odamning esnog'i kelardi. Qirol yaxshi, lekin zerikarli edi. Vino yomon, lekin zerikarli emasdi. U tishlarimizning sirini ko'chirib, tanglayimizga yopishtirib qo'ymoqda edi.

– Shunday qilib, o'sha kashishni qamab qo'yishibdi, – derdi Rokka, – chunki uning yonidan uch foizli qog'ozlardan chiqibdi. Bu Fransiyadagi gap, albatta. Bu yerda uni hech qachon qamab-pamab o'tirishmasdi. U esa besh foizli qog'ozlardan mutlaqo bexabarman, debdi. Bular hammasi Beze shahrida bo'lgan gaplar. Men o'shanda u yerda edim, bu to'g'rida gazetalaridan o'qib qolib, qamoqqa bordim va meni kashishning oldiga kiritishlarini so'radim. Qog'ozlarni u o'g'irlab olgani tayin edi.

– G'irt yolg'on gaplar, – dedi Rinaldi.

– Sizga shundoq tuyulgandir, – dedi Rokka. – Lekin men buni o'zimizning kashishga aytyapman. Bu juda ibratli voqea. U ruhoni bo'lgani uchun buning ma'nosini tuzukroq chaqadi.

Ruhoniy jilmaydi: – Davom eting, – dedi u. – Qulog'im sizda.

– Albatta, qog'ozlarning bir qismini, baribir, topisholmagan, biroq uch foizlilarning bari ruhoniyni yonida ekan, yana, qanaqaligi aniq esimda yo'g'-u, allaqanday mahalliy zayomlarning¹ obligatsiyalari² ham chiqqan. Shunday qilib, men turmaga bordim – eng qizig'i ham shu yerda – u turgan kameraning³ oldiga kelib, xuddi tavba qilayotganday bo'lib: «Menga oq fотиha bering, padari buzrukvorim, zotan siz gunohkor bandasiz», dedim.

Hamma xaxolab kulib yubordi.

– U nima dedi? – so'radi kashish.

Rokka unga e'tibor qilmasdan menga hazilining ma'nosini tushuntira ketdi: – Ana endi tushundingizmi ma'nisiga? – agar uni to'g'ri tushunilsa, aftidan, juda o'tkir hazilga o'xshaydi.

¹ **Zayom** (*ruscha*) – olingan yoki berilgan qarz pul.

² **Obligatsiya** (*lotincha*: obligatio – majburiyat) – yutuq yoki ma'lum foiz tarzida daromad keltiruvchi qimmatbaho qog'ozlarning bir turi.

³ **Kamera** (*lotincha*: camera – gumbaz; xona, bo'lma) – ba'zi muassasalarda biror narsa yoki shaxs uchun mo'ljallangan maxsus xona, bo'lma.

Menga yana vino quyishdi va men dushga tushirilgan ingliz askari haqidagi latifani aytib berdim. Keyin mayor o'n bir chexoslovak bilan bir venger kaprali haqidagisini aytdi. Yana vinodan ichib, men bir tiyin topgan uloqchi haqidagi latifani boshladim. Mayor, kechalari uxlo olmay chiqadigan gersoginya haqida g'alati bir italyan latifasi bor, dedi. Shunda kashish o'rnidan turib chiqib ketdi va men Marselga ertalab soat beshda mistral¹ esib turgan paytda kelgan kommivoyajer haqidagi latifani aytib berdim. Mayor, eshitishimga qaraganda, siz ichib mast bo'lmas ekansiz, dedi. Men, undaymas, dedim. U, men to'g'risini aytyapman, Baxus guvoh, men buni tekshirib ko'raman, dedi. Faqat Baxus emas, dedim. Baxus emas. Ha, Baxus, dedi u. Men Bassi Flippo Vinchensa bilan kim ko'p icharga o'ynashim kerak ekan. Bassi, bu adolatdan emas, chunki men hozirning o'zida undan ikki hissa ko'p ichib qo'ydim, dedi. Men, bu g'irt yolg'on, Baxusmi, Baxusmasmi, Filippo Vinchensa Bassimi yoki Bassi Filippo Vinchensami, hali og'ziga bir tomchi ichkilik olgani yo'q, umuman olganda, uning nomi nima o'zi? U, sizni nima deb chaqirishadi – Enriko Federiko debmi, yoki Federiko Enriko debmi? – deb so'radi. Men, yo'qolsin Baxus, kim kuchli bo'lsa, o'sha yutadi, dedim va mayor bizga boshlamasiga bir krujkadan qizil vino berdi. Krujkaning yarmini ichib, qolganini ichgim kelmay qoldi. Qayoqqa ketayotganim esimga tushdi.

– Bassi yutdi, – dedim men. – U baquvvatroq. Men borishim kerak.

– To'g'ri, borishi kerak, – dedi Rinaldi. – Uchrashuvga boradi. Men bilaman-ku.

– Men borishim kerak.

– Kelasi safargacha, – dedi Bassi. – Kelasi safargacha kuch yig'ib keling.

U yelkamga qoqib qo'ydi. Stol ustida shamlar yonib turardi. Hamma ofitserlarning kayflari joyida edi.

– Xayrli tun, janoblar, – dedim men.

Rinaldi men bilan birga chiqdi. Biz hovliga kiraverishdagi

¹ Mistral – shimoliy-sharqiy sovuq shamol.

eshik oldida to'xtadik, u dedi:

- Siz u yerga ichib bormaganingiz tuzuk edi.
- Mast emasman, Rinin. Chin so'zim.
- Juda bo'lmasa, qahva donidan chaynab yuboring.
- Bekor gap.
- Hozir sizga keltirib beraman, bebi. Shu yerda aylanib turing. – U bir hovuch qovurilgan qahva donidan ko'tarib keldi.
- Chaynab yuboring, bebi, Xudo sizni yorlaqasin.
- Baxus, – dedim men.
- Sizni kuzatib qo'yaman.
- Hojati yo'q. Mast emasman.

Ikkovlon shahar bo'ylab ketdik, men qahva donini chaynab bordim. Inglizlarning bog' uyiga eltadigan xiyobon oldida Rinaldi menga xayrli tun tilab qoldi.

- Xayrli tun, – dedim men. – Yuring, o'zingiz ham.

U bosh chayqadi.

- Yo'q, – dedi u. – Men bosh og'rig'i ishlarga tobim yo'q.
- Qahva uchun rahmat.
- Arzimaydi, bebi. Arzimaydi.

Xiyobondan yurib ketdim. Ikki chekkadagi sarv yog'ochlarining gavdasi yaqqol ko'zga tashlanardi. Men orqamga o'girildim-da, Rinaldi izimdan qarab turganini ko'rdim, unga qo'l silkib, xayrlashdim.

Men bog' uy qabulxonasida Ketrin Barklini kutib o'tirardim. Kimdir peshayvonga kirdi. O'rnimdan turdim, biroq bu Ketrin emasdi. Kirgan Fergyson xonim edi.

– Xello, – dedi u. – Ketrin bugun, afsuski, siz bilan ko'risholmas ekan. Mendan shuni aytib qo'yishni so'radi.

- Afsus. Hoynahoy betob emasmi?
- Sal tobi qochib turibdi.
- Uning ko'nglini so'rab qo'ying.
- Xo'p.
- Balki, ertaga ertalab kelaymikan?
- Keling.

– Katta rahmat, – dedim men. – Tuningiz xayrli bo'lsin. Qabulxonadan chiqdim, birdan olam bo'm-bo'sh bo'lib qoldi, yuragim siqildi. Men Ketrin bilan uchrashuvga mensimay, nazar-

pisand qilmay qaradim, ko'p ichib qo'ydim, sal bo'lmasa, kelish esimdan chiqay dedi, endi esa uni ko'rolmaganimdan so'ng yuragimga qil sig'masdi, dunyoda o'zimni yolg'iz, tashlandiq sezdim.

VIII BOB

Ertasiga biz daryoning yuqori tomonida kechasi hujum bo'ladi, deb eshitdik, biz u yerga to'rt mashina bilan borishimiz kerak ekan. Hech kimdan tayinli bir gap chiqmas, lekin hamma o'zining harbiy bilimini namoyish qilib, donolik qilardi. Men birinchi mashinada o'tirgan edim. Ingliz gospitalining oldidan o'tib ketayotganimizda mashinani to'xtatishni buyurdim. Boshqa mashinalar ham to'xtashdi. Men mashinadan tushib, boshqa haydovchilarga agar biz yetib olmasak, Kormons yo'lining kesishgan joyida kutib turishni aytdim. Men xiyobondan shoshapisha o'tib, qabulxonaga kirdim-da, Barkli xonimni chaqirishlarini so'radim.

– U navbatchilik qilyapti.

– Uni bir daqiqaga ko'ra olaman-mi?

Sanitari bilib kelgani yuborishdi, u qiz bilan birga qaytib keldi.

– Sog'-salomatligingizni bilgani kirgandim. Sizni navbatchilikda deyishdi va men chaqirib berishlarini so'radim.

– Sog'lig'im durust, – dedi u. – Kecha issiqdan biroz lohas bo'ldim, shekilli.

– Men ketishim kerak.

– Bir daqiqaga siz bilan chiqaman.

– O'zingiz tuzukmisiz, hech qayeringiz og'rimayaptimi?

– so'radim men tashqariga chiqqanimizdan so'ng.

– Tuzukman, jonim. Siz bugun kelasizmi?

– Yo'q. Men hozir ketyapman – bugun Plavada masxarabozlik bo'ladi.

– Masxarabozlik?

– Shunga yaqin.

– O'zingiz qachon qaytasiz?

– Ertaga.

U nimanidir yechib, bo'ynidan oldi. Mening qo'limga berdi.

– Bu avliyo Antoniy, – dedi u. – Ertaga kechqurun keling, xo'pmi?

– Siz katolikmisiz?

– Yo'q. Lekin aytishlariga ko'ra avliyo Antoniy baloqazolardan saqlarmish...

– Sizni deb uni ehtiyot qilaman. Xayr endi.

– Yo'q, – dedi u. – Xayr emas.

– Xo'p.

– Aqlli bo'ling-da, o'zingizni ehtiyot qiling. Yo'q, bu yerda o'pishish mumkin emas. Kerakmas.

– Xo'p.

Men orqamga qarab, uning zinada turganini ko'rdim. U menga qo'l silkib qo'ydi, men unga g'oyibona o'pich taqdim qildim. U yana qo'lini silkidi, keyin xiyobon tugadi, men mashinaga o'tirdim, yo'lga tushdik. Avliyo Antoniy oq metallardan ishlangan kichkina medalonga joylangan edi. Men medalonni ochib, qo'limga qoqdim.

– Avliyo Antoniymi? – so'radi haydovchi.

– Ha.

– Menda ham bor. – U o'ng qo'lini ruldan olib, tugmachasini yechib, ko'ylagi ichidan mendagiga o'xshash medalon chiqardi. – Ko'rdingizmi?

Men avliyo Antoniyni yana medalon ichiga joylab, ingichka tilla zanjirini yig'dim-da, hammasini yon cho'ntagimga solib qo'ydim.

– Siz uni bo'yningizga osmaysizmi?

– Yo'q.

– Yaxshisi, osish kerak. Yo'qsa nima hojati bor?

– Yaxshi, – dedim. Tilla zanjirchani yozdim-da, bo'ynimga osib, zanjirini qulflab qo'ydim. Avliyo harbiy frenchim ustida turib qoldi, men yoqamni ochib, ko'ylagimning yoqasini bo'shatdim-da, avliyo Antoniyni ichimga solib qo'ydim. Mashinada o'tirarkanman, ko'kragimga uning metall g'ilofi suykalib borardi. Ko'p o'tmay u esimdan chiqdi. Yaralanganimdan so'ng uni

qaytib ko'rmadim. Kimdir uni bog'lash punktida yechib olgan bo'lsa, ajabmas.

Ko'prikdan o'tgach, biz mashinani tezroq haydadik va ko'p o'tmay oldinda boshqa mashinalar ko'tarayotgan changni ko'rdik. Burilishdan o'tganimizdan so'ng uchala mashina ham ko'rindi; ular qo'ng'izday bo'lib ko'rinmoqda edi, chang g'ildi-raklar ostidan ko'tarilib, daraxtlar ortiga singardi. Biz ularga yetib oldik, quvib o'tib, toqqa tomon ketgan boshqa yo'lga burildik. Agar oldingi mashinada ketayotgan bo'lsang, kolonnada¹ yurish yomon narsa emas, shuning uchun men o'rnatibroq o'tirib olib, atrofni tomosha qila boshladim. Biz daryo tomondan tog' etagi bilan ketmoqda edik, yo'l yuqorilagach, shimol tomonda baland qorli cho'qqilar ko'rindi. Orqamga nazar tashlab, qolgan uchta mashinaning balandlikka qanday chiqib kelishini kuzatdim, mashinalar chang-to'zon ichida elas-elas ko'zga chalinardi. Biz yuk ortilgan xachirlar karvonini quvib o'tdik, xachirlarning yonida qizil feska² kiygan haydovchilar borishardi. Bular bersalerlar³ edi.

Xachirlar karvonidan keyin yo'limizda hech narsa uchramadi va biz adirma-adir oshib, so'ng uzun tog' yonbag'ri bo'ylab daryo etagiga tushdik. Bu yerda yo'l bo'yiga daraxtlar ekilgan ekan, o'ng yoqdagi qator daraxtlar orqasida men sayoz, tiniq, shoshqin daryoni ko'rdim. Daryoning suvi pasayib, toshlar va qumlar oralab ariq-ariq bo'lib oqardi, ba'zan esa tagi toshloq o'zanidan tong shafag'iday yoyilib ketardi. Qirg'oqqa chiqave-rishda cho'nqir o'rlarni ko'rdim, ularga to'lib turgan suv osmon kabi moviy edi. Daryo uzra yoysimon g'isht ko'prikchalar tashlangandi, ularga tomon yo'ldan tarmoq otib so'qmoqlar tushib borardi. Men yana janubiy devori yoqalab nokzorlar qad ko'targan dehqonlarning g'ishtin imoratlarini va dalalardagi pastaktosh to'siqlarni ko'rdim. Yo'l ancha vaqtgacha vodiy bo'ylab bordi, keyin biz burildik-da, yana toqqa ko'tarila boshladik. Yo'l yuqoriga tik ko'tarilib chiqar, kashtanzor ichidan ilon izi bo'lib o'tib, nihoyat, tog' tizmalari yoqalab ketardi. Daraxtlar

¹ Kolonna – 1) ustun (bu yerda shu ma'noda); 2) saf.

² Feska (ruscha) –bazi Sharq mamlakatlarida kiyiladigan popukli bosh kiyim.

³ Bersaler (italyancha: bersaglio – mo'ljal) – Italiya armiyasining o'qchilar qismi.

siyrak joylardan vodiy ko‘rinib turardi, huv olisda, pastda ikki armiyani ajratib, quyoshda yarqirab ilang-bilang daryo oqardi. Biz adirlarning naq belidan tushgan yangi harbiy tosh yo‘ldan ketdik, shimolda ikki tog‘ tizmasi cho‘zilib yotardi, tog‘lar asriy qorliklargacha archa bilan qoplanganidan to‘q ko‘kimtir bo‘lib qorong‘ilikda chulg‘anib ko‘rinar, qorli cho‘qqilar esa quyosh nurida yarqirab oppoq bo‘lib yotardi. Keyin yana yuqorilaganimizda, men uchinchi tog‘ tizmasini, xuddi bo‘r singari oppoq yuksak qorli tog‘larni, tog‘larning g‘aroyib ajinlarini ko‘rdim, bulardan ham narida yana tog‘lar yuksalib borar, lekin ularni ko‘rayotganingni ham, ko‘rmayotganingni ham bilib bo‘lmasdi. Bularning bari Avstriya tog‘lari edi, bizda bunday tog‘lar yo‘q. Oldinda yo‘l o‘ng tomonga doira yasab o‘tgandi, men daraxtlar orasidan yo‘l pastga qarab qanchalar tik tushganini ko‘rdim. Bu yo‘ldan qo‘shinlar, yuk mashinalari, tog‘ to‘plarini ortgan xachirlar o‘tib borardi, biz shu yo‘lning naq chekkasidan pastga tushib borarkanmiz, huv quyida, olisda oqayotgan daryo, uning yonidan o‘tgan temir yo‘l izlari, temir yo‘l ko‘prigini ko‘rdim, daryoning narigi yog‘ida, tog‘ yonbag‘rida biz ishg‘ol qilishimiz kerak bo‘lgan shaharchaning vayron bo‘lgan uylari ko‘rinardi.

Biz pastga tushib, daryo qirg‘og‘i yoqalab solingan katta yo‘lga chiqqanimizda qorong‘i cho‘ka boshlagan edi.

IX BOB

Yo‘l odamlar va transportga tiqilib ketgandi; yo‘lning ikkala beti bo‘ylab chipta va poxoldan qilingan bo‘yralar¹ cho‘zilib ketgan, hatto yo‘lning tepasi ham bo‘yralar bilan qoplanganidan, u xuddi sirkning yo‘lkasiga yoki yovvoyilarning qishlog‘iga o‘xshardi. Shu chaylaga o‘xshagan yo‘ldan imillab o‘tib, nihoyat toza, tekis sayhonlikka chiqdik, avval bunda temir yo‘l bekati bo‘lgan edi. Yo‘lning bu tomoni qirg‘oq bo‘yi ko‘tarmasini kesib tushgan edi. Butun yo‘l davomida ko‘tarmada pana joylar qilingan bo‘lib, ularga piyodalar joylashgandi. Kun botib

¹ Bo‘yra (*forscha*; bordon; qamish) – tozalangan qamish cho‘pidan to‘qilgan to‘shama.

borardi, men ko'tarma osha qarab, daryoning narigi yuzidagi tog'larda qorayib ko'ringan Avstriyaning kuzatuv aerostatlarini¹ ko'rdim. Biz mashinalarni g'isht zavodining xarobalari panasiga qo'ydik. G'isht kuydiriladigan o'choqlar va bir qancha chuqur o'ralarda yaradorlar uchun punktlar qilingandi. Shifokorlar ichida mening uchta tanishim bor edi. Bosh shifokor menga jang boshlanishi bilan bizning mashinalar yaradorlarni olib, qirg'oq bo'ylab pana yo'ldan borib, keyin yuqoriga, dovonga tomon yuradi, dovonda hamshiralar posti bor, bu yerda yaradorlarni boshqa mashinalar kutib turadi. Yo'l to'silib qolmasa bo'lgani, dedi u. Boshqa yo'l yo'q edi. Yo'l avstriyaliklarga ko'rinib turgani uchun uni ko'zdan yashirish choralari ko'rilgandi. Bu yerda – g'isht zavodida qirg'oq ko'tarmasi bizni miltiq va pulemyotlarning o'qidan saqlab turardi. Daryoning u betidan bu tomonga faqat bitta buzilay deb qolgan ko'prik bor edi. To'plar otishmasi boshlangach, yana bitta ko'prik solinadi, qo'shinning bir qismi esa daryo qayrilishidagi kechuvdan o'tadi. Bosh shifokor bo'yi pastakkina, shop mo'ylov kishi edi. U mayor unvonida bo'lib, Liviya urushida qatnashgan, ikki marta yaralangan edi. U, agar hammasi ko'ngildagidek o'tsa, meni mukofotga tavsiya etajagini aytdi. Men, hammasi joyida bo'ladi, dedim va unga mehribonchiligi uchun rahmat aytdim. Men haydovchilarni joylashtiradigan kattaroq blindaj bor-yo'qligini so'radim, u bir askarni chaqirib, menga joy ko'rsatishni tayinladi. Askar bilan sal yurmasimizdan shinamgina blindaj ustidan chiqdik. Haydovchilar undan mamnun bo'lishdi, ularni shu yerda qoldirdim. Bosh shifokor meni va yana ikki ofitserni ichkilikka taklif qildi. Biz rom ichdik va men o'zimni do'stlar o'rtasida o'tirganday sezdim. Qosh qoraya boshladi. Men, hujum qachon boshlanadi, deb so'radim, butunlay qorong'i tushganda, deb javob berishdi. Men haydovchilar oldiga qaytdim. Ular blindajda gaplashib o'tirishardi, men kirishim bilanoq jim bo'lib qolishdi. Men ularga bir qutidan «Makedoniya» sigaretsi berdim, bu sigareta bo'sh joylangan bo'lib, chekishdan oldin uchini burab qo'yish kerak edi. Manera yondirgichni yoqib, hammaga chekib

¹ Aerostat– havo shari.

olgani tutdi. Yondirgichi «Fiat»ning radiatoriga¹ o'xshatib ishlangan ekan. Men ularga bor bilgan gaplarimni aytib berdim.

– Bu yoqqa kelayotganimizda yo'lda post yo'q edi-ku? – dedi Passini.

– Biz burilgan joyning orqasida qolib ketgan edi.

– Bu yo'lda toza onamizni ko'ramiz hali, – dedi Manera.

– Avstriyaliklar kunimizni ko'rsatishadi, faloniga falon ularni.

– Bo'lmasa-chi.

– Ovqat-povqat ham bo'ladimi, leytenant? Boshlanib qol-sa, bosh qashigani vaqt bo'lmaydi.

– Hozir bilib kelaman, – dedim men.

– Shu yerda o'tiraylikmi yo tashqariga chiqish ham mumkinmi?

– O'tira turganlaringiz ma'qul.

Men bosh shifokor oldiga bordim, u sayyor oshxona hozir yetib kelajagini, haydovchilar ovqatni olib ketishlari mumkinligini aytdi. Idishlari bo'lmasa, idish beraman, dedi. Men idishlari bo'lsa kerak, dedim. Men izimga qaytib, haydovchilarga ovqat keltirishlari bilan xabar berishimni aytdim. Manera, otishma boshlanmasdan burun olib kelishsa, soz bo'lardi, dedi. Men ketgunimcha ular miq etishmadi. Ularning to'rtovlari ham mexanik bo'lib, urushni ko'rarga ko'zlari yo'q edi.

Men atrofda nimalar bo'layotganini ko'rgani bordim, so'ng blindajga, haydovchilar oldiga qaytdim. Hammamiz yerga o'tirib, devorga suyangancha sigaret tutatdik. G'ira-shira qorong'i tushdi. Blindajning sahni quruq va iliq edi, men devorga suyanib, hordiq chiqardim.

– Jangga kim boradi?

– Bersalerlar.

– Bersalerlarning o'zimi?

– Shundayga o'xshaydi.

– Rosmana jang qilish uchun bu yerdagi odamlar kamlik

¹ Radiator (*lotincha*: radiare – nur chiqarmoq, tarqatmoq) – 1) ichki yonish dvigatelidagi sovituvchi suyuqlik yoki moy haroratini pasaytiruvchi asbob; 2) binolarni isitish tizimida: ichida issiq suv yoki bug' aylanadigan, cho'yan, po'lat, keramik quvurlardan iborat isitish asbobi (*bu yerda shu ma'noda*); 3) ish paytida qizib ketadigan radiotexnik elementlarni sovituvchi qurilma.

qiladi.

– Chamasi bu shunchaki yo‘liga bir jang bo‘ladi, chinakam urush boshqa yerda bo‘ladi.

– Hujumga boradigan askarlar buni bilishadimi?

– Bilishmasa kerak.

– Albatta, bilishmaydi, – dedi Manera. – Bilishsa, jangga kirib o‘tirisharmidi.

– Shunday ham kirishardiki, – dedi Passini. – Bersalerlar ahmoq.

– Ular mard askarlar, intizomga rioya qilishadi, – dedim men.

– Baquvvat yigitlar, hammasi ham yag‘rindor. Lekin, baribir, hammasi ahmoq bolalar.

– Mana grenadyorlar¹ zo‘r, – dedi Manera.

Bu hazil edi. To‘rtovlari xaxolab kulishdi.

– Ular jangdan bosh tortishganda siz bormidingiz, tenente, keyin har o‘n kishidan bittasini otishgandi, esingizdami?

– Yo‘q.

– Shunday bo‘lgan edi. Ularni qator qilib turg‘izishdi-da, o‘ninchi bo‘lib turgan odamni ajratib otaverishdi. Karabinerlar ularni otib tashlashdi.

– Karabinerlar, – dedi Passini va yerga tupurdi. – Grenaderlarni qarang-a: bo‘ylari ikki metrdan oshig‘-u, bormaymiz deb turishsa-ya.

– Agar hamma baravar bosh tortganda edi, urush tugagan bo‘lardi, – dedi Manera.

– Be, grenaderlar buni xayolga ham keltirishmagan. Qo‘rqishgan, xolos. Ofitserlarning bari asilzodalardan edi-da.

– Ba‘zi bir ofitserlar bir o‘zlari jangga kirishdi.

– Serjant ikkita ofitserni bosh tortganliklari uchun otib tashladi.

– Ba‘zi oddiy askarlar ham jangga kirishgandi.

– Bularni otishga o‘ninchi odam ajratiladigan safga kiritishmagan.

– U yerda mening hamshaharimni otib tashlashdi, – dedi

¹ Grenadyor (fransuzcha: grenade – granata) – Yevropa armiyalarida XVII-XX asrlarda piyoda qo‘shin turi; qo‘l granatalarini otish uchun saralab olingan askar guruhi.

Passini. – Baland bo‘yli, kelishgan yigit edi, quyib qo‘ygan grenader deysiz. Rimdan beri kelmasdi. Yonidan oyimchalar arimasdi. Doim karabinerlar bilan birga yurardi. – U kuldi. – Endi esa uyining eshigiga miltiq ko‘targan soqchi qo‘yib qo‘yishibdi, hech kim uning onasi, otasi, opa-singillarini borib ko‘rishi mumkin emas, otasini esa barcha fuqarolik huquqlaridan mahrum qilishdi, hatto saylovda ham qatnasholmaydi. Qonun ham endi ularni himoya qilmaydi. Istagan odam kelib, ko‘ngli tusagan narsasini olib keta oladi.

– Oilasining boshi mana shunday malomatga qolishidan qo‘rqmaganda, hech kim jangga kirib o‘tirmasdi.

– Albatta-da. Alp o‘qchilari esa jangga kirishavergan bo‘lardi. Viktor-Emmanuilning polki ham. Bersalerlar ham.

– Bersalerlar ham dumini ko‘rsatgan paytlar bo‘lgan. Hozir buni eslagilari kelmaydi.

– Siz bekor bizni valaqlashimizga yo‘l qo‘yyapsiz, tenente. Evviva l’esercito!¹ – istehzoli qo‘shib qo‘ydi Passini.

– Men bunday gaplarni eshitganman, – dedim men.

– Biroq hamonki siz rulda o‘tirib, o‘z ishingizni bajarayotgan ekansiz...

– ...va boshqa ofitserlar eshitmaydigan qilib sekin gaplashayotgan ekansiz, – deb tugatdi Manera.

– Urushni oxiriga yetkazish kerak deb hisoblayman, – dedim men. – Bir tomon jangdan voz kechgani bilan urush tamom bo‘lib qolmaydi. Urushmay qo‘ysak, holimiz bundan beshbattar bo‘ladi.

– Bundan beshbattar bo‘lmaydi, – dedi odob bilan Passini. – Urushdan beshbattarroq narsa yo‘q.

– Mag‘lubiyat beshbattar.

– Undaymasdir, – dedi Passini hamon hurmat saqlab. – Mag‘lubiyat nima o‘zi? Xo‘sh, uyga qaytamiz.

– Dushman orqangizdan boradi. Uyingizni oladi.

Opa-singillaringizni oladi.

– Unchalikmasdir, – dedi Passini. – O‘libdi-da, har kimning ortidan borsa. Har kim o‘z xonadonini himoya qilsin. Opa-

¹ Evviva l’esercito (*italyancha*) – Yashasin armiya!

singillarini eshikka chiqarmasin.

– Sizni osishadi. Sizni qo‘lga olib, yana urush qilgani jo‘natishadi. Sanitar transportiga emas, piyodalar safiga.

– O‘ldimi, hammani osishsa.

– Begona davlat o‘zi uchun urushishga majbur qilolmaydi, – dedi Manera. – Birinchi jangning o‘zidayoq hamma qochib ketadi.

– Chexlarga o‘xshab.

– Siz mag‘lub bo‘lish nimaligini hali yaxshi bilmaysiz, shuning uchun ham bu sizga unchalik yomon emasga o‘xshab tuyuladi.

– Tenente, – dedi Passini, – siz bizga gapiraverishga izn berganday bo‘ldingiz. Mana, eshiting bo‘lmasa. Urushdan ko‘ra dahshatliroq narsa yo‘q. Biz sanitar bo‘limlarda o‘tirib urush qanchalar dahshatli narsa ekanligini tushunib yetmaymiz. Buning dahshatini fahmlab ulgurganlar esa, unga qarshilik qilishga ulgurolmaydilar, chunki aqldan ozadilar. Hech qachon hech narsani tushunmaydigan odamlar bo‘ladi. O‘z ofitserlaridan qo‘rqadigan odamlar bor. Mana shundaylar bilan urushni davom ettirishadi.

– Men urush dahshatli narsa ekanligini bilaman, lekin biz uni oxiriga yetkazishimiz kerak.

– Oxiri yo‘q. Urushning oxiri bo‘lmaydi.

– Yo‘q, oxiri bo‘ladi.

Passini boshini chayqadi.

– Urushni g‘alabalar bilan yutib bo‘lmaydi. Xo‘sh, boringki San-Gabrielni oldik. Xo‘sh, Karso, Monfalkone va Triyestni oldik. Keyin-chi? Bugun anavi uzoq tog‘larni ko‘rdingizmi? Xo‘sh, siz o‘shalarning barini biz ololamiz deysizmi? Agar avstriyaliklar urushmay qo‘ysa, boshqa gap. Bir tomon urushni bas qilishi kerak. Nega biz qilishimiz mumkin emas? Agar ular Italiyagacha borishsa, horib-charchab, orqaga qaytib ketishadi. Ularning o‘z yurtlari bor. Shundoq ekan, hayronman, urush qilmasa, kuni o‘tmaydimi bularning.

– Gapni qotirar ekansiz.

– O‘ylayapmiz. O‘qiyapmiz. Dehqon emasmiz. Biz mexaniklarmiz. Biroq dehqonlar ham urushga ishonadigan ahmoq-

lardan emas. Bu urush hammaning joniga tekkan.

– Mamlakatni kaltafahm, hech nimani tushunmaydigan sinf boshqarmoqda. Shuning uchun ham biz urushib yuribmiz.

– Ular urushdan yana davlat orttirmoqdalar.

– Ko‘plari hatto boyiy olmayapti, – dedi Passini.

– Shunchalar befarosat ular, qo‘llaridan boshqa ish kelmagani uchun shunday qilishmoqda. Tentaklikdan.

– Bo‘ldi, bas, – dedi Manera. – Tilimizga juda erk berib yubordik, tenente ham xafa bo‘lishi mumkin.

– Gapimiz unga yoqyapti, – dedi Passini. – Biz uni o‘z tomonimizga tortamiz.

– Lekin hozirchalik yetadi, – dedi Manera.

– Nima bo‘ldi endi, ovqat berisharmikan, tenente? – so‘radi Gavutssi.

– Hozir bilib kelaman, – dedim men. Gordini o‘rnidan turib, men bilan chiqdi.

– Balki, biron narsa qilish kerakdir, tenente? Sizga yordam berolmaymanmi? – U to‘rtovlari ichida eng yuvosh, indamas odam edi.

– Istasangiz, men bilan yuring, – dedim men, – nima gapligini bilib kelimiz.

Qorong‘i tushib qolgandi, projektorlarning¹ uzun tillari tog‘lar uzra kezardi. Bizning frontda yuk mashinalariga o‘rnatilgan kattakon projektorlar bor edi, goho tunda front chizig‘i yaqinidan o‘tilganda, yo‘ldan chekkada turgan mana shunday yuk mashinasini, projektorni boshqarayotgan ofitserni, qo‘rqib o‘takasi yorilgan guruhni ko‘rish mumkin edi. Biz zavod hovlisidan o‘tib asosiy bog‘lash punktiga keldik. Kiraverishda tepaga shox-shabбалardan chog‘roq chayla yasab qo‘yilgan edi, tungi shamol quyoshda qurigan barglarni shitirlatardi. Ichkari yorug‘ edi. Bosh shifokor yashikda o‘tirib telefonda gaplashmoqda. Shifokorlardan biri menga hujum bir soatga kechiktirilganini aytdi. U meni konyak ichishga taklif qildi. Men uzunchoq stollarni, yorug‘da yaltillab turgan asboblarni, toslar va

¹ **Projektor** (fransuzcha: projecteur) – yorug‘lik nurini, shu‘lani to‘plab, ma‘lum tomonga yo‘naltiradigan optik qurilmali yoritish asbobi.

probkalari¹ mahkamlangan shisha idishlarni ko'zdan kechirdim. Gordini orqamda turgan edi. Bosh shifokor telefonda bo'shadi.

– Hozir boshlanadi, – dedi u. – Kechiktirmaydigan bo'lishibdi.

Men tashqariga qaradim, qorong'i edi, avstriya projektorlarining nurlari bizning ortimizdagi tog'larda izg'irdi. Bir soniya jimlik cho'kdi, so'ng orqamizda turgan barcha to'p-zambaraklardan o't ochildi.

– Savoyya, – dedi bosh shifokor.

– Ovqat qani? – so'radim men. U eshitmadi. Men qaytardim.

– Hali olib kelishgani yo'q.

Katta snaryad uchib o'tib zavod hovlisida portladi. Yana bittasi yorildi, portlash shovqinida g'isht parchalari va maydachuyda narsalar pastga yomg'irday yog'ilgani eshitildi.

– Yeb olishga biron narsa topiladimi?

– Bir ozgina pasta asiutta² bor, – dedi bosh shifokor.

– Yeydigan bo'lsa, bering.

Bosh shifokor sanitarga nimadir deb aytdi, u uyning ichkari tomoniga kirib ketdi-da, u yerdan sovib qolgan makaron ovqat solingan metall idish ko'tarib chiqdi. Men uni Gordiniga berdim.

– Pishloq yo'qmikan?

Bosh shifokor sanitarga to'ng'illab bir nima dedi, u yana ichkariga sho'ng'ib, chorak doira oq pishloq olib chiqdi.

– Rahmat, – dedim men.

– Hozir tashqariga chiqmay qo'ya qolinglar. Tashqarida eshik oldiga nimanidir qo'yishdi. Uni olib kelgan sanitarlardan biri ichkariga qaradi.

– Olib kiring bu yoqqa, – dedi bosh shifokor. – Qani, nima bo'ldi? Nima, o'zimiz chiqib bu yerga olib kiraylikmi, a?

Sanitarlar yaradorni qo'ltig'i va oyog'idan ko'tarib ichkariga olib kirishdi.

– Yengini kesinglar, – dedi bosh shifokor.

¹ Probka (*ruscha*; probka) – 1) po'kak, butilka idishlarning qopqog'i; 2) tiqin.

² Pasta asiutta (*italyancha*) – makaron ovqat.

U qo'lida bir parcha doka hamda pinset¹ ushlab turgan edi. Boshqa ikki shifokor shinellarini² yechishdi.

– Boringlar, – dedi bosh shifokor sanitarlarga.

– Yuring, tenente, – dedi Gordini.

– O't ochish to'xtamaguncha chiqmasanglar bo'lardi, – dedi bizga qaramasdan bosh shifokor.

– Odamlar och qolgan, – dedim men.

– Xo'p, o'zlaring bilasizlar.

Zavodning hovlisiga chiqa solib, chopa ketdik. Shundoq qirg'oqda snaryad portladi. Boshqasining uchib kelayotganligini yonimizda yorilmaguncha payqamay qoldik.

Ikkovimiz ham o'zimizni yerga otdik va to'polon-qasirg'a ichida oskolkalarning³ chiyillashini, g'ishtlarni shatirlab tushishini eshitdik. Gordini oyoqqa qalqib blindaj tomon chopib ketdi. Men sarg'ish changga belangan pishloqni ko'tarib uning orqasidan chopdim. Blindajda uchala haydovchi hamon chekib o'tirishardi.

– Mana sizga, vatanparvarlar, – dedim men.

– Mashinalar qalay? – so'radi Manera.

– Joyida, – dedim men.

– Qo'rqdingizmi, tenente?

– Shundan bo'ldi, – dedim.

Men pichog'imni chiqarib, ochdim-da, tig'ini artib, pishloqning ust qavatini qirib tashladim. Gavutssi menga makaron solingan tog'orani uzatdi.

– Siz boshlab bering.

– Yo'q, – dedim men. – Yerga qo'ying. Birgalashib yeymiz.

– Sanchqimiz yo'q.

– Yo'q bo'lsa bo'lar, – dedim inglizchalab.

Men pishloqni bo'lak-bo'lak qilib kesib makaronning

¹ **Pinset** (*fransuzcha*: pincette – qisqich; omburcha) – mayda, sirg'aluvchan, mo'rt, nozik narsalarni mahkam ushlab (tutib) turish uchun ishlatiladigan ombursimon asbob, qisqich (tibbiyot, texnika sohalarda qo'llanadi).

² **Shinel** (*ruscha* < *fransuzcha*: chenille – erkaklarning tonggi kiyimi, kostyumi) – maxsus matodan tikiladigan, maxsus bichimdagi palto.

³ **Oskolka** (*ruscha*: oskolok – parcha; biror narsadan uzilib, parchalanib ajralgan qism) – zambarak o'qi, mina, bombaraning portlashidan paydo bo'lgan metall parcha.

ustiga tashlab qo'ydim.

– Olinglar, – dedim. Ular yaqinroq surilishib, kutib turishdi. Men makaronga qo'limni tiqib ko'tardim. Qo'limga yelimga o'xshab ilashib chiqdi.

– Yuqoriroq ko'taring.

Men qo'limni yelkamga dovur ko'targanimdagina makaron tog'oradan uzildi. Men uni og'zimga soldim, keyingi uchini labim bilan ushlab, ichimga tortdimda, chaynay boshladim, keyin bir bo'lak pishloq olib, og'zimga soldim, orqasidan vino ho'pladim. Vinodan zang hidi kelardi. Men flyagani¹ Passiniga berdim.

– Rasvo, – dedim men. – Flyagada uzoq turib qolibdi. Men uni mashinada yonimda olib yurgandim...

To'rtovlari ham tog'oraga engashgancha, makaronlarni so'rib yeyishardi. Men yana og'zimni to'ldirib oldimda, pishloqdan tishlab, vino ho'pladim. Tashqarida nimadir gupillab quladi, yer zirillab ketdi.

– To'rt yuz yigirma millimetrli yoki minomyot², – dedi Gavutssi.

– Tog'larda bunday kalibrli³ to'plar bo'lmaydi, – dedim.

– Ularda Shkoda zambaraklari bor. Men snaryadning cho'nqirini ko'rdim.

– U uch yuz besh millimetrligi.

Ovqatni davom ettirdik. Yo'tal ovozi eshitildi, parovoz⁴ yurib ketganday vishillagan tovush chiqdi, keyin yerni larzaga solib portlash bo'ldi.

– Blindaj yuzagina ekan, – dedi Passini.

– Ana manavisi endi minomyot.

– Rost.

Men pishloqdan bir luqma tishlab, vino ichdim. Shovqin-suron ichida qulog'imga yo'tal ovozi chalindi, keyin chux-chuxchux-chux, degan ovoz eshitildi, so'ng xuddi domna⁵ eshigi

¹ Flyaga (ruscha) – suvdon.

² Minomyot (ruscha: мина + метат – irg'itmoq, otmoq) – mina otadigan qurol.

³ Kalibr (fransuzcha) – miltiq, to'p kabi o'qotar qurollar quvurining diametri.

⁴ Parovoz (ruscha: пар – bug' + воз(ит) – eltmoq) – temir yo'l poyezdlarini tortish uchun belgilangan, bug' dvigateli bilan harakatga keladigan mashina, bug' dvigatelli lokomotiv.

⁵ Domna – temir rudalaridan cho'yan olish uchun qurilgan maxsus pechka, inshoot.

ochilgan kabi nimadir yaraqlab ketdi, keyin avval oppoq, so'ng borgan sari qizil tusga kirib, qip-qizil, qip-qizil quyunday bo'lib g'uvullash, gumburlash sadosi keldi. Men nafas olib ko'ray desam, nafas ololmadim, nazarimda, o'zligimdan chiqib, quyun ichra uchib ketayotganday, uchib ketayotganday, uchib ketayotganday edim. Bir zumda borlig'im parday uchib, yo'q bo'lib ketdi dedim, o'likday bo'ldim, o'lganingdan keyin hech gap bo'lmaydi deganlar xato qiladilar, deb o'yladim. Keyin havoda suza boshladim, biroq oldinga emas, nuqul orqaga ketib qolar-dim. So'lish oldim, shunda men o'zligimga qaytganligimni angladim. Yer titilib ketgandi, shundoq boshimning oldida majaqlangan yog'och to'sin yotardi. Boshim qaltirab turardi, shunda kimningdir yig'layotganini eshitdim. Keyin allakim go'yo qichqirganday bo'ldi. Men qimirlay desam, qimir etolmadim. Men daryoning narigi tomonida, butun daryo bo'ylab miltiq va pulemyotlarning otishmasini eshitdim. Bir narsa qattiq shalopladi va men yorituvchi snaryadlarning osmonga uchganini ko'rdim, ular yorilib, hamma yoq sutday yorib ketdi, raketalar uchdi, minalar¹ portladi, men bularni bir zum ichida ko'rdim. Keyin naq yonginamda kimdir:

«Mamma mia! O, mamma mia!»² – dedi. Men o'zimni har tomonga urib, nihoyat, oyog'imni bo'shatdim, ikkinchi tomonga ag'darilib, ingrangan kishini paypaslab ko'rdim. Bu Passini ekan, qo'lim tegishi hamonoq u chinqirib yubordi. U oyog'ini men tomonga uzatgan holda yotardi, o'qtin-o'qtin lip etib tushgan yorug'da uning tizzadan yuqorisi majaqlangan oyoqlari ko'rinardi.

Bir oyog'i cho'rt uzilgan edi, ikkinchisi esa paylariga va shimining uvadalariga ilinib turar, dam-badam go'yo o'zidan-o'zi liqir-liqir qilib qo'yardi. U o'z qo'lini tishlab turib, ingrardi: «Mamma mia! O, mamma mia!» – Keyin: «Dto te Salve, Maria Dio Te Salve Maria»³

– Yo Iso⁴, tezroq jonimni ol! Xristos, jonimni ol, Mamma

¹ Mina (*fransuzcha*; mine) – yer, suv ostiga qo'yiladigan portlovchi snaryad.

² Mamma mia (*italyancha*) – Onajon!

³ Dto te Salve, Maria Dio Te Salve Maria (*italyancha*) – Xudo panoh bo'lsin, Maryam!

⁴ Iso Masih (*Iusus Xristos*) – Qur'onda tilga olingan payg'ambarlardan biri. Islomda Muhammad (s.a.v.) dan oldingi payg'ambar sifatida alohida e'zozlanadi. Qur'onda,

mia, mama mia. Yo bokira bibi Maryam, jonimni ol. Chidolmayman. Chidolmayman. Chidolmayman. Yo Iso, yo bibi Maryam, chiday olmayman. O-o-o-o! So'ng: «Mmamma mia, mama mia!» – deb xirqiradi. So'ng qo'lini tishlagancha jim bo'lib qoldi, ilinib turgan oyog'i esa hamon qimirlab turardi.

– Portaferti!¹ – deb qichqirdim hovuchimni og'zimga qilib. – Portaferti! – Men Passiniga yordam beray deb, urinib, o'rnimdan jilolmadim. Men yana harakat qilib ko'rdim, bu safar oyog'im biroz surilganday bo'ldi. Endi men tirsagim bilan surila olardim. Passini jim edi. Uning yoniga o'tirib, frenchimning tugmalarini yechdim-da, ko'ylagimning baridan yirtib olishga urindim. Hadeganda yirtilavermadi, shunda ko'ylak chetini tishim bilan yirtдим. Shunda men uning paytavasi bor edi-yu, deb esladim. Men jun paypoq kiygan edim, lekin Passini paytava o'rab yurardi. Hamma haydovchilar shunday qilishardi. Biroq Passining bir oyog'i qolgandi. Men paytavaning uchini topib, bo'shatayotganimda, uning oyog'ini bog'lab o'tirishga hojat qolmaganligini, Passini o'lganligini ko'rdim. Men o'zimga ishonmay yana qaradim, u chindan ham o'lgan edi. Boshqa uch kishiga nima bo'lganligini aniqlash lozim edi. Turib o'tirdim, shunda miyamda xuddi qo'g'irchoqning ko'zi qimirlagandek, bir narsa chayqalib ketdi, ko'zimdan o't chiqdi, deb o'yladim. Oyoqlarim issiq va ho'l bo'lib qoldi, oyoq kiyimimning ichi ham issiq va ho'l bo'ldi. Men yarador bo'lganimni payqadim, engashib, qo'limni tizzamga qo'ydim. Tizzam yo'q edi. Qo'lim bilan pastroqni paypasladim, tizzam shu yerda edi, aylanib ketgandi. Men qo'limni ko'ylagimga artdim, allaqayoqdan yana oppoq yorug' quyilib kela boshladi, shunda oyog'imga qaradim, etim jimirlab ketdi. «Xudoyo, – dedim, – omon-eson bu yerdan qutqar!» Lekin men yana uch kishi ham bo'lishi kerakligini bildirdim. Haydovchilar to'rt kishi edi. Passini o'ldi. Uch kishi qoladi. Allakim qo'ltig'imdanda oldi, yana kimdir oyog'imdanda ko'tara boshladi.

shuningdek, «al-Masih» («Xudo yarlagan»), Ibn Maryam («Maryamning o'g'li»), Abdulloh («Allohning quli»), Rasululloh («Allohning elchisi»), Allohning muqarrabi (yaqini), «Haqni so'zlovchi», deb ta'riflanadi. Unga Injil nozil qilingan.

¹ Portaferti (*italyancha*) – zambil.

– Yana uch kishi bor edi, – dedim men. – Bittasi o‘ldi.
 – Men Maneraman. Biz zambilga borgandik, topmadik.
 Tuzukmisiz, tenente?
 – Gordini bilan Gavutssi qani?
 – Gordini punktda, yarasini bog‘lashyapti. Gavutssi oyog‘ingizdan ko‘tarib turibdi. Bo‘ynimdan ushlab oling, tenente. Og‘ir yaralandingizmi?
 – Oyog‘imdan. Gordiniga nima bo‘ldi?
 – Arzimagan gap. Mina tushibdi. Minomyot snaryadi.
 – Passini halok bo‘ldi.
 – Ha, halok bo‘ldi.
 – Yonginamizda snaryad portlab, ikkovlari ham o‘zlarini yerga otishdi, men yiqilib tushdim.
 – Kechiring, tenente, – dedi Manera. – Bo‘ynimdan ushlab oling.
 – Siz meni yana tashlab yuborasiz.
 – Qo‘rqib ketdik.
 – Sizlar yaralanmadinglarmi?
 – Ikkovimiz ham yaralandik, lekin yengil.
 – Gordini mashina hayday oladimi?
 – Qiyin-ov.
 Punktga borguncha ular meni yana bir marta tashlab yuborishdi.
 – Ablahlar! – dedim.
 – Kechiring, tenente, – dedi Manera. – Boshqa qilmaymiz. Bog‘lash punktida qorong‘i yerda ancha yaradorlar yotishardi. Zambil ko‘targan sanitarlar kirib-chiqib turishardi. Ular o‘tib keta turib, darpardani ko‘targanlarida, menga ichkaridagi yorug‘ ko‘rinardi. O‘liklar bir chekkaga qo‘yilgandi. Shifokorlar yeng shimarib ishlashar, qassobga o‘xshab qonga belanishgan edi. Zambil yetishmasdi. Ba‘zi yaradorlar ingrashar, lekin ko‘pchilik jim yotmoqda edi.
 Shamol kiraverishda eshik soyaboni ustiga tashlangan shoxlardagi yaproqlarni shitirlatar, sovuq tun yopirilmoqda edi. Sanitarlar tinimsiz kelib turishar, zambillarni yerga qo‘yib bo‘shatishardi-da, yana ketishardi. Punktga kelishimiz bilanoq

Manera feldsherni¹ boshlab keldi, u oyog'imni bog'lab qo'ydi. Yarangiz tuproq bilan to'lib ketgandan kam qon yo'qotibsiz, dedi u menga. Imkon bo'lishi bilan meni operatsiyaga yotqizisharkan. U punkt binosiga kirib ketdi. Gordini mashina haydolmaydi, dedi Manera. Uning yelkasi majaqlangan, boshi yorilgan. Yara qizig'ida og'rig'i uncha bilinmay, hozir yelkasi og'riqdan qotib qolibdi. Hozir anav g'isht devorlardan birida o'tiribdi. Manera va Gavutssi o'z mashinalariga yaradorlarni ortib jo'nashdi. Ularga yaralari ozor bermayotgan edi. Ikkitadan sanitari bor uchta ingliz mashinasi keldi. Mening oldimga ingliz haydovchilaridan biri keldi, uni juda mazasi qochib qolgan, rangi oqarib ketgan Gordini boshlab keldi. Haydovchi menga tomon engashdi:

– Og'ir yaralandingizmi? – so'radi u. – Bu baland bo'yli, po'lat ko'zoynak taqqan kishi edi.

– Ikkala oyog'imdan.

– Xavfli emasdir, a. Sigareta chekasizmi?

– Rahmat.

– Ikkita haydovchidan ayrilibsiz, deb eshitdim?

– Ha. Bittasi o'ldi, ikkinchisi – sizni boshlab kelgan odam.

– Rasvo bo'libdi. Yoki ularning mashinalarini biz olib turaylikmi?

– Xuddi shuni sizdan so'ramoqchi edim.

– Bizda ular buzilib-netmaydi, keyin qaytarib beramiz.

Siz ikki yuz oltinchidansiz-ku, a?

– Ha.

– Ajoyib yerga joylashgansizlar. Sizni shaharda ko'rganman. Menga sizni amerikalik deb aytishdi.

– Shundoq.

– Men inglizman.

– Nahotki?

– Ha, ingliz. Siz italyan deb o'yladingizmi? Bizning bir otryadimizda italyanlar ham bor.

– Agar mashinalarimizni olsangiz, juda soz bo'lardi, – dedim men.

– Ularni sizga buzmay-netmay, qanday bo'lsa, shunday

¹ **Feldsher** (*nemischa*: Feldsherer – jarroh; harbiy qism sartaroshi) – o'rta tibbiy ma'lumotga ega bo'lgan tibbiyot xodimi, shifokor yordamchisi.

topshiramiz. – U qaddini ko'tardi. – Haydovchiingiz siz bilan kelishib olishimni juda iltimos qildi. – U Gordinining yelkasiga urib qo'ydi. Gordini seskanib tushib, jilmaydi. Ingliz italyan tilida chala-chulpa so'zlay ketdi:

– Bo'ldi, hammasi joyida. Boshlig'ing tenente bilan kelishdik. Sizning ikkala mashinangizni olamiz. Endi tashvish chekmasang ham bo'ladi. – U so'zini bo'ldi. – Sizlarni bu yerdan olib ketishning ham yo'lini topish kerak. Hozir shifokorlar bilan gaplashaman. Ketayotganda sizlarni ham olib ketamiz.

U yaradorlar orasidan ohista o'tib, eshikka tomon bordi. Men eshikka tutilgan ko'rpa ko'tarilganini, ichkaridagi yorug'ni, uning ichkariga kirganini ko'rdim.

– U sizni shundoq qoldirmaydi, tenente, – dedi Gordini.

– O'zingiz qalaysiz, Franko?

– DURUST.

U yonimga o'tirdi. Shu payt eshikning yoping'ichi ko'tarilib, u yerdan ikkita sanitar bilan baland bo'yli ingliz chiqishdi. Oldimga kelishdi.

– Mana amerikalik, tenente, – dedi u italyanchalab.

– Men kutib turishim mumkin, – dedim men. – Bu yerda mendan ko'ra og'irroq yaradorlar bor. Ahvolim unchalik yomonmas.

– Bo'ldi, bo'ldi, – dedi u, – o'zingizni qahramon qilib ko'rsatmay qo'ya qoling. – Keyin italyanchalab dedi: – Sekin ko'taringlar, ayniqsa oyog'ini. Qattiq og'riyapti. Bu prezident Vilsonning¹ qonuniy o'g'li.

Ular meni ko'tarishib, punkt ichiga olib kirishdi. Hamma stollarda jarrohlar ishlamoqda edi. Kichkina bosh shifokor bizga jahl bilan o'girilib qaradi. U meni tanidi va qo'lidagi asboblarini silkib qo'ydi.

– Ga va bien²?

– Ga va³.

– Uni men olib keldim, – dedi baland bo'yli ingliz ital-

¹ Vudro Vilson (1856-1924) – AQSH davlat arbobi. Demokratik partiyadan ikki marta AQSH prezidenti etib saylangan.

² Ga va bien (fransuzcha) – qalay, durustmi?

³ Ga va (fransuzcha) – durust.

yanchalab. – Amerika elchisining yolg'iz o'g'li. Qo'lingiz bo'shaguncha shu yerda yota tursin. Keyin men birinchi qatnov-dayoq uni olib kelaman. – U men tomonga egildi. – Men hujjatlaringizni to'g'rilashga boraman, shunda ish tezroq ko'chadi. – U eshikdan engashib chiqib ketdi. Bosh shifokor qisqichlarni bo'shatib, tosga tashladi. Men uning harakatlarini kuzatib yotardim. Endi u bog'lay boshladi. Keyin sanitarlar yaradorni stoldan olishdi.

– Amerikalik tenenteni menga beringlar, – dedi shifokorlardan biri.

Meni ko'tarib stolga oldilar. Stol qattiq va sirg'anchiq edi. Havo turli-tuman o'tkir hidlarga to'la edi, dorilarning achimsiq hidi, chuchuk qon isi kelardi. Shimimni yechib olishdi, shifokor qo'li ishdan bo'shamay, ayni choqda feldsher yordamchisiga yozdira ketdi:

– Chap va o'ng soni, chap va o'ng tizzasi, o'ng tovonining yuza qismi yaralangan va shilingan. O'ng tizzasi va tovonining yarasi chuqur. Boshida yirtma yaralar bor (u zond¹ qo'yib ko'rdi: «Og'riyaptimi?» – «O-o-o, yaramas! Ha!»), bosh suyagi darz ketgan bo'lishi ehtimol. Jangovar vaziyatda yaralangan. Shunday desak, juda bo'lmaganda sizni jo'rttaga o'zini mayib qilgan, deb dala sudiga berishmaydi-ku, – dedi u. – Bir qultum konyak ichasizmi? Qanday qilib bu ahvolga tushdingiz? O'zingizni o'ldirmoqchi bo'ldingizmi yo? Menga ko'ksholga qarshi dorini bering-da, kartochkasida ikkala oyog'ini belgilab qo'ying. Xo'p, rahmat. Hozir men sal tozalab yuvaman-da, bog'lab qo'yaman. Qoningiz tez qotar ekan.

Feldsher yordamchisi qog'ozdan boshini ko'tarib, so'radi:

– Nimadan yaralangan?

Shifokor:

– Nima qilib yaralandingiz?

Men ko'zimni yumib yotarkanman, dedim:

– Mina tegdi.

Yaramni azob berib kovlayotgan shifokor terimni kesa turib dedi:

¹ Zond (fransuzcha: sonde – paypaslagich; sezgich asbob) – ichki a'zolarni tekshirish yoki davolash uchun ishlatiladigan naysimon asbob.

– Rostdanmi?

Indamay turib berishga urinib, tig‘ badanimni tilganda qornimda qaltiroq turganini sezgancha, dedim:

– Rostdan, shekilli.

Shifokor qiziqarli bir narsa topdi, shekilli, dedi:

– Dushman minalarining parchasi. Xohlasangiz, men zond qo‘yib bu tomonni ham tekshiraman, lekin buning keragi yo‘q. Endi men bu yerga dori surkab qo‘yaman va... Nima, kuydiryaptimi? Bunisi holva. Hamma hunarini keyin ko‘rsatadi. Hali og‘riq boshlangani yo‘q. Unga konyak bering. Lat yeganda og‘riq o‘lganday bo‘ladi. Ammo, baribir, qo‘rqinchli hech nima yo‘q. Zaharlanish ro‘y bermasa bo‘lgani, hozir bu ham kam uchraydi. Boshingiz qalay?

– O, Xudoyim! – dedim.

– Unda ko‘p konyak ichmaganingiz ma‘qul. Agar darz ketgan bo‘lsa, yallig‘lanib ketishi mumkin, yaxshi bo‘lmaydi. Nima, mana bu yeringiz og‘riyaptimi?

Men qora terga tushdim.

– O, Xudoyim! – deb yubordim.

– Aftidan, darz borga o‘xshab qoldi-ku. Men hozir bog‘layman, siz boshingizni qimirlatmang.

U bog‘lashga tushdi. Qo‘llari juda chaqqon harakat qilar, qattiq va mahkam bog‘lardi.

– Ana bo‘ldi, oq yo‘l va Vive la France!¹

– U amerikalik, – dedi boshqa shifokor.

– Men uni fransuzmi deb eshitibman. U fransuzcha so‘z-larkan, – dedi shifokor. – Men uni oldin ham bilardim. Men doim uni fransuz deb yurardim. – U yarim stakan konyak ichdi. – Xo‘p, qani, jiddiyoqlaridan beringlar-chi va ko‘kshol dorisidan tayyorlang. – U menga qo‘l silkib qoldi. Meni ko‘tarib olib ketishdi; darparda o‘rniga tutilgan ko‘rpa yuzimdan sirg‘alib o‘tdi. Meni joylashtirishgach, feldsher yordamchisi, yonimga tiz cho‘kdi.

– Familiyangiz, – ohista so‘radi u. – Ismingiz? Yoshingiz? Unvoningiz? Tug‘ilgan joyingiz? Qaysi qismdan? Qaysi korpusdan?² – va hokazo. – Boshingga ham shikast yegani yaxshi

¹ *Vive la France* (fransuzcha) – yashasin Fransiya!

² *Korpus* – bir necha diviziya yoki birgadadan iborat yirik harbiy qo‘shilma.

bo'lmabdi, tenente. Lekin endi sal durust sezayotgandirsiz o'zingizni. Sizni ingliz sanitar mashinasi bilan jo'nataman.

– Ahvolim yaxshi, – dedim men. – Sizdan g'oyat minnatdorman.

Shifokor aytgan og'riq boshlandi, atrofimda ro'y berayotgan hamma narsa o'z ma'nosini yo'qotdi. Ko'p o'tmay ingliz mashinasi keldi, meni zambilga solib, zambilni kuzov bilan baravar qilib ko'tarishdi-da, ichkariga surib kiritishdi. Yon tomonda boshqa zambillar ham bor ekan, shu yerda butun yuzi bog'lab tashlangan, faqat shamday qotgan burnigina ko'rinib turgan kishi yotardi. U og'ir nafas olardi. Yana ikkita zambilni ko'tarishib tepadagi tasma halqalariga o'rnatishdi. Baland bo'yli ingliz haydovchi kelib, darchadan qaradi.

– Men ohista yuraman, – dedi u. – Sizni bezovta qilmaslikka harakat qilaman. Men motorning gurullaganini, haydovchining oldingi o'rindiqqa o'tirganini, tormozni o'chirib, tezlik olganini his qilib yotdim. Yo'lga tushdik. Men qimir etmay, og'riqqa taslim bo'lib yotardim.

Yo'l yuqorilay boshlagach, mashina tezligini kamaytirdi, ba'zan u to'xtab qolar, ba'zan burilishda orqaga tisarilar, nihoyat, toqqa tomon tezgina yurib ketdi. Nazarimda, ustimdan nimadir oqib tushayotganday bo'ldi. Avval ora-sira tomchilab turdi, keyin sizilib oqa boshladi. Men haydovchini chaqirdim. U mashinani to'xtatib, orqa oynadan qaradi.

– Nima bo'ldi?

– Tepamdagi yaradordan qon oqyapti.

– Dovonga ozgina qoldi. Bir o'zim zambilni ololmayman.

Mashina yana yo'lga tushdi. Qon hamon oqardi. Qorong'ida men u brezentning qayeridan o'tayotganligini bilolmadim. Men ustimga tushmasin deb, chetroqqa surilishga urindim. Ko'y-lagimning orqasiga oqib tushgan joyim issiq va pilch-pilch bo'lib qoldi. Men junjikdim, oyog'im shu qadar qattiq og'rirdiki, azbaroyi ko'nglim ozib qolay derdi. Sal o'tgach, qon kamroq oqa boshladi, keyin yana tomchilashga tushdi, men zambilning brezenti qimirlab qolganini ko'rdim, u yerdagi odam qulayroq yotmoqchiga o'xshardi.

– Qalay endi? – so'radi ingliz orqasiga qarab. – Yetay deb

qoldik.

– Menimcha, u o'lganga o'xshaydi, – dedim. Tomchilar juda sekin uzilib tushardi, quyosh botgach, sumalakdan tomchi shunday tushadi. Mashina tun qo'ynida toqqa ko'tarilib borar, sovuq edi. Postda sanitarlar zambillarni chiqarishib, boshqalarini qo'yishdi, biz yo'lda davom etdik.

X BOB

Dala gospitalining palatasida menga peshindan keyin odam ko'rgani kelishini aytishdi. Kun issiq, xona pashsha bilan to'la edi. Vestovoy¹ qog'ozni uzun-uzun qilib qirqdi-da, yog'och cho'pga bog'lab, pashshalarni haydadi. Men ularning shiftga o'tirishlarini tomosha qilaman. U quvishdan to'xtab, uxlab qolgach, ularning bari pastga g'uvullab tushishdi, men haydab ko'rdim, natija bo'lmagach, yuzimni qo'lim bilan berkitib, uxlab qolibman. Kun juda isib ketdi, uyg'onganimga, oyoqlarim qichishardi. Men vestovoyni uyg'otdim va u yaralarimga mineral suv quydi. Bundan o'rnim nam va salqin bo'lib qoldi. Uyg'oq yotganlar palatani boshlariga ko'tarib gaplashishardi. Tushlikdan keyin vaqt juda osoyishta o'tardi. Ertalab uchta sanitar bilan bir shifokor har bir karavot oldiga kelishib, yotgan odamni turg'izib, bog'lash punktiga olib ketishardi, uning yaralarini qayta bog'lab bo'lguncha o'rinlarini ham yig'ishtirib qo'yishardi. Bog'lash xonasiga hech kim jon deb borgisi kelmasdi, albatta, lekin u paytda men kishini yotgan joyidan turg'izmasdan ham o'rmini tuzatib qo'yish mumkinligini bilmasdim. Vestovoy bor suvni quyib bo'lgach, o'rnim muzdek va yoqimli bo'lib qoldi, men qichishni to'xtatish uchun oyog'imning qayerini uqalashni vestovoyga ko'rsatib turganimda, shifokorlardan biri palataga Rinaldini olib kirdi. U shitob bilan kirib, karavotga engashdi-da, meni o'pdi. Men u qo'lqop kiyganini payqadim.

– Xo'sh, ishlar qalay, bebi? Tuzukmisiz? Manavi sizga...
– Uning qo'lida konyak bor edi. Vestovoy unga stul keltirdi, u

¹ Vestovoy – zobitlarning rasmiy topshiriqlarini bajarish uchun tayinlangan jangchi askar.

o'tirdi. – Yana bir xushxabar ham bor. Sizni mukofotga taqdim qilishdi. Kumush medal bo'ladi deyavering, lekin, balkim, bronzaga aylanib qolishi ham mumkin.

– Nimaga medal?

– Siz axir og'ir yaralandingiz. Agar siz jasorat ko'rsatganligingizga ishontirolsangiz, kumush olasiz, deb aytishmoqda. Yo'qsa bronza ekan. Menga boshidan boshlab aytib bering. Jasorat ko'rsatdingizmi?

– Yo'q, – dedim men. – Mina portlagan paytda men pishloq yeb turgandim.

– Jinni bo'lmang. Siz undan oldinroq yoki keyinroq bir qahramonlik ko'rsatgan bo'lishingiz kerak, albatta. Yaxshilab eslab ko'ring.

– Hech vaqo ko'rsatmadim.

– Yarador bo'la turib hech kimni yelkangizda olib chiqmadingizmi? Gordini, siz yelkangizda bir nechta odamni olib chiqdingiz, deyapti, lekin bosh shifokor bu aqlga to'g'ri kelmaydi, demoqda. Mukofotga tavsiya qog'oziga u qo'l qo'yi-shi kerak.

– Men hech kimni olib chiqmadim. Men qimir etolmasdim.

– Buning ahamiyati yo'q, – dedi Rinaldi. U qo'lqopni yechdi.

– Nima bo'lganda ham, biz kumush bo'lishiga harakat qilamiz. Balkim, siz tibbiy yordamni boshqalarga oldinroq ko'rsatinglar degandirsiz?

– Bu gapda unchalar qattiq turganim yo'q.

– Ahamiyati yo'q. Yaralanganingiz-chi? Mardonalik qilib meni oldingi marraga yuboringlar, deb turib olganingiz-chi? Buning ustiga jangda g'olib chiqdik.

– Demak, daryodan kechib o'tibmiz-da?

– Kechib o'tganda qandoq! Mingga yaqin asir olishdi. Axborotda shunday deyilgan. Siz uni o'qimadingizmi?

– Yo'q.

– Sizga olib kelib beraman. Bu ajoyib Coup de main¹.

¹ Coup de main (fransuzcha) – zarba, bosqin.

– O‘zingizning ishlaringiz qanday?

– Zo‘r. Hammasi yaxshi. Hammalari sizga qoyil qolish-yapti. Nima bo‘lganini menga so‘ylab bering-chi? Siz kumush olishingizga ishonaman. Qani, boshlang. Bir boshdan aytib bering. – U nimanidir mulohaza qilib, jim bo‘ldi. – Balkim, siz yana ingliz medali ham olishingiz mumkin. U yerda bir ingliz ham bo‘lgan ekan. Men u bilan uchrashib, siz haqingizda kerakli joyda ikki og‘iz so‘zlab bera olarmikin, so‘rab ko‘raman. Qilaman desa, qo‘lidan keladi. Qattiq og‘riyaptimi? Oling, iching. Vestovoy, shisha ochadiganni olib keling. Men bir odamning uch metr ingichka ichagini qanday olib tashlaganimni bir ko‘rsangiz edi. Buni «Nishtar»ga yozsa arzirdi. Siz tarjima qilib bersangiz, «Nishtar»ga jo‘natgan bo‘lardim. Kundan kunga yangi narsa o‘rganyapman. Sho‘rlik bebi, kayfiyatingiz durustmi o‘zi? Shisha ochadigan yo‘q bo‘lib ketdimi nima balo? Siz sabr qilib, jimgina yotganingiz uchun men yaradorligingizni unutib qo‘yapman. – U qo‘lqopini karavot chetiga urdi.

– Mana ochadigan, Signor tenente, – dedi vestovoy.

– Shishani oching. Stakan olib keling. Iching, bebi. Boshingiz tuzukmi? Men kasallik tarixini ko‘rdim. Miyangizda darz yo‘q. Birinchi postdagi o‘sha shifokor nima-yu, mol do‘xtir nima, baribir. Men shunday qilgan bo‘lardimki, siz hatto sezmay qolardingiz. Men juda beozor davolayman. Shunga harakat qilaman. Kundan kunga qo‘lim yengil bo‘lib, ishim yaxshi qovushyapti. Meni ma‘zur tuting, bebi, ko‘p vaysab yuboryapman. Jiddiy jarohatlanganingizdan ko‘nglim buzilib turibdi. Qani, iching. Yaxshi konyak. Bir shishasi o‘n besh lira. Yaxshi bo‘lsa kerak. Besh yulduzli. Shu yerdan to‘g‘ri inglizning oldiga boraman, u sizga ingliz medali olib beradi.

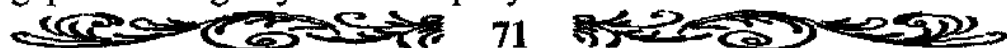
– Uni olish oson emas.

– Siz g‘oyatda kamtarinsiz. Men aloqa ofitserini yuboraman. U inglizlarning tilini biladi.

– Siz Barkli xonimni ko‘rmadingizmi?

– Uni bu yerga olib kelaman. Men hoziroq borib, uni boshlab kelaman.

– Ketnang, – dedim men. – Menga Goritsiya haqida gapirib bering. Oyimchalar qalay?

– Oyimchalar yo‘q. Ikki hafta bo‘ldi, ularni almash-tirishmadi. Men u yerga borayotganim yo‘q. Qip-qizil rasvolik! Ular endi oyimtilla emas, jangovar o‘rtoq bo‘lib qolishdi.

– Butunlay bormay qo‘ydingizmi?

– Faqat ba‘zan biron yangi gap bormikin, deb kirib o‘taman. Shunchaki yo‘l-yo‘lakay! Ular sizni so‘rab qo‘yish-maydi. Qip-qizil rasvolik. Shunchalik uzoq qolib ketishdiki, do‘stlashib qolyapmiz.

– Balkim, frontga boradigan talabgorlar boshqa topil-mayotgandir?

– Undaymas. Oyimchalar istagancha topiladi. Tashkiloti yaramaydi. Ularni front ichkarisidagi qahramonlarga saqlab o‘tirishibdi.

– Sho‘rlik Rinaldi! – dedim men. – Urushda yolg‘iz so‘qir boshi bilan qolibdi, unga hatto ermakka yangi oyimchalar ham yo‘q.

Rinaldi o‘ziga ham konyak quydi.

– Bu sizga ziyon qilmaydi, bebi. Iching.

Men konyakni ichib, butun a‘zoyi badanimga issiqlik yu-gurayotganini his qilib turdim. Rinaldi yana quydi. Uning ko‘ngli biroz o‘rniga tushdi. U o‘zining stakanini ko‘tardi: – Sizning shavkatli jarohatlaringiz uchun! Kumush medal uchun! Ayting-chi, bebi, uzun kun bunaqa issiqda yotish joningizga tegmadimi?

– Tegyapti.

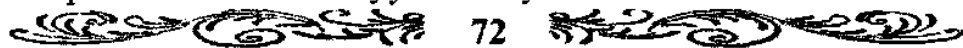
– Men bunaqasini xayolimga ham keltirolmayman. Jinni bo‘lib qolardim.

– Haliyam sog‘massiz.

– Tezroq tuzaling-da, ishqilib. Tungi sarguzashtlardan so‘ng uyga yakka qaytgisi kelmaydi odamning. Hazili yo‘q. Qarz berib turadiganing yo‘q. Hamxonam va tutingan birodarim yo‘q. Shu bosh og‘rig‘i jarohatlarni orttirmasangiz, kamayib qolar-midingiz?

– Ruhoniyning qitig‘iga tegmayapsizmi?

– Qo‘ying shu ruhoniyni! Men unga hech tegajog‘lik qil-mayman. Kapitan hazillashadi. Ruhoniy yaxshi odam. Sizga ruhoniy kerak bo‘lsa, biznikini ola qoling. U sizni yo‘qlab kel-moqchi edi. Oldindan tayyorlanib yuribdi.

– Men uni juda yaxshi ko‘raman.

– Bilaman. Menga ba‘zan siz u bilan sal haligindaqa bo‘lib ko‘rinasiz. Bilasiz-ku, o‘zingiz.

– Bekorlarni aytibsiz.

– Rost aytyapman.

– Bo‘limg‘ur gap!

U o‘rnidan turib, qo‘lqopini kiydi.

– Sizga azob berishni buncha yaxshi ko‘raman-a, bebi.

Bundoq qaraganda, ruhoniyya va ingliz qizga bo‘lgan munosabatlaringizdan qat‘i nazar, siz dilingizda xuddi menga o‘xshaysiz.

– Unday emas.

– O‘xshaysiz, dedimmi, o‘xshaysiz. Siz chinakam italyansiz. Turgan-bitganingiz olov bilan tutun, ichingizda esa hech vaqo yo‘q. Siz faqat o‘zingizni amerikalikka olasiz. Biz siz bilan og‘a-inidekmiz, bir-birimizni yaxshi ko‘ramiz.

– Men yo‘g‘imda aqlli bola bo‘ling, – dedim men.

– Sizning oldingizga Barkli xonimni yuboraman. Men bo‘lmasam, u bilan yozilibroq gaplashasiz. Siz ma‘sumroq va dilbarroqsiz.

– Bo‘limg‘ur gap!

– Yuboraman uni. Sizning go‘zal va sovuq ilohangizni. Ingliz ilohasini. Yo Rab, bunday ayolga ta‘zim qilmoqdan o‘zga ne chorang bor? Ingliz ayoli shundan boshqa yana nimaga ham yarardi?

– Siz nodon, vaysaqi dagosiz.

– Kim?

– Nodon makaronxo‘r.

– Makaronxo‘r. O‘zingiz makaronxo‘r... yuzini sovuq urgan makaronxo‘rsiz.

– Nodon. Kaltafahm. – Men bu so‘z uni chaqib olganligini ko‘rib, davom etdim: – Madaniyatsiz, omi. O‘qimagan, farosati yo‘q.

– Hali shundaymi? Yo‘qsa sizga farishta qizlaringiz haqida bir gap aytib berayki. Ilohalarigiz haqida. Bokira qiz bilan xotin orasidagi farq bitta. Qiz bilan bo‘lganingda, u og‘riq sezadi, xolos. Boshqa gap yo‘q, – U qo‘lqopini karavotga urdi. – Shunisi

ham borki, qiz bilan bo'lganingda, bu unga yoqadimi, yoqmaydimi, bilolmaysan.

– Jahlingiz chiqmasin.

– Jahlim chiqayotgani yo'q. Men buni sizning foydangiz uchun aytyapman, xolos, bebi. Sizni ortiqcha dahmazadan qutqarmoqchiman.

– Hamma farqi shundaginami?

– Ha. Ammo sizga o'xshagan millionlab ahmoqlar buni bilishmaydi.

– Buni menga aytib qo'yganligingiz yaxshi bo'ldi.

– Qo'ying, urishmaylik, bebi. Men sizni juda yaxshi ko'raman. Jinnilik qilib yurmang.

– Xo'p. Men sizga o'xshab aqlli bo'laman.

– Jahlingiz chiqmasin, bebi. Qovog'ingizni oching. Yana iching. Endi men boray.

– Bari bir siz ajoyibsiz.

– Ana ko'rdingizmi. Dilingizda xuddi o'zimsiz. Biz urush topishtirgan qardoshlarmiz. Xayrlashmay turib, meni o'pib qo'ying.

– Suyulib ketdingiz.

– Undaymas. Sal ko'proq otib qo'ydim, chog'i.

Yuzimga uning nafasi urildi.

– Ko'rishguncha, xayr. Men tezda yana kelaman. – Uning nafasi yuzimdan yiroqlashdi. – O'pishmasangiz, mayli, keragi yo'q. Oldingizga inglizingizni yuboraman. Xayr, bebi. Konyak karavot tagida. Tezroq tuzalib chiqing.

U g'oyib bo'ldi.

XI BOB

Kashish kirganda, shom qorong'isi tushib qolgandi. Xo'rda berib, taqsimchalarini yig'ishtirib olishgandi, men qator qo'yilgan karavotlarga, deraza ortida daraxtning kechki shabadada chayqalib turgan tepasiga qarab yotardim. Shabada derazadan ichkariga ham o'tmoqda edi, kech kirishi bilan salqin tushdi. Pashshalar endi uyning shifti va elektr simida osilib turgan elektr

chiroqlarga mo'r-malaxdek yopishib olishdi. Chiroqni kechasi biron yarador kelib qolsa yoki palatada ish chiqib qolsagina, yoqishardi. Shom kirgach, tezda qorong'i tushganligidan va to ertalabgacha yorug'ni ko'rmaganligimdan, nazarimda, o'zimni yana go'dak bo'lib qolganday his qilardim. Xuddi kechki ovqatni yeb bo'lishing bilanoq seni ko'rpaga yotqizishadigandek edi. Vestovoy karavotlar orasidan o'tib to'xtadi. Uning yonida yana kimdir bor edi. Bu kashish edi. Qorachadan kelgan, o'rta bo'yli bu odam qarshimda tortingansimon bo'lib turardi.

– Qalay, tuzukmisiz? – so'radi u. Shundoq o'rinning oldiga, polga u allaqanday o'ralgan narsalarni qo'ydi.

– Yaxshi, otaxon.

U boya Rinaldiga olib kelingan stulga o'tirdi va ko'zini derazaga olib qochdi. Basharasidan horg'in ko'rinardi.

– Bir zunga kirdim, – dedi u. – Kech bo'lib qoldi.

– Hali vaqtli. U yoqda ishlar yaxshimi?

U jilmaydi.

– Hamon meni ermak qilishadi. – Uning ovozi ham horg'in eshitilardi. – Xudoga shukr, hamma sog'-salomat. – Dardingiz yengil ko'chganidan xursand bo'ldim, – dedi u. – Qattiq og'rimayaptimi?

U g'oyatda holdan toygan kabi ko'rinardi, men uni bu ahvolda birinchi ko'rib turishim edi.

– Hozir unchalikmas.

– Sizning yo'g'ingiz menga juda bilinyapti.

– O'zim ham tezroq qayta qolsam deyman. Siz bilan suhbatlashishni sog'indim.

– Sizga mayda-chuyda olib keldim, – dedi u. – U poldan o'ralgan narsalarni oldi. – Manavi chivindan saqlanadigan to'r. Bu vermut¹. Siz vermutni yaxshi ko'rasizmi? Manavilar ingliz gazetalari.

– Qani, ochib ko'rsating-chi.

U xursand bo'lib, o'ramlarni yecha boshladi. Men qo'limga chivindan saqlaydigan to'rni oldim. U menga ko'rsatish uchun shishani ko'tarib, yana o'rin oldidagi stolga qo'ydi. Men o'ram

¹ Vermut – vino turlaridan biri.

ichidan bitta gazetani oldim. Gazetani derazadan tushayotgan g'ira-shira yoruqqa solib, sarlavhasini o'qiy oldim. Bu «Nyu of uorld» edi.

– Boshqalari – suratli varaqlar, – dedi u.

– Jonim bilan o'qib chiqaman. Qayerdan oldingiz?

– Mesterga odam yuborib oldirib keltirdim. Yana topib beraman.

– Yo'qlab kelganingizdan boshim osmonga yetdi, otaxon. Vermut ichmaysizmi?

– Rahmat, ichmayman. U sizga.

– Yo'q demang, iching.

– Xo'p, mayli. Kelasi safar yana olib kelaman.

Vestovoy stakanlar keltirdi va shishaning og'zini ochdi. Po'kagi maydalanib ketib, qolganini shisha ichiga tushirib yuborishga to'g'ri keldi. Ruhoniy bundan xafa bo'lganini ko'rdim, lekin u:

– Mayli, hechqisi yo'q, – dedi.

– Sizning salomatligingizga, otaxon.

– Sizning sog'ligingiz uchun.

Keyin u stakanni qo'lida ushlab turdi va biz bir-birimizga tikilib qoldik. Do'stona suhbat qurish uchun xo'b urinib ko'rdim, lekin nima uchundir bugun gap qovushmasdi.

– Tinchlikmi o'zi, otaxon. Juda charchagan ko'rinasiz.

– Men charchadim, lekin charchashga haqim yo'q.

– Bu issiqdan.

– Yo'q. Hali bahor-ku. Ichimga chiroq yoqsa yorimaydi.

– Urush joningizga tegdimi?

– Yo'q. Lekin uni ko'rarga ko'zim yo'q.

– U menga ham yoqinqiramaydi, – dedim men. U boshini chayqab derazaga qaradi.

– U sizga xalal bermaydi. U sizga ko'rinmaydi. Ma'zur tuting. Bilaman, siz yaralangansiz.

– Tasodifan.

– Baribir, siz yaralanib ham urushni ko'rmaysiz. Men bunga aminman. O'zim ham uni ko'rmayman, lekin men uni biroz his qilaman.

– Men yaralangan mahalimda, biz urush haqida gaplashib

turgan edik. Passini gapirib turgan edi.

Kashish stakanni qo'ydi. U allaqanday boshqa bir narsani o'ylamoqda edi.

– Men ularni tushunaman, chunki o'zim ham ularning biriman, – dedi u.

– Ammo siz butunlay boshqachasiz.

– Lekin aslida xuddi ularga o'xshayman.

– Ofitserlar hech nimani ko'rishmaydi.

– Hammasimas. Juda zukkolari bor, ularga bizga qaraganda ham og'irroq.

– Unaqalari ko'p emas.

– Bunda gap tahsil ko'rganligi yoki pulda ham emas. Bu yerda boshqa gap bor. Passiniga o'xshagan odamlar o'qimishli bo'lib, puldor bo'lgan chog'ida ham ofitser bo'lishga rozilik bermasdi. Men ofitser bo'lishni istamasdim.

– Unvoningiz bo'yicha siz ofitersiz. Men ham ofitserman.

– Yo'q, buning farqi bor. Siz hatto italyan emassiz-ku. Siz chet mamlakatning fuqarosisiz. Ammo siz oddiy askarlardan ko'ra ofitserlarga yaqinroqsiz.

– Buning farqi nimada?

– Tushuntirib berishim qiyin. Urushga talabgor bo'lib turgan odamlar bor. Bizning mamlakatimizda bundaylar ko'p topiladi. Urushni istamaydigan odamlar bor.

– Biroq oldingilari bularni majbur qiladi.

– Ha.

– Men esa bunga yordam beryapman.

– Siz chet el odamisiz. Ko'ngillisiz.

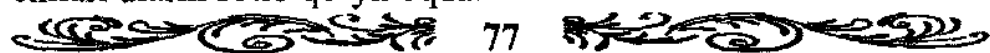
– Boyagi urushni istamaydiganlar-chi? Ular urushning oldini ololadilarmi?

– Bilmayman.

U yana derazaga qaradi. Men uning yuzi o'zgaradimi, yo'qmi – qarab turardim.

– Axir ular biron marta urushga to'sqinlik qilolganmilar?

– Ular birlashishmagan, shuning uchun hech narsaga to'siq bo'lisholmagan, birlashgan chog'larida esa, yo'l boshchilari ularni sotib qo'ymoqda.

– Demak, umid yo‘q?
– Umidsiz shayton. Lekin, aytaylik, men umid qilolmasligim mumkin. Men doim umid qilgim keladi, biroq ba‘zan umidim uziladi.

– Lekin urush axir bir kun tugaydi-ku?

– Umidim bor.

– O‘shanda nima qilasiz?

– Mumkin bo‘lsa, Abrutssiga qaytaman.

Shunda uning qoracha yuzi quvonchdan yorishib ketdi.

– Siz Abrutssini yaxshi ko‘rasizmi?

– Ha, juda sevaman.

– Ana o‘sha yerga boring.

– Jon-jon deb borardim-a. U yerda yashab, Xudoga sig‘inib, unga xizmat qilishning o‘zi baxt-ku.

– Hurmat-e‘tibor qozonish ham, – dedim men.

– Ha, hurmatga sazovor bo‘lish ham. Nima bo‘libdi?

– Hech nima. Siz bunga to‘la sazovorsiz.

– Gap undamas. U yerda, men tug‘ilgan yerlarda, o‘zini Xudoga bag‘ishlashni tabiiy bir narsa deb bilishadi. Bu yaramas masxarabozlik emas. – Tushunaman.

U menga qarab kulimsiradi.

– Tushunib turasiz-u, lekin Xudoni suymaysiz.

– Yo‘q.

– Sira suymaysizmi? – so‘radi u.

– Ba‘zan kechalari undan qo‘rqaman.

– Siz uni suysangiz bo‘lardi.

– Men aytarli hech kimni suymayman.

– Yo‘q, – dedi u. – Yolg‘on. Siz menga so‘zlab bergan tunlar-chi. Bu muhabbat emas. U hirs va shahvatning o‘zi, xolos. Agar suysang, muhabbating haqi, biron narsa qilging keladi. Fido bo‘lsam deysan. Ko‘yida yursam deysan.

– Men hech kimni suymayman.

– Siz sevib qolasiz. Men bilaman, siz sevib qolasiz. O‘shanda siz baxtiyor bo‘lasiz.

– Hozir ham baxtiyorman. Doim baxtiyorman.

– Bu boshqa narsa. Siz boshingizga tushguncha buning nimaligini anglamaysiz.

– Yaxshi, – dedim men, – agar biron bir kun kelib, men buni boshdan kechirsam, sizga aytaman.

– Men siz bilan uzoq o‘tirib qoldim, ko‘p gapirib yubordim, – u tipirchilab qoldi.

– Yo‘q. Ketmang. Xotin kishini sevish-chi? Agar men ayol kishini sevib qolsam ham, shunday bo‘larmidi?

– Men buni bilmayman. Men bironta ham ayolni sevgan emasman.

– Onangizni-chi?

– Ha, onamni sevganman, ehtimol.

– Siz doimo Xudoni sevganmisiz?

– Bolaligimdan beri.

– Xo‘sh, – dedim men. Nima deyishni bilmay qoldim.

– Siz hali juda yoshsiz.

– Men yoshman, – dedi u. – Biroq siz meni otaxon deb chaqirasiz.

– Odob yuzasidan.

U kulimsiradi.

– Rostdan ham men borishim kerak, – dedi u. – Sizga biron narsa kerak emasmi? – so‘radi u bir umid bilan.

– Yo‘q. Gaplashib tursak, kifoya.

– Biznikilarning bariga sizdan salom aytaman.

– Sovg‘alaringiz uchun rahmat.

– Arzimaydi.

– Yana keling.

– Kelaman. Ko‘rishguncha. – U qo‘limga urib qo‘ydi.

– Xayr, – dedim men lahjada.

– Ciao, – qaytardi u.

Xona qop-qorong‘i edi, boyadan beri karavotning oyoq tomonida o‘tirgan vestovoy o‘rnidan turib, uni kuzatgani chiqdi. Kashish menga juda yoqardi, shuning uchun uning Abrutssiga qaytish tilagi yuzaga chiqishini istardim. Ofitserlar yemakxonasida uni hol-joniga qo‘yishmas, u buni ko‘ngliga og‘ir olmaslikka tirishardi, biroq men u o‘z yurtida o‘zini qanday tutishi ustida o‘ylardim. Kaprakottada, deb hikoya qilib bergandi u, shaharning shundoq yaqinidagi soyda xonbaliq bor. Kechalari nay chalish man etilgan. Yosh yigitlar ishqiy qo‘shiqlar aytishay

di, faqat nay chalish mumkin emas. Men nimaga, deb so'radim. Chunki nay ovozi qizlarga kechasi yomon ta'sir qilar ekan. Dehqonlar siz bilan uchrashganda, «don» deb chaqirishadi va shlyapalarini boshdan olishadi. Uning otasi har kuni ov qilib, dehqon kulbalariga tamaddi qilgani kirar ekan. Bu ularda hurmat belgisi sanalar ekan. Chet elning odamlari ovga ruxsat olishlari uchun hech qachon qamoqda yotmaganligi haqida guvohnoma ko'rsatishlari kerak ekan. Gran-Sasso d'Italia tomonda ayiqlar bo'larkan, lekin juda olis ekan. Akvila – chiroyli shahar. Yoz kezlari kechqurunlari salqin tusharkan, ko'klamda esa Abrutssidan go'zalroq yerni Italiyadan topib bo'lmas ekan. Ammo eng yaxshi fasl kuz ekan, bu paytda kashtanzorlarda ov qilish mumkin bo'larkan. Qushlar uzum yegani uchun juda mazali emish. Ovqatning g'adini yeyishning hojati yo'q. Chunki dehqonlar bilan birga ovqatlansang, bundan ularning boshlari osmonga yetarkan.

Ko'p o'tmay uxlab qolibman.

XII BOB

Palata uzunchoq bo'lib, o'ng tomondagi devorida derazalari va burchakda bog'lash xonasiga olib chiqadigan eshigi bor edi. Bir qator karavotlar jumladan, meniki ham deraza ro'parasidagi devor bo'ylab joylashtirilgan bo'lib, ikkinchi qator esa devor ro'parasida derazalar tagiga joylashtirilgan edi. Chap tomonimda yotganimda, menga bog'lash xonasining eshigi ko'rinib turardi. Ichkariroqda yana bir eshik bo'lib, undan ba'zan odamlar kirib turishardi. Bitta-yarimta yarador holati razm bo'lib qolsa, hech kim uning o'layotganini ko'rmasin deb, atrofini to'siq bilan berkitib olishar, shunda to'siq tagidan shifokorlar va sanitarlarning oyoq kiyimlarigina ko'rinib turar, ba'zan esa oxirida shivir-shivir eshitilib qolardi. So'ng to'siq ortidan ruhoniy chiqib kelar, shunda sanitarlar yana to'siq orqasiga o'tib, u yerdan ustiga boshdan oyoq ko'rpa tortilgan murdani olib chiqishar va karavotlar o'rtasidagi yo'ldan olib o'tishardi, kimdir to'siqni yig'ib, olib chiqib ketardi.

Shu kuni ertalab palata shifokori mendan, ertaga javob bersak, quvvatingiz keladimi, deb so'rab qoldi. Men, ha, dedim. U holda, dedi u, sizni ertalab barvaqt jo'natamiz. Kunlar isib ketmasdan burun ko'chib o'tsangiz, o'zingizga yaxshi bo'ladi, dedi u.

Bog'lash xonasiga olib borish uchun meni karavotdan turg'izishganda, derazaga qarab, bog'dagi yangi qabrlarni ko'rish mumkin edi. Boqqa chiqiladigan eshikda bir askar but¹ yasab o'tirar va ularga boqqa ko'milganlarning nomini, unvonini, polkini yozib qo'yardi. U yaradorlar aytgan narsalarni ham qilib berardi, menga u avstriya miltig'ining bo'sh patronidan yondirgich yasab berdi. Shifokorlar juda xushmuomala, g'oyat tajribali ko'rinardilar. Ular meni qo'yarda-qo'ymay Milanga yuborishmoqchi bo'lishdi. Bizlarni hammamizni tezroq chiqarib, ichkarriga jo'natishga, hujum boshlanguncha barcha karavotlarni bo'shatishga shoshilishmoqda edilar.

Dala gospitalidan ketish arafasida kechga tomon Rinaldi bosh shifokor bilan birga kelib qoldi. Ular meni Milanga, yangi ochilgan Amerika gospitaliga jo'natishayotganini aytishdi. Amerikadan bir qancha sanitar otryadlarining kelishi kutilayotgan ekan, shu gospital ularga va italyan qo'shinidagi boshqa barcha amerikaliklarga xizmat ko'rsatishi kerak ekan. Qizil Xochda ular ko'pchilik edi. Qo'shma Shtatlar Avstriyaga emas, Germaniyaga urush e'lon qilgan edi.

Italyanlar Amerika Avstriyaga ham urush e'lon qiladi, deb ishonishar, shuning uchun ham garchi Qizil Xoch² xizmatchilaridan bo'lsa-da, lekin amerikaliklarning kelganiga juda xursand bo'lishdi. Mendan prezident Vilson Avstriyaga urush e'lon qilarmikin, yo'qmi, deb so'rashdi, men bu yaqin kunlar ichida ro'y beradi, deb javob berdim. Men bizning Avstriyaga

¹ But (*forscha*; sanam; go'zal) – xoch (krest) shaklidagi narsa; xoch.

² Xalqaro Qizil Xoch va Qizil Yarim Oy harakati – umumjahon insonparvarlik harakati. 1863-yilda asos solingan. Bu tashkilot insonparvarlik tashkilotidir. Asosan, qurolli to'qnashuvlarda jabrlanganlar, quruqlik va dengizdagi yarador va bemor harbiy xizmatchilar, harbiy mahbuslar, fuqaro aholiga yordam berish, shuningdek, harbiy nizolar va boshqa favqulodda vaziyatlar oqibatida ajrashib qolgan hamda bedarak yo'qolgan shaxslarni qidirish vazifasini bajarib, betaraf vositachi sifatida insonparvarlik yordami ko'rsatadi.

qarshi qanday da'vomiz borligini bilmasdim, lekin mantiqan o'ylab qaraganda, Germaniyaga urush e'lon qilgach, o'z-o'zidan Avstriyaga ham e'lon qilinishi kerakka o'xshardi. Mendan, bizning Turkiyaga qarshi urush e'lon qilish-qilmasligimizni so'rashdi. Men: ha, biz, ehtimol, Turkiyaga urush e'lon qilsak kerak, dedim.

– Bolgariyaga-chi?

Biz bir qancha qadahdan konyak ichib qo'ygandik va men: ha, jin ursin, Bolgariyaga ham, Yaponiyaga ham, dedim. Bunisi qandoq bo'ldi, deyishdi ular, axir Yaponiya Angliyaning ittifoqchisi-ku. Baribir, bu iflos inglizlarga ishonib bo'lmaydi, Yaponlarga Gavay orollari yoqib qolgan, dedim men.

– Bu Gavay orollarining o'zi qayerda?

– Tinch okeanda. Nega u yaponlarga yoqib qolarkan? Ularga bu orollar umuman kerak emas, – dedim men.

– Bularning bari quruq gap. Yaponlar ajoyib bir kichkina xalq, raqsni, yengil vinoni yaxshi ko'rishadi. Xuddi fransuzlarga o'xshaydi, – dedi mayor.

– Biz fransuzlardan Nitssa va Savoyyani tortib olamiz. Korsikaniyam, Adriatika qirg'oqlarini ham, – dedi Rinaldi.

– Italiyaga Rimning ulug'vorligi qaytib keladi, – dedi mayor.

– Menga Rim yoqmaydi, – dedim. – Juda ham issiq joy, burgasi ko'p. Sizga Rim yoqmaydimi?

– Yo'q, men Rimni yaxshi ko'raman. Rim – xalqlarning validasi. Hech qachon Romulning¹ Tibrni qanday emganligini unutmayman.

– Nima?

– Hech nima. Yuringlar, hammamiz Rimga boramiz. Bugun kechqurun hammamiz Rimga borib, qaytib kelmaymiz. Rim – ajoyib shahar, – dedi mayor.

– Xalqlarning otasi va onasi, – dedim men.

– Kota jinsi muannas-ku², – dedi Rinaldi.

¹ Romul bilan Rem – Rim rivoyati va afsonalariga ko'ra Rim shahrining asoschilari. Kohin ayol Reya Silviya va urush ma'budi Marsdan tug'ilgan Romul va uning egizak ukasi Remni ona bo'ri – Tibr emizib, cho'pon tarbiya qilgan.

² Muannas (arabcha) – xotinlarga xos nozik, muloyim; xotin jins.

- Kota ota bo‘lishi mumkin emas.
- Unda otasi kim? Muqaddas ruhmi?
- Shakkoklik qilmang.
- Men shakkoklik qilayotganim yo‘q, men tushuntirib berishlarini so‘rayapman.
- Siz mastsiz, bebi.
- Kim meni ichirdi?
- Men ichirdim, – dedi mayor. – Men sizni ichirdim, chunki sizni yaxshi ko‘raman, chunki Amerika urushga kirdi.
- Boshqa chora yo‘q, – dedim.
- Siz ertalab jo‘naysiz, bebi, – dedi Rinaldi.
- Rimga, – dedim men.
- Yo‘q, Milanga, – dedi mayor, – «KristalPalas»ga, «Kova»ga, Kampariga, Biffiga, Galleriaraga. Sizni Xudo yorlaqadi.
- «Gran-Italia»ga, – dedim men, –u yerda men Jorjdan qarz olaman.
- «La Skala»ga, – dedi Rinaldi.
- Siz «La Skala»ga borasiz.
- Har oqshom, – dedim men.
- Har oqshom borishga qurbingiz yetmaydi, – dedi mayor.
- Chiptalar juda qimmat.
- Men bobomning nomiga yozilgan chekni ko‘rsataman, – dedim.
- Qanday chek?
- Bobomning cheklari. Yo bobom to‘laydi, meni qamashadi. Bankda janob Keningxem buni to‘g‘rilab beradi. Men bobomning cheklari bilan yashayman. Nahotki bobom Italiyani xalos qilish uchun qurbon bo‘layotgan o‘z fidokor nabirasini qamoqqa jo‘natsa?
- Yashasin Amerika Garibaldisi¹, – dedi Rinaldi.
- Yashasin bobolarning cheklari, – dedim men.
- Shovqin solmanglar, – dedi mayor.
- Bizdan shovqin solmanglar, deb bir necha bor so‘rashdi.

¹ **Garibaldi Juzeppe** (1807-1882) – Italiya xalq qaxramoni, general, Risorjimento inqilobiy qanotining rahbarlaridan biri. Janubiy Amerika respublikalarini mustaqilligi yo‘lida 10-yildan ortiq kurashgan. 1848-1849 yillardagi Italiya inqilobi qatnashchisi, Rim Respublikasini mudofaa qilish tashkilotchisi.

Siz ertaga rostdanam ketasizmi, Federiko?

– Sizga aytdim-ku, amerika gospitaliga ketyapti deb, – dedi Rinaldi. – Go‘zal hamshiralar oldiga. Har holda, dala gospitalining sersoqol kasal boquvchilari oldiga emas.

– Ha, ha, – dedi mayor, – uning Amerika gospitaliga ketayotganini bilaman.

– Menga soqollari xalaqit bermaydi, – dedim men. – Kimda-kim soqol qo‘ygisi kelar ekan, qo‘yaversin. Nega siz soqol qo‘ymadingiz, Signor maggiorre? Soqol protivogazga sig‘maydimi? Sig‘adi. Protivogazga hamma narsa sig‘adi. Bir marta protivogazga tupurganman.

– Sekinroq, bebi, dedi Rinaldi. – Biz hammamiz sizning frontda bo‘lganligingizni bilamiz. Oh, azizim bebi, siz ketgach, men qandoq qilaman?

– Endi ketaylik, – dedi mayor. – Bu yog‘i yig‘loqilik bo‘ladiganga o‘xshaydi. Quloq soling, sizga ajoyib xushxabarim bor. Ingliz qizingiz. Bilasiz-ku? Har kuni kechqurun ingliz gospitaliga borib yuradiganingiz-chi? U ham Milanga ketyapti. U yana bir hamshira bilan Amerika gospitaliga xizmat qilgani ketishyapti. Amerikadan hali hamshiralar kelmabdi. Men bugun ularning riparto¹ boshlig‘i bilan gaplashdim. Frontda ayol xizmatchilar ko‘p ekan. Bir qismini ichkariga jo‘natishga qaror qilishibdi. Qalay, sizga yoqadimi, bebi?

– Yomonmas.

– A? Katta shaharda yashab, o‘z inglizingiz bilan shakar-guftorlik qilasiz. Nega men yaralanmadim-a?

– Hali ulgurasiz, – dedim men.

– Ketaylik endi, – dedi mayor. – Biz ichib, to‘polon qilib, Federikoni bezovta qilyapmiz.

– Ketmanglar.

– Yo‘q, boraylik. Ko‘rishguncha.

– Oq yo‘l.

– Xayrli bo‘lsin.

– Ciao. Ciao. Ciao. Tezroq qaytib keling, bebi. Rinaldi meni o‘pdi.

¹ Riparto (*italyancha*) – otryad.

– Sizdan lizol¹ hidi kelyapti. Xayr, bebi.

– Xayr.

– Xayrli bo‘lsin.

Mayor yelkamga qoqib qo‘ydi. Ular oyoq uchida yurib chiqib ketishdi. Men g‘irt mast edim, uxlab qolibman.

Ertasiga ertalab biz Milanga jo‘nadik va rosa ikki kundan so‘ng yetib keldik. Yo‘l rasvo edi. Biz Mestrega yetmasdan ehtiyot yo‘lda ancha qolib ketdik, bolalar kelib oynadan qarashardi. Men bir bolani konyakka borib kelishga ko‘ndirdim, lekin u qaytib kelib, faqat grappa borligini aytdi. Men grappa bo‘lsa ham, olib kela qol, dedim, u shishani keltirgach, pulning maydasi o‘zingda qola qolsin, dedim, shundan keyin qo‘shnim ikkovimiz mast bo‘lguncha ichib, Vichensaga yetguncha uxlab qolibmiz, shu yerga kelganda uyg‘onib ketdim, ko‘nglim ag‘darildi, polga qayt qildim. Buning ahamiyati qolmagandi, chunki qo‘shnim mendan burunroq bir necha bor ko‘ngli ag‘darilgan ekan. So‘ng, tashnalikdan o‘lar holatga yetdim, Veronaga yetganda, men poyezd oldida u yoqdan-bu yoqqa yurib turgan askarni chaqirdim, u suv keltirib berdi. Men birga ichishgan qo‘shnim Jorjettini uyg‘otdim, unga suv tutdim. U, boshiga quyib yuborishimni so‘radi-da, yana uxlab qoldi. Askar xizmati uchun men bergan pulni olmadi, menga go‘shtdor apelsin keltirib berdi. Men apelsinni so‘rib, po‘stini tuflab tashlagancha narigi izda turgan yuk vagon oldida u yoqdan-bu yoqqa borib kelayotgan askarga qarab yotdim, ko‘p o‘tmay poyezd siltanib, yo‘lga tushdi.

¹ Lizol – dezinfeksiya uchun ishlatiladigan qizg‘ish-qo‘ng‘ir moysimon modda.

IKKINCHI KITOB

XIII BOB

Milanga erta azonda yetib keldik, bizni yuk stansiyasida tushirishdi. Sanitar avtomobili meni Amerika gospitaliga olib keldi. Avtomobil ichida zambilda yotarkanman, qaysi ko'chalar-dan borayotganligimizni aniqlay olmadim, lekin zambilni ko'tarib tushirishganda, men bozor maydonini va yemakxona-ning ochiq eshigini, undan axlat supurib chiqayotgan qizni ko'rdim. Ko'chaga suv sepishmoqda edi, tong nafasi anqirdi. Sanitarlar zambilni yerga qo'yib, ichkariga kirib ketishdi. Keyin ular eshik qorovul bilan qaytib kelishdi. Eshik qorovul soqoli oqargan, bosh kiyimiga zarrin jiyak taqqan, lekin uqalari¹ yo'q edi. Zambil liftga sig'madi va ular meni zambildan olib lift-da ko'tarilgan ma'qulmi yoki zinadan zambilda olib chiqqan durust-mi, hal qilolmay, tortishib qolishdi. Men bahsga quloq solib yotardim. Lift-da olib chiqadigan bo'lishdi. Meni zambildan ko'tara boshlashdi.

– Sekinroq, sekinroq, – dedim men. – Ehtiyot bo'linglar. Kabinaning ichi tor edi, oyog'im bukilib, qattiq og'rib ketdi.

– Oyog'imni to'g'rilab qo'yinglar, – dedim.

– Mumkinmas, signor tenente. Joy yetishmaydi.

Bu gapni aytgan odam bir qo'li bilan meni suyab turardi, uning bo'ynidan quchoqlab oldim. Undan sarimsoqning dimoqni yoradigan hidi bilan qizil vinoning isi kelardi.

– Sekinroq, hoy, – dedi boshqa sanitar.

– Nima men, sekin qilmayapmanmi?

– Sekinroq deyapman senga, – dedi yana boyagi oyog'im-dan ushlab turgan.

¹ Uqa – bezak uchun gazmol buyumlar, kiyim-kechak va shu kabi narsalar chetiga tikib, qadab qo'yiladigan uzun ensiz mato.

Kabina eshigi yopilib, panjara tushganini va qorovul to'rtinchi qavatning tugmasini bosganligini ko'rdim. Qorovulning yuzi tashvishli edi. Lift ohista yuqoriga ko'tarila boshladi.

– Og'irmi? – so'radim og'zidan sarimsoq hidi anqiyotgan kishidan.

– Hechqisi yo'q, – dedi u. Uning yuzi terlagan, o'zi inqilab qolgandi. Lift borgan sari yuqorilab, nihoyat to'xtadi. Oyog'imni ushlab turgan odam eshikni ochib, tashqariga yurdi. Biz maydonchaga chiqdik. Maydonchaga bir nechta mis tutqichli eshik qaragan edi. Oyog'imdan tutib turgan odam tugmani bosdi. Biz eshik nariyog'ida qo'ng'iroq jiringlaganini eshitdik. Hech kim javob bermadi. So'ng zinadan qorovul ko'tarildi.

– Bular qayoqda? – so'rashdi sanitarlar.

– Bilmayman, – dedi qorovul. – Ular pastda uxlashyapti.

– Birontasini chaqiring.

Qorovul qo'ng'iroq chaldi, so'ng taqillatdi, keyin eshikni ochib, ichkariga kirdi. U qaytganida orqasida ko'zoynakli kekसारोq ayol ham bor edi. Uning sochlari to'zg'igan, turmagi buzilgandi, u shafqat hamshirasi kiyimida edi.

– Men tushunmayman, – derdi u. – Men italyanchani tushunmayman.

– Men inglizchani bilaman, – dedim men. – Meni biron yerga joylashtirish kerak.

– Bironta ham palata tayyor emas. Biz hali yaradorlar keladi, deb o'ylamagandik.

U sochlarini tartibga solishga urinar, menga ko'zi yaxshi o'tmaydigan odamlarga o'xshab ko'rib-ko'rmay qarardi.

– Meni qayerga qo'yishsin, ko'rsating.

– Bilmayman, – dedi u. – Hech kimni kutmagandik. Sizni qayerga to'g'ri kelsa, shu yerga yotqizolmayman.

– Qayerga bo'lsa ham mayli, – dedim men. Keyin qorovulga italyanchalab aytdim: – Bo'sh xona toping.

– Hammasi bo'sh, – dedi eshik qorovul. – Siz bu yerga kelgan birinchi yaradorsiz. – U bosh kiyimini qo'lga olgancha, o'rta yoshlardagi hamshiraga qarab turardi.

– Balo bo'lmaydimi, biron joyga yotqizsanglar-chi, meni! – Bukilgan oyoqlarimda og'riq zo'raymoqda, suyak-suyagimdan

o'tib bormoqda edi. Qorovul sochlari oqargan hamshira bilan qayergadir g'oyib bo'ldi, so'ng tez qaytib keldi.

– Orqamdan yuringlar, – dedi u. Meni uzun yo'lakdan suyab borishib, darpardalari tushirilgan xonaga olib kirishdi. Xonadan yangi jihozlar hidi kelardi. Devor oldida karavot, burchakda katta toshoyna turardi. Meni karavotga yotqizishdi.

– Choyshab berolmayman, – dedi ayol, – hammasi qulflog'lik.

U bilan adi-badi qilib o'tirmadim.

– Cho'ntagimda pul bor, – dedim qorovulga. –Tugmasi qadalgan cho'ntagimda.

Qorovul pulni oldi. Har ikkala sanitar o'rnim oldida shapkalarini ushlagancha turishardi.

– Ikkovlariga ham besh liradan bering, besh lirani o'zingiz oling. Qog'ozlarim boshqa cho'ntakda. Ularni hamshiraga olib bering.

Sanitarlar qo'llarini chakkalariga qo'yib rahmat aytishdi.

– Xayr, – dedim men. – Sizga ham katta rahmat.

Ular yana bir karra qo'llarini chakkalariga qo'yib, ketishdi.

– Mana, – dedim hamshiraga, – bu mening varaqam va kasallik tarixim.

Ayol qog'ozlarni olib, ularga ko'zoynakdan boqdi. Qog'ozlar uchta bo'lib, taxlab qo'yilgandi.

– Nima qilishimni ham bilmayman, – dedi u. – Men ital-yancha o'qishni bilmayman. – Men, shifokor ko'rsatmasi bo'lmasa, hech narsa qilolmayman. – U yig'lab yubordi va qog'ozlarni etagining cho'ntagiga soldi. – Siz amerikalikmisiz? – so'radi u ko'z yoshi aralash.

– Ha. Qog'ozlarni karavot oldidagi stolcha ustiga qo'ya qoling.

Xona g'ira-shira qorong'i va salqin edi. Karavotdan javonning katta oynasi ko'zga tashlanar, lekin unda nima aks etayotgani ko'rinmasdi. Qorovul karavot oyog'ida turib qoldi. Uning o'ktam chehrasi oqko'ngil kishi ekanidan dalolat berardi.

– Ketaversangiz ham bo'ladi, – dedim unga. – Siz ham, – dedim hamshiraga. – Ismingiz nima?

– Uoker xonim.

– Boravering, Uoker xonim. Men uxlab olmoqchiman.

Xonada yolg'iz qoldim. U salqin edi, kasalxonaning hidi kelmasdi. To'shak qattiq va yotish uchun qulay edi, men qimir etmay, deyarli nafas ham olmay, og'riq qolayotganidan suyunib yotardim. Biroz o'tgach, chanqadim, bosh tomonimda qo'ng'iroq tugmasini topib, bosdim, lekin hech kim kelmadi. Uxlab qoldim.

Uyg'ongach, atrofga nazar soldim. Deraza qanotlari orasidan oftob nuri tushib turardi. Ko'zim katta garderobga¹, quruq devorlar-u ikkita kursiga tushdi. Dokalari kir bo'lib ketgan oyoqlarim yog'ochga o'xshab chiqib turardi. Ularni qimirlatmaslikka harakat qildim. Tomog'im quruqshab ketgandi, men qo'ng'iroq tugmasini bosdim. Eshik ochilganini eshitdim va kechagi emas, boshqa hamshirani ko'rdim. U menga yosh va yoqimtoygina bo'lib ko'rindi.

– Xayrli tong, – dedim men.

– Xayrli tong, – dedi u va karavotga yaqin keldi. – Doktor chaqirolmadik. U Komoga ketgan ekan. Biz bugun odam keltirishlarini bilmagandik. Sizga nima qilgan?

– Yaralanganman. Ikkala tizzam va tovonlarim, boshimga ham tekkan.

– Ismingiz nima?

– Genri, Frederik Genri.

– Sizni hozir yuvintirib qo'yaman. Ammo doktor kelmaguncha yarangizni yecholmaymiz.

– Ayting-chi, Barkli xonim shu yerdami?

– Yo'q. Bizda unaqasi yo'q.

– Meni olib kelishganda yig'lagan xotin kim edi?

Hamshira kulib yubordi:

– U Uokerxonim. U kechasi navbatchilik qilib uxlab qolibdi. Hozir hech kim kelmaydi, deb o'ylabdi.

Gap orasida u ust-boshimni yechib oldi, bog'lardan boshqa hamma narsani yechib bo'lgach, meni epchillik bilan yuvintira boshladi. Yuvingach, juda yengil tortdim. Boshim bog'lab

¹ **Garderob** (fransuzcha: garderobe; garde – saqlash + robe – ko'ylak) – kiyim-kechak qo'yiladigan shkak; kiyim javoni.

tashlangan edi, lekin u boylog'liq joylarning chetini gir aylantirib yuvib chiqdi.

- Qayerda yarador bo'ldingiz?
- Plavadan shimolroqda. Izonsoda.
- Qayerda u?
- Goritsiyadan shimolroqda.

Bu nomlardan u hech nima tushunmayotganligini ko'rib turardim.

- Qattiq og'riyaptimi?
- U og'zimga harorat o'lchagich qo'ydi.
- Italianlar qo'ltiqqa qo'yishadi, – dedim.
- Gaplashmang...

U og'zimdan asbobni olib, haroratni ko'rdi-da, shu zahoti silkitib tashladi.

- Harorat qancha?
- Siz bilmasligingiz kerak.
- Ayting, qanday?
- Deyarli o'rtacha.
- Hech qachon issig'im ko'tarilgan emas. Vaholanki oyog'imda eski temir tiqilib yotibdi.

- U nima deganingiz?
- Oyog'imda mina parchalari ham, zanglagan mixlar ham, karavotning simlari ham, barcha lash-lushdan bor.

U boshini chayqab, jilmaydi.

- Agar oyog'ingizda ozgina boshqa narsa bo'lganida ham, yallig'lanib ketib, issig'ingiz ko'tarilgan bo'lardi.

– Mana ko'ramiz, – dedim, – operatsiyada oyog'imdani nimalar olisharkin.

U xonadan chiqib, kechasi navbatchilik qilgan keksa hamshira bilan qaytib keldi. Ikkovlashib, meni o'rnimdan turg'izmasdan, choyshab to'shab berishdi. Bunaqasini birinchi ko'rishim edi, juda boplab bajarishdi.

- Gospitalning mudiri kim?
- Van-Kampen xonim.
- Hamshiralar nechta?
- Faqat ikkovimiz.
- Boshqa hech kim yo'qmi?

– Yana kelishlari kerak.
– Qachon?
– Bilmayman. Bemor hamma narsaga qiziqavermasligi kerak.

– Men bemor emasman, – dedim. – Men yaradorman. Ular o‘rinni to‘g‘rilab bo‘lishdi, endi men chinniday toza choyshabda yotar, ustimga ham xuddi shunday boshqasi yopilgan edi. Uoker xonim chiqib ketdi-da, pijama¹ ko‘tarib, qaytib keldi. Pijamani menga kiydirishdi va men o‘zimni kiyingan, juda ozoda bo‘lgandek his qildim.

– Judayam erkalab yubordinglar, – dedim men. Ismi Geyj xonim bo‘lgan hamshira kulimsiradi. – Menga suv berolmaysizlarmi?

– Marhamat. Keyin ovqatlanish ham mumkin.

– Ovqat yegim kelmayapti. Mumkin bo‘lsa, darpardalarni ko‘tarib qo‘yilsa.

Xona g‘ira-shira edi. Darpardasi ochilgach, u oppoq oftob nuri bilan to‘ldi, ko‘zim ayvonga, ayvon osha tomlarning cherepitsalari² va mo‘rilariga tushdi. Tomlar uzra qarab parquv bulutlarni, lojuvard osmonni ko‘rdim.

– Boshqa hamshiralar qachon kelishini bilmaysizmi?

– Nima qildi? Biz yaxshi qarolmayapmizmi?

– Judayam iltifotli ekansizlar.

– Balki, sizga tirgak kerakdir?

– Mayli.

Ular meni suyab ko‘tarishdi va shu holatda biroz ushlab turishdi, ammo buning nafi tegmadi. Keyin men yotgan holda ochiq eshikdan ayvonga termilib yotdim.

– Doktor qachon keladi?

– Qaytishi bilan. Biz telefonda Komoga qo‘ng‘iroq qildik, yetib kelsin deb.

– Boshqa shifokorlar yo‘qmi?

– U gospitalimizning shifokori.

¹ Pijama – ko‘pincha, kurtka va shimdan iborat uy kiyimi.

² Cherepitsa (*ruscha*) –bino tomiga yopish uchun ishlatiladigan qurilish materiali. Cherepitsalarning aksariyati sopol, sement va qum qorishmasidan tayyorlanadi.

Geyj xonim suv solingan grafin¹ bilan stakan olib keldi. Men uch stakan ichdim, keyin ular ketishdi, men yana alla-vaqtgacha derazaga tikilib yotib, so'ng uxlab qoldim. Ikkinchi nonushtani yedim, nonushtadan so'ng oldimga mudira Van-Kampen xonim kirdi. Men unga yoqmadim, u ham menga yoqmadi.

U pakanadan kelgan, har narsadan shubhalanaveradigan, g'oyatda kibr-havoli ayol ekan. U menga bir talay savollar berdi, aftidan, italyan qo'shinida xizmat qilishni uyat sanardi.

– Tushlikka vino olsam ham bo'ladimi? – so'radim undan.

– Shifokor ijozat bersagina.

– U kelguncha iloji yo'qmi?

– Mutlaqo.

– Sizningcha, u kelib qolarmikin?

– Unga telefonda aytishgan.

U ketgach, xonaga Geyj xonim kirdi.

– Nega Van-Kampen xonimga qo'pol muomala qildingiz? – so'radi u mening barcha yumushlarimni saranjomlab bo'lgach.

– Unday qilmoqchi emasdim, biroq u juda burni tanqaygan xotin ekan.

– U sizni har narsa so'rayveradi, qo'pol, deb aytdi.

– Hech-da. Biroq, rost-da o'zi, shifokorsiz gospital ham bo'larmishmi?

– U kelib qoladi. Unga, Komoga telefon qildik.

– U yerda nima qiladi? Ko'lda cho'miladimi?

– Yo'q. U yerda kasalxonasi bor.

– Nega unda boshqa shifokor olishmaydi?

– J-jim. Jim. Aqlli bola bo'ling, u hademay kelib qoladi.

Men qorovulni chaqirib berishni so'radim, u kelgan edi, unga italyanchalab vino do'konidan bir shisha chinsano, bir flyaga kyanti² bilan oqshomgi gazeta keltirib berishni so'radim. U aytganimdan qilib, shishalarni gazetaga o'rab olib keldi, gazetani ochdi, iltimos qilgan edim, shishalarning og'zini ochdi-da,

¹ **Grafin** (inglizcha) – suv, vino va shu kabilar solib qo'yiladigan, bo'g'zi tor idish.

² **Kyanti** – italyaliklarning qizil vinosi.

karavot ostiga qo'ydi. Shundan keyin oldimga hech kim kela-
vermadi, men o'rinda yotgancha gazeta o'qishga tushdim, front
xabarlarini, halok bo'lgan ofitserlarning ro'yxatini, ular olgan
mukofotlarni ko'rib chiqdim, so'ng qo'limni pastga yuborib,
chinsano shishasini topdim-da, muzdek tag tomonini qornimga
qo'yib, ho'play-ho'play icha boshladim, har ho'plamdan so'ng
shishani yana qornimga qo'yar, har safar qornimga uning izlari
tushib qolar, o'zim esa shahar tomlari uzra osmonning tobora
qorayib borishiga termilib yotardim. Tomlar ustida qaldir-
g'ochlar va tungi qirg'iylar uchib yurishardi, men ularning
uchishiga mahliyo bo'lib, chinsano ichardim. Geyj xonim menga
stakanda gogol-mogol¹ olib keldi. U kirishi bilanoq, shishani
karavot tagiga tikdim.

– Van-Kampen xonim bunga ozgina xeres² qo'shishni
buyurdi, – dedi u. – Unga qattiq gapirmang. Ancha yoshga borib
qolgan, gospitalga mudirlik qilishning o'zi bo'lmaydi, mas'uli-
yati katta. Uoker xonim juda qarib qolgan, yordami tegishidan
tegmasi ko'proq.

– U ajoyib xotin ekan, – dedim men, – mening nomimdan
rahmat deb qo'ying.

– Sizga hozir kechlik ovqat olib kelaman.

– Kerakmas, – dedim. – Och qolganim yo'q.

U patnis keltirib, o'rin oldidagi stolchaga qo'ydi, minnat-
dorchilik bildirib, totinganday bo'ldim. Keyin butunlay qorong'i
tushdi, osmonda projektorlarning nuri izg'ib qoldi. Men birmun-
cha vaqt ularni kuzatib turdim, so'ng uxlab qolibman. Tosh qotib
uxlabman, lekin bir marta qo'rquvdan qora terga botib uyg'onib
ketdim, keyin hozirgina ko'rgan qo'rqinchli tushni qayta ko'r-
maslikning payida bo'lib, yana uxlab qoldim. Men yana hali tong
otmasdan burun uyg'ondim, xo'rozlarning qichqirishlariga quloq
solib, tong yorishguncha uxlolmay yotdim. Uyqum kelmay yota-
verib, holdan toydim va sahar payti yana uyquga toldim.

¹ Gogol-mogol – shakarga qorilgan tuxum sarig'i.

² Xeres – oq uzumdan tayyorlangan o'tkir ispan vinosi.

XIV BOB

Ko'zimni ochsam, xona quyosh nuriga to'lgan edi. O'zimni frontda turganday his qildim va g'oz turmoqchi bo'ldim. Oyoqlarim sirqirab ketdi, shunda ularga qarab, kir dokalarni ko'rgach, qayerdaligimni esladim. Men qo'ng'iroqqa bo'y cho'zib, tugmasini bosdim. Dahlizda jaranglagan ovoz eshitildi va tagi rezina poyabzalda allakim yumshoq qadam tashlab o'tdi. Bu Geyj xonim edi; oftobning yorqin nurlarida uning yoshi o'tin-qiraganday, o'zi ham mundayroqday bo'lib ko'rindi.

– Xayrli erta, – dedi u. – Yaxshi yotib turdingizmi?

– Yaxshi, rahmat, – dedim. – Sartarosh chaqirishning iloji bo'lmasmikin?

– Men oldingizga kiringandim, siz qo'lingizda manavi bilan uxlab yotgan ekansiz.

U javonni ochib menga chinsano shishasini ko'rsatdi. Shisha deyarli bo'shab qolgandi.

– Men karavot tagidagi boshqa shishani ham u yerga qo'ydim, – dedi u.

– Nega mendan stakan so'ray qolmadingiz?

– Men ichishga yo'l qo'ymaysiz, deb qo'rqdim.

– Balki, birga ichishgan bo'larmidim.

– Ana bu zo'r gap bo'ldi.

– Sizga yolg'iz ichish ziyon qiladi, – dedi u. – Hech qachon bunday qilmang.

– Boshqa qilmayman.

– Siz aytgan Barkli xonim keldi, – dedi u.

– Rostdanmi?

– Ha. U menga yoqmadi.

– Keyin yoqib qoladi. U juda ham ajoyib. – U boshini sarak-sarak qilib qo'ydi. – Uning ajoyibligiga shubham yo'q. Siz sal beriroq surilib tuolmaysizmi? Ana, juda soz. Sizni nonushtagacha saranjom-sarishta qilib qo'yaman. – U meni latta, sovun va iliq suv bilan yuvintira boshladi. – Qo'lingizni ko'tarib yuboring-chi, – dedi u. – Ana, juda soz.

– Sartarosh nonushtagacha kelib ketolmasmikin-a?

– Hozir qorovulga aytaman. – U chiqib ketib, tezda qaytib

keldi. – Qorovul chaqirgani ketdi, – dedi u va lattachasini tosta ho‘llab oldi.

Sartarosh qorovul bilan kirib keldi. Sartarosh elliklarga borgan, shopmo‘ylov kishi edi. Geyj xonim o‘z ishini tugatib chiqib ketdi, sartarosh chakkalariga sovun surtib, soqolimni ola boshladi. U o‘z ishini namoyishkorona suratda, lom-mim demay ado etardi.

– Og‘zingizga suv olganmisiz? Yangiliklardan so‘ylang, – dedim.

– Qanday yangiliklar?

– Qanday bo‘lsa ham baribir. Shaharda nima gaplar?

– Urush vaqti, – dedi u. – Dushmanning har yerda qulog‘i bor.

Men unga o‘girilib qaradim.

– Boshingizni qimirlatmay turing, – dedi u va soqol olishda davom etdi. – Men hech narsa aytmayman.

– E, sizga nima bo‘lgan o‘zi? – so‘radim men.

– Men italiyalikman. Men dushman bilan gaplashib o‘tirmayman.

Zo‘rlab o‘tirmadim. Telbakezikroq ekan, ustarasini tezroq bo‘ynimdan olsa, shuncha yaxshi. Bir safar uni tuzukroq ko‘rib olmoqchi bo‘ldim. – Ehtiyot bo‘ling, – dedi u. – Ustara o‘tkir.

Soqolni olib bo‘lgach, haqini to‘lab, choychaqa deb yarim lira qo‘shib uzatdim. U pulni qaytardi.

– Men olmayman. Men frontda emasman. Lekin men italiyalikman.

– Yo‘qoling ko‘zimdan!

– Ijozatingiz bilan, – dedi u va ustalarini gazetaga o‘radi. U besh dona mis tangani stolchada qoldirib ketdi. Qo‘ng‘iroq chaldim. Geyj xonim kirdi.

– Baraka toping, menga qorovulni chaqirib bering.

– Xo‘p bo‘ladi.

Qorovul keldi. U o‘zini zo‘rg‘a kulgidan tutib turardi.

– Nima, bu sartarosh jinni bo‘lib qolganmi?

– Yo‘q, signorino. Anglashilmovchilik. Mening gapimni yaxshi eshitmay, sizni Avstriya qo‘shining ofitseri deb o‘ylabdi.

– O, xudo, – dedim men.

– Xo-xo-xo, – xaxoladi eshik qorovul. – Ana hangoma! «Qimir etsin-chi», – deydi, «Men uning!..» – Eshik qorovul qo‘li bilan bo‘ynini kesib ko‘rsatdi. – Xo-xo-xo! – U o‘zini kulgidan to‘xtatolmasdi. – Unga sizning avstriyalik emasligingizni aytsam deng? Xo-xo-xo!

– Xo-xo-xo, – dedim jahlim chiqib. – Hiqildog‘imdan shart kesib tashlasa, toza hangoma bo‘lardi, a. Xo-xo-xo.

– Undaymas, signorino. Yo‘q, yo‘q. U sizni avstriyalik deb, o‘larday qo‘rqib ketibdi. Xo-xo-xo!

– Xo-xo-xo, – dedim men. – Yo‘qoling ko‘zimdan.

U chiqib ketdi, eshik orqasidan hamon uning xaxolagani eshitilardi. Men yo‘lakda kimningdir qadam tovushlarini eshitdim. Eshikka o‘girilib qaradim. Bu Ketrin Barkli edi.

U xonaga kirib, o‘rin oldiga keldi.

– Salom, azizim! – dedi u. Uning chehrasi gul-gul ochilgan, juda chiroyli edi. Men hech qachon bunday chiroyli chehrani ko‘rmaganman, deb o‘yladim.

– Salom! – dedim. Uni ko‘rganim zamon, oshiq bo‘lib qolganimni angladim. Menda hamma narsa ag‘dar-to‘ntar bo‘lib ketdi. U eshikka qarab qo‘yib, hech kim yo‘qligini ko‘rdi. Shunda u karavotning chetiga o‘tirib, engashdi va meni o‘pdi. Men uni bag‘rimga tortdim va o‘pdim, uning yuragi gupillab urmoqda edi.

– Jonginam, – dedim. – Kelganingiz qandoq yaxshi bo‘ldi.

– Kelish qiyin bo‘lmadi. Qolish, ehtimolki, qiyinroq bo‘lar.

– Siz qolishingiz kerak, – dedim men. – Siz ajoyibsiz. – Men devona bo‘lib ketdim. – Uning bu yerdaligiga hamon ishonmasdim, shuning uchun bag‘rimga qattiq bosib olgan edim.

– Kerakmas, – dedi u. – Hali sog‘ayib ketganingiz yo‘q.

– Sog‘man. Kel, oldimga.

– Yo‘q. Hali madorga kirmagansiz.

– Shunaqa. Madorim joyida. Ke.

– Siz meni sevasizmi?

– Men seni juda sevaman. Men devona bo‘lib qolaman. Kela qolsang-chi.

– Yuragim qanday uryapti, eshityapsizmi?
– Yuragingni qo'y. O'zingni xohlayman. Aqldan ozyapman.

– Siz meni rostdan sevasizmi?
– Bu haqda boshqa gapirma. Kela qol. Eshityapsanmi? Ke, Ketrin.

– Xo'p, mayli, faqat bir daqiqaga.
– Xo'p, – dedim. – Eshikni yop.
– Mumkinmas. Hozir mumkinmas.
– Ke. Hech narsa dema. Kela qol.

Ketrin karavot oldidagi kresloda o'tirardi. Yo'lakka chiqadigan eshik ochiq edi. Birmuncha o'zimga keldim, umrimda jonim bunchalar farog'atda bo'lgan boshqa bir damni eslolmayman. U so'radi:

– Seni sevishimga endi ishonasanmi?
– Sen mening azizamsan, – dedim. – Sen shu yerda qolasan. Seni boshqa yerga yuborishmaydi. Seni shunchalar yaxshi ko'ramanki, telba bo'lib qolyapman.

– Biz judayam qattiq ehtiyot bo'laylik. Biz butunlay boshimizni yo'qotib qo'ydik. Bunday mumkinmas.

– Kechasi mumkin.
– Biz judayam qattiq ehtiyot bo'laylik. Begonalar oldida sen ehtiyot bo'lishing kerak.

– Ehtiyot bo'laman.
– Ehtiyot bo'lishing shart. Sen yaxshisan. Sen meni yaxshi ko'rasan, a?

– Gapirma bu haqda. Yo'qsa seni qo'yib yubormayman.
– Xo'p, boshqa gapirmayman. Sen meni qo'yib yuborishing kerak. Men borishim kerak, jonim, rost.

– Darrov qaytib kel.
– Imkoni bo'lishi bilan qaytib kelaman.
– Ko'rishguncha.
– Ko'rishguncha, qo'zim.

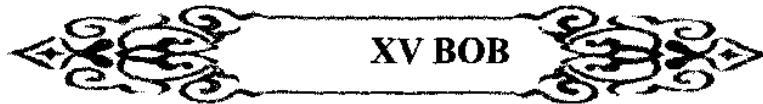
U chiqdi. Xudo shohid, men uni yaxshi ko'rmoqchi emasdim. Men hech kimni sevishni istamagandim. Lekin, Xudo shohid, men sevib qoldim, men Milan gospitalida karavotda yotibman-u, boshimda ming turli xayol g'uvullaydi, o'zimni xursand-

likdan ko'klarda ko'raman, shunda nihoyat xonaga Geyj xonim kiradi.

– Doktor kelarkan,—dedi u. – U Komodan qo'ng'iroq qildi.

– Qachon bu yerda bo'larkan?

– U kechqurun keladi.

XV BOB

Kechga dovur hech nima ro'y bermadi. Doktor yuvoshgina oriqqina odam ekan, xuddi urush uni izdan chiqarganga o'xshab ko'rinadi. U nazokatli, inja bir jirkanish bilan sonimdan bir nechta mayda po'lat parchalarini chiqarib oldi. U oyog'imning ayrim joylarini og'riqsizlantirib o'zining tili bilan aytganda, «muzlatib» qo'ydi, natijada tig' yoki nashtar¹ urilgan mahalda qotib, yog'och bo'lib qolgan joydan pastroqqa tegmaguncha, og'riq sezilmasdi. Jonsizlangan badanning chegarasini aniq bilsa bo'lardi, ko'p o'tmay doktorning nazokatidan asar ham qolmadi va u, yaxshisi, rentgen² qildirish kerak, paypaslab bilib bo'lmayapti, dedi.

Rentgen kabineti ospedale maggloreda³ bo'lib, rentgen qiluvchi doktor sershovqin, chaqqon va quvnoq odam ekan. Davolanuvchini yelkasidan tutib turganlaridan, u tanasidagi barcha kattaroq chet jismlarni bemalol ko'rib turardi. Tasvirlarni keyin yuborishar ekan. Doktor o'zining qo'yindaftarchasiga ismim, polkim va yana xotira uchun biror narsa yozib berishimni so'radi. U barcha chet narsalarni yaramas, jirkanch, rasvo deb e'lon qildi. Avstriyaliklar betamiz bolalar. Qancha odam o'ldirdim? Men bironta ham odam o'ldirmagandim, lekin unga xush yoqadigan biron gap aytish niyatida, men o'ldirgan avstriyalik-

¹ **Nashtar** (*forscha*) - igna.

² **Rentgen** (nemis fizigi Rentgen (Rontgen) nomidan) – 1) rentgen nurlari bilan yoritib ko'rish, rentgen apparatida tekshirish; 2) rentgen apparati; 3) rentgen nurlari va gamma nurlarning doza birligi; nurlanish dozasi; 4) rentgen apparati rentgen nurlarini hosil qilish va ulardan foydalanish uchun mo'ljallangan qurilma.

³ **Ospedale magglore** (*italyancha*) – bosh gospital.

larning son-sanog'i yo'q, dedim. Men bilan birga Geyj xonim borgan edi, doktor uning belidan quchoqladi-da, siz Kleopatradan¹ ham go'zalroqsiz, dedi. Tushunarlimi? Kleopatra, sobiq Misr malikasi. Ha, u Kleopatradan go'zalroq. Sanitar mashina bilan yana gospitalimizga olib kelib qo'ydi, biroz mudatdan so'ng, u zambildan olib zambilga solisha-solisha, nihoyat, tepaga, o'z o'rnimga olib chiqishdi. Tushlikdan so'ng tasvirlar keldi; doktor, tushdan so'ng tasvirlar tayyor bo'ladi, degandi, so'zining ustidan chiqibdi. Ketrin Barkli menga ularni ko'rsatdi. Tasvirlar qizil xatjildga joylangandi, Ketrin ularni xatjilddan oldi, ikkovimiz yoruqqa solib ko'rishdik.

– Bu o'ng oyoq, – dedi u va tasvirni yana joyiga solib qo'ydi. – Manavi chap oyoq.

– Ularni biron yerga qo'yib, – dedim men, – o'zing yonimga kel.

– Mumkinmas, – dedi u. – Men faqat bir daqiqaga tasvirlarni ko'rsatgani keldim.

U ketdi va men yolg'iz qoldim. Kun isib ketdi, to'shakda yotish jonimga tegdi. Men qorovuldan gazetalar olib kelishni so'radim.

Uni kutib yotsam, xonaga uchta shifokor kirib keldi. Men, tajribasi kam shifokorlar bir-birlari bilan maslahatlashish, yordam so'rashga moyil bo'lishlarini anchadan beri bilardim. Ko'richagingizni tuzukroq qilib kesib ololmaydigan shifokor sizni boshqasiga, tomoqdagi bezni eplab ololmaydiganga jo'natadi. Bu uchala shifokor ham shundaylardan edi.

– Mana bizning yosh bemorimiz, – dedi harakatlari nazokatli gospital shifokori.

– Salom, – dedi baland bo'yli, soqol qo'ygan oriq shifokor. Qo'lida qizil xatjilddagi rentgen suratlarini ushlab turgan uchinchi shifokor hech narsa demadi.

– Bog'larini yechamizmi? – savolomuz dedi soqolli shifokor.

– Albatta. Marhamat, hamshira, bog'larini yeching, – dedi gospital shifokori.

¹ **Kleopatra** (miloddan avvalgi 69-30) – miloddan avvalgi 51-30-yillarda Misrda hukmronlik qilgan oxirgi ellin malikasi.

Geyj xonim bog'larni yechdi. Men oyoqlarimga qaradim. Dala gospitalida yotganimda, ular mog'orlagan qiymaga o'xshagandi. Endi ular qotib et bog'lagan, oqargan edi, boldirim yumshab, salqib qolgandi, ammo yaralar irimagan edi.

– Top-toza, – dedi gospital shifokori. – Juda ham toza va yaxshi.

– Hm, – dedi soqolli shifokor. Uchinchi shifokor gospital shifokorining yelkasi osha qaradi.

– Marhamat, tizzangizni buking, – dedi soqolli shifokor.

– Bukolmayman.

– Bo'g'inarining ishlashini ko'ramizmi? – savolomuz dedi soqolli shifokor. Uning yengida uchta yulduzchadan tashqari hoshiya ham bor edi. Bu uning tibbiyot xizmati kapitani ekanligini ko'rsatardi.

– Shubhasiz, – dedi gospital shifokori.

Ikkovlari o'ng oyog'imdan ohista ushlab, buka boshladilar.

– Og'riyapti, – dedim.

– Shunday, shunday. Yana bir oz, doktor.

– Yetar. Boshqa bukilmaydi, – dedim.

– Chala ishlayapti, – dedi soqolli shifokor. U qaddini ko'tardi. – Tasvirlarini yana bir ko'rishga ruxsat eting, doktor. – Uchinchi shifokor suratlardan birini uzatdi. – Yo'q. Marhamat. Chap oyog'inikini.

– Bu chap oyoq, doktor.

– Ha, to'g'ri. Men boshqa tomondan qarabman. – U tasvirni qaytarib berdi. Boshqa tasvirga u bir necha daqiqa tikilib qoldi. – Ko'ryapsizmi, doktor? – U yorug'da aniq ko'rinib turgan chet jismlardan birini ko'rsatdi. Ular tasvirga yana bir necha daqiqa qarab turishdi.

– Men faqat bir narsa deyishim mumkin, – dedi kapitan unvonidagi soqolli shifokor. – Bu vaqt masalasi. Uch oy yoki, ehtimol, olti oydan keyin.

– Shubhasiz, axir sinovial suyuqlik yig'ilishi kerak-ku, yana.

– Shubhasiz. Bu vaqt masalasi. Men tizza kosasini ochishni temir parchaning atrofi qotmaguncha bo'ynimga olmagan

bo'lardim.

– Fikringizga to'la qo'shilaman, doktor.

– Nega yarim yil? – so'radim men.

– Yarim yil oskolkaning atrofi qotishi uchun ketadi, o'shanda tizzangizni bemalol ochib ko'rish mumkin.

– Men bunga ishonmayman, – dedim.

– Oyog'ingizning omon qolishini xohlaysizmi, yigit?

– Yo'q, – dedim.

– Nima?

– Uni kesib tashlashlarini istayman, – dedim, – toki qarmoq qilishga yarasa bo'lgani.

– Nima demoqchisiz? Qarmog'ingiz nimasi?

– U hazillashyapti, – dedi gospital shifokori va yelkamga nazokat bilan qoqib qo'ydi. – U oyog'ini saqlab qolishni istaydi. Bu juda mardona yigit. U jasorat ko'rsatgani uchun kumush medalga tavsiya etilgan.

– Yurakdan tabriklayman, – dedi kapitan unvonidagi shifokor. – U qo'limni qisdi. – Men bunday tizzani ochishda tavakkalchilik qilib o'tirmaslik uchun yarim yil zarur, deb aytola-man, xolos. Turgan gap, siz boshqacha fikrda bo'lishingiz mumkin.

– Ko'pdan ko'p tashakkur, – dedim. – Sizning fikringiz men uchun g'oyat qimmatli.

Kapitan unvonidagi shifokor soatiga qaradi.

– Ketadigan vaqtimiz bo'ldi, – dedi u. – Sizga yaxshi tilaklarimni bildiraman.

– Sizga ham shunday, katta rahmat, – dedim.

Men uchinchi shifokorning qo'lini qisdim: «Capitano Varini – tenente Enru» – va uchovlari chiqib ketishdi.

– Geyj xonim, – deb chaqirdim. U kirib keldi. – Gospital shifokorini yana bir daqiqaga chaqirib bering.

U bosh kiyimini qo'lida ko'tarib kirdi va karavot oldida to'xtadi.

– Meni ko'rmoqchi edingizmi?

– Ha. Men operatsiyani yarim yil kutolmayman. Yo Xudo, doktor, hech yarim yil to'shakda yotib ko'rganmisiz?

– Siz har doim yotavermaysiz. Avval yaralaringizni oftob-

ga solishingiz kerak. Keyin qo'ltiqayoqda yura boshlaysiz.

– Yarim yil, innaykeyin operatsiyami?

– Eng bexatar yo'l shu. Chet jismlar atrofi qotib, yana sinovial suyuqlik yig'ishini kutish kerak. O'shanda tizzangizni bexavotir ochish mumkin.

– Uzoq yotishim kerakligiga o'zingiz ishonasizmi?

– Eng bexavotir yo'l.

– Kapitan unvonidagi shifokor kim bo'ladi?

– Milanning eng yaxshi jarrohlardan.

– Axir, u kapitan unvonida, to'g'rimi?

– Ha, lekin u juda yaxshi jarroh.

– Men oyog'imni allaqanday bir kapitan titkilashini istamayman. Agar qo'lidan biron ish kelganda, u mayor bo'lardi. Men kapitanning nimaligini bilaman, doktor.

– U juda yaxshi jarroh va men kim bo'lishidan qat'i nazar boshqa odamlarniki bilan emas, u kishining fikri bilan ko'proq hisoblashaman.

– Oyog'imni boshqa jarrohga ko'rsatish mumkinmi?

– Shubhasiz, agar shuni istasangiz. Lekin men shaxsan doktor Varelanning aytganini qilgan bo'lardim.

– Siz menga boshqa jarroh chaqirolmaysizmi?

– Men Valentinini chaqiraman.

– Kim u?

– A Ospedal maggioredga ishlaydi, jarroh.

– Mayli. Sizdan juda minnatdor bo'laman. Tushuning, doktor, men yarim yil to'shakda yotolmayman.

– To'shakda yotavermaysiz. Avval quyosh nurini qabul qilasiz. Keyin yengil mashqlar qila boshlaysiz, so'ng oskolkaning atrofi bitgach, operatsiya qilamiz.

– Lekin men yarim yil kutolmayman.

Doktor qo'lidagi bosh kiyimini nazokat bilan siypab qo'ydi-da, tabassum qildi:

– Frontga tez qaytmasangiz, ichingiz ilimaydimi?

– Ilimasa, nima bo'libdi?

– Qandoq ajoyib! – dedi u. – Olijanob yigit. – U engashdida, nazokat bilan peshonamdan o'pib qo'ydi. – Valentiniga odam yuboraman. Hayajonlanib, tashvishlanib o'tirmang. Aqlli

bo'ling.

– Vino ichasizmi, doktor? – taklif qildim men.

– Yo'q, rahmat. Men ichmayman.

– Bir stakan hammi. – Men stakan keltirsin deb, qorovulga qo'ng'iroq qildim.

– Yo'q, yo'q, rahmat, meni kutib turishibdi.

– Ko'rishguncha, – dedim.

– Ko'rishguncha.

Ikki soatdan so'ng xonaga doktor Valentini kirdi. U juda shoshib turgan ekan, mo'ylovlarining uchi tepaga qayrilgan edi. Uning unvoni mayor bo'lib, yuzi oftobda pishgan, xandonxushon odam edi.

– Qayerda orttirdingiz bularni? – dedi u. – Qani, suratlarni ko'rsating-chi. Xo'sh. Xo'sh. Buni qaranga, otday baquvvat ekansiz. Anav yoqimtoygina qiz kim edi? Sevgilingizmi? Shundaydir, deb o'ylagandim. Shu urush yomon bo'ldi-da! Bu yer og'riyaptimi? Azamat ekansiz. Tuzatamiz, ko'rmaganday bo'lib ketasiz. Bu yer og'riyaptimi? Og'rimasinmi ham. Bu doktorlar og'ritishga ko'p usta bo'lishadi-da. Shu paytgacha sizni nima bilan davolashdi? Bu qiz italyancha so'zlasholadimi? O'rgatish kerak. Dilbar qiz ekan. Men unga dars berishga rozi bo'lardim. O'zim shu gospitalga yotaman. Yo'q, yaxshisi, men ko'zi yorigan mahallarda tekinga doyalik qilaman. Nima deyotganimni tushunadimi? U sizga ajoyib o'g'ilcha tug'ib beradi. O'ziga o'xshash oqpar bo'ladi. Shunday, yaxshi. Shunday, a'lo. Dilbar qiz. So'rab ko'ring-chi, men bilan kechki ovqatni birga qilmas-mikin. Yo'q, uni sizdan tortib olishni istamayman. Rahmat. Katta rahmat sizga, xonim. Ana bo'ldi. Ana gapim ham tugadi. – U mening yelkamga qoqib qo'ydi. – O'ralmasa ham bo'ladi.

– Biror stakan vino ichasizmi, doktor Valentini?

– Vinomi. Albatta-da... O'n stakan. Qayerga qo'ygansiz?

– Javonda. Barkli xonim shishani olib beradi.

– Sizning sog'ligingizga. Sizning sog'ligingizga, xonim. Dilbar qiz. Men sizga bundan yaxshiroq vino olib kelaman. – U mo'ylovini arttdi.

– Sizningcha, operatsiyani qachon qilsa bo'ladi?

– Ertaga ertalab. Oldinroq iloji yo'q. Oshqozonni tozalash

kerak. Siz oydingay bo'lib turing. Men pastdagi kampirga kirib aytaman. Ko'rishguncha. Ertaga ko'rishamiz. Men sizga bundan tuzukroq vino olib kelaman. Juda yaxshi o'rnamshibsiz. Ko'rishguncha, ertagacha. To'yib uxlang. Men barvaqt kelaman.

U ostonadan menga qo'lini silkib qo'ydi, mo'ylovlari dikkayib, jigardek yuzi kulimsiradi. Uning yengida yarim doira hoshiya ichida bitta yulduzcha tasviri bor edi, chunki uning unvoni mayor edi.

XVI BOB

O'sha kecha shahar tomlari uzra cho'kkan tun ko'rinib turgan ayvonning ochiq eshigidan, xonaga namozshom qush uchib kirdi. Xona ichi qop-qorong'i edi, faqat shaharning tungi osmoni ayvon eshigidan xonaga nim yorug'lik sepmoqda edi; ko'rshapalak qo'rqmasdan xonada xuddi ochiq havoda uchgandek, charx ura boshladi. Biz unga tikilib yotardik, u esa, aftidan, bizni ko'rmasdi, chunki biz ovoz chiqarmasdik. U uchib ketgach, biz proyektor nurini ko'rdik, nurning tolasi osmon bo'ylab qanday kezganiga qarab turdik, so'ng u yo'q bo'ldi va zimiston cho'kdi. Yarim kecha edi, shamol turdi va biz qo'shni tomdagi zenit¹ to'pi oldidagi to'pchilarning ovozlarini eshitdik. Salqin tushgan edi, ularplashlarini kiyib olishmoqda edi. Men kechasi birdan birov kirib qolmasmikin deb, xavotirlandim, biroq Ketrin, hamma uxlab yotibdi, dedi. Bir mahal uxlab qolibmiz, ko'zimni ochganimda, yonimda Ketrin yo'q edi, lekin yo'lakdan uning qadam tovushlarini eshitdim, eshik ochilib, o'zi kirib keldi va to'shak oldiga kelib, hammasi joyida, pastdagilar uxlab yotishibdi, dedi. U Van-Kampen xonimning eshigi oldiga borib quloq solib, uning uxlab yotganini eshitibdi. U qotirilgan non olib kelgan ekan, uni vermut bilan ho'plab yedik. Qattiq ochiqqan ekanmiz, biroq u ertalab bularning barini tozalash kerak bo'ladi, dedi. Kallai saharda, kun g'ira-shira yorishib kelayotganda men yana uyg'onib ketdim va u yana xonada yo'qligini ko'rdim. U

¹ Zenit – havo hujumiga qarshi ishlatiladigan qurol turi.

keldi, yal-yal yonib, ochilib keldi, men og'zimga harorat naychasini qo'yib yotdim, u yonimda – to'shakda o'tirdi, bu borada oftob chiqdi va dimog'imizga tomlardan shabnam bo'yi urildi, so'ng qo'shni tomdagi to'pchilar qaynatgan qahva isi keldi.

– Qani endi, hozir sayr qilsang, – dedi Ketrin. – Kreslo bo'lganida seni olib chiqqan bo'lardim.

– Kresloga qanday qilib o'tirardim?

– Bir amallab.

– Shahar bog'iga tushib, ochiq havoda nonushta qilsang.

– Men ochiq qoldirilgan eshikka qaradim.

– Yo'q, biz hozir boshqa ish bilan shug'ullanishimiz kerak, – dedi u. – Seni do'sting doktor Valentini kelishiga hozirlab qo'yish kerak.

– Ajoyib doktor, to'g'rimi?

– U menga senga yoqqanchalik yoqqani yo'q. Ammo u yaxshi shifokor bo'lsa kerak.

– Bu yoqqa kel, Ketrin. Eshityapsanmi? – dedim.

– Mumkinmas. Kechasi biram yaxshi bo'ldiki!

– Bu kechasigayam navbatchilikni olsang bo'larmikin?

– Ha, ehtimol, o'zim navbatchilik qilarman. Faqat o'zing meni xohlamay qolasan.

– Xohlayman.

– Xohlamaysan. Seni hali hech operatsiya qilishmagan. Sen kayfiyating qanday bo'lishini o'zing bilmaysan.

– Bilaman. Yaxshi bo'ladi.

– Ko'ngling behuzur bo'ladi, men ko'zingga ko'rinmay qolaman.

– Unday bo'lsa, hozir oldimga kela qol.

– Yo'q, – dedi u. – Men harorating qanday o'zgarib turganini chizib qo'yishim kerak, jonim, seni tayyorlashim kerak.

– Bundan chiqdi meni sevmas ekansan-da.

– Voy tentag-ey! – U meni o'pib qo'ydi. – Mana, chizib ham bo'ldim. Harorat hamma vaqt o'rtacha bo'lgan. Sening harorating shunaqa ajoyib.

– Sen butunlay ajoyibsan.

– Yo'q, yo'q. Mana sening harorating ajoyib. Men sening harorating bilan o'lguday faxrlanaman.

– Hamma bolalarimizning harorati juda ajoyib bo‘lsa kerak deb o‘ylayman.

– Bolalarimizning harorati juda bo‘lmag‘ur bo‘lmasa, deb qo‘rqaman.

– Valentiniga meni tayyorlash uchun nima qilish kerak?

– Arzimagan ish, faqat unchalik yoqimlimas.

– Seni ovora qiladigan bo‘ldim-da.

– Sirayam. Men boshqa biron odam senga tegishini istamayman. Men tentakman. Senga birov tegadigan bo‘lsa, jonim halqumimga keladi.

– Fergyuson bo‘lsayam-a?

– Ayniqsa, Fergyuson va Geyj, va yana anu?

– Uokermi?

– O‘sha-o‘sha. Bu yerda hamshira ko‘p. Agar yana yaradorlar kelsa, bizni boshqa yerga o‘tkazishadi. Hozir to‘rtta hamshira bor.

– Yaradorlar yana kelishsa, ajabmas. To‘rtta hamshira kamlik qiladi. Gospital katta.

– Ishqilib, kelishsin-da. Meni bu yerdan boshqa yoqqa o‘tkazishsa, nima qilaman? Yana yaradorlar kelmasa, shunday bo‘lishi turgan gap.

– Unda men ham ketaman.

– Qo‘y, unday dema. Sen hali hech yerga ketolmaysan. Lekin tezroq sog‘ayib ket, jonim, ana o‘shanda sen bilan biron yoqqa ketamiz.

– Keyin-chi?

– Keyin urush ham tugab qolar. Abadiy urush qilib o‘tirishmas, axir?

– Tuzalib ketaman, – dedim men. – Valentini meni tuzatadi.

– Tuzatmay ko‘rsin-chi, shundoq mo‘ylovlari bo‘la turib-a? Bilasanmi, faqat senga efir berishganda, o‘zing bilan meni emas, boshqa narsalarni o‘ylagin, xo‘pmi? Narkoz¹ vaqtida odam har nima deb alahsiraydi.

– Xo‘p, nimani o‘ylayin, axir?

¹ Narkoz (yunoncha: narkosis – gapirolmay qotib qolish, dong qotib, serrayib qolish).

– Nimani istasang, shuni. Nimani o'ylasang, o'ylagin-u, faqat o'zing bilan meni xayolingga keltirma. Qarindoshlaringni esla yoki boshqa biron qizni xotirla.

– Yo'q.

– Yo'qsa duo o'qi. Boshqalarda yaxshi taassurot qoldiradi.

– Balki, men alahlab o'tirmayman.

– Balki. Hamma ham alahlayvermaydi.

– Men ham shu jumladan.

– Maqtanma, jonim. Maqtanma, xo'pmi? O'zing shunday yaxshisanki, senga maqtanchoqlikning keragi yo'q.

– Bir og'iz miq etmayman.

– Yana maqtanyapsan, jonim. Senga bu sirayam yarashmabdi. Faqat, senga chuqurroq nafas oling, deb aytishgandan keyin duo o'qigin, yoki she'r o'qi, yo boshqa biron narsani. O'shanda hammasi juda yaxshi bo'ladi, men sen bilan faxrlanib yuraman. Men shundog'am sen bilan faxrlanaman. Hozir haroring judayam yaxshi, xuddi yosh bolalarday miriqib uxlaysan va yostiqni quchoqlab olib, uni men deb o'ylaysan. Balki, men emas, boshqadir, a? Bironita italyan nozaninidir?

– Yo'q, sen.

– Albatta, men bo'laman-da. Men seni judayam yaxshi ko'raman, ko'rasan, Valentini oyog'ingni yaxshilab tuzatib qo'yadi. Yaxshiyamki, u davolayotganda men ishtirok etmayman.

– Sen tunda navbatchilik qilasanmi?

– Ha. Lekin senga baribir bo'ladi.

– Ko'ramiz.

– Ana endi bo'ldi, jonim. Onadan tug'ilgandek top-toza bo'lding. Endi menga aytib ber-chi: umring bo'yi nechta ayolni yaxshi ko'rgansan?

– Yaxshi ko'rmaganman.

– Meni hammi?

– Seni yaxshi ko'raman.

– Yana nechtani?

– Boshqa hech kimni.

– Nechtasini – nima desam ekan –nechtasini ko'rgansan?

– Hech kimni?

- Yolg'on.
- Ha.
- Shunday bo'lgani tuzuk. Sen menga hech qachon to'g'risini aytma. Menga shunisi tuzuk. Chiroyli ayollarmidi ular?
- Men hech kim bilan bo'lmaganman.
- To'g'ri. Judayam yoqimli edimi ular?
- Sira xabarim yo'q.
- Sen faqat o'zimmikisan. Rost, hech qachon boshqa hech kimniki bo'lmagansan. Lekin bo'lgan taqdiringda ham menga baribir. Men ulardan qo'rqmayman. Faqat menga ular haqida sira og'iz ochma. Ayol kishi erkak kishiga shama qilib gapirganda, bilasanmi, qanday bo'ladi?
- Bilmayman.
- Rost, sen bilmaysan. Ayol kishi unga sevaman deb aytdimi? Ayt menga. Men bilishni istayman.
- Aytadi. Agar erkak buni xohlasa.
- Erkak kishi ham uni sevaman, deydimi? Ayt. Men buni bilishim kerak.
- Istasa, aytadi.
- Biroq sen hech qachon aytmagansan? To'g'rimi?
- Yo'q.
- Yo'q, rostmi? Rostini ayt menga.
- Yo'q, – aldadim men.
- Sen demagansan, – dedi u. – Men buni bilardim, sen demagansan. Sen juda yaxshisan, men seni juda, juda yaxshi ko'raman.

Oftob tikkada, tomlar uzra turar va men ibodatxonaning yuksak nayzalarida quyosh tig'i o'ynayotganini ko'rib yotardim. Men onadan yangi tug'ilganday ozoda edim. Shifokorning keli-shini kutmoqda edim.

– Shunday degin? – dedi Ketrin. – Ayol kishi u nimani istasa, shuni gapiraveradimi?

– Har doim emas.

– Men esa doim gapiraman. Men doimo sen nimani istasang, shuni gapiraman, nimani qil desang, shuni qilaman, keyin sen boshqa ayollarga qaramaysan, to'g'rimi? – U menga shodon chehra bilan boqdi. – Men sening deganingni qilaman, sening

istaganingni ado etaman, o'shanda, hammasi ajoyib bo'ladi, to'g'rimi?

– Ha.

– Mana endi sen operatsiyaga tayyor bo'lding. Xo'p endi, nima qilay, yana nima xohlaysan.

– Beri kel.

– Xo'p. Keldim.

– Sen mening eng, eng, eng go'zal sevgilimsan, – dedim.

– Ana ko'rdingmi, – dedi u. – Men nima desang, shuni qilyapman.

– Sen mening oqila farishtamsan.

– Men esa hali sening ko'nglingni tuzukroq ololganim yo'q.

– Donosan.

– Sen nimani istasang, men ham shuni istayman. Men endi yo'qman. Men sening xohishingdaman.

– Jonim.

– Ko'ngling to'ldimi? Rostdan, ko'ngling to'ldimi?

Sen boshqa ayollarni endi istamaysan, a?

– Yo'q.

– Ko'rdingmi, ko'ngling to'ldi. Men sen nima desang, shuni qilaman.

XVII BOB

Operatsiyadan so'ng uyg'onganimda o'zimni go'yo tubsiz bo'shliq ichra yo'q bo'lib ketayotganday sezdim. Yo'qolib ketayotgan kabi bo'ladi-yu, lekin aslida yo'qolmaysan. Faqat bo'g'zingdan g'ippa bo'g'ilganday bo'lasan. Bu o'limga o'xshamaydi, gaz bilan bo'g'ilganga o'xshaydi, tuyg'ularing o'ladi, bu holat o'tgach, hamma narsa baribir bo'lib qoladi, xuddi qattiq mast bo'lganday sezasan o'zingni, ko'ngling ag'darilganda ham, faqat achchiq zardob tushadi, lekin, baribir, ahvoling yengil tortmaydi. To'shakning oyoq tomonida qum to'latilgan qoplarni ko'rdim. Oyog'imdagi gipsni qoplar bilan bostirib qo'yishgandi. Saldan so'ng Geyj xonimga ko'zim tushdi, u so'radi.

- Xo‘sh, qalay?
- Durust, – dedim men.
- Tizzangizni shunday bopladiki, aql bovar qilmaydi.
- Qancha davom etdi?
- Ikki yarim soat.
- U-bu deb valdiradimmi?
- Yo‘q, yo‘q, hech narsa. Gapirmang. Jim yoting.

Ko‘nglim aynab turardi, Ketrin haq bo‘lib chiqdi. Tunda kim navbatchilik qilishi menga baribir bo‘lib qoldi.

Gospitalga mendan boshqa yana uch kishi kelibdi. Qizil Xochning xodimi – bezgak bo‘lib qolgan jorjiyalik oriq yigit, sariq kasal va bezgak bilan og‘rigan Nyu-Yorklik ko‘rinishidan oriq, o‘zi ajoyib bir yigit va avstriya snaryadining portlovchi qismidan temir qalpog‘ini esdalik uchun burab olmoqchi bo‘lib, portlab ketgan laqma bir yigit. Avstriyaliklar tog‘da portlatish uchun maxsus ishlagan bu murakkab shrapnel fugas¹ snaryadining kuchi ikki baravar zo‘r bo‘lib, portlaganda uzoq joylarga yetib borardi.

Ketrin Barkli tunlari istagancha navbatchilik qilishga doimo rozi bo‘lganidan u hamma hamshiralarga juda yoqib qolgandi. Bezgaklar ko‘p bezovta qilishmasdi, snaryadning qalpog‘ini buragan esa, biz bilan do‘stlashib qolganidan, tunlari juda zarur bo‘lib qolgandagina qo‘ng‘iroq qilib chaqirar, ishdan bo‘shagan zahoti Ketrin oldinga kirar, men bilan bo‘lardi. Men uni qattiq sevardim, u ham meni sevardi. Kunduz kunlari men uyquga yotardim, uyg‘ongan chog‘larimizda esa, bir-birimizga maktublar yozishib, Fergysondan berib yuborardik. Fergyson juda ajoyib qiz edi. Uning bir akasi ellik ikkinchi diviziyada, ikkinchisi Mesopotamiyada xizmat qilishar, o‘zi Ketrin Barkliga juda bog‘lanib, unga suyanib qolgandi. Fergyson haqida bilganlarim shu.

- To‘yimizga kelasizmi, Ferji? – so‘radim bir kuni undan.
- Sizlarning to‘ylaringiz bo‘lmaydi.
- To‘y qilamiz.

¹ **Shrapnel fugas** – dushman xodimlarini yo‘q qilish uchun mo‘ljallangan artilleriya mudofaa turi. Genri Shrapnel (1761-1842) sharafiga shunday nomlangan. Bu turdagi birinchi raketani yaratgan ingliz qo‘shinining ofitseri.

– Yo‘q, uylanmaysiz.
 – Nega?
 – To‘ygacha urishib qolasizlar.
 – Biz hech qachon urishib qolmaymiz.
 – Ulgurasizlar hali.
 – Biz hech qachon urishib qolmaymiz.
 – Yo‘qsa o‘lasiz. Yo urishib qolasiz, yo o‘lasiz. Doim shunday bo‘ladi. Hech kim uylanmaydi.
 Men unga qo‘limni cho‘zdim.
 – Tegmang menga, – dedi u. – Men yig‘lamayman. Balki, hammasi joyida bo‘lar. Faqat ehtiyot bo‘ling, unga biron kori hol bo‘lib yurmasin. Agar siz tufayli unga biron narsa bo‘lsa, men sizni o‘ldiraman.
 – Unga hech narsa bo‘lmaydi.
 – Sizga aytdim-qo‘ydim. Shoyad ishingiz yaxshi bo‘lib ketsa. Hozir juda totuvsizlar.
 – Juda ham.
 – Shunday bo‘lsin, janjal qilmanglar, uni ko‘z qorachig‘idek asrang.
 – Yaxshi.
 – Ko‘zingizga qarang. Men uning qo‘lida urushning chaqalog‘i bilan qolishini istamayman.
 – Juda ajoyib qizsiz-da, Ferji.
 – Ajoyib-pajoyibi yo‘q. Yaltoqlik qilmang menga. Oyog‘ingiz tuzukmi?
 – Zo‘r.
 – Boshingiz-chi? – U barmoqlarini boshim ustiga tekkizib ko‘rdi. Oyoq uvishganda qo‘l tegizsangiz, shundaqa bo‘ladi.
 – Boshim hech og‘rigan emas.
 – Bunday shish bilan bir umr kaltafahm bo‘lib o‘tish mumkin. Hech og‘rimaydimi?
 – Sira.
 – Baxtingiz bor ekan. Xat yozib bo‘ldingizmi? Men pastga ketayapman.
 – Mana, oling, – dedim men.
 – Siz vaqtincha bo‘lsa ham, undan tungi navbatchilikka chiqmaslikni so‘rang. Juda charchab qolyapti.

– Yaxshi, men unga aytaman.

– Kechasi men navbatchilik qilay desam, u qo‘ymayapti. Boshqalar navbati o‘tganga suyunadi. Unga biroz dam bersangiz bo‘lardi.

– Xo‘p.

– Van-Kampen xonim sizni doimo peshingacha uxlab yotadi, deb gapiryapti.

– Shundoq bo‘lar deb o‘ylagandim.

– Agar bir necha kecha navbatchilik qilishdan olib qolsangiz soz bo‘lardi.

– O‘zim ham shuni xohlayman.

– O‘zingizga qolsa, sira xohlamaysiz. Lekin siz uni ko‘ndirsangiz, sizga hurmatim yanada oshgan bo‘lardi.

– Uni ko‘ndiraman.

– Ishongim kelmaydi.

U xatni olib chiqib ketdi. Men qo‘ng‘iroq chaldim, sal o‘tmay Geyj xonim kirib keldi.

– Nima bo‘ldi?

– Shunday, siz bilan gaplashib o‘tirmoqchi edim. Sizningcha, qalay, Barkli xonim tungi navbatchilikdan biroz dam olsamikin, a? U juda horg‘in ko‘rinadi. Nega u tunlari buncha ko‘p navbatchilik qiladi?

Geyj xonim menga tikilib qaradi.

– Men sizning do‘stingizman, – dedi u. – Men bilan bunday gaplashmang.

– Nima demoqchisiz?

– O‘zingizni jinnilikka solmang. Shunga chaqirgan edingizmi?

– Men bilan vermut ichsangiz.

– Xo‘p. Lekin keyin darrov ketaman. –U javondan shisha olib, stolchaga stakan qo‘ydi.

– Siz stakanda iching, – dedim men. – Men shishaning o‘zidan ichaman.

– Sog‘ bo‘ling! – dedi Geyj xonim.

– Van-Kampen meni ertalablari uzoq uxlab yotadi, deb aytdimi?

– Sal g‘ingshib qo‘ydi-da. U sizni «bizning mumtoz be-

morimiz», deb ataydi.

– Obbo qurmag‘ur-ey!

– U badjahl emas, – dedi Geyj xonim. – Qarib qolgan, g‘alati qiliqlari bor, xolos. U sizni ko‘rgan zahoti yoqtirmay qolibdi.

– Gapingiz rost.

– Menga esa siz yoqasiz. Men sizning do‘stingizman. Esingizda bo‘lsin.

– Siz topilmaydigan qizsiz.

– Qo‘ying. Siz uchun topilmaydigan qiz kim ekanligini yaxshi bilaman. Oyog‘ingiz qalay?

– Yaxshi.

– Men sovuq mineral suv olib kelib, oyog‘ingizga quya-man. Gipslangan joyingiz qichishayotgandir. Bugun kun issiq.

– Juda antiqasiz-da.

– Qattiq qichishyaptimi?

– Yo‘q. Hammasi joyida.

– Qum qoplarni to‘g‘rilab qo‘yish kerak, – engashdi.

– Men do‘stingizman.

– Bilaman buni.

– Yo‘q, bilmaysiz. Lekin bir kun borib bilasiz.

Ketrin Barkli uch kecha navbatchilik qilmadi, keyin u yana keldi. Xuddi har ikkovimiz ham uzoq safarga ketib, endi ko‘rishganday bo‘ldik.

XVIII BOB

O‘sha yoz biz uchun soz keldi. Menga o‘rindan turishga ijozat berganlaridan so‘ng, biz boqqa sayrga bora boshladik. Men aravani, ohista odimlab borayotgan otni, oldinda kucherning¹ yelkasini va bo‘yalgan silindrini, yonginamda o‘tirgan Ketrin Barklini eslayman. Agar qo‘llarimiz bir-biriga tutashsa yoki uning qo‘l uchlari mening qo‘linga tegib ketsa ham, bundan yuragimiz gupillab urib ketardi. Keyinroq, men qo‘ltiqtayocda

¹ Kucher (*nemischa*: Kutscher – aravakash) – izvosh haydovchi.

yuradigan bo'lgach, biz Biffi yoki «Gran-Italia»ga ovqatlangani boradigan, tashqari tomondan, Galleriadan stol tanlab o'tiradigan bo'ldik. Ofitsiantlar kirib-chiqishar, o'tkinchi yo'lovchilar o'tib borishar, dasturxonlar to'shalgan stollarda abajurli¹ shamdonlar turardi, bizga, ayniqsa, «Gran-Italia» yoqib qoldi, bu yerning metrdoteli²- Jorj bizga doim stol olib qo'yardi. U ajoyib metrdotel edi, biz o'tkinchilarga, xufton qorong'isi qoplab kelayotgan Galleriaga, bir-birovimizning diydorimizga termilib o'tirar ekanmiz, u yemak-ichmakka narsa tanlardi. Biz muz solingan chelakchada keltirilgan oq kapri musallasidan ichardik; shunisi ham borki, biz frez, barber va shirin oq vinolardan ko'pini tatib ko'rdik. Urush tufayli restoranda vinolar bo'yicha maxsus ofitsiant yo'q edi, shuning uchun men frez vinosiga o'xshash vinolarni so'raganimda, Jorj xijolat chekib qisinib qo'yardi.

– Ta'midan qulupnay mazasi keladigan vinolar ishlab chiqaradigan mamlakatdan nima kutish mumkin, – dedi u.

– Nimasi yomon? – so'radi Ketrin. – Menga hatto yoqadi.

– Sizga yoqsa tatib ko'ring, xonim, – dedi Jorj. – Faqat tenente uchun bir shisha margo³ qo'shib keltirishga ijozat eting.

– Men ham tatib ko'ray degandim, Jorj.

– Janob, unchalik ichadigan emas. Unda hatto qulupnayning ham mazasi yo'q.

– Mabodo yaxshi bo'lsa-chi? – dedi Ketrin. – Rosayam zo'r ish bo'lardi-da.

– Men hozir uni keltiraman, – dedi Jorj, – xonimning ko'ngli to'lgach, uni olib ketaman.

Juda mazasi yo'q vino ekan. Jorj haq edi, unda hatto qulupnayning ta'mi ham yo'q edi. Biz yana kapriga o'tdik. Bir marta pulim yetmay qoldi, o'shanda Jorj menga yuz lira qarz berib turdi.

– Hechqisi yo'q, tenente, – dedi u. – Hammada ham bo'ladi bunaqa hol. Boshimdan o'tkazganman. Agar sizga yoki xo-

¹ **Abajur** (*fransuzcha*: abat-jour – yorug'likni qaytaruvchi) – kerakli yorug'likni bir joyga to'plab tushirish yoki ko'zni yorug'lik nuridan pana qilish uchun chiroq ustiga o'rnatiladigan, shisha, mato, metall va shu kabilardan yasalgan qalpoq.

² **Metrdotel** – bosh ofitsiant (restoranlarda).

³ **Margo** – qizil vino turi.

nimga pul kerak bo'lib qolsa, menda doim topiladi.

Ovqatlangach, biz Galleria yonidan boshqa restoranlar va derazalariga temir pardalar tushirilgan do'konlarni yoqalab borib sendvichlar¹ sotiladigan do'koncha oldida to'xtardik; go'shtli va momaqaymoq solingan hamda ko'rsatkich barmoqdek kattalikdagi qip-qizil bulkachalarga qo'yilgan mayda baliqli sandvichlar sotib olardik. Ularni kechasi ochiqib qolsak, yerdik. Keyin biz ibodatxona qarshisidagi Galleriaga kiraverishda ochiq aravaga o'tirardik-da, gospitalga qaytardik. Qorovul gospital eshigiga chiqib, menga aravadan tushgani yordamlashardi. Men kucherga choychaqa berib, keyin liftida yuqoriga ko'tarildik. Ketrin hamshiralar turadigan qavatda qolar, men yuqori ko'tarilib, qo'ltiq-tayoqda xonamga borib olar edim; ba'zida men yechinib, o'ringa yotardim, ba'zida esa ayvonda oyog'imni stulga qo'yib o'tirib, tomlar uzra qaldirg'ochlar uchishini tomosha qilar, Ketrinni kutardim. U yuqoriga chiqqanda xuddi uzoq safardan qaytib kelganday bo'lar va yo'lakda qo'ltiq-tayoqda u bilan birga yurib, toslarini ko'tarishib borar, yo eshikda kutib turar, yo yarador do'stlarimizdan bo'lsa, ichkariga birga kirardim. U hamma ishlaridan bo'shagach, mening xonamga kirib ayvonda o'tirardik. Keyin men joyimga yotardim, keyin hamma uyquga ketgach, hech kim chaqirmasligiga ishonch hosil qilgach, u oldimga kelar edi. Men uning sochlarini to'zg'itishni sevardim, u esa karavotda qimir etmay o'tirar, ba'zan shartta egilib, meni o'par edi, men soch to'g'nag'ichlarini olib, choyshab ustiga qo'yar, gardanidagi sochlari o'rami bazo'r ilinib turar va men uning qimir etmay o'tirishiga tikilib, oxirgi to'g'nag'ichlarni ham olardim, shunda uning sochlari butunlay yoyilib ketardi va u boshini quyi egar, sochlar ikkovimizni ham ko'mib, biz xuddi chodir yoxud shalola tagida yotganday bo'lardik.

Uning sochlari shu qadar chiroyli ediki, men ba'zan ochiq eshikdan tushayotgan shu'lada u sochlarini o'rayotganiga termilib yotardim, sochlari hatto tunda ham jilolanib ko'rinardi, odatda suv tong oldida shunday jiloli ko'rinadi. Uning yuzi ham, vujudi

¹ **Sendvich** (inglizcha) – bir bo'lak bulochka (non) orasiga qo'yilgan go'sht, kolbasa yoki pishloq ko'rinishidagi yengil taom.

ham ajoyib, badani benihoya silliq, mayin edi. Biz yonma-yon yotib, men barmoqlarimning uchi bilan uning yonoqlari, manglayi, ko'zlarining osti, dahani, bo'yinlarini silar va «xuddi royal¹ klavishlariga o'xshaydi» derdim – o'shanda u mening engagimni barmoqlari bilan siypab: «Royal klavishlariga jilvir² yurgizganday», deb aytardi.

– Nima, botyaptimi?

– Yo'g'-ey, jonim. Bir hazillashay dedim-da.

Tunlari kunimiz tug'ardi, bir-birimizga salga tegib ketadigan bo'lsak ham, o'zimizni bundan yetti osmonda yurganday his qilardik. Biz o'zimizni katta-kichik hamma narsada baxtiyor sezardik, bir-birimizga dildorliklar qilardik, birga bo'lmagan chog'larimizda esa, bir-birimizning fikrimizni o'qishga harakat qilardik. Ba'zan o'qiganday ham bo'lardik, lekin bu, ehtimol, ikkovimiz ham bir narsani o'ylaganimiz uchun shunday tuyulgandir.

Biz bir-birimizga, Ketrin gospitalga kirib kelgan kundan er-xotin bo'lganmiz, deb aytardik-da, to'yimiz o'tgan o'sha kundan oylarni sanab chiqardik. Men chindan ham er-xotin bo'lib yashashimizni istardim, lekin Ketrin bunday qiladigan bo'lsak, men ketishimga to'g'ri keladi, u-bu hujjatlar, rasmiyatchiliklarni to'g'rilash paytida esa, ketimizga odam tushib, bizni ajratib yuborishadi, derdi. Hamma bordi-keldini italyan nikoh qonunlari bo'yicha o'tkazish kerak bo'lar, rasmiyatchiliklarni bitirish juda mushkul ko'chardi. Men, biz rostdanam er-xotin bo'lishimizni xohlardim, chunki meni bola tashvishga solmoqda edi, buni o'ylamay iloj yo'q edi, lekin biz o'zimizcha er-xotin bo'lganmiz, deb yurar va unchalik qayg'urmasdik, boshqa bir tomondan menga uylanmaganligimiz yana ma'qulga ham o'xshab ko'rinar-di. Esimda, bir marta kechasi shu haqda gaplashib qoldik va Ketrin dedi:

– Lekin, jonim, unda men hoziroq bu yerdan ketishim kerak bo'ladi.

¹ **Royal** (fransuzcha: royal – qiroлга oid, tegishli) – torlari, qopqog'i va mexanizmi gorizontaլ joylashgan, klavishli musiqa asbobi.

² **Jilvir** – jilvir qog'oz qayroq qum qoplangan qog'oz yoki mato (buyumlarning sirtini silliqlash, sayqallash, jilolash uchun ishlatiladi).

- Balki, ketishingning hojati yo‘qdir.
- Ketishim kerak bo‘ladi. Meni uyga qaytarib yuborishadi va biz urush tugaguncha ko‘rishmaymiz.
- Men ta‘til olib kelaman.
- Ta‘til ichida Shotlandiyaga ham borib, ham kelib bo‘lmaydi. Undan keyin sening oldingdan ketmayman. Hozir bizga shu uylanishning nima keragi bor? Shundog‘am er-xotindaymiz. Bundan ortiq yana qanday er-xotinchilik bo‘lishi mumkin.
- Men faqat seni deb shunday bo‘lsin deyapman.
- «Men» degan gap yo‘q. Men – senman. Meni ajratib qarama.
- Men qizlar doim erga tegishni istashadi, deb o‘ylabman.
- Jonim, men turmushga chiqqanman. Senga turmushga chiqqanman. Nima, senga xotinlik qilolmayapmanmi?
- Sen ajoyib xotinsan.
- Bilasanmi, jonim, men bir marta erga chiqishni kutib ko‘rganman.
- Qo‘y, gapirma o‘shani.
- Bilasanmi, men faqat seni sevaman. Meni qachonlardir kimdir sevgani senga baribir emasmi?
- Baribir emas.
- Axir, u halok bo‘ldi, sen esa hammasiga ega bo‘lding, yana nima kerak?
- Mayli-ku, lekin menga u hakda gapirma.
- Bechoraginam! Mana men esa sen hayotingda ko‘p xotinlarga duch kelganligingni bilaman. Bilaman-u, lekin bu bilan ishim yo‘q.
- Yashirincha bo‘lsa ham, nikoh o‘qitib olsak bo‘lmasmikin? Menga biron narsa bo‘lib qolishi bor, bo‘yingda bo‘lishi bor.
- Faqat cherkov hamda fuqarolar nikohi bor. Biz shundog‘am yashirincha uylanib bo‘lganmiz. Agar men xudojo‘y bo‘lganimda, bu gaplarga juda qattiq e‘tibor bergan bo‘lardim. Lekin men xudojo‘y emasman.
- Sen menga avliyo Antoniyni berding.
- Seni balolardan saqlasin, dedim. Uni menga ham berishgan edi.

- Demak, hamma yoqdan ko‘nglim tinch, degin?
- Yo‘q, bizni bir-birimizdan judo qilishlari mumkin, deb qo‘rqaman. Sen mening sajdagohimsan. Dunyoda sendan boshqa hech kimim yo‘q.
- Xo‘p, xo‘p. Sen rozi bo‘lishing bilanoq men senga uylanaman.
- Sen go‘yo zimmangda mening nomusimni saqlash vazifasi turgani uchun shunday deytganga o‘xshaysan, jonim. Lekin men o‘zim nomusli xotinman. Odamga g‘urur va baxt beradigan narsa nega endi uyatli bo‘lar ekan. Mana sen baxtli emasmisan?
- Sen mendan boshqaga ketib qolmaysanmi?
- Yo‘q, jonim. Men hech qachon seni tashlab ketmayman. Menga bizning boshimizga ko‘p falokatlar tushadiganday bo‘lib tuyulaveradi. Qo‘y, mayli, buni o‘ylab o‘tirmaylik.
- Men qo‘rqayotganim yo‘q. Lekin men seni shu qadar yaxshi ko‘ramanki, sen esa mendan oldin ham birovni yaxshi ko‘rgansan.
- Undan keyin-chi?
- U halok bo‘ldi.
- Shunday bo‘lmaganda men seni uchratmagan bo‘lardim. Meni bevafo deb o‘ylama, jonim. Mening ancha-muncha kamchiliklarim bor, lekin men vafodor xotinman. Hali ko‘rarsan, mening vafodorligim joningga ham tegib ketadi.
- Men hademay frontga jo‘nashim kerak.
- Hozir birgamiz-ku, buni o‘ylamaylik. Bilasanmi, jonim, men baxtliman, ikkimiz birga bo‘lsak, qanday yaxshi. Men ne zamonlardan beri bunday baxtni tuymagandim. Sen bilan uchrashgan paytimizda jinni bo‘lishimga oz qolgan, talmovsirab yurgan edim. Balki, rostakam jinni bo‘lgandirman. Kim bilsin. Lekin mana endi biz baxtlimiz, biz bir-birimizni sevamiz. Kel, shu baxtimizni yo‘qotmaylik. Axir, sen baxtlisan, to‘g‘rimi? Balki, senga mening biron yerim yoqinqiramas? Ayt-chi, senga yaxshi bo‘lishi uchun yana nima qilishim kerak? Istaysanmi, sochlarimni yoyib yuboraman? Istaysanmi?
- Ha, ke yonimga yot.
- Xo‘p. Faqat oldin kasallarni ko‘rib kelay.

XIX BOB

Yoz shunday o'tdi. U kunlar ko'p ham esimda yo'q, faqat havo juda issiq bo'lgani-yu gazetalarning g'alaba xabarlarini bilan to'lganligi yodimda qolgan. Mening mucham juda sog'lom edi, jarohatlarim tez bita boshladi. Qo'ltiqtayoc bilan ikki-uch kun yurmasimdanoc, keragi bo'lmay qoldi va men hasa tutib yura boshladim. O'shanda men Ospedale maggiorega qatnab, tizzamni egib-bukishni mashq qila boshladim. Harakat terapiyasi, oyna qutiga, binafsha nurlariga oyoqni solish, uqalash, hammom qabul qilish kabilarni bajara boshladim. Men u yerga peshindan keyin borardim. Qaytishda qahvaxonaga kirib, vino ichib gazeta o'qirdim. Shahar aylanib yurmasdim, qahvaxonadan to'g'ri gospitalga qaytgim kelaverardi. Ketrinni ko'rsam bo'ldi edi. Vaqt tezroc o'ta qolsa derdim. Ko'pincha ertalablari uxlab yotardim, tushdan keyin ba'zilar o'tchoparga borar, keyin mashq qilgani jo'nardim. Ba'zan men ingliz-amerika klubiga kirib, deraza oldiga qo'yilgan chuqur charm kresloga o'tirib, jurnal o'qir edim. Men qo'ltiqtayocni tashlaganimdan so'ng bizga ikkovlashib ko'chaga chiqishga ijozat bermay qo'yдилar, chunki ko'rinishdan yordamga muhtoj bo'lmagan bemor bilan hamshiraning ko'chada birga yurishi odob doirasiga sig'masdi. Shu sababdan biz kunduz kunlar kam ko'rishar edik. Ba'zan yonimizda Fergyson ham bo'lgan kezlarda birgalikda shaharning biron yerida ovqatlanardik. Bizni Ketrin bilan do'st deb bilishardi, Van-Kampen xonim ham shunday deb qarar, chunki gospitalda unga Ketrin ko'p yordam berar edi. U Ketrinni juda yaxshi oiladan chiqqan deb hisoblardi, xuddi shu narsa uning bizga yon bosishiga sabab bo'ldi. Van-Kampen xonim kishining nasl-nasabiga ko'p ahamiyat berar, o'zi ham yuqori tabaqaga mansub edi. Bundan tashqari gospitalda yumush g'oyat ko'p bo'lib, uning boshi ishdan chiqmas edi. Yoz juda issiq edi, mening esa Milanda tanishlarim ko'p edi, lekin men shom tushishi bilan gospitalga qaytishga shoshilardim. Front Karsoga yaqinlashib qolgandi, narigi qirg'oqda Plava qarshisidagi Kuk ishg'ol qilingandi. Hozir Bainzitssa Yoylotog'ida hujum borardi. G'arbiy frontda ishlar aytarli yaxshi emasdi. Urush juda cho'zilib ketganday edi. Biz ham urushga

endi kirgandik, lekin men yetarlicha qo'shin jo'natish va ularni jangga hozirlash uchun kamida bir yil kerak bo'ladi, deb o'y-lardim. Kelasi yildan ko'p yomon hodisalarni, ehtimol, ko'p yaxshi gaplarni kutish mumkin edi. Italyan qo'shinlari katta tala-fotlar bermoqda edi. Ish shunday davom etadigan bo'lsa, oqibati nima bo'ladi, hech aqlga sig'masdi. Hatto butun Bainzitssani va Monte-San-Gabriyeleni ishg'ol qilishgan taqdirda ham undan narida avstriyaliklar qo'lida yana ko'p tog'lar bor edi. Men ularni ko'rganman. Narida hammasi yuksak tog'lar. Karsoda olg'a siljidik, lekin pastroqda dengiz bo'ylari hammasi balchiq, bot-qoqlik yerlar. Napoleon avstriyaliklarni vodiya tor-mor qilgan bo'lardi. U hech qachon ular bilan tog'larda urushib o'ltirmasdi. Ularni pastga tushishlariga qo'yib bergan bo'lardi-da, so'ng Veronada tor-mor qilardi. Biroq g'arbiy frontda hali hech kim hech kimni tor-mor qilganicha yo'q. Balkim, hozirgi urushlar g'alaba bilan tugaydigan urushlar emasdir. Balkim, ular umuman hech qachon tamom bo'lmas. Balkim, bu yangi Yuz yillik urush-dir. Men gazetani joyiga qo'yib klubdan chiqdim. Men zinapoya-lardan ohista tushib, Via-Mansoni bo'ylab ketdim. «Grand-otel» oldida ekipajda¹ tushib kelishayotgan Meyers va uning rafiqasini ko'rdim. Ular otchopardan kelishayotgan ekan. Meyersning xoti-ni ko'krakdor, yiltiroq qora ipakka o'rangan edi. Eri esa qari va pakana edi, mo'ylovlari oqargan, oyog'ining tagi yassi bo'lga-nidan yurganda tayoq bilan yurardi.

– Qalay? Tuzukmisiz? – Xotin menga qo'lini uzatdi.

– Salom! – dedi Meyers.

– Qalay bo'ldi otchopar?

– Zo'r. Juda zo'r. Men uch marta yutdim.

– Siz-chi? – so'radim Meyersdan.

– Yomonmas. Men bir marta yutdim.

– Men uning ishlari qandayligini sira bilolmayman, – dedi Meyers xonim. – U menga hech aytmaydi.

– Mening ishlarni yaxshi, – dedi Meyers. U do'stona so'zlashga harakat qilardi. – Siz ham bir otchoparga borsangiz-chi. – U gapirayotganda sizga qarab gapirmayotganga o'xshar

¹ Ekipaj – kema, tank, samolyot va shu kabilarning komandasi yoki shaxsiy tarkibi.

yoki sizni boshqa odam o'rnida ko'rayotganday tuyulardi.

– Albatta, boraman, – dedim men.

– Men gospitalga sizni ko'rgani kelaman, – dedi Meyers xonim. – Qobil yigitlarga atab qo'ygan narsalarim bor. Sizlar hammalaringiz mening qobilgina bolalarimsiz.

– Siz kelsangiz, hammalarining boshlari osmonga yetadi.

– Shunday yaxshi bolalarki. Siz ham mening bolalarim-dansiz.

– Men endi borishim kerak, – dedim men.

– Mendan hamma yoqimtoy bolalarimga salom deb qo'ying. Men ularga ko'p mazali narsalar olib boraman. Ajoyib marsala¹ bilan pechene olib qo'yibman.

– Xayr, – dedim men. – Borsangiz, hamma juda xursand bo'ladi.

– Xayr, – dedi Meyers. – Galleriaga keling. Mening stolimni bilasiz. Biz bu yerda har kuni bo'lamiz.

Men yo'linga ketdim. Men Ketringa «Kova»dan biron narsa olmoqchi edim. «Kova»ga kirib bir quti shokolad tanladim va sotuvchi uni o'rab bo'lguncha bar² oldiga bordim. U yerda ikkita ingliz va bir qancha uchuvchilar o'tirishardi. Men hech kim bilan gaplashmay martini³ ichdim-da, pulini to'lab qandolat-chidan shokoladni olib, gospitalga qarab ketdim. «La Skala»ga olib boradigan ko'chada chog'roq bir bar oldida tanishlarim – vitse-konsul⁴, qo'shiq aytishni o'rganishayotgan ikki yosh yigitni va italyan armiyasida xizmat qiluvchi san-fransiskolik italyan Ettore Morettini ko'rdim. Men ular bilan ichishgani ichkariga kirdim. Qo'shiqchi yigitlardan birining nomi Ralf Simmons bo'lib, Enriko del Kredo taxallusi bilan qo'shiq aytardi. Men uning qanday ashula aytishini bilmayman, lekin u doim ulug' hodisalarning ostonasida yurgan bo'lardi. U semizdan kelgan, og'iz-burni atroflaridagi terisi shamollagan odamniki kabi qipiq-

¹ **Marsala** (italyancha: marsala) – uzumdan qilinadigan shirin vinoning bir turi.

² **Bar** (inglizcha: bar – tamaddixona; kichik restoran) – kichik restoran, mayxona.

³ **Martini** – vino va aroqning aralashmasidan tayyorlanadigan spirtli ichimlik.

⁴ **Konsul** (lotincha: consul – maslahatchi) – bir davlatning boshqa davlat hududida o'z mamlakati, uning yuridik shaxslari va fuqarolari manfaatlarini himoya qilish uchun tayinlanadigan mansabdor shaxs (asarda shu ma'noda). Vitse-konsul – konsul o'rinbosari.

lanib yurardi. U Pyachensada chiqish qilib hozirgina qaytib kelib turgan ekan. U «Toska»da ashula aytibdi, zo'r bo'libdi.

– Aytganday, siz hali men qanday aytishimni sira eshitmagansiz-ku, – dedi u.

– Bu yerda qachon aytasiz?

– Kuzda «La Skala»da chiqaman.

– Garov o'ynayman, unga rosa stul otishadi, – dedi Ettore.

– Siz Modenda unga stul otganlarini eshitganmisiz?

– Mish-mishlar.

– Unga stul uloqtirishgan, – dedi Ettore. – O'zim ko'rganman. O'zim oltita stul otganman.

– Siz bemaza makaronxo'rsiz.

– U italyanchani juda rasvo qilib talaffuz qiladi, – dedi Ettore. – Qayerga sahnaga chiqmasin, hamma yerda stul otishadi.

– Butun Shimoliy Italiyada Pyachensadagidan ham yomonroq teatr yo'q, – dedi boshqa ashulachi. – Gapimga ishoning, eng rasvo teatr. – Bu ashulachining nomi Edgar Saunders bo'lib, Eduardo Jovanni laqabi bilan qo'shiq aytardi.

– U yerda bo'lmaganimni qarang, sizga stul otishganini tomosha qilgan bo'lardim, – dedi Ettore. – Italyancha ashula aytishni bilmaysiz-ku siz.

– Jinni, – dedi Edgar Saunders. – Shu stuldan boshqa hech vaqoni bilmaydi u.

– Siz ashula aytayotganingizda tinglovchilar stul otishdan boshqa narsani bilmaydilar-da, – dedi Ettore. – Keyin siz Amerikaga qaytib, «La Skala»da topgan shuhratingizni so'zlab yurasiz. Vaholanki «La Skala»da siz og'zingizni ochmasingiz-danoq haydab yuborishadi.

– Men «La Skala»da aytaman, – dedi Simmons. – Oktyabrda esa «Toska»da aytaman.

– Borishga to'g'ri keladi, Mak, – dedi Ettore vitse-konsulga.

– Ularga himoyachilar kerak bo'lib qoladi.

– Ehtimol, Amerika armiyasi ungacha yordamga yetib kelib qolar, – dedi vitse-konsul. – Yana bir stakan quyaymi, Simmons? Saunders, quyaymi?

– Quying, – dedi Saunders.

– Kumush medal olarmishsiz, deb eshitdim, – dedi menga Ettore. – Qaysi xizmatlaringiz uchun berishyapti?

– Bilmadim. Umuman, hali olaman-mi, yo‘q-mi, bilmayman.

– Olasiz. Eh, «Kova»dagi qizlarning holi nima kechadi unda! Ular bir o‘zingiz ikki yuz nafar avstriyalikni o‘ldirib, butun bir xandaqni qo‘lga tushirgansiz, deb yurishadi. O‘lay agar, men o‘z nishonlarimni halol qilib olganman.

– Sizda nechta ulardan, Ettore? – so‘radi vitse-konsul.

– Hammasidan bor, – dedi Simmons, – bilmaysizmi, urush uni deb davom ettirilyapti-da.

– Men ikki marta bronza va uch marta kumush medalga taqdim qilinganman, – dedi Ettore. – Lekin faqat bir marta olganman.

– Boshqalari nima bo‘ldi? – so‘radi Simmons.

– Operatsiya muvaffaqiyatli chiqmadi, – dedi Ettore.

– Agar operatsiya muvaffaqiyatsiz chiqsa, medal berishmaydi.

– Necha marta yaralangansiz, Ettore?

– Uch marta og‘ir yaralanganman. Yaralanganim uchun uchta belgim bor. Mana. – U yengini yuqoriga ko‘tardi. Uning yengining yelkasidan pastroqda qora matoga uchta kumush chiziq chizilgandi.

– Sizda ham bittasi bor-ku, – dedi menga Ettore.

– O‘lay agar, belgingiz bo‘lsa, sira yomon bo‘lmaydi. Men ularni medaldan ma‘qulroq ko‘raman. O‘lay agar, shunaqadan uchta bo‘lsa, oshig‘ingiz olchi. Bittasini olish uchun gospitalda uch oy yotishingiz kerak.

– Qayerdan yaralangansiz, Ettore? – so‘radi vitse-konsul. Ettore yengini shimardi.

– Bu yerdan. – U uzun silliq qizil chandiqni ko‘rsatdi.

– Keyin oyog‘imning mana bu yeridan. Paytavaning tagida bo‘lgani uchun hozir ko‘rsatolmayman. Tovonimdan ham yaralanganman. Oyog‘imdagi bir parcha et jonsiz bo‘lib qolgan, yomon hid chiqadi. Har kuni ertalab undan oskolkalar olib tashlayman, lekin sassig‘i arimaydi.

– Nimadan yaralangandingiz? – so‘radi Simmons.

– Qo‘l granatasidan¹. Kartoshka maydalaydigan narsaga o‘xshaydi. Oyog‘imning bir tomonini uchirib ketsa bo‘ladimi. Siz bunaqa narsani bilarsiz? – U menga o‘girildi.

– Albatta.

– O‘tgan yaramasni o‘z ko‘zim bilan ko‘rdim, – dedi Ettore. – Gurs etib yerga quladim. Kunim bitdi, deb o‘ylagan edim. Granatasidan o‘rgildim, sira nafi yo‘q. Yaramasni miltiqdan otib tashladim. Men ofitserligimni bilib qolishmasin deb, doim o‘zim bilan miltiq olib yuraman.

– Tusi qanaqa edi uning? – so‘radi Simmons.

– Bor-yo‘g‘i bitta granata bor ekan ablahning. – dedi Ettore. – Bilmadim nima sababdan o‘tgan ekan? Rostakam urushni tatimagan, shekilli. Qachon granata otarkinman, deb kutib yurgan-ov hoynahoy. Ablahni yer tishlatdim.

– Uni o‘tganingizda rangi o‘zgarib ketdimi? – so‘radi Simmons.

– Qayoqdan bilay? – dedi Ettore. – Men uning qorniga qarab otdim. Kallasini poylay desam, tekkizolmaymanmi, deb qo‘rqdim.

– Anchadan beri ofitsermisiz, Ettore? – so‘radim men.

– Ikki yil bo‘ldi. Yaqinda kapitan bo‘laman. Siz leytenant bo‘lganingizga ko‘p bo‘ldimi?

– Uchinchi yili.

– Siz kapitan bo‘lolmaysiz, chunki siz italyan tilini yaxshi bilmaysiz, – dedi Ettore. – Gapirishni bilasiz-ku, ammo yozish va o‘qishni bilmaysiz. Kapitan bo‘lish uchun ma‘lumot kerak. Nega siz amerika armiyasiga o‘tmaysiz?

– Balki, o‘tarman.

– Men o‘tgan bo‘lardim. Amerika kapitani qancha oladi, Mak?

– Aniq bilmayman. Ikki yuz ellik dollargacha, shekilli.

– O‘h-ho‘! Ikki yuz ellik dollarga nimalar qilmaysan. Tezroq amerika armiyasiga o‘tsangiz bo‘larkan, Fred. Meni ham joylashtirib qo‘yarmidingiz.

– Jonim bilan.

¹ Granata (italyancha) – portlovchi modda to‘ldirilgan artilleriya snaryadi.

– Men rotaga¹ italyanchasiga qo'mondonlik qilolaman. Inglizchani darrov o'rganib olgan bo'lardim.

– Siz general bo'lasiz, – dedi Simmons.

– Yo'q, general bo'lishga ilmim yetmaydi. General ming turli narsalarni bilishi kerak. Bizga o'xshagan azamatlar urushni mensimaydilar. Siz esa kapral bo'lishga ham yaramagan bo'lardingiz.

– Xudoga shukrki, buning menga keragi yo'q, – dedi Simmons.

– Kerak ham bo'lib qolar. Sizdaqa takasaltanglarni chaqirib ham qolishar... Eh, jin ursin, ikkovlaring mening rotamga tushishlaringni xohlardim. Makniyam. Men sizni o'zimga yugurdak qilib olardim, Mak.

– Juda ajoyib yigitsiz-da, Ettore, – dedi Mak. – Lekin siz urishqoq ekansiz.

– Men urush tugamasdan polkovnik bo'laman, – dedi Ettore.

– Agar ilgariroq o'ldirib qo'yishmasa.

– O'ldirishmaydi. – U bosh va ko'rsatkich barmoqlari bilan yoqasidagi yulduzchalariga tegib qo'ydi. – Ko'rdingizmi nima qilganimni? Urushda kimda-kim o'lim haqida gapirsa, yulduzchalarni ushlab qo'yish kerak.

– Yur, ketdik, Sim, – dedi Saunders o'rnidan turarkan.

– Ketdik.

– Xayr, – dedim men. – Men ham ketishim kerak. – Bar-dagi soat o'n beshta kam oltini ko'rsatib turardi. – Ctao, Ettore.

– Ctao, Fred, – dedi Ettore. – Kumush medal olishingiz soz bo'libdi-da.

– Olamanmi, bilmayman.

– Olishingiz kerak, Fred. Men olishingizni aniq eshitdim.

– Xo'p, xayr, – dedim. – Boshni ehtiyot qiling, Ettore.

– Tashvish chekmang. Men ichmayman va sang'ib yurmayman. Ishratparast va xotinboz emasman. Men nima yomon, nima yaxshi – ajrata olaman.

– Xayr, – dedim. – Sizni kapitan qilib ko'tarishlaridan

¹ Rota (*nemischa*: Rotte – olomon; jangchilar guruhi) – odatda bir necha vzvoddan tashkil topgan, batalon tarkibiga kiradigan harbiy bo'linma, qism.

xursandman.

– Men ko‘tarishlarini kutib o‘tirmayman. Men jangovar xizmatlarim uchun kapitan bo‘laman. Bilasiz-ku o‘zingiz. Ikki qilich, uch yulduz, tepasida toj bor. O‘sha menman.

– Xayrli bo‘lsin.

– Xayrli bo‘lsin. Siz qachon frontga qaytasiz?

– Ozgina qoldi.

– Xo‘p, ko‘rishib qolarmiz.

– Xayr.

– Xayr. Kasal bo‘lmang.

Men tor ko‘chadan ketdim, bu yerdan hovli orqali to‘g‘ri gospitalga chiqish mumkin edi. Ettore yigirma uchga kirgan edi. U San-Fransiskoda amakisining qo‘lida o‘sib, Turinga qarindoshlarinikiga endi dam olgani kelganida urush boshlanib qolgandi. Amakisining qo‘lida uning bir opasi ham tarbiyalanayotgan bo‘lib, shu bu yil o‘qituvchilar kollejini bitirishi kerak edi. U odamni ensasini qotiradigan quruq qahramonlardan edi. Ketrin uni juda yomon ko‘rardi.

– Bizning ham qahramonlarimiz bor, – derdi u, – lekin ular, jonim, juda kamtarin odamlar.

– U menga xalaqit bermaydi.

– Shuni ayt. Lekin judayam shuhratparast, uning aftiga qarasam, zerikib ketaman, zerikib, zerikib...

– Sen buni meni xafa bo‘lmasin deb aytyapsan.

– Men ham u bilan gaplashib zerikib ketaman. Keragi yo‘q. Uning frontda qandayligini tasavvur qilish mumkin, u yerda o‘z xizmatini o‘taydi, lekin bunaqa bolalarni yoqtirmayman.

– Unga e‘tibor berma.

– Yana boyagi gapingni aytyapsan. Men uni yomon ko‘rmaslikka harakat qilaman, lekin, baribir, Xudo haqqi, u juda, juda yoqimsiz bola.

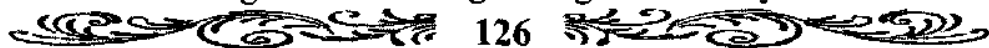
– U bugun kapitan bo‘laman, deb aytdi.

– Juda soz! – dedi Ketrin. – O‘zida yo‘q xursanddir juda.

– Sen istarmiding mening unvonim yuqoriroq bo‘lishini?

– Yo‘q, jonim. Men faqat bizni yaxshi restoranlarga kiritishlariga imkon beradigan unvoning bo‘lishini istayman.

– Buning uchun mening hozirgi unvonim yetarli.

– Sening unvonning eng yaxshi unvon. Men sening unvonning shundan yuqori bo‘lishini istamayman. Sen shuhratparast emasligingdan shu darajada xursandmanki, jonim. Sen shuhratparast bo‘lganingda ham seni derdim, ammo ering shuhratparast bo‘lmasa, biram tinch bo‘lasanki.

Biz ayvonda jimgina gaplashib o‘tirardik. Oy chiqadigan vaqt bo‘lgan, biroq shahar uzra tuman tushganidan, u hali chiqmagandi, ko‘p o‘tmay yomg‘ir tomchilay boshladi, biz ichkariga kirdik. Tuman yomg‘irga aylandi. Sal vaqtdan so‘ng jala quydi, jala tomga sharqirab urilishiga quloq solib o‘tirdik. O‘rimdan turib, ayvon eshigidan yomg‘ir ichkariga urmayotganmikin, deb qaradim, yo‘q, yomg‘ir ichkariga urmabdi, eshikni ochiq qoldirdim.

– Yana kimni ko‘rding? – so‘radi Ketrin.

– Janob Meyersni va Meyers xonimni.

– Juda g‘alati er-xotin ular.

– O‘z yurtida qamoqda o‘tirib chiqqan deyishadi. Ozodlikni ko‘rib o‘lsin deb, chaqirishibdi.

– O‘shandan beri Milanda baxtli hayot kechirarmishmi?

– Bilmadim, baxtlimikan...

– Qamoqdan keyin, har holda, baxtliroq bo‘lsa kerak-da.

– Xotini bu yerga sovg‘a-salomlar olib kelmoqchi.

– U juda ajoyib sovg‘alar olib keladi. Sen ham uning, albatta, jonajon bolalaridan bo‘lsang kerak?

– Bo‘lmasam-chi?

– Hammalaringiz uning jonajon bolalarisiz, – dedi Ketrin.

– U, ayniqsa, yoqimtoy bolalarni yaxshi ko‘radi. Yomg‘irni qara.

– Qattiq yog‘yapti.

– Sen meni har doim yaxshi ko‘rasan, a?

– Ha.

– Yomg‘ir yog‘aversinmi?

– Yog‘aversin.

– Qanday yaxshi. Men esa yomg‘irdan qo‘rqaman.

– Nega?

Ko‘zimni uyqu torta boshladi. Tashqarida yomg‘ir tobora kuchayardi.

– Men yomg‘irni yaxshi ko‘raman.

– Men yomg'irda sayr etishni yaxshi ko'raman. Lekin muhabbat uchun bu yaxshilik keltirmaydi.

– Men seni bir umr sevaman.

– Men seni sevaman, yomg'irda ham, qorda ham, do'lda ham va... yana nima bor?

– Bilmadim. Nimagadir uyqum kelyapti.

– Uxla, jonim, men esa hech qachon seni sevishdan zerikmayman.

– Sen rostdan ham yomg'irdan qo'rqasanmi?

– Sen bor bo'lsang, qo'rqmayman.

– Nega qo'rqasan?

– Bilmayman.

– Ayt.

– Majbur qilma.

– Ayt.

– Yo'q.

– Ayt.

– Xo'p, mayli. Men yomg'irdan shuning uchun qo'rqamanki, ba'zan ajal meni yomg'ir yog'ib turganda oladiganday bo'ladi.

– Nima deyapsan!

– Goho sen... o'ladiganday tuyulasan.

– Buning endi haqiqatga yaqinroq.

– Hech undaymas, jonim. Men seni balolardan saqlay olaman. Ha, bu qo'limdan keladi. Lekin o'z-o'zingga hech nima bilan yordam berolmaysan.

– Qo'y, unday gapirma. Men bugun shotlandcha telba dovdirashlarni eshitadigan ahvolda emasman. Ayriliq esa ostonada turibdi.

– Men shotland qizi va telba bo'lsam, nima qilay, axir. Lekin mayli, boshqa gapirmayman. Devonalik bular hammasi.

– Ha, hammasi devonalik.

– Hammasi devonalik. Faqat devonalik. Men yomg'irdan qo'rqmayman. Men yomg'irdan qo'rqmayman. Yo Rabbim, yo Rabbim, qo'rqmaslikning iloji bo'lsa edi.

U yig'ladi. Men uni ovutdim va u yig'idan to'xtadi. Biroq yomg'ir hamon yog'ardi.

Bir kuni tushdan keyin biz otchoparga ketdik. Biz bilan birga Fergyuson, anavi distansion¹ granata portlaganda ko'zidan yaralangan Krouell Rojers borishdi. Qizlar kiyinguncha biz Rojersning xonasida sport varaqasida so'nggi uloqlar va g'olib chiqishi kutilganlarning nomlari aytilgan hisobotlarni ko'rib o'tirdik. Krouellning butun yuzi bintlab² tashlangan, uning uloq bilan ishi yo'q, biroq sport varaqasini qo'ymay o'qib borar va qiladigan ishi bo'lmaganidan, barcha otlarni kuzatib borardi. Hamma otlar rasvo otlar, derdi u, lekin bu yerda yaxshilari yo'q. Qari Meyers uni yaxshi ko'rar va unga maslahatlar berib turardi. Meyers otlarga pul tikib doimo yutib yurar, lekin maslahat berishga hushi yo'q edi, chunki boshqalar yutsa, uning oladigan yutug'i kamayardi. Uloqlarda aldama-qaldam ishlar ko'p bo'lardi. Butun dunyo otchoparlaridan quvilgan ot o'rgatuvchilar Italiyaga kelib o'rnatilgan edilar. Meyersning maslahatlari har doim ham foydali bo'lardi, lekin men so'rashni o'zinga ep bilmasdim, chunki u ba'zan javob bermas, javob berganda esa, istar-istamay berayotgani ko'rinib turar, lekin qandaydir sabablarga ko'ra bizga aytib turishga o'zini burchli deb sezar va Krouellga boshqalarga qaraganda ro'yxushlik bilan yo'l ko'rsatardi. Krouellning ko'zlari zararlangan, biri deyarli ko'rmay qolgan. Meyersning ham ko'zlarining mazasi qochgan, shu sababdan u Krouellni yaxshi ko'rardi. Meyers qaysi otga pul tikkanini hech qachon xotiniga aytmas, shuning uchun xotini bir yutsa, bir yutqizar, ko'proq yutqizar, juda sergap xotin edi.

To'rtovlon ochiq ekipajga tushib, San-Siroga qarab yo'l oldik. Havo juda yaxshi, biz daraxtzorlar ichida, keyin tramvay yo'lidan o'tib borib, nihoyat shahar tashqarisiga chiqdik, changli yo'llar boshlandi. Yo'lning har ikkala tomoni temir panjaralar bilan to'silgan qarovsiz chorbog'lar, villalar bilan o'ralgan, yo'l chetida ariqlar oqib yotar, tomorqalarda yetishtirilgan sabzavotlarni chang bosgan edi. Olisda – vodiya dehqonlarning uylari, ferma atroflaridagi ko'm-ko'k dalalar, kanallar ko'rinardi, shi-

¹ Distansion – ma'lum masofadan ta'sir etadigan, boshqariladigan.

² Bint (*nemischa*: Binge – bog'ich, bog') – yaralarni bog'lashga mo'ljallangan doka.

mol tomonda esa tog'lar qad ko'targandi. Otchoparga boradigan yo'lda ekipajlar ko'p edi, darvozada turgan nazoratchi harbiy kiyimda bo'lganligimiz uchun bizni chiptasiz o'tkazib yubordi. Biz ekipajdan tushib, ro'yxat sotib oldik-da, aylanani kesib o'tib, tekis qattiq yo'lkadan yurib tomoshabinlar turadigan yerga bordik. Tribunalar¹ yog'ochdan ishlanib, eskirib ketgan, tribunalaridan quyida chiptaxonalar joylashgan, yana boshqa qator chiptaxonalar otxonalarning oldida edi, to'siq oldida bir to'da askarlar turishardi. Odam xiyla bor edi. Katta tribuna ortidagi daraxtlar tagida chavandozlar otlarni sovitishmoqda. Biz tanishlarimizni ko'rib qoldik va Fergyson bilan Ketringa kursi topib berdik-da, otlarni tomosha qila boshladik.

Chavandozlar otlarni yetaklab sovitishmoqda edi. Otlar kallalarini engashtirib olgandi. Ular ichida biri qoramtir ko'k tusda tovlanar, Krouell, o'lay agar, uni bo'yab qo'yishibdi, deb xunob bo'lardi. Biz tuzukroq qarab uning gapi haqiqatga yaqin deb topdik. Bu otni egarlashga buyruq bo'lmasdan sal ilgariroq bir daqiqagina olib chiqishgan edi. Chavandozning yengidagi raqam bo'yicha ro'yxatga qarab uni topdik. Unda qora axta², laqabi Yapaloq deb yozilgan edi. Bir marta ham ming livrdan³ oshirib sovrin olmagan otlarning chiqishi kutilardi. Ketrin otning tusi jo'rttaga o'zgartirib qo'yilganligiga amin edi. Fergyson bunga unchalik ishonmasdi. Men ham otning tusiga ishonmasdim. Hammamiz shu otga qo'yamiz dedik va yuz lira tikdik. Hisob varaqasida bu otga pul qo'yanlar o'ttiz besh karra qilib oladilar deyilgan edi. Krouell chipta olgani ketdi, biz esa chavandozlar daraxtlar tagida yana bir aylanib chiqishganlarini tomosha qilib turdik. Keyin ular otning boshini ohista qo'yib, uloq boshlanadigan yerga ketishdi.

Biz uloqni tomosha qilish uchun tribunaga ko'tarildik. U paytlarda San-Siroda rezina tasmalar yo'q edi. Shuning uchun uloqboshi otlarning hammasini bir safga tizib, otlar uzoqdan juda kichkina bo'lib ko'rinishardi, so'ng uzun qamchinini qarsillatib,

¹ **Tribuna** – stadionda yoki namoyishgohlarda tomoshabinlar o'tiradigan joy.

² **Axta** (*mo'g'ulcha*) – jinsiy bezlari, moyagi olib tashlangan, bichilgan.

³ **Livr** – Fransiyada yevro joriy etilishdan oldingi kumush tanga; keyinchalik frank nomi bilan atalgan pul birligi.

chopishga ruxsat berdi. Otlar yonginamizdan o'tib ketishdi. Qora ot hammadan oldinda borar, burilishda esa barcha otlardan qattiq o'zib ketdi. Men ular orqa yo'ldan qanday borayotganlarini durbindan ko'rib turar, chavandoz otning boshini bor kuchi bilan tortishga harakat qilar, lekin ot zo'r kuch bilan surib borar, ular burilishdan oldingi yo'lkaga chiqqanlarida qora ot boshqalardan ancha oldinga o'tib ketgandi. U marraga yetgandan keyin ham anchagacha chopib bordi.

– Qanday yaxshi-ya, – dedi Ketrin. – Biz uch ming liradan oshiqroq oladigan bo'ldik. Judayam zo'r ot ekan.

– Umid qilamanki, – dedi Krouell, – otning bo'yog'i pulni olgunimizcha tushib ketmas.

– Yo'q, rostdan ham zo'r ot, – dedi Ketrin. – Qiziq, janob Meyers unga tikdimikin?

– Yutdingizmi? – qichqirdim men Meyserga. U bosh silkidi.

– Men esa yutmadim, – dedi Meyers xonim. – Siz-chi, bolalar, qaysiga qo'ygandingizlar?

– Yapaloqqa.

– Rostdanmi? Unga o'ttiz besh baravar berishadi.

– Bizga uning tusi yoqib qoldi.

– Menga esa yoqmadi. Juda xarob bo'lib ko'ringan edi. Unga qo'yib ovora bo'lmang deyishgandi.

– Ko'p berishmaydi, – dedi Meyers.

– O'ttiz besh deb ko'rsatishgan, – dedim.

– Ko'p berishmaydi, – dedi Meyers. – Uni oxirgi daqiqalarda o'yinga tushirishdi.

– Kim?

– Kempton o'z yigitlari bilan. Mana ko'rasiz. Ikki baravar berishsa ham, katta gap.

– Nima, biz uch ming lira olmas ekanmizmi? – dedi Ketrin. – Shu uloqlari menga yoqmaydi. G'irt aldoqchilik.

– Biz ikki yuz lira olamiz.

– Shuyam pulmi. Kimga kerak. Men uch ming olamiz deb o'ylabman.

– G'irt muttahamlik, rasvogarchilik, – dedi Fergyuson.

– To'g'ri, shu aldoqchilik bo'lmaganda biz unga tikmagan

bo'lardik, – dedi Ketrin. – Lekin uch ming lira olamiz deb rosa suyunib yuribman.

– Yuringlar, pastga tushib biron narsa ichamiz, keyin qancha berishlarini bilamiz, – dedi Krouell.

Biz pastga – g'oliblarning nomlari yoziladigan lavha oldiga tushdik. Shu payt yutuq berilishiga qo'ng'iroq chalindi va Yapaloqning qarshisiga «o'n sakkiz ellik» ko'rsatkichini ilib qo'yishdi. Bu yutuq ikki baravardan ham kam degani edi.

Biz katta tribuna tagidagi barga tushib, bir stakandan sodali viski ichdik. Bu yerda ikki italyan tanishimiz va vitse-konsul Mak Adamsni uchratib qoldik. Ular ham biz bilan yuqoriga ko'tarilishdi. Italyanlar o'zlarini juda sertakalluf tutar edilar. Mak Adams Ketrin bilan gaplashib o'tirdi, biz esa pul tikish uchun pastga tushib ketdik. Chiptaxonalardan birining oldida janob Meyers turardi.

– So'rang-chi, qaysinga qo'yarkan, – dedim Krouellga.

– Qaysinga qo' yasiz, janob Meyers? – so'radi Krouell.

Meyers o'zining ro'yxatini oldi-da, qalam bilan beshinchi raqamni ko'rsatdi.

– Biz ham o'shanga qo'ysak, qarshi emasmisiz? – so'radi Krouell.

– Bemalol, bemalol. Faqat xotinimga meni aytdi demang-lar.

– Keling, biron narsa ichaylik, – dedim.

– Yo'q, rahmat. Men sira ichmayman.

Biz beshinchi raqamga bir marta yuz lira, keyin ikki yuz lira qo'ydik va yana bir stakandan sodali viski ichdik. Mening juda kayfiyatim ko'tarildi, biz yana ikkita italyan tanishimizga duch keldik va ularning har biri bilan ham ichishdik-da, yuqoriga qaytib chiqdik. Bu italyanlar ham juda sertakalluf yigitlar bo'lib, boyagilardan qolishmas ekanlar. Ularning sermulozamatligi dastidan hech kim o'z o'rnida tinch o'tirolmas edi. Men Ketringa chiptalarni berdim.

– Qaysi ot?

– Bilmadim. Janob Meyers aytganiga qo'ydik.

– Siz hatto uning nomini ham bilmaysizmi?

– Yo'q. Ro'yxatdan ko'rish mumkin. Beshinchi raqamli,

shekilli.

– Birovga chippa-chin ishonishingizni-chi, – dedi Ketrin. Beshinchi raqamli ot yutdi, lekin yutuq nihoyatda oz edi. Janob Meyersning jahli chiqdi.

– Yigirma lira olish uchun ikki yuz lira tikish kerak, – dedi u. – O'n liraga o'n ikki lira. Ovora bo'lganga arzimaydi. Xotinim yigirma lira yutdi.

– Men ham sizlar bilan pastga tushaman, – dedi Ketrin. Italyanlarning hammasi o'rinlaridan turishdi.

Biz pastga tushib bordik.

– Bu yer senga yoqadimi? – so'radi Ketrin.

– Yaxshi. Yomonmas.

– Odam zerikmas ekan bu yerda, – dedi u. – Lekin bilasanmi, jonim, hamma yoqni tanish bosib ketsa ham, boshim og'riydi.

– Tanishlar unchalik ko'p emas-ku.

– To'g'ri. Lekin o'sha Meyerslar, o'sha xotini va qizlari bilan chiqqan bankda ishlaydigan...

– U mening cheklarimga haq to'laydi.

– U to'lamasa, boshqasi to'lardi. O'sha to'rtta italyan ham biram bosh og'rig'iki...

– Keyingi chopishni shu yerda qolib ko'rsak ham bo'ladi.

– Qanday yaxshi. Bilasanmi, jonim, o'zimiz hecham bilmaydigan otga qo'yaylik, janob Meyers qo'ymaganiga qo'yaylik.

– Mayli.

Biz «Ko'zlarning nuri» degan otga tikdik va u beshta otning ichida to'rtinchi bo'lib keldi. Biz panjaraga suyanib, oldimizdan uchib o'tib borayotgan otlarni tomosha qilardik, olisda tog'lar va daraxtlar, dalalar ortida Milan ko'rinardi.

– Men o'zimizni bu yerda pokiza bo'lganday his qilyapman, – dedi Ketrin.

Ko'pirib ketgan otlar qaytib darvozadan kirib kelishardi. Chavandozlar daraxt tagida tushishdan oldin ularni tinchlantirishardi.

– Ke, biron narsa ichaylik. Faqat shu yerning o'zida otlarni tomosha qilib ichamiz.

– Hozir olib kelaman, – dedim.
 – Bola olib keladi, – dedi Ketrin. U qo‘lini ko‘targan edi, axtaxonalar yonidagi «Butxona» barining xizmatchisi yugurib keldi. Biz temirdan yasalgan doira stolga o‘tirdik.
 – O‘zimiz qolsak, yaxshi, to‘g‘rimi?
 – Ha, – dedim.
 – O‘sha odamlarning oldida o‘zimni shunchalar yolg‘iz sezdimki.
 – Bu yer soz ekan, – dedim.
 – Ha. Yaxshi otchopar ekan.
 – Yomonmas.
 – Sening rohatini buzayotgan bo‘lsam, aytgin, jonim. Istagan zahoting tepaga qaytib chiqamiz.
 – Yo‘q, – dedim. – Shu yerda qolib ichamiz. Keyin Stiplchezedagi kanalga borib suvni tomosha qilamiz.
 – Menga shunday mehribonsanki, – dedi u.
 Bir qancha muddat ikkovimiz yolg‘iz qolib birga bo‘lganimizdan so‘ng, boshqalarni ko‘rganda yana quvondik.
 Kun juda yaxshi o‘tdi.

XXI BOB

Sentyabrda kechalari sovuq tusha boshladi, keyin kunlar ham sovidi, parkdagi daraxtlarning barglari sarg‘aya boshladi, shunda biz yoz o‘tganligini angladik.

Frontda ahvol juda yomon edi, San-Gabriyele hamon ishg‘ol qilinmagandi. Bainzitssa Yoylotog‘ida janglar to‘xtagandi, oy o‘rtalariga borib janglar San-Gabriyeleda ham to‘xtadi. Uni, baribir, qo‘lga kiritolmadilar. Ettore frontga jo‘nadi. Otlarni Rimga olib ketishdi va otchoparda uloqlar barham topdi. Krouell ham Rimga ketdi, bu yerdan u Amerikaga jo‘natilishi kerak edi. Shaharda ikki marta urushga qarshi g‘alayonlar bo‘ldi. Turinda xiyla to‘polonlar bo‘lib o‘tibdi. Bir ingliz mayori menga klubda italyanlar Bainzitssa Yoylotog‘i va San-Gabriyeleda bir yuz ellik ming odam talafot berdilar, deb aytdi.

– Bulardan tashqari italyanlar Karsoda yana qirq ming

odam yo'qotishdi, – dedi u. Ichishdik va uning tili yechildi.

– Bu yil boshqa urush bo'lmaydi – dedi u, – italyanlar o'zlari hazm qilolmaydigan luqmani yutib qo'ydilar. Flandriya-dagi hujumning misi chiqdi, – dedi u. – Agar bundan keyin ham shu kuzdagidek odamlarni ayamaydigan bo'lishsa, unda ittifoqdoshlarning tezda nafasi chiqmay qoladi. Hammamizning tinkamiz quridi. Hamma gap buni tan olmaslikda. Qaysi mamlakat o'zining tinkasi quriganligini hammadan keyin anglasa, o'sha mamlakat urushda yutib chiqadi.

Yana ichdik.

– Siz shtabdan emasmisiz?

– Yo'q.

U esa – shtabdan. Hammasi behuda. Biz ikkovlon klubning katta charm divanida yastanib o'tirardik. Uning etigi xiraroq teridan tikilgan, yalaganday qilib artilgandi. Juda po'rim etik edi.

– Hammasi behuda, – dedi u. Hammaning fikri-yodi diviziyalar va ularni to'ldirishda bo'lib qolgan. Diviziya so'rab bir-birlarini g'ajib tashlaguday bo'lishadi, qo'llariga tekkan kuniyoq uni go'rga tiqib kelishadi. Hammaning tinkasi quridi. G'alaba nuqul nemislarniki bo'lib ketmoqda. Ana ularni, padariga la'nat, askar desa bo'ladi! Qadimgi xunnlar – chinakam askarlar. Lekin ularning ham tinkasi quridi. Hammamizning tinkamiz quridi.

Men ruslarni so'radim. Ularning ham tinkasi quridi, dedi u. Ularning tinkasi quriganligini men o'zim tezda ko'rar ekanman.

– Avstriyaliklarning ham tinkasi quridi. Agar ular xunnlarning bir necha diviziyalarini qo'lga kiritishga muyassar bo'lsalar, unda urushni bir amallab eplashtirib oladilar.

– Shu kuzakda hujumga o'tarmikinmiz?

– Albatta-da. Italyanlarning tinkasi quridi. Ularning tinkasi quriganligini hamma biladi. Qari xunn Trentinodan o'tib, Vichensada temir yo'lni kesib tashlaydi-yu, italyanlar tutday to'kiladi qoladi.

– Avstriyaliklar o'n oltinchi yilda shunday qilmoqchi bo'lgan edilar, – dedim men.

– Nemislar yo'q edi unda.

– To'g'ri, – dedim.

– Lekin ular bunday qilishmas-ov, – dedi u. – Bu juda oson. Ular murakkabroq bir narsani o‘ylab topishadi-yu, shu bilan tamom, tinka-madorlari quriydi.

– Men ketishim kerak, – dedim. – Gospitalga borishim kerak.

– Xayr, – dedi u. Keyin quvnoqlik bilan qo‘shib qo‘ydi: – Ishingiz o‘ngidan kelsin. – Uning muhokamalaridagi tushkunlik tabiatidagi quvnoqlikka sira uyg‘un emasdi.

Sartaroshxonaga kirib soqolimni oldirdim, keyin gospitalga ketdim. Bu paytga kelib oyog‘im ancha durust bo‘lib qolgan, shunisiga ham shukr qilmoqda edim. Uch kun burun meni qayta ko‘rikdan o‘tkazishdi. Ospedale maggioreda davolanishim tugayozgan, batamom tuzalishim uchun bitta-yarimta dori-darmon olishimgina qolgan edi. Shuning uchun tor ko‘chadan oqsoqlanmasdan yurib borishga harakat qildim. Ayvoncha tagida bir chol qog‘oz suratlar qirqardi. Ikkita qiz uning oldida turishar, chol boshini yon tomonga enkaytirib, qizlarga qaray-qaray chaq-qonlik bilan qaychida qog‘oz qirqib borardi. Qizlar hihilashardi. U siluetlarni¹ oq qog‘ozga qo‘yib qizlarga yelimlab berishdan oldin menga ko‘rsatdi.

– Qalay, durustmi? – dedi u. – Qalay, sizga ham ishlab beraymi, tenente?

Qizlar o‘z shakllarini tomosha qila-qila kulishgancha ketishdi. Ikkalalari ham yoqimtoygina edilar. Ulardan biri gospital qarshisidagi yemakxonada ishlardi.

– Mayli, – dedim.

– Shapkangizni olib qo‘ysangiz.

– Yo‘q, shapka bilan.

– Uncha yaxshi chiqmaydi, – dedi chol. – Shoshmang-chi, – uning yuzi yorishdi, – aytganingizday, bu hatto po‘rimroq chiqarkan.

U qaychi bilan qora qog‘ozni qirqa ketdi, keyin qog‘ozni ikkiga ajratib, har ikkala shaklni kartonga yelimlab yopishtirdida, menga uzatdi.

¹ Siluet (*fransuzcha*: silhouette, fransuz davlat arbobi E. de Siluet (1709-1767) nomidan) – 1) soyaga o‘xshatib shaklini chizish; 2) shakl va narsalarni tekis yuzada yaratilgan bir tusdagi tasviri. Bu yerda manzara ma’nosida kelgan.

– Qancha berishim kerak?

– Kerakmas, kerakmas, – qo‘lini siltadi u. – Men sizga shundog‘ qilib berdim.

– Marhamat, – men cho‘ntagimdan tanga oldim. – Qo‘limni qaytarmang.

– Yo‘q. Men ularni ko‘ngil hushiga ishladim. Sevgan qizingizga tortiq qiling.

– Rahmat. Xayr.

– Ko‘rishguncha.

Gospitalga qaytdim. Idorada menga xatlar bor ekan, bittasi rasmiy va yana bir qancha xatlar. Menga sog‘ligimni yaxshilash uchun uch haftalik ta‘til berilibdi, undan keyin frontga qaytishim kerak ekan. Men xatni yana bir karra diqqat bilan o‘qib chiqdim. Ha, xuddi o‘zim aytganimday. Ta‘til davolanishim tugaydigan kundan, 4-oktyabrdan boshlanarkan. Uch haftasi yigirma bir kun. Bu 25-oktabr degani. Men yana biroz aylanib kela-man deb, gospitaldan bir qancha uy naridagi restoranga ovqatlanish, xatlarni ko‘rish va «Korere della sera»ni o‘qish uchun yo‘l oldim. Xatlarning biri bobomdan edi, unda oilaviy yangiliklar yozilgan, vatanparvarlik yo‘sinida bir qancha maslahatlar berilgan, ikki yuz dollarlik chek va bir qancha gazeta qirqimlari yuborilgan edi. Keyin yana bir zerikarli xat kashishimizdan, boshqasi sho‘x ulfatlar ichiga tushib qolgan fransuz havo kuchlarida xizmat qiluvchi tanish uchuvchidan, u o‘z sho‘xliklari haqida hikoya qilibdi, yana biri Rinaldidan edi; u hali Milanda uzoq o‘tirasizmi, qanday yangiliklar bor, deb so‘rabdi. Ro‘yxat yuborib, shu ro‘yxatdagi grammofon plastinkalarini keltirishimni iltimos qilibdi. Men ovqat bilan bir shisha kyanti buyurdim, keyin konyakli qahva ichdim, gazetani o‘qib chiqdim, hamma xatlarni cho‘ntagimga soldim, gazetani stol ustida choy puli bilan qo‘shib qoldirdim-da, chiqib ketdim. Gospitalda, o‘z xonamda kiyimimni yechib, xalat va pijama kiydim, ayvon eshigidagi pardalarni tushirib, o‘rnimga yonboshlab yotdim-da, Boston gazetalarini o‘qishga kirishdim. Bularni o‘z yigitlariga Meyers xonim keltirgandi. «Chikago-Uayt-Soks» guruhi Amerika ligasi-ning sovrinini olibdi, Milliy ligada esa «Nyu-York-Jayents» guruhi oldinda ekan. Beyb Rut hozir Bostonda o‘ynamoqda ekan.

Gazetalar zerikarli, yangiliklar xira va tor, frontdan olingan xabarlar eskirgan edi. Amerika yangiliklaridan esa faqat o'quv lagerida bo'lmaganim uchun sevindim. Sport xabarlaridan tashqari boshqa hech narsani o'qiy olmadim, o'qiganlarimni ham qiladigan ish bo'lmagani uchungina o'qidim. Birdan ko'p gazeta o'qisang, unchalik qiziqmay o'qiysan. Gazetalar yangi emasdi, shunday bo'lsa-da, men ularni o'qir edim. Agar Amerika chinakam urushga kirsa, sport uyushmalari berkilarmikin, deb o'yladim. Berkilmasa kerak. Urush avjida bo'lishiga qaramay, Milanda hamon uloq chopishlar bo'lib turardi. Fransiyada esa endi uloqlar chopilmas edi. Bizning Yapalog'imizni o'sha yerdan keltirishgan. Ketrinning navbatchiligi faqat to'qqizdan boshlanardi. U navbatchilikka kelganida, uning qadam tovushlarini eshitdim, bir marta ochiq eshikdan o'zini ham ko'rdim. U bir qancha palatalarni aylanib chiqdi-da, nihoyat, oldimga kirdi.

– Bugun kech keldim, jonim, – dedi u. – Ish ko'p. Xo'sh, o'zing qalaysan?

Men unga gazetalarni, ta'tilni gapirib berdim.

– Muncha yaxshi, – dedi u. – Qayerga bormoqchisan?

– Hech yoqqa. Shu yerda qolsam, deyman.

– Bo'lmagan gap. Sen bir yaxshi joyni tanlagin, men ham sen bilan boraman.

– Borasanmi, qanday qilib?

– Bilmadim. Amallarmiz.

– Shakarim.

– Unchalikmas. Shundan boshqa chora qolmagandan keyin hammasini qilasan.

– Nima deganing bu?

– Hech nima. Men faqat o'tib bo'lmaydigan bo'lib ko'ringan to'siqlar endi hech narsaga arzimastligini bildim.

– Menimcha, buni eplash qiyin bo'ladi.

– Sira ham jonim. Nari borsa, hammasini tashlab ketaman. Lekin bunchalikka bormas deyman.

– Qayoqqa boramiz?

– Baribir. Qayerga xohlasang. Faqat tanishlar yo'q joyni tanla.

– Rostdan ham qayerga borishimiz senga baribirmi?

– Ha. Ketsak bo‘lgani.
 U nimadandir bezovta va tashvishli ko‘rinardi.
 – Nima bo‘ldi, Ketrin?
 – Hech nima. Hech nima bo‘lgani yo‘q.
 – To‘g‘rimas.
 – To‘g‘ri. Hech narsa bo‘lgani yo‘q.
 – Unday emas, bilaman. Ayt, jonim. Menga aytmasang,
 kimga aytasan.
 – Hech narsa bo‘lmadi.
 – Ayt.
 – Istamayman. Ko‘nglingni og‘ritishi yoki tashvishga
 solishi mumkin.
 – Qo‘ysang-chi.
 – Rostmi? Bu meni ranjitmaydi, lekin seni ranjitishi
 mumkin.
 – Seni ranjitmagan narsa nega meni ranjitar ekan.
 – Aytgim kelmayapti.
 – Ayt.
 – Shartmi?
 – Ha.
 – Mening farzandim bo‘ladi, jonim. Uch oycha bo‘lib
 qoldi. Lekin sen ranjimaysan, to‘g‘rimi? Kerakmas. Ranjima.
 – Ranjimayman.
 – Rostdanam ranjimaysanmi?
 – Albatta.
 – Men nimalar qilmadim. Hammasini qilib ko‘rdim, lekin
 sira nafi bo‘lmadi.
 – Men sira xafa bo‘lganim yo‘q.
 – Shunday bo‘lib turgandan keyin men ham xafa bo‘lib
 o‘tirmadim, jonim. Sen ham xafa bo‘lib dilingni xira qilib yurma.
 – Menga sen salomat bo‘lsang, bas.
 – Meni o‘ylayverma. Hamma tug‘adi. Boshqalarda
 hamma vaqt bola tug‘iladi. Hech buning ajablanadigan joyi yo‘q.
 – Malagim.
 – Erkalab yubording. Lekin sen bu haqda hadeb o‘ylay-
 verma, jonim. Men senga tashvish orttirmaslikka harakat qila-
 man. Bilaman, hozir seni tashvishga qo‘ydim. Lekin men shu

kungacha hech narsani bildirmadim, to'g'rimi? Sen xayolingga ham keltirmagan eding-ku?

– Yo'q.

– Bundan keyin ham shunday bo'ladi. Sen hech qachon tashvish tortmasliging kerak. Ko'rib turibman ranjiganingni. Bas qil. Hoziroq bas qil. Balki, biron narsa icharsan, jonim? Bilaman, ozgina ichsang, ko'ngling ochiladi.

– Yo'q. Men shundoq ham xursandman, shakarim.

– Erkalab yubording. Men hammasini to'g'rilayman, biz birga bo'lamiz, faqat sen qayerga borishimizni aniqlasang bo'ldi. Oktabr yaxshi oy. Biz vaqtimizni juda ham ajoyib qilib o'tkazamiz, jonim, sen frontga ketganingda esa, har kuni xat yozaman.

– O'zing qayerda bo'lasan?

– Men hali bilmayman. Lekin eng yaxshi joyda bo'lishga harakat qilaman. Hammasi yaxshi bo'ladi.

Biz jim bo'lib qoldik, gapdan to'xtadik. Ketrin to'shakda o'tirar, men undan ko'zimni uzmas, lekin bir-birimizga tegmasdik. Xonaga chet kishi kirib qolganda hamma sergak tortib, o'zi bilan o'zi bo'lib qolganday, biz ham hozir o'z xayolimiz bilan band edik. U qo'lini cho'zib mening qo'limga qo'ydi.

– Sen xafamasmisan, jonim, ayt?

– Yo'q.

– O'zingni xuddi tuzoqqa tushganday his qilmayapsanmi?

– Ehtimol, biroz shundaydir, lekin bu sen tufayli emas.

– Men ham shunday deb o'ylayapman. Qo'y, shunaqa gaplarni gapirma. Men umuman tuzoqqa demoqchiman.

– Fiziologiya doimo tuzoq.

U qimir etgani, qo'lini tortib olgani ham yo'q, lekin, nazarimda, bir zumda mendan yiroqlashib ketganday bo'ldi.

– Xunuk so'z. Nega doimo, deysan.

– Kechir.

– Hechqisi yo'q. Lekin bilasanmi, mening birinchi marta bo'yimda bo'lishi, birinchi marta birovni sevishim. Men sen xohlaganday bo'lishga tirishdim, sen esa tomdan tarasha tushganday qilib «doimo» deb o'tiribsan.

– Tilimni kesib tashlasam, rozi bo'lasanmi? – dedim.

– Jonim! – U uzoqlardan yana yonimga qaytdi. – E'tibor

berma. – Biz yana birga edik, oramizdan gina-kudurat ko'tarildi.
– Axir, ikkovimiz bir odammiz, shuning uchun mayda-chuyda narsalarga injiqlashib o'tirsak, yaxshi bo'lmaydi.

– Keragi ham yo'q.

– Bunaqa gaplar bo'lib turadi. Odamlar bir-birlarini sevishadi-da, mayda-chuyda gaplar bilan bir-birlarining ta'blarini xira qilishadi, janjallashishadi, keyin to'satdan boshqa-boshqa odam bo'lib qolishadi.

– Biz hech qachon urishmaymiz.

– Keragi ham yo'q. Dunyodagi hamma boshqa odamlar oldida biz bir odammiz. Agar bizga biron narsa bo'lsa, biz tamom bo'lamiz, ular bizni tutib olishadi.

– Ularning qo'llari yetmaydi bizga, – dedim. – Chunki sen juda mardsan. Mardlar esa balolardan yiroq bo'ladilar.

– Baribir, mardlar ham o'ladilar.

– Faqat bir marta.

– Shundaymikin? Kim aytgan buni?

– Qo'rqqoq ming marta, mard bir marta o'ladi, debmi?

– Ha-da. Kim aytgan buni?

– Bilmadim.

– O'zi qo'rqqoq bo'lgan, shekilli, – dedi u. – U qo'rqqoqlarni yaxshi bilarkan, lekin mardlarni sira tushunmas ekan. Mard, agar aqlli bo'lsa, ikki ming marta o'lishi mumkin. Faqat buni cho'zilib gapirib o'tirmaydi.

– Bilmadim. Mardning yuragini ko'rib bo'lmaydi.

– Ha. U shunisi bilan kuchli.

– Sen juda dono ekansan.

– Sen haqsan, jonim. Bu gaping to'g'ri.

– Sen o'zing mardsan.

– Yo'q, – dedi u. – Lekin men mard bo'lishni istardim.

– Men esa, mard emasman, – dedim. – Men o'z qadrimni bilaman. Buni bilishga vaqtim yetarli bo'lgan edi. Men bir mavsumda yigirma ikkini uradigan va shundan boshqaga qodir emasligini bilgan beysbolchiga o'xshayman.

– «Mavsumda yigirma ikkini uradigan», deganing nimasi? Katta gapga o'xshaydi.

– Katta gap emas. Bu beysbol guruhida o'rtamiyona

hujumchi degani.

– Baribir, hujumchi ekan-ku, – masxara qildi u meni.

– Biz bir-birimizga gap bermaydigan odamlarga o'xshaymiz, – dedim. – Lekin sen mardsan.

– Yo'q. Ammo bir kun kelib mard bo'lish umidim bor.

– Ikkovimiz ham mardmiz, – dedim. – Men ichganimda juda ham mard bo'lib ketaman.

– Biz ajoyib odamlarmiz, – dedi Ketrin. U shkafdan konyak bilan stakan oldi. – Ich, jonim, – dedi u. – Bu senga axloqing yaxshi bo'lgani uchun.

– Ichgim kelmayapti.

– Ich, ich.

– Hay, mayli. – Men stakanga ozroq konyak quyib ichdim.

– Shunisi ham borki, – dedi u. – Konyak qahramonlar ichimligi ekanligini men bilaman. Lekin ko'p ichmagan ma'qul.

– Urushdan keyin biz qayerda yashaymiz?

– Ajabmas ibodatxonada yashasak, – dedi u. – Men soddalik qilib uch yildan beri urush Iso tug'ilgan kunda tugaydi, deb yuribman. Lekin endi men urush o'g'limiz leytenant bo'lganda tugaydi deb turibman.

– Balki, u general bo'lar.

– Agar bu yuz yillik urush bo'lsa, general bo'lishga ham ulguradi.

– Ozingina ichmaysanmi?

– Yo'q. Sen konyak ichsang, doim kayfiyating ko'tariladi, mening bo'lsa, boshim aylanadi.

– Sen sira konyak ichmaganmisan?

– Yo'q, jonim. Men juda qoloq xotinman.

Men shishaga qo'l cho'zib, o'zimga yana konyak quydim.

– Borib vatandoshlaringdan xabar olib kelay, – dedi Ketrin. – Ungacha, balki, gazeta o'qib turarsan?

– Bormasang bo'lmaydimi?

– Hozir bo'lmasa, keyinroq.

– Unda hozir.

– Unda tez qaytaman.

– Men gazetalarni o'qib turaman.

XII BOB

Kechasi sovuq bo'ldi, ertasiga yomg'ir yog'di. Men Ospedale Maggioridan qaytayotganimda, yomg'ir qattiq yog'moqda edi, toza bo'kdim. Xonamning ayvoniga yomg'ir seli urilar, shamol, hatto ayvon eshigiga dovur yomg'irni haydab kelardi. Men boshqatdan kiyinib, konyak ichdim, lekin konyakning mazasi yomon edi. Kechasi o'zimni yomon sezdim, ertalabki choydan so'ng qayt qildim.

– Hammasi ravshan, – dedi gospital shifokori. – Ko'zining oqiga qarang, xonim.

Geyj xonim qaradi. O'zingiz ham qarang deb, menga ham oyna berishdi. Ko'zimning oqi sarg'ayib ketgan edi, sariq bo'lib qolibman. Ikki hafta to'shakda yotdim. Shuni deb ta'tilim buzildi, vaqtimizni birga o'tkazolmadik. Biz Lago-Majoredagi Pallansaga bormoqchi edik. Kuzda daraxtlar sarg'aya boshlaganda u yer chiroyli bo'ladi. Ko'radigan, tomosha qiladigan joylar ko'p, ko'lda xonbaliq tutish mumkin. U yer Strezadan ham yaxshi edi, chunki Pallansada odam siyrakroq bo'lardi. Strezaga Milandan borish oson edi, tanishlar ham ko'p edi. Pallansa yaqinida esa ko'rkam qishloqlar bor edi, eshkaklik qayiqqa tushib, baliqchilarning orollarigacha borish mumkin edi, orolning o'zida esa restoran bo'lardi. Lekin biz borolmay qoldik.

Bir kuni sariq bo'lib yotsam, Van-Kampen xonim xonamga kirib, shkafni ochib shishalarni ko'rib qoldi. Men hozirgina qorovulni chaqirib bir to'da shishalarni berib yuborgan edim, ehtimol, Van-Kampen xonim uni ko'rib qolib yana yo'qmikin deb, kirganga o'xshardi. Hammadan ham vermut, marsala, kapri, kyantidan qolgan shishalar ko'p edi, bir nechta konyak shishasi bor edi. Qorovul vermutning kattakon shishalari bilan kyantining poxol savatchalarga o'ralgan baqaloq shishalarini olib ketaman, degandi. Van-Kampen xonim topgan shishalar konyakdan qolgan shishalar bo'lib, bittasi ayiq shaklida ishlangan kyummel flyagasi edi. Van-Kampen xonim, ayniqsa, ayiq-shisha jonini chiqarib yubordi. U shishani qo'liga oldi. Ayiq oldingi oyoqlarini ko'tarib orqa oyoqlarida o'tirar, uning shisha boshida esa tiqini bor edi, shisha tagida bir qancha yopishqoq zarrachalar ko'rinib

turardi. Men kuldim.

– Kyummel shishasi, – dedim men. – Eng yaxshi kyummelni mana shunday ayiq-shishalarda sotishadi. Uni Rossiyadan keltirishadi.

– Bular hammasi, yanglishmasam, konyak shishalari bo'lsa kerak? – so'radi Van-Kampen xonim.

– Menga bu yerdan ko'rinmayapti, – dedim. – Aytganningiz to'g'ri bo'lsa kerak.

– Bu qachondan beri davom etadi?

– Ularni o'zim sotib olib kelardim, – dedim. – Oldinga tez-tez italyan ofitserlari kelib turishadi, ularni mehmon qilish uchun konyak olib qo'ygan edim.

– O'zingiz ichmas edingiz, shundaymi?

– O'zim ham ichardim.

– Konyak! – dedi u. – O'n bitta bo'shatilgan konyak shishasi va anavi ayiq suyuqligi.

– Kyummel.

– Hozir odam yuboraman, bularni yo'qotsin. Boshqa bo'sh shishalaringiz yo'qdir?

– Hozircha yo'q.

– Men esa sizga yana achinib o'tiribman. Sadqai achinish.

– Tashakkur.

– Bilaman, hech kimning frontga qaytgisi kelmaydi. Lekin siz spirtli ichimlik ichib, o'zingizni sariq qilishdan ko'ra tuzukroq narsani o'ylab topsangiz, ma'qul bo'lar edi.

– Nima dedingiz?

– Spirtli ichimlik ichib deyman. Men nima deganimni siz juda yaxshi eshitdingiz. – Men miq etmadim. – Sariqdan boshqa biron narsa o'ylab topmasangiz, qo'rqamanki, tuzalishingiz bilan sizni frontga jo'natishga to'g'ri keladi. O'zingizni ataylab sariq qilganingiz uchun salomatlikni tiklashga berilgan ta'til bekor bo'lsa, ajabmas.

– Nahotki?

– Xuddi shunday.

– Siz sira sariq bilan og'rganmisiz, Van-Kampen xonim?

– Yo'q. Lekin men bu kasalni ko'p kuzatganman.

– Siz bemorlar bu kasaldan maza qilganlarini ko'rgan-

misiz?

– Har holda, bu frontdan durust bo'lsa kerak-da.

– Van-Kampen xonim, – dedim men, – siz hech harbiy xizmatdan bosh tortish maqsadida o'z moyagiga o'zi tepgan odamni ko'rganmisiz?

Van-Kampen xonim savolni eshitmaganga oldi. U yo o'zini eshitmaganga olishi, yo xonadan chiqib ketishi kerak edi. Uning ketgisi kelmasdi, chunki anchadan beri meni ko'rgani ko'zi yo'q, endi o'ch oladigan payt kelib qolgan edi.

– Men frontdan qochish uchun o'zlariga jo'rttaga zarar yetkazgan odamlarni ko'p ko'rganman.

– Gap unda emas. Jo'rttaga o'zlarini zararlaganlarni men ham ko'rganman. Men sizdan harbiy xizmatdan qochish uchun o'z moyagiga o'zi tepgan odamni ko'rganmisiz, deb so'rayapman? Shu sariq bilan og'riganga yaqin. Buni uncha-muncha xotinlar bilavermaydilar. Mana shuning uchun ham sizdan sariq bilan og'rganmisiz deb so'radim, Van-Kampen xonim, chunki...

Van-Kampen xonim xonadan chiqib ketdi. Ko'p o'tmay Geyj xonim kirdi.

– Van-Kampenga nima dedingiz? Jon-poni chiqib ketibdi.

– Biz har xil sharoitda odam o'zini qanday his qilishi mumkinligini gaplashdik. Men aytdim-ki, u kishi hech qachon tug'ib ko'rmaganlar deb...

– Jinni bo'libsiz, – dedi Geyj. – U teringizni tiriklay shilib olishga tayyor.

– Shiladiganini shilib bo'ldi, – dedim. – U ta'tilimni bekor qilib, endi meni dala sudiga berishdan ham toymas. Qo'lidan har narsa keladi.

– Uning sizni ko'rgani ko'zi yo'q edi o'zi, – dedi Geyj. – Nima qilib aytishib qoldinglar?

– U frontga qaytib bormaslik uchun jo'rttaga ko'p ichkilik ichgansiz, deydi.

– Uff, – dedi Geyj. – Men og'zingizga bir tomchi ham olmagansiz deb qasam ichishim mumkin. Siz og'zingizga hech qachon bir tomchi ham ichimlik olmaganligingizni hamma biladi. U shishalarni topib oldi.

– Yuz marta sizga aytdim: shu shishalarni olish kerak deb.

Qani ular?

– Shkafda.

– Jomadoningiz bormi?

– Manavi xaltaga soling.

Geyj xonim shishalarni xaltaga joylashtirdi.

– Ularni qorovulga beraman, – dedi u eshikka yurar ekan.

– Bir daqiqaga, – dedi Van-Kampen. – Bu shishalarni men ola ketaman. – U o'zi bilan qorovulni ham olib kelgan edi. – Qani, ularni ko'taring-chi, – dedi u. – Men ularni doktor kelganda ko'rsatmoqchiman.

U yo'lakka chiqib ketdi. Qorovul orqasidan xaltani ko'tardi. U xaltada nima borligini bilardi.

Hech narsa bo'lmadi, faqat ta'tilimdan ayrildim.

XXIII BOB

Frontga jo'naydigan kunim kechqurun qorovulni poyezd Turindan kelishi bilanoq joy egallashga chiqardim. Poyezd yarim kechasi jo'nar edi. Guruh Turinda tashkil etilib, soat o'n yarimlarda Milanga kelar va to jo'natilguncha perronda¹ turar edi. Joy olish uchun vokzalga poyezd kelmasidan chiqib turish kerak edi. Qorovul yoniga ta'tilga kelgan pulemyotchi o'rtog'ini olib, ikki kishi bo'lsak, joy olish oson bo'ladi deb vokzalga ketdi. Men ularga perron chiptasiga pul berdim-da, yuklarimni ham olvolishlarini so'radim. Katta bir ryukzagim va ikkita safar sumkam bor edi.

Soat beshlarda gospitaldagilar bilan xayrlashib chiqdim. Qorovul yuklarimni o'z xonasiga olib borib qo'ygan ekan, unga vokzalda yarim kechadan oldinroq bo'laman, dedim. Uning xotini meni «signorino» deb atadi va yig'lab yubordi. Keyin ko'zlarini artib, qo'llarimni silkidi-da, so'ng yana yig'lab yubordi. Men uning yelkasiga qoqib qo'ydim, shunda u yana yig'lab oldi. Bu past bo'yli, yumaloqqina, sochlari oqarib ketgan, mehribon yuzli ayol edi. U doim mening paypoqlarimni yamab berardi.

¹ **Perron** (*fransuzcha*) – temir yo'l stansiyasida poyezd kelib to'xtaydigan va jo'naydigan maydoncha, poyezd kutuvchi yo'lovchilar yoki kuzatuvchilar turadigan platforma.

U yig'laganda butun yuzi yoyilib ketardi. Men burchakdagi bargaga bordim-da, derazaga qarab kuta boshladim. Ko'cha qorong'i edi, sovuq edi, tumanli edi. Men grappa qo'shilgan qahvaning haqini to'ladim-da, derazadan tushgan yorug'lik parchasida o'tkinchilarning o'tib borishini kuzata boshladim. Men Ketrinni ko'rib oynani tiqillatdim. U burilib qaradi, meni ko'rib jilmaydi va men unga peshvoz chiqdim. U ustiga qoramtir ko'k yomg'ir-po'sh ilgan, boshiga yumshoq shlyapa kiygandi. Biz xiyobondan – vino do'konlari yonidan yurib ketdik, keyin bozor maydonidan o'tib yana ko'chaga chiqdik-da, ark ostidan o'tib, jome maydoniga chiqdik. Maydonni tramvay yo'llari kesib o'tar, jome yo'lining narigi tomonida joylashgan edi. Jome oq va tumanda rutubatli ko'rinardi. Tramvay yo'llarini kesib o'tdik. Chap tomonimizda yorug' vitrinali¹ do'konlar va Galleriaga kiradigan joy bor edi. Maydon ustida tuman quyuqlashib borardi, jome ham yaqindan juda mahobatli ko'rinar, devor toshlari esa nam tortgan edi.

– Kiramizmi?

– Yo'q, – dedi Ketrin.

Yana yurib ketdik. Devordan chiqarilgan tosh tirgaklarning panasida bir askar qiz bilan turardi, yonlaridan o'tib ketdik. Ular devorga mahkam qisilishib turishar, askar qizni yomg'ir-po'shi bilan o'rab olgandi.

– Ular bizga o'xshaydi, – dedim.

– Hech kim bizga o'xshamaydi, – dedi Ketrin. Hozir uning ichiga chiroq yoqsa yorimasdi.

– Ularning boradigan joylari ham yo'q.

– Balki, shunday bo'lgani ularga ma'qulroqdir.

– Bilmadim. Ishqilib, odamning boradigan joyi bo'lishi kerak.

– Ularning jomelari bor, – dedi Ketrin.

Biz jomedan o'tdik. Narigi betga o'tib unga qaradik. Jome tumanda chiroyli ko'rinardi. Biz charm mahsulotlar do'koni oldida to'xtadik. Vitrinaga chavandozlarning etiklari,

¹ **Vitrina** (fransuzcha: vitrine – deraza oynasi) – savdo korxonalarida, do'konlarda, suratxonalarda mollar, eksponatlar va shu kabilarning namunalari qo'yish uchun maxsus jihozlangan oynavand quti.

ryukzaklar¹, chang'ida uchganda kiyiladigan oyoq kiyimlari qo'yilgan edi. Ular alohida-alohida qo'yilgandi: o'rtada ryukzak, bir tomonda etik, ikkinchi tomonda chang'i kiyimi turardi. Charm qoramtir, silliq, xuddi eski egarday yiltirardi. Elektr nuri xira yiltillab turgan charmga uzun yiltiroq yo'llar solgandi.

– Nasib qilsa, sen bilan hali rosa chang'i uchamiz.

– Ikki oydan keyin Myurrenda chang'i mavsumi boshlanadi, – dedi Ketrin.

– O'sha yerga boramiz, xo'pmi?

– Mayli, – dedi u. Biz boshqa vitrinalar oldidan o'tib, yon ko'chaga burildik.

– Men bu yerdan sira yurmaganman.

– Men bu yo'ldan doim Ospedale Maggiorega qatnar edim, – dedim.

Ko'cha tor bo'lib, biz o'ng tomondan yurib borardik. Quyuq tumanda qarshimizdan ko'p yo'lovchilar kelardi. Biz o'tib borayotgan hamma do'konlarning derazalari yorug' edi. Biz bir derazadagi sirdan ishlangan ehromga tikilib qoldik. Qurol-yarog' do'koni oldida to'xtadik.

– Birpasga kirib chiqaylik. Men u-bu sotib olishim kerak.

– Nima?

– To'pponcha.

Biz ichkariga kirdik, men kamarim bilan to'pponchamning bo'sh g'ilofini yechib peshtaxta ustiga qo'ydim. Peshtaxta ortida ikki xotin turardi. Ular menga bir qancha to'pponchalarni ko'rsatishdi.

– Menga g'ilofga tushadigani kerak, – dedim g'ilofni ocharkanman. G'ilof kulrang, charmdan tayyorlangan bo'lib, uni shaharda taqib yurish uchun olgan edim.

– Bular yaxshi to'pponchalarmi? – so'radi Ketrin. – Hammasi deyarli bir xil. Manavinisini otib ko'rish mumkinmi? – so'radim xotindan.

– Hozir otadigan joyimiz yo'q, – dedi u. – Lekin u juda ham yaxshi. Xursand bo'lasiz.

¹ Ryukzak (*nemischa*: Rucksack < Rucken – orqa, orqa tomon + Sack – xalta, qop) – qo'sh tasma bilan orqaga osib yuritiladigan sumka, yuk xalta.

Men tepkini tushirib, lo'kidonni¹ tortdim. Lo'kidon prujinasi qattiq edi, ammo tiqilmay keldi. Men mo'ljalga olib tepkini bosdim.

– U yangi emas, – dedi ayol – Otishga usta bir ofitser bor edi – o'shaniki.

– Sizdan sotib olganmidi?

– Ha.

– Yana qanday qilib qo'lingizga tushdi?

– O'sha ofitserning xizmatchisi keltirdi.

– Balki, meniki ham sizdadir, – dedim men.

– Qancha?

– Ellik lira. Judayam arzon.

– Yaxshi. Menga yana ikkita o'qdon bilan bir quti patron bering.

– U peshtaxta tagidan o'qdon bilan o'qlarni oldi.

– Balki, sizga qilich ham kerakdir? – so'radi ayol, – menda tutilgan qilich bor, arzonga berardim.

– Men frontga ketyapman.

– Ha, unda sizga qilichning keragi yo'q, – dedi u. Men o'qlar bilan to'pponchaning haqini to'ladim, o'qdonga o'qlarni joylab, o'rniga qo'ydim, to'pponchani g'ilofga soldim, qolgan har ikkala o'qdonga ham o'qlarni joylab qo'ydim-da, ularni g'ilofning charm cho'ntagiga soldim, keyin kamarni taqib qadab oldim. To'pponcha og'irligidan kamarni pastga tortib turardi. Baribir, armiyada beriladigan to'pponchaga yetmaydi, deb o'yladim. Ularga har doim patron topish mumkin.

– Mana endi to'la-to'kis qurollanib oldik, – dedim.

– Frontga jo'nashdan oldin qilinadigan birdan bir ishim shu edi. O'zimnikini gospitalga jo'natishayotganda kimdir olib qo'yibdi.

– Ishqilib, yaxshi bo'lsin-da, – dedi Ketrin.

– Balki, sizga yana biron narsa kerakdir, – so'radi ayol.

– Kerakka o'xshamayapti.

– Shnurli to'pponcha-chi? – dedi u.

– Ha, ko'rdim.

¹ Lo'kidon (*forscha*; yog'och qulf) – eshikni berkitish, qulflash uchun ishlatiladigan juda sodda yog'och qulf, moslama.

Ayol yana biron narsa sotgisi kelayotgandi.

– Balki, sizga hushtak kerakdir?

– Unchalik kerakmas.

Ayol «xayr» dedi va biz ko'chaga chiqdik. Ketrin dera-
zadan qaradi. Ayol boshini chiqarib bizga ta'zim qildi.

– Yog'och g'ilofga solingan ko'zgu nima edi?

– Qushlarga tuzoq. Shunaqa ko'zgu bilan dalaga chiqisha-
di, to'rg'aylar yiltillagan ko'zguga kelishadi, shunda ularni
o'ldirishadi.

– Ustomon bo'larkan bu italyanlar, – dedi Ketrin.

– Sizlarda, Amerikada to'rg'aylarni otishmaydi, a, jonim?

– Tasodifan otishmasa, otishmaydi.

Biz ko'chani kesib o'tib narigi betdan yurdik.

– Hozir ancha durust bo'lib qoldim, – dedi Ketrin.

– Ko'chaga chiqqanimizda juda mazam qochgan edi.

– Birga bo'lsak, doim yaxshi.

– Biz doimo birga bo'lamiz.

– Bugun yarim kechasi jo'nab ketishimni hisobga olma-
ganda, shunday.

– Bu hakda o'ylama, jonim.

Biz ko'chada yurib borardik. Tumanda chiroqlar sarg'im-
tir ko'rinardi.

– Charchamadingmi? – so'radi Ketrin.

– Sen-chi?

– Yo'q. Shunday kezib yurish yoqimli.

– Faqat judayam uzoq yurmaslik kerak.

– Yaxshi.

Biz chorrahagacha bordik-da, yon ko'chaga burildik, bu
ko'chada chiroqlar yo'q edi. Men to'xtab, Ketrinni o'pdim.
O'payotganimda uning qo'lini yelkamda his qildim. U mening
yomg'irpo'shim bilan o'zini ham, meni ham o'radi. Biz baland
devor panasida, yo'lkada turardik.

– Biron yoqqa bora qolaylik, – dedim.

– Xo'p, – dedi Ketrin. Biz yon ko'chadan katta ko'chaga
chiqquncha yurib bordik, biz chiqqan kattaroq ko'cha kanalga
olib borardi. Narigi tomonda g'ishtin uylar bor edi. Ko'chadan
chiqaverishda men ko'priktan o'tib borayotgan tramvayni

ko'rdim.

– Ko'prikda ekipaj topamiz, – dedim. Biz ko'prikda, tuman ichida ekipaj kutib turdik. Yonimizdan uylariga shosha-yotgan odamlar bilan liq to'lgan tramvaylar o'tib borardi. Keyin ekipaj o'tdi, ammo unda odam bor edi. Yomg'ir imirsilay boshladi.

– Yayov boramizmi yo tramvayga o'tiramizmi? – dedi Ketrin.

– Hozir ekipaj topamiz, bu yerda ko'p bo'ladi, – dedim.

– Ana, o'ziyam kelib qoldi, – dedi u.

Kucher otni to'xtatib, hisoblagichning belgisini tushirib qo'ydi. Aravaning usti ko'tarib qo'yilgan, kucherning plashiga yomg'ir tomchilari o'rناshib qolgan edi. Uning bo'yalgan silindri nam tekkanidan yiltirab turardi. Biz birgalikda orqa o'ringa o'tirdik, ekipajning tepasi ko'tarib qo'yilganidan ichi qorong'i edi.

– Qayerga borishimizni unga aytdingmi?

– Ha, vokzalga. Vokzalning qarshisida otel bor, o'shanga boramiz.

– Otelga shunday o'zimizni – yukimizsiz kiritadimi?

– Kiritadi, – dedim.

Yomg'irda tor ko'chalardan vokzalga uzoq yurib bordik.

– Ovqatlanib olmaymizmi? – so'radi Ketrin. – Men ochiq-qanday bo'ldim.

– Biz o'z xonamizda ovqatlanamiz.

– Men kiyinib oladigan hech narsam yo'q. Hatto tungi ko'ylagim ham yo'q.

– Yo'qsa sotib olamiz, – dedim va kucherni chaqirdim: – Via-Mansonidan yuraylik.

U boshini qimirlatdi va chorrahaga kelganda, chapga burildi.

Via-Mansonida Ketrin do'kon qidira boshladi.

– Mana shu yerda, – dedi u. Men kucherni to'xtatdim, Ketrin tushdi, yo'lkadan o'tib ichkariga kirib ketdi. Men o'ringa suyanib uni kuta boshladim. Yomg'ir tinmay yog'ar, ko'chadan namxush hid anqir, otning sag'ridan hovur ko'tarildi. Ketrin tugunchak ko'tarib chiqdi va biz yo'lda davom etdik.

– Judayam sovurmachiman-da, jonim, – dedi u, – lekin ko‘ylak shunaqayam chiroyli ekanki.

Otelga kelganimizdan so‘ng men Ketrinni ekipajda qoldirib, o‘zim boshqaruvchi bilan gaplashgani ichkariga kirib ketdim. Xonalar istalgancha topilar ekan. Men ekipajga qaytdim, kucherga pulini to‘ladim-da, Ketrin bilan birga otelga kirdik. Tugmachalari yiltiroq bola tugunchani ko‘tarib oldi. Boshqaruvchi ta‘zim bilan bizni liftga taklif qildi. Qayoqqa qaramang, ko‘zingiz qizil duxoba bilan bronzaga tushadi. Boshqaruvchi biz bilan birga yuqoriga ko‘tarildi.

– Monsieur va madame o‘zlarida ovqatlanadilarmi?

– Ha. Kartochkani berib yuborsangiz, – dedim.

– Maxsus bir narsalar ham buyuradilarmi, murg‘iy yoki sufle?

Lift har bir qavatda jiringlab, uchinchi qavatga ko‘tarildi. Jiringlab, to‘xtadi.

– Qushlardan qandaylari bor?

– Qirg‘ovul yoki loyxo‘rak tayyorlab berishimiz mumkin.

– Loyxo‘rak bo‘lsin, – dedim. Dahlizdan yurib bordik. Gilamlar siyqalanib ketgan edi. Chap va o‘ng tomonlarda eshiklar ko‘p edi. Boshqaruvchi to‘xtab, eshiklardan birini ochib, ichkariga taklif qildi.

– Marhamat qilsinlar. Ajoyib xona.

Tugmalari yiltiroq bola tugunchani xona o‘rtasidagi stolga qo‘ydi. Boshqaruvchi deraza darpardalarini surib qo‘ydi.

– Bugun tuman, – dedi u. Xonaga qizil duxoba qoplangan mebellar qo‘yilgan edi. Hamma yoqda ko‘zgu va bulardan tashqari ikki kreslo bilan atlas ko‘rpa to‘shalgan keng karavot qo‘yilgandi. Bir eshik hammomga ochilardi.

– Men hozir kartochkani berib yuboraman, – dedi boshqaruvchi. U ta‘zim qilib chiqib ketdi.

Men derazaga borib ko‘chaga qaradim, keyin chilvirni tortgan edim, darpardalar surildi. Ketrin o‘rinda billur qandilga tikilib o‘tirardi. U shlyapasini boshidan oldi, uning sochlari yorug‘da jilvalanib ketdi. U o‘zini oynalardan birida ko‘rdi-da, qo‘lini sochlariga olib bordi. Men uni boshqa uch oynadan ko‘rib turardim. U noxush edi. Yomg‘irpo‘shni yechib o‘ringa tashladi.

– Senga nima bo‘ldi, jonim?

– Men o‘zimni hech o‘ynash deb his qilib ko‘rmagan edim, – dedi u. Men derazaga borib, darpardalarni chetga surdim-da, ko‘chaga qaradim. – Men bunday bo‘ladi deb o‘ylamagan edim.

– Sen o‘ynash emassan.

– Bilaman, jonim. Lekin o‘zingni shunday deb his qilish xunuk. – Uning ovozi shirasiz va xira edi.

– Bu biz kelishimiz mumkin bo‘lgan eng durust otel, – dedim.

Men derazadan tashqariga qaradim. Maydonning narigi tomonida vokzal chiroqlari yonib turardi. Ko‘chadan ekipajlar o‘tib borar, narida parkdagi daraxtlar ko‘rinardi. Otel chiroqlarining shu‘lasi ko‘chaga tushib turibdi. «Yo, tavba, – o‘yladim men, – nahotki hozir bahslashib o‘tiradigan payt bo‘lsa?»

– Bu yoqqa kel, – dedi Ketrin. Uning ovozigina yana shira kirdi. – Kel, bu yoqqa. Men gapga kiradigan qizcha bo‘lib qoldim.

Men o‘rin tomonga o‘girildim. Ketrin kulib turardi.

Men borib to‘shakka uning yoniga o‘tirdim va uni o‘pdim.

– Juda qobil qizsan-da.

– Ha, sening ma’qul qizingman, – dedi u. Tamaddi qilganimizdan so‘ng sal yengil tortdik, keyin esa, juda ham yozilishib ketdik va bu xona xuddi o‘z uyimizday bo‘lib qoldi. Avval gospitaldagi mening xonam bizning uyimiz edi, endi otelning mana shu xonasi o‘z uyimizday bo‘lib qoldi.

Ketrin yelkasiga mening frenchimni tashlab o‘tirdi. Juda qattiq ochiqqan ekanmiz, ovqatlar mazali edi va biz bir shisha kapri bilan bir shisha sent-estef ichdik. Ko‘prog‘ini men ichdim, Ketrin ham ozgina ichdi va ancha ochilib o‘tirdi. Bizga kartoshka solingan loyxo‘rak, sufle, qovurilgan kashtan, mevalar, shirin sabayon¹ keltirishdi.

– Yaxshi xona ekan, – dedi Ketrin. – Ajoyib xona ekan. Nega avvalroq bu xonaga kelmagan ekanmiz-a.

¹ Sabayon – yengil taom.

- Odamning kulgisi qistaydi bu xonadan, lekin soz ekan.
- Rosa ishratparast bo‘lib ketdik, – dedi Ketrin.
- Ishratga berilgan odamlar bu ishni xo‘b hirslarini qo‘yib qilsalar kerak. Qizil duxobasi ham juda boshqacha ekan. Moslashganini qara. Oynalarni aytmaysanmi, voy-bo‘?
- Sen hammadan go‘zalsan, jonim.
- Bilmadim, ertalab odam bunday xonada qanday uyg‘o-narkin. Lekin, umuman, yaxshi xona.
- Men yana bir stakan sent-estef quyib berdim.
- Odamning rostakam gunoh qilgisi keladi, – dedi Ketrin.
- Biz qilayotgan hamma ishlar ma’sum va oddiy ishlar. Men yomon ish qilayapmiz deb o‘ylamayman.
- Sen tengi yo‘q go‘zalsan.
- Men juda ochman. Men juda-juda ochman.
- Sen sodda, sen ajoyibsan.
- Men soddaman. Buni sendan boshqa hech kim tushunmaydi.
- Ho‘, bir kuni sen bilan tanishgan mahalimizda men kun bo‘yi sen bilan «Kavur» oteliga borishimizni va hammasi qanday bo‘lishini o‘ylaganman.
- Betamiz. Lekin bu «Kavur» otelimas, to‘g‘rimi?
- Ha. Bizni u yerga kirgizishmaydi.
- Bir kuni kirgizishadi. Mana ko‘rdingmi, jonim, bizning farqimiz nimada? Men esa hech qachon sen o‘ylagan narsalarni o‘ylagan emasman.
- Sirayam-a?
- Jindakkina, – dedi u.
- Oh, jonginam!
- Men yana bir stakan vino quydim.
- Men juda soddaman, – dedi Ketrin.
- Men oldin boshqacharoq o‘ylagan edim. Menga sen telbaroq bo‘lib ko‘ringan eding.
- Ozgina telbaligim ham yo‘q emasdi. Lekin judayam jinni deydigan emasdim. Seni o‘ng‘aysizlantirib qo‘yganmidim, jonim?
- Vino xo‘b ajoyib narsa-da, – dedim. – Barcha yomon narsalarni unutasan.

– Ajoyib narsa, – dedi Ketrin. – Lekin otam undan bod bo‘lib qolgan edi.

– Sening otang bormi?

– Ha, – dedi Ketrin. – Uning bodi bor. Lekin sening u bilan uchrashishing shart emas. Nima, sening otang yo‘qmi?

– Yo‘q, – dedim. – O‘gay otam bor.

– Yaxshi odammi?

– Sen u bilan ko‘rishishing shart emas.

– Ikkovimiz bo‘lsak, biram yaxshiki, – dedi Ketrin.

– Meni shundan boshqa hech narsa qiziqtirmaydi. Shunday ham baxtiyor xotinmanki.

Ofitsiant kelib idishlarni yig‘ishtirib oldi. Ko‘p o‘tmay biz jim bo‘lib qoldik. Eshikda yomg‘ir yog‘ayotgani eshitila boshlandi. Pastda, maydonda mashina diditladi.

– Shitob bilan ketib boradi, aaqtning oti o‘tib boradi, – dedim men.

– Men bu she‘rni bilaman, – dedi Ketrin. – Marvellniki. Faqat u erkak bilan yashashni istamagan qiz haqida edi-ku.

Boshim tiniqlashdi, xuddi uyqudan yangi turganday yengil edim, turmushimiz haqida gaplashgim keldi.

– Qayerda tug‘moqchisan?

– Bilmadim. Eng yaxshi joyda.

– Hammasini o‘zing eplay olarmikinsan?

– Eplamay-chi. Xotirjam bo‘l, jonim. Urush tamom bo‘lguncha hali yana bir talay bolalarimiz bo‘lishi mumkin.

– Vaqtimiz tugay deb qoldi.

– Bilaman. Istasang, otlanamiz.

– Yo‘q.

– Unda qizishma, jonim. Shuncha payt o‘zingni biram yaxshi tutdingki, endi esa asabiylashyapsan.

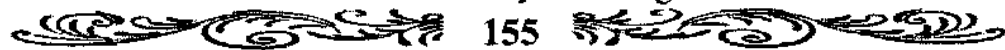
– Xo‘p, unday qilmayman. Menga tez-tez yozib turasanmi?

– Har kuni. Xatlaringizni tekshirishadimi?

– U yerda ingliz tilini shu qadar yomon bilishadiki, tekshirganlaridan ma‘no yo‘q.

– Men juda chalkash qilib yozaman, – dedi Ketrin.

– Juda ham chalkashtirib yubormagin-da.

- Yo‘q, sal-pal, xolos.
- Ketadigan vaqt bo‘lib qoldi.
- Xo‘p, jonim.
- Mo‘‘jazgina uychamizdan mening ketgim kelmay qoldi.
- Mening ham.
- Lekin borish kerak.
- Xo‘p. Biz hali uyimizda hecham uzoqroq yashaganimiz yo‘q, axir.

- Nasib qilsa, hali ko‘p yashaymiz.
- Sening qaytishingga chiroyli bir uy hozirlab qo‘yaman.
- Balki, men tezda qaytarman.
- Balki, to‘satdan oyog‘ingdan sal-pal yaralanarsan.
- Yo qulog‘imning uchginasidan, a?
- Yo‘q, quloqlaring bus-butun bo‘lishini istayman.
- Nima, oyoqsiz bo‘lsam, maylimi?
- Oyog‘ingdan bir marta yaralanib bo‘lgansan.
- Boraylik endi, jonim.
- Xo‘p. Sen birinchi bo‘lib yur.

XXIV BOB

Lift chaqirib o‘tirmadik, zinadan tushib bordik. Zinadagi gilam siyqalanib ketgan edi. Men ovqatga uni keltirgan mahallaridayoq to‘lagan edim, hozir ovqat keltirgan ofitsiant eshik oldida o‘tirardi. U sakrab turdi-da, ta‘zim qildi, men u bilan idoraga kirib xonaning haqini to‘ladim. Boshqaruvchi meni qadrdon do‘stiday qarshi olgan edi, oldindan haq olishga ko‘n-magandi, endi esa to‘lamay qochib qolmasin deb eshikka ofitsiantni o‘tqazib qo‘yibdi. Bunaqa hodisalarni, hatto do‘stlari bo‘lsa ham, ko‘p ko‘rgan, shekilli. Urush paytida do‘sting ko‘payadi, axir.

Men ofitsiantdan ekipaj topishni so‘radim va u Ketrin qo‘lidan tugunchani oldi-da, soyabonini ochib tashqariga chiqib ketdi. Derazadan uning yomg‘irda ko‘cha kesib o‘tayotgani ko‘rinardi. Biz idorada derazaga qarab turardik.

– Qalay, endi tuzukmisan, Ket?

- Uyqum kelyapti.
- Meni esa g'am bosyapti, qornim ochyapti.
- Yegulik biron narsa olganmisan?
- Safar xaltamda bor.

Men ekipaj kelayotganini ko'rdim. U to'xtadi, ot yomg'irdan kallasini quyi solib tik turdi, ofitsiant soyabonini ochib pastga tushdi va otelga yo'l oldi. Biz unga eshikda duch keldik va soyabon panasida shalabbo yo'lkadan ekipajga bordik. Yo'lka chekkasidagi ariqdan shaldirab suv oqmoqda edi.

– Tugunchangiz o'rindiqa, – dedi ofitsiant. Biz o'tirib bo'lgunimizcha u soyabon tutib turdi va men unga choy puli berdim.

– Rahmat. Oq yo'l, – dedi u.

Kucher tizginni ko'tardi, ot yo'lga tushdi. Ofitsiant soyaboni bilan orqasiga o'girildi-da, otelga qarab ketdi. Biz yo'lka bo'ylab yurdik, keyin chapga burildik-da, vokzalning o'ng tomonidan chiqdik. Ikki karabiner yomg'irdan qochib fonus tagida turishardi. Fonus yorug'ida ularning shlyapalari yiltirar edi. Vokzal chiroqlarining shu'lasida yomg'ir tiniq va musaffo ko'rinardi. Ayvon tagidan yuk tashuvchi chiqdi, u yomg'irdan boshini yoqasiga tiqib olgan.

– Kerakmas, – dedim. – Rahmat. Hojati yo'q.

U yana ayvon tagiga kirib ketdi. Ketringa o'grildim. Uning yuzi qorong'ida ko'rinmadi.

- Xayrlashamizmi, endi?
- Men chiqaman.
- Kerakmas.
- Xayr, Ket.
- Unga gospital manzilini aytsang bo'ldi.
- Xo'p.

Men kucherga qayoqqa borish kerakligini aytdim. U bosh silkidi.

– Ko'rishguncha, – dedim. – O'zingni va kichkina Ketrinni ehtiyot qil.

- Ko'rishguncha, jonim.
- Ko'rishguncha, – dedim.

Men yomg'irga chiqdim va kucher jo'nab ketdi. Ketrin

boshini chiqardi, fonus yog'dusida uning yuzini ko'rdim. U jilmayib qo'lini silkimoqda edi. Ekipaj ko'chadan yurib ketdi. Ketrin qo'li bilan ayvon tomonni ko'rsatdi. Men o'girilib qaradim: ayvonda karabinerlardan boshqa hech kim yo'q edi. U menga yomg'irdan panaga o't deytganligini tushundim. Men ayvon tagiga o'tib, ekipaj chorrahadan burilib ketayotganiga qarab turdim. Keyin vokzal binosidan o'tib, poyezd oldidan chiqdim.

Perronda meni qorovul kutib turardi. Uning ketidan va-gonga kirdim, eshik oldidagi odamlarni yorib o'tib, eshikni ochdim-da, odam bilan liq to'lgan kupega¹ tiqildim, burchakda pulemyotchi o'tiribdi. Mening ryukzagim va safar xaltalarim uning bosh tomonida yuk xaltasi ichida turardi. Yo'lakda odam ko'p edi va biz kirganda kupeda o'tirganlarning hammasi o'girilib qaradi. Poyezdda joy tanqis bo'lib, hamma bir-biriga yeb qo'yguday bo'lib qarardi. Menga joy berish uchun pulemyotchi o'rnidan turdi. Kimdir yelkamga kafti bilan urdi. Aylanib qaradim. Qarshimda haddan ortiq novcha va oriq, yonog'iga qizil chandiq tushgan artilleriya kapitani turardi. U hammasini eshik oynasidan ko'rib turgan ekan, orqamdan kiribdi.

– Nima gap? – so'radim men. U bilan yuzma-yuz turardim. Uning bo'yi mendan balandroq edi, kozirogi² soya solgan yuzi juda ham oriq ko'rinardi, chandig'i ham yangigina edi. Hammaning ko'zi menda edi.

– Yaxshimas, – dedi u. – Oldindan joy olish uchun askarni yuborish yaxshimas.

– Mana men shunday qildim.

U qult etib yutindi va men uning kekirdagi ko'tarilib tushganini ko'rdim. Pulemyotchi bo'sh joyning oldida turardi. Yo'lakning oyna to'sig'idan odamlar qarab turishardi. Hamma jim bo'lib qoldi.

– Sizning haqingiz yo'q. Men bu yerga sizdan ikki soat oldin kelganman.

¹ **Kupe** (*fransuzcha*: coupe < couper – qirqmoq, bo'lmoq) – vagonning bir necha yo'lovchilar uchun ajratilgan alohida bo'lmasi.

² **Kozirok** (*ruscha*: козпёк – eshik tepasidagi soyabon) – shapka, kepka, furajka kabi bosh kiyimining peshonada oldinga chiqib turadigan qattiq yarim doira qismi, soyaboni.

- Nima istaysiz?
- O'tirishni istayman.
- Men ham.

Men uning yuziga qarab turar ekanman, atrofda hamma menga qarshi ekanligini sezib turardim. Men ularni ayblay olmayman. U haq edi. Ammo mening o'tirgim kelgan edi. Odamlar hamon jim turishardi. «Qurib ketsin» – dedim ichimda.

– O'tiring, signor capitano, – dedim, pulemyotchi bir chekkaga o'tdi va daroz kapitan o'tirdi. U menga qaradi. Ko'zi nechundir bezovta edi. Biroq joy uniki bo'ldi. – Mening narsalarimni oling, – dedim pulemyotchiga. Biz yo'lakka chiqdik. Poyezdda odam tiqilib yotardi, joy topish amri mahol edi. Men qorovul bilan pulemyotchiga o'n liradan berdim. Ular vagondan tushib butun platforma¹ bo'ylab hamma vagonlarni qarab chiqishdi, lekin joy yo'q edi.

– Balki, bitta-yarimtasi Breshiyada tushar, – dedi qorovul.

– Breshiyada yana chiqishadi, – dedi pulemyotchi. Men ular bilan xayrlashdim, qo'l olishdik, so'ng ketishdi. Ularning ta'blari xira bo'lgan edi. Poyezd o'rnidan jilganda biz – hamma joysiz qolganlar yo'lakda turar edik. Men derazadan fonuslarga qarab borardim. Hamon yomg'ir quyur, ko'p o'tmay oynalar xiralashib hech narsani ko'rib bo'lmay qoldi. Keyinroq men pullarim va hujjatlarim solingan hamyonni belimga yaxshilab joyladim-da, yo'lakda uxlagani yotdim. Tuni bilan uyqudan bosh ko'tarmadim, faqat Breshiya bilan Veronada poyezdga yangi odamlar chiqishganda uyg'ondim va yana shu zahoti uyquga cho'mdim. Safar xaltamning bittasini boshimga qo'yib, ikkinchisini ikkala qo'lim bilan quchoqlab oldim. Shuning uchun menga qoqilib yiqilishni istamaganlar ustimdan bermalol sakrab o'tishlari mumkin edi. Yo'lakning boshidan oyog'igacha odamlar uxlab yotishardi. Boshqalar oyna tutqichlarini ushlab eshiklarga suyanib turishardi. Bu poyezd doimo odamga to'lib borardi.

¹ **Platforma** (fransuzcha: plate-forme – tekis, yassi shakl; maydoncha) –temir yo'l stansiyalarida passajirlarning poyezdga chiqish yoki tushishi, yuk tushirish yoki ortish uchun temir yo'lga nisbatan balandroq qilib ishlangan uzun sahni, maydoncha.

UCHINCHI KITOB

XXV BOB

Kuz kelgandi, daraxtlar yalang'och, yo'llarda loygarchilik edi. Udinadan Goritsiyaga yuk mashinasida ketdim. Yo'lda bizga boshqa yuk mashinalari ham uchrab turdi, men atrofni tomosha qilib bordim. Tutlar bargini to'kib bo'lgan, dalalar qo'ng'ir tusga kirgan edi. Ikki qator yalang'och daraxtlar o'rtasidagi yo'l ho'l xazon bilan qoplangan edi, ishchilar yo'l chetidagi daraxtlar tagiga to'kib qo'yilgan shag'aldan olib, yo'lning o'nqir-cho'nqirlarini tuzatishardi. Shahar ko'rindi, lekin uning tepasidagi tog'lar tuman bilan qoplangan edi. Biz daryodan o'tdik, daryoning suvi ancha ko'tarilib qolgandi. Tog'larda yomg'ir quymoqda edi. Biz fabrikalar, keyin uylar va bog'lardan o'tib, shaharga kirib bordik, men yo'g'imda yana ham ko'proq uylar snaryadlardan vayron bo'libdi. Tor ko'chada ingliz Qizil Xochining mashinasini uchratdik. Haydovchi kepka kiyib olgan, chuvakkina yuzi qattiq qorayib ketgandi. Men uni tanimadim. Men yuk mashinadan meriya¹ oldidagi katta maydonda tushdim, haydovchi ryukzagimni olib berdi, uni bo'ynimga ilib oldim, ikkala safar xaltamni ko'tarib o'zimizning uyga qarab ketdim. Bu uyga qaytishga sira ham o'xshamasdi.

Men xiyobonning ho'l toshlaridan yurib borar, ko'zim daraxtlar ortida oqarib ko'ringan uyimizda edi. Hamma derazalar berk, ammo eshik lang ochiq edi. Men ichkariga kirsam, mayor stolda o'tirgan ekan, xonaning yalang devorlariga xaritalar osilgan, mashinkada² yozilgan qog'ozlar yopishtirilgandi.

– Salom! – dedi u. – Sog'liqlar qalay? – U qartayibdi, cho'pday bo'lib qolibdi.

– Joyida, – dedim. – O'zingizning ishlaringiz tuzukmi?

– Hammasi tamom bo'ldi, – dedi u. – Narsalaringizni

¹ Meriya – Fransiya: munitsipalitet va uning binosi.

² Mashinka – har biriga harf yozilgan tugmachalarni barmoq bilan yozadigan moslama.

qo'yib, o'tiring.

Men ryukzak bilan ikkala xaltani polga qo'ydim, kepkamni ryukzakka tashladim. Keyin devor yonida turgan kursini oldim-da, stolga yaqin kelib o'tirdim.

– Yoz juda yomon keldi, – dedi mayor. – Siz butunlay tuzuk bo'lib ketdingizmi?

– Ha.

– Mukofotlaringizni oldingizmi?

– Ha. Hammasi joyida. Minnatdorman.

– Qani, ko'rsating-chi?

Men ikki tasma ko'rinsin deb, plashimni ochdim.

– Medalni o'zini ham oldingizmi?

– Yo'q. Faqat hujjatlarini oldim.

– Medali keyin keladi. Unga ko'proq vaqt ketadi.

– Meni endi qayerga yuborasiz?

– Mashinalar hammasi joylarda. Oltitasi shimolda, Kaporettoda. Siz Kaporettoni bilasizmi?

– Bilaman, – dedim. Men vodiydagi jomxonasi bor kichkina shaharchani esladim. Shahar ozodagina bo'lib, maydonda chiroyli favvora bor edi.

– Ular o'sha yerda. Ko'pchilik kasal. Janglar tugadi.

– Boshqalar qayerda?

– Ikkitasi tog'larda, to'rttasi hamon Bainzitssada. Boshqa ikkita sanitar otryadi uchinchi armiya bilan birga Karsoda.

– Meni qayerga jo'natasiz?

– Istasangiz, Bainzitssadagi to'rtta mashinani ola qoling. Jinoning o'rniga borasiz, u yerda ancha qolib ketdi. Bu gaplar siz ketgandan keyin ro'y bergandi, shekilli?

– Ha.

– Rasvo bo'ldi. Biz uch mashinamizni yo'qotdik.

– Eshitdim.

– Ha, sizga Rinaldi yozgandi.

– Rinaldi qayerda?

– U shu yerda, gospitalda. Yoz bilan kuzda toza kuyib-pishdi bechora.

– Ha, oson bo'lmaganga o'xshaydi.

– Juda yomon bo'ldi, – dedi mayor. – Qanchalar yomon

bo'lganligini bilsangiz edi. Boshdayoq yaralanganingiz sizning omadingiz ekan.

– O'zim ham shunday deb o'ylayman.

– Yangi yil bundan ham yomon bo'ladi, – dedi mayor.

– Ular hozirdayoq hujumga o'tishsa, ajabmas. Shunday gaplar yuribdi, lekin men ishonmayman. Juda kech. Daryoni ko'rdingizmi?

– Ha. Suv ko'tarilibdi.

– Tog'larda yomg'ir borayotgan bir paytda hujum boshlanishiga ishonmayman. Hademay qor tushadi. Sizning vatandoshlaringiz-chi? Sizdan boshqa amerikaliklarni ham ko'rarmikanmiz?

– O'n million kishidan iborat armiya tuzilmoqda.

– Bizga ozginaginasi tegsa ham mayli edi. Biroq fransuzlar hammasini ilib ketishadi. Bu yerga bironta ham odam yetib kelmaydi. Xo'p, mayli. Siz bugun shu yerda tunab qoling-da, ertaga ertalab kichkina mashinada Jinoning o'rniga boring. Sizga yo'lni biladigan biron kishini beraman. Jino sizga barini tushuntiradi. U yerda hozir ham jindak otishmalar bo'lib turibdi, lekin umuman, hammasi tugagan. Bainzitssani ham bir ko'rib kelasiz bahonada.

– U yerga borishimdan xursandman. Siz bilan yana ko'rishganimdan boshim osmonga yetdi.

– U kulimsiradi.

– Salomat bo'lsinlar. Bu urush jonimga tegdi. Agar bu yerdan ketsam, ikkinchi marta yelkamni chuquri ko'rsin derdim.

– Ahvol shu qadar yomonmi?

– Ha. Yomon ham gapmi? Boring, yuvinib, do'stingiz Rinaldini qidirib toping.

Men yuklarimni olib, zinadan yuqoriga chiqdim. Rinaldi xonada yo'q edi, lekin narsalari joyida turardi, men karavotga o'tirib, paytavalarni tushirdim-da, o'ng oyog'imni yechdim. Keyin karavotga cho'zildim. Charchabman, o'ng oyog'im zirqirab turardi. Bir oyog'imni yechmay o'rinda yotish menga g'alati tuyuldi va o'rnimdan turib ikkinchi oyog'imni ham yechdimda, uni polga tashlab, keyin yana cho'zildim. Deraza yopiq bo'lganidan, xona ichi dim edi, lekin azbaroyi charchaganimdan uni

turib ochishga erindim. Mening hamma narsalarim xonaning bir chetiga yig'ib qo'yilgan ekan. Qorong'i tusha boshladi. Men karavotda yotgan holda Ketrinni o'ylar, Rinaldini kutardim. Men Ketrinni faqat kechqurunlari – uyqu oldidagina o'ylayman, deb qo'ygan edim. Lekin charchagan edim, qiladigan ishim yo'q edi va men uni o'ylardim. Rinaldi xonaga kirib kelganda ham uni o'ylab yotardim. U sira ham o'zgarmabdi. Faqat biroz ozibdi.

– Keling, bebi, – dedi u.

Men o'rindan gavdamni ko'tardim. U yonimga kelib o'tirdi-da, meni quchoqladi.

– Qimmatli bebi, azizim bebi. – U yelkamga urib qo'ydi, uning yelkalaridan quchoqladim.

– Qimmatli bebi, – dedi u. – Qani, tizzangizni ko'rsatingchi.

– Shimni yechish kerak-da.

– Shimingizni yeching, bebi. Begona odam yo'q bu yerda. Sizni qanday qiymalashganini ko'rmoqchiman.

Men o'rnimdan turib, shimimni tushirib, tizzamga o'ralgan lattalarni yechdim. Rinaldi polga o'tirib, oyog'imni ohista qimirlatib ko'ra boshladi. U yara zihidan qo'lini yurgizdi, ikkala bosh barmog'ini tizzamning kosasiga qo'ydi-da, boshqa barmoqlari bilan asta silkib ko'rdi.

– Shundan boshqa bukilmaydimi?

– Yo'q.

– Sizni bu ahvolda chiqarganlari jinoyat. Ular oyog'ingizni asliday qilib qo'yishlari kerak edi.

– Tag'in ham tuzalib qoldi-yu. Oyog'im yog'ochga o'xshab qolgandi.

Rinaldi yana sinab ko'rdi. Uning qo'llariga qarab turardim. Jarrohning barmoqlari ildam. Men uning boshiga, farqi ochib taralgan silliq, yaltirab turgan sochlariga qaradim. U oyog'imni qattiqroq bukib yubordi.

– Uf! – dedim men.

– Siz yana harakat terapiyasini o'tishingiz kerak edi, – dedi Rinaldi.

– Hozir ancha yaxshi bo'lib qoldi.

– Bilaman, bebi. Bunday narsalarni sizdan ko'proq bila-

man. – U turib karavotga o'tirdi. – Operatsiyaning o'zi yomon qilinmagan. – Shu bilan tizzam haqidagi gap bitdi. – Qani, endi hammasini bir boshdan gapirib bering-chi.

– Nimani gapiraman, – dedim. – Kunim o'tib turdi.

– Xuddi oilaviy odamga o'xshab qolibsiz, – dedi u. –

Nima qildi?

– Hech narsa, – dedim. – O'zingizga nima qildi?

– Bu urush mening surobimni to'g'ri qilib qo'ydi, – dedi Rinaldi. – Bo'larimcha bo'ldim. – U tizzalarini qo'li bilan quchib oldi.

– O'h-ho'! – dedim.

– Nima bo'libdi? Men odam emasmanmi?

– Rost, yozni quvnoq o'tkazganga o'xshab qoldingiz.

– Aytib bering.

– Yoz bo'yi, kuz bo'yi tinim bilmay jarrohlik qildim. It tinadi, qush tinadi – menda tinim yo'q. Hamma uchun bir o'zim ishlayapman. Hamma og'ir ishlarni menga berishadi. O'lay agar, bebi, men zo'r jarroh bo'lib ketyapman.

– Mana bu boshqa gap.

– O'ylashga ham vaqt yo'q. O'lay agar, sira o'y o'ylab o'tirmayman, operatsiya qilib tashlayveraman.

– To'g'ri-da.

– Lekin hozir unday emas, bebi. Hozir operatsiya qiladigan ish yo'q, dilim juda g'ash. Juda yomon urush bo'ldi bu, bebi.

Gapimga ishonning. Keling, endi bir dilkashlik qilaylik. Plastinka olib keldingizmi?

– Ha.

Plastinkalar ryukzagimda edi, qutichaga solib, qog'ozga o'rab qo'yilgandi. Ularni olib berishga ham madorim yo'q edi.

– Nima, sizning kayfiyatingiz chog'mi, bebi?

– Rasvo.

– Yomon urush, – dedi Rinaldi. – Hay, mayli. Siz bilan bir ichishaylik, shoyad, ko'nglimiz yozilsa. G'amlarimizni yelga sovuramiz. Shunda hammasi yaxshi bo'ladi.

– Sariq bo'lib qolgan edim, – dedim. – Qattiq icholmayman.

– Qandoq edingiz-u, qandoq bo'lib qaytib keldingiz, bebi.

Juda bama'ni bo'lib qolibsiz, jigaringizni kasal qilibsiz. Haqiqatda ham, juda rasvo narsa, urush. Negayam biz bu urushga bosh suqib yuribmiz?

– Keling, baribir, ichishaylik. Ozroq ichsam, hech narsa qilmaydi.

Rinaldi ikkita stakan bilan bir shisha konyak olib keldi.

– Bu avstriyaliklarning konyaki, – dedi u. – Yetti yulduzli. San-Gabriyeleda qo'lga tushirgan narsamiz shugina bo'ldi.

– Siz u yerda bo'ldingizmi?

– Yo'q. Men hech yerda bo'lmadim. Men shu yerdan qimirlamay operatsiya qildim. Mana, qarang, bebi, siz tish chayib yuradigan eski stakaningiz. Sizni eslatib tursin deb, saqlab yurgan edim.

– Tish chayishni eslatib tursin deb emasmi, ishqilib.

– Yo'q. O'zimniki bor. Uni asrab yurdim, ertalablari siz u bilan «Villa-Rossa»dan tozalanmoqchi bo'lganingiz, so'kina-so'kina aspirin yutganlaringiz, yaramas xotinlarni qarg'aganlaringizni eslatib tursin dedim. Har safar shu stakanga qaraganimda, siz tish cho'tkasi bilan vijdoningizni tozalashga uringaningizni eslayman. – U o'ringa yaqin keldi. – Qani endi, bir o'pib qo'ying-da, endi bama'ni yigit bo'lmayman deng.

– O'pishni xayolimga ham keltirmayman. Siz maymun-siz.

– Ana xolos. Men bilaman, siz anglo-saksonlardan¹ chiqqan roykeldi yigitsiz. Bilaman. Sizni vijdoningiz kemirib tashlabdi. Men tomirida anglosakson qoni jo'sh urgan yigitcha yana tish cho'tka bilan islovatxona dog'larini tozalay boshlashini kutaman.

– Konyakdan quying.

Biz urishtirib ichdik. Rinaldi menga hazilkashlik qilardi.

– Sizni yaxshilab ichiraman-da, jigaringizni olib o'rniga baquvvat italyan jigaridan qo'yaman-u, sizni yana odam holiga keltiraman.

Men yana konyak quying deb, unga stakanni uzatdim. Qorong'i tushdi. Men qo'limda stakan bilan derazaga bordim-da,

¹ Anglosakslar – V–VI asrlarda Britaniyani bosib olgan german qabilalari: angllar, sakslar, yutlar va frizlarning umumiy nomi.

uning tavaqalarini ochdim. Yomg'ir tingan edi. Havoda sovuq kuchayib, novdalar quyuq tumanga chirmandi.

– Konyakni sepib yubormang, – dedi Rinaldi. – Icholmasangiz, menga bering.

– O'lgan buzoqning go'shtini yebsiz, – dedim. Men yana Rinaldini ko'rib turganimdan shod edim. U ikki yildirki, men bilan hazilkashlik qilib jig'imga tegadi. U bilan juda yaqin bo'lib qolganmiz. Bir-birimizni yaxshi tushunamiz.

– Uylandingizmi? – so'radi to'shakda o'tirib. Men deraza oldida devorga suyanib turardim.

– Yo'q hali.

– Sevib qoldingizmi?

– Ha.

– O'sha ingliz qiznimi?

– Ha.

– Sho'rlik bebi! U-chi, u ham sizni sevadimi?

– Ha.

– Sevishini amalda ko'rsatdimi?

– Og'zingizni yuming.

– Jonim bilan. Men sizga o'zimning benihoya nazokatli odam ekanligimni ko'rsataman. Nima, u...

– Rinin! – dedim. – Iltimos, bas qiling. Agar do'stligimiz yo'qolmasin desangiz, bas qiling.

– Bor narsa yo'q bo'lmaydi, bebi. Biz haliyam do'stmiz.

– Shuning uchun bas qiling.

– Xo'p bo'ladi.

Men karavotga borib Rinaldining yoniga o'tirdim. U stakanini ushlab polga tikilib o'tirardi.

– Endi tushundingizmi, Rinin?

– Ha, ha, xuddi shunday. Butun umr boshim borib sof hislarga tegadi. Shu paytgacha sizda bunday narsa bo'lmagan edi. Lekin hech ajabmas, bunday narsalar sizda ham bo'lsa, – U yerdan ko'zini uzmasdi.

– Nahotki sizda bo'lmasa?

– Yo'q.

– Hecham-a?

– Hecham.

– Men onangiz yo singlingiz haqida nima desam, indamay qo'yib berarmidingiz?

– Hatto singlingiz ham deng, – jonlandi Rinaldi.

Ikkalamiz ham kulib yubordik.

– Obbo odamning zo'ri-e! – dedim men.

– Balki, men rashk qilayotgandirman, – dedi Rinaldi.

– Yo'q, bo'lishi mumkin emas.

– U ma'noda emas. Men boshqacha demoqchi edim.

Sizning uylangan do'stlaringiz bormi?

– Bor, – dedim.

– Menda esa yo'q, – dedi Rinaldi. – O'z xotinlari bilan baxtiyor bo'lganlari yo'q.

– Nega?

– Ular meni yoqtirishmaydi.

– Nega?

– Men ilonman. Bilag'on ilonman.

– Siz hammasini chalkashtirib yubordingiz. Bilag'on ilon emas, daraxt edi. Bilim daraxti.

– Yo'q, ilon. – Uning sal yuzi yorishdi.

– Sizni dono mulohazalar buzadi, – dedim.

– Sizni suyaman, bebi, – dedi u. – Siz esa men buyuk italyan mutafakkiri bo'lay deytoganimda, yo'l bermayapsiz. Lekin men o'zim tushuntirib berolmaydigan ko'p narsalarni bilaman. Men sizdan ko'proq bilaman.

– Gapingiz to'g'ri.

– Lekin sizga yashash osonroq bo'ladi. Vijdoningiz qiy-nalsa ham, osonroq bo'ladi.

– Unday emas.

– Yo'q, yo'q. Shunday. Men esa faqat ishlayotganimda hammasini unutaman. – U yana yerga tikilib qoldi.

– Bu o'tib ketadi.

– O'tmaydi. Men yana ikkita narsani yaxshi ko'raman: biri ishimga zarar yetkazadi, ikkinchisi yarim soatcha lazzat beradi. Ba'zan shunga ham yetmaydi.

– Ba'zan juda ham kam.

– Balki, mening yutuqlarim ham bordir, bebi. Siz bil-maysiz-da. Lekin men boyagi ikkita narsa bilan ishimning

o'zinigina bilaman.

– Boshqa narsalarni ham bilib qolarsiz.

– Yo'q. Biz hech qachon hech narsani bilolmaymiz. Biz o'zimizda bor narsa bilan olamga kelamiz-u, boshqa hech narsaga o'rganmaymiz. Biz hech qachon yangi bir narsani o'rganmaymiz. Biz yo'lga tushganimizda yo'l tugagan bo'ladi. Siz lotin emassiz, shu sizning baxtingiz.

– Hech qanaqa lotinlar yo'q. Bu hammasi lotinning fikrlari. Sizlar o'z kamchiliklaringiz bilan faxrlanasiz.

Rinaldi boshini ko'tardi, kulib yubordi.

– Bo'ldi, endi, bebi. Men fikrlayverib toldim. – Uning ko'rinishida horg'inlik aks etardi, buni u xonaga kirib kelgandayoq sezgandim. – Hozir ovqat tayyor bo'ladi. Qaytib kelganligingizdan xursandman. Siz mening eng yaxshi do'stimsiz, mening quroldosh birodarimsiz.

– Quroldosh do'stlar qachon ovqatlanishadi? – so'radim.

– Hozir. Yana bir marta sizning jigaringiz uchun ichib olaylik.

– Nima, bu avliyo Paveldanmi?

– Topmadingiz. U yerda vino va qorin bor edi. Qorinning nafi uchun vino tanovul qilingiz.

– Nima desangiz, shu, – dedim. – Nima desangiz, shunga ichamiz.

– Sizning azizangiz uchun, – dedi Rinaldi. U o'z stakanini ko'tardi.

– Xo'p.

– Men u hakda boshqa bir og'iz ham yomon gapirmayman.

– O'zingizni qiynamang.

U konyakni oxirigacha ichdi.

– Mening yuragim toza, – dedi u. – Men ham sizga o'xshayman, bebi. Men ham bir ingliz qizni topib olaman. Shuni si ham borki, sizning qizingiz bilan men birinchi bo'lib tanishgan edim, lekin bo'yi menga balandlik qildi. Va bo'ydor qiz bo'lur hamshiram, – deb o'qidi u.

– Siz qo'y og'zidan cho'p olmagansiz, – dedim.

– Rost-a? Shuning uchun ham meni ozoda Rinaldi deb

atashadi-da.

– Ozoda, sassiq Rinaldi.

– Hay, mayli, bebi, ovqatga ketdik, bemaza bo‘lmasdan turib ovqatlanib olaylik.

Men yuvindim, sochlarimni tuzatdim va biz yana pastga tushdik. Rinaldi sarxush edi. Yemakxonada ovqat hali tayyor emasdi.

– Borib konyak olib kelaman, – dedi Rinaldi. U yuqoriga chiqib ketdi. Men stolga o‘tirdim, u shisha ko‘tarib qaytib keldi, menga va o‘ziga yarim stakandan konyak quydi.

– Ko‘p bo‘lib ketdi, – dedim va stakanni ko‘tarib, stol o‘rtasida turgan chiroqning yorug‘iga solib ko‘rdim.

– Och qoringa uncha ko‘p emas. Qurmag‘ur topilmas narsa-da. Ichingni butunlay yondirib yuboradi-ya. Sizga bundan yomonrog‘ini topib bo‘lmaydi.

– Bo‘laricha bo‘ldi.

– O‘z-o‘zingni muntazamlilik bilan nuratib borish, – dedi Rinaldi. – Qorinni ishdan chiqaradi va qo‘lni qaltiroq qiladi. Jarroh uchun bundan zo‘rrog‘i bo‘lishi mumkin emas.

– Shundan ich demoqchimisiz?

– Faqat shundan. Boshqasini o‘zim ham ichmayman.

Buni yutib oling-da, bebi, kasal bo‘lishga tayyorlaning.

Men yarmini ichdim. Yo‘lakda vestovoyning: «Mastava! Mastava tayyor!» – degan ovozi eshitildi.

Mayor kirdi, bizga bosh silkib, o‘tirdi. Stolga o‘tirganda u judayam kichkina ko‘rinib ketdi.

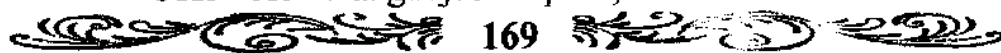
– Boshqa hech kim yo‘qmi? – so‘radi u. Vestovoy uning oldiga idishda mastava qo‘ydi va mayor darhol o‘z likopchasini to‘ldirib oldi.

– Yo‘q, – dedi Rinaldi. – Balki, kashish kelib qolmasa. Federiko qaytganini bilsa, albatta, kelgan bo‘lardi.

– U qayerda? – so‘radim men.

– Uch yuz yettida, – dedi mayor. U mastava ichish bilan band edi. U tepaga qayrilgan oqarib ketgan mo‘ylovlarini yaxshilab tozaladi, og‘zini arttdi. – Kelsa kerak. Men u yerda bo‘lib, sizni keldi deb xat qoldirib kelgan edim.

– Oldin oshxona gavjumroq edi, – dedim.

– Ha endi jimjit bo‘lib qoldi, – dedi mayor.

– Hozir men to‘polon qilaman, – dedi Rinaldi.

– Vinodan iching, Enriko, – dedi mayor. U mening stakanimni to‘ldirib qo‘ydi. Spagetti keltirishdi va hammamiz ovqat bilan mashg‘ul bo‘ldik. Kashish kirib kelganda biz spagettini yeb tamomlayozgan edik. U avvalgidan o‘zgarmagan, hamon o‘shanday kichkina, o‘shanday qoracha va o‘shanday bardam edi. Men o‘rnimdan turdim va biz bir-birovimizning qo‘llarimizni siqdik. U qo‘lini yelkamga qo‘ydi.

– Men eshitgan zahotim keldim, – dedi u.

– O‘tiring, – dedi mayor. – Siz kechikdingiz.

– Xayrli kech, otaxon, – dedi Rinaldi.

– Xayrli kech, Rinaldi, – dedi kashish. Vestovoy unga mastava olib keldi, lekin u spagettidan boshlashini bildirdi.

– Sog‘ligingiz tuzukmi? – so‘radi u mendan.

– Juda yaxshi, – dedim. – Nima yangiliklar bor?

– Vino iching, otaxon, – dedi Rinaldi, – qursoqning nafiga vino tanovul qilingiz. Bu avliyo Paveldan-ku, bilasizmi?

– Ha, bilaman, – dedi kashish odob bilan. Rinaldi uning stakaniga to‘ldirib quydi.

– Xo‘p qiziq avliyo ekan-da, bu Pavel! – dedi Rinaldi.

– Hamma g‘avg‘o, to‘polonga o‘sha sababchi.

Kashish menga qarab iljaydi. Uning maynabozchiliklarga ahamiyat bermay qo‘yganligini ko‘rdim.

– Xo‘p qiziq avliyo ekan-da, Pavel, – dedi Rinaldi. – O‘zi ayg‘ir va xotinboz bo‘la turib, kuchi yetmay qolgandan keyin bularni gunoh deb e‘lon qilganini qarang. O‘zining qo‘lidan hech ish kelmay qolgandan keyin boshqa kuchga to‘lgan odamlarni nasihat yo‘liga sola boshladi. Shundaymi, Federiko?

Mayor kulimsiradi. Biz bu paytda qovurdoq yemoqda edik.

– Men kun botgandan keyin sira ham avliyolarni tanqid qilmayman, – dedim. Kashish ovqatdan boshini ko‘tarib, menga jilmaydi.

– Mana endi u ham domlaning yonini olyapti, – dedi Rinaldi. – Qani hamma eski hazilkash qadrdonlar? Kavalkanti qani? Brundi qani? Chezare qani? Nima men bu sho‘ring qurg‘ur

domlani bir o'zim hech qanday madadsiz jahlini chiqaravermanmi?

– U yaxshi ruhoniy, – dedi mayor.

– U yaxshi ruhoniy, – dedi Rinaldi. – Lekin, baribir, ruhoniy. Men oshxonada ilgarigiday gaplar bo'lishini istayman. Men Federiko xursand bo'lsin deyman. Boring-e, bilganingizni qiling, domla!

Men mayor unga qarayotganini, uning mastligini bilganini ko'rdim. Uning oriqlik yuzi dokaday oqarib ketgandi. Sochlari oppoqlik manglayida qop-qora bo'lib ko'rinardi.

– Mayli, Rinaldi, – dedi kashish. – Mayli.

– Jin ursin sizlarni! – dedi Rinaldi. – Umuman barini jin ursin! – u stul suyanchig'iga yasanib oldi.

– U ko'p ishladi, charchab qoldi, – dedi mayor menga qarata. To'shni yeb bo'lgach, bir burda non bilan likopchadan qaylani sidirib oldi.

– Qani edi, hammangizga tupursam, – dedi Rinaldi stolga qarab. – Umuman, hammasini jin ursin! – u atrofga yeb qo'y-guday bo'lib bir-bir qarab chiqdi, ko'zlari xira tortgan, yuzi oqarib ketgandi.

– Xo'p, – dedim men. – Hammani jin ursin!

– Yo'q, yo'q, – dedi Rinaldi. – Mumkin emas. Mumkin emas. Mumkin emas, deyapman sizga. Zulmat va bo'shliq, shundan boshqa hech narsa yo'q. Eshityapsizmi, hech narsa yo'q. Hech vaqo. Men ishlamagan paytimdan buni bilaman.

Kashish boshini chayqab qo'ydi. Vestovoy qovurdoqni olib ketdi.

– Nega siz go'sht tanovul qilyapsiz? – Rinaldi kashishga o'girildi. – Bugun juma ekanligidan xabaringiz yo'qmi?

– Bugun payshanba, – dedi kashish.

– Aldoqchiliklar. Bugun juma. Sizlar masihoning etini tanovul qilmoqdasiz. Men bilaman. Bu avstriyalik o'laksasi. Siz shuni yeb o'tiribsiz.

– Oq go'sht -- ofitser go'shti, – dedim men eski bir hazilni eslab.

Rinaldi kulib yubordi. U o'z stakanini to'ldirdi.

– Menga quloqlik solmanglar, – dedi u. – Men sal devonaroqlik

bo'lib turibman.

– Siz ta'tilga chiqishingiz kerak, – dedi kashish.

Mayor, achchiq bilan boshini chayqadi. Rinaldi kashishga tikildi.

– Sizningcha, men ta'tilga chiqishim kerakmi?

Mayor kashishga qarab ta'na qilganday boshini chayqardi. Rinaldi ham kashishga qarab turardi.

– O'zingiz bilasiz, – dedi kashish. – Istamasangiz, keragi yo'q.

– Hammangizni jin ursin! – dedi Rinaldi. – Ular mendan qutulishmoqchi. Har kuni kechqurun ular mendan qutulmoqchi bo'lishadi. Men kuchim yetgancha qarshi turibman. Nima bo'libdi mendagi ushbu bo'lsa? Ushbu hammada bor. Bu butun olamda bor. Avvalo, – dedi u lektorlar¹ ohangida, – bu mayda uchuq. Keyin biz ko'kragimizga qizil toshganini ko'ramiz. Keyin biz hech narsani ko'rmaymiz. Bizning butun umidimiz simobdan².

– Yoki salvarsandan³, – vazmin uni bo'ldi mayor.

– Simobdan bo'lgan dori, – dedi Rinaldi. U endi juda ham ko'tarinki tovush bilan so'zlay boshladi. – Men bulardan ko'ra yaxshiroqlarini bilaman. Qadrdon, muhtaram otaxon, – dedi u, – sizda hech qachon bu bo'lmaydi. Bebida esa bo'ladi. Bu korxonadagi falokat.

Vestovoy desert⁴ bilan qahva keltirdi. Shirinlikka mayiz, tuxum va yana allanimalar solingan quyuq ichimlik berdi. Chiroq sasir ekan, qurum shishaga o'tirib qolmoqda edi.

– Sham beringlar, manavi chiroqni olib keting, – dedi mayor.

Vestovoy, ikkita yoqilgan sham keltirdi, sham taqsimchalarga yopishtirib qo'yilgan edi. U chiroqni olib yo'lakay puflab o'chirdi. Rinaldi tinchlandi. U butunlay o'ziga kelganday edi. Hammamiz gaplashib o'tirdik, qahvadan so'ng tashqariga chiqdik.

¹ **Lektor** (lotincha: lector – o'quvchi) – ma'ruza (leksiya) o'quvchi kishi.

² **Simob** (forscha; kumush suvi) – oddiy harorat sharoitida suyuq holda bo'ladigan kumushrang og'ir metall.

³ **Salvarsan** – sifilis (zaxm) kasalligi qarshi dori.

⁴ **Desert** (fransuzcha: dessert – so'nggi ovqat; ovqatning qolgani) – issiq ovqatdan keyin yeyiladigan yoki ichiladigan shirin taomlar

- Xo‘p, men shaharga borishim kerak, – dedi Rinaldi.
- Tuningiz xayrli bo‘lsin, otaxon.
- Xayrli tun, Rinaldi, – dedi kashish.
- Hali ko‘rishamiz, Fredi, – dedi Rinaldi.
- Ha, – dedim. – Barvaqtroq keling.

U basharasini bujmaytirdi-da, chiqib ketdi. Mayor biz bilan yonma-yon turardi.

– U qattiq charchab qoldi, asablari juda o‘ynab ketgan, – dedi u. – Buning ustiga o‘zini so‘zakka yo‘liqqanman deb o‘ylaydi. Bo‘lsa bordir, yana bilmadim. U so‘zakdan davolan-yapti. Xayrli tun, Enriko. Siz azonda jo‘naysizmi?

– Ha.

– Undog‘ bo‘lsa xayr, – dedi u. – Oq yo‘l! Pedutssi sizni uyg‘otadi, u siz bilan birga boradi.

– Ko‘rishguncha.

– Ko‘rishguncha. Avstriyaliklar hujumga o‘tadi degan mish-mishlar yuribdi, yana kim biladi. Bu haqda odamning o‘ylagisi ham kelmaydi. Har holda, hujum bu yerda bo‘lmaydi. Jino sizga hammasini aytib beradi. Telefon hozir ishlab turibdi.

– Men tez-tez qo‘ng‘iroq qilib turaman.

– Maylingiz. Xayrli tun. Rinaldining ko‘p ichishiga yo‘l qo‘ymang.

– Harakat qilaman.

– Xayrli tun, otaxon.

– Xayrli tun.

U o‘z xonasiga kirib ketdi.

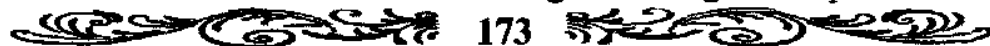
Men borib eshikdan tashqariga mo‘raladim. Yomg‘ir tingan, lekin quyuq tuman tushgandi.

– Balki, mening xonamda birpas gaplashib o‘tirarmiz? – dedim kashishga.

– Faqat men ko‘p o‘tirolmayman, borishim kerak.

– Baribir, yuring.

Zinadan ko‘tarilib mening xonamga chiqdik. Men

Rinaldining o'rniga cho'zildim. Kashish vestovoy menga hozirlab qo'yan karavotga o'tirdi. Xona ichi qorong'i edi.

– Umuman, o'zingiz tuzukmisiz? – so'radi u. – Yaxshi. Bugun charchadim, shekilli.

– Mana hech ish qilmagan bo'lsam ham, men ham charchagandayman.

– Urushda nima gaplar?

– Urush endi tez orada tugab qolar. Bilmayman-u, lekin menga shunday tuyuladi.

– Nega unda?

– Siz mayorimizning o'zgarib ketganligini ko'rdingizmi? Indamas bo'lib qolgan, hozir ko'pchilik shunaqa.

– Men o'zim ham shunaqaman, – dedim.

– Yozda og'ir bo'ldi, – dedi kashish. U o'ziga ishonch bilan gapirardi, unda avval bunaqa ishonch yo'q edi. – Nimalar bo'lganligini hatto xayolingizga ham keltirolmaysiz. Faqat u yerda o'zi bo'lgan odamgina buning qandayligini tasavvur qilishi mumkin. Yozda ko'pchilik urushning nimaligini bildi. Buni tushunishni istamagan ofitserlar ham endi tushunishdi.

– Endi nima bo'ladi? – dedim ko'rpani kaftim bilan siypalay turib.

– Bilmadim. Lekin, meningcha, bu uzoqqa cho'zilmaydi.

– Nima bo'ladi?

– Urushmay qo'yishadi.

– Kim?

– Ular ham, bular ham.

– Umid qilamiz, – dedim.

– Siz bunga ishonmaysizmi?

– Men har ikkala tomon birdan urushmay qo'yishiga ishonmayman.

– Ha, albatta. Unda judayam zo'r bo'lardi-ya. Lekin men odamlar nimalarni boshdan kechirayotganlarini ko'rib, endi bunday davom etmasa kerak, deb yuribman.

– Yozgi urushda kim yutdi?

– Hech kim.

– Avstriyaliklar yutishdi, – dedim. – Ular italyanlarga San-Gabriyeleni berishmadi. Ular yutib chiqishdi. Ular urushni

bas qilishmaydi.

– Agar ularning ham kayfiyati biznikiga o‘xshagan bo‘lsa, bas qilishlari ham mumkin. Ularning ham bo‘ladigani bo‘lgan.

– Urushda yutib yurgan tomon sira urushishdan voz kechmaydi.

– Meni juda dovdiratib qo‘ydingiz.

– Men o‘ylab yurgan gaplarimni aytyapman.

– Demak, siz bu shunday davom etadi, hech narsa o‘zgarmaydi deb o‘ylaysizmi?

– Bilmadim. Lekin avstriyaliklar hamon yutib chiqishgan ekan, ular bas qilishmaydi deb o‘ylayman. Mag‘lubiyatlar bizni nasroniy qiladi.

– Lekin avstriyaliklar busiz ham nasroniy-ku, to‘g‘ri, bosniyaliklardan tashqari.

– Men nasroniylik dini haqida gapirayotganim yo‘q. Men nasroniylik ruhi haqida gapirayapman.

U jim bo‘lib qoldi.

– Biz yengilgach, nafasimiz ichimizga tushib ketdi. Agar Gefsiman bog‘ida Petr Isoni qutqarib olganda, kim biladi, keyin Iso qanday zot bo‘lardi?

– Ishonmayman, – dedim.

– Sizning gaplaringiz meni esankiratib qo‘ydi, – dedi yana u. – Men bir gap bo‘lishiga ishonaman va Xudodan shuni yolvorib so‘rayman. Men yaqinlashib kelayotgan narsalarni sezib turibman.

– Siz aytgan narsalar yuz ham berar, – dedim. – Lekin faqat bizda yuz beradi. Agar ularning ham kayfiyatlari biznikidek bo‘lsa, unda boshqa gap. Lekin ular bizni kaltaklashdi. Ularning kayfiyati boshqacharoq.

– Ko‘p askarlar bir xilda fikr qilishadi. Ularda bunaqa kayfiyat anchadan beri bor. Gap kaltak yeyishda emas.

– Ular boshdanoq kaltaklangan edilar. Ularni ishlab turgan yerlaridan tortib olib askar kiyimini kiygizganlaridayoq ta-yoq yegan edilar. Mana shuning uchun ham dehqon dono-da – agar boshdanoq yengilmasa, u bunchalar dono bo‘lmasdi. Qani, unga hokimiyatni berib ko‘ring-chi, o‘shanda ko‘rasiz uning chinakam donoligini.

U javob bermadi. U o'ylanib qolgandi.

– Mening ham hozir ichimga chiroq yoqsa, yorimaydi, – dedim, – shuning uchun ham men bunday narsalar haqida o'ylamaslikka tirishaman. Men bularni o'ylab yurmayman, lekin gap ochilishi bilan shu narsalar xayolimdan kechadi.

– Men esa bir narsa bo'ladi-yov, deb ishonib yuribman.

– Nima, mag'lubiyatga ishonganmidingiz?

– Yo'q. Boshqa kattaroq narsa ro'y beradi, deb yurgandim.

– Kattaroq hech vaqo yo'q. G'alaba demasangiz agar. Lekin g'alaba bundan ham battar bo'lishi mumkin.

– Men uzoq vaqt g'alabaga ishonib yurgandim.

– Men ham.

– Endi bilmay qoldim.

– Bir narsa, albatta, bo'ladi: yo g'alaba va yo mag'lubiyat.

– G'alaba bo'lishiga men endi ishonmayman.

– Men ham ishonmayman. Men mag'lubiyatga ham ishonmayman. Garchi mag'lubiyat yomon bo'lmasdi.

– Unda nimaga ishonasiz?

– Uyquga, – dedim. U o'rnidan turdi.

– Shuncha vaqtingizni olganim uchun ma'zur tuting meni.

Lekin siz bilan suhbatlashishni yaxshi ko'raman.

– Men ham siz bilan gaplashganimdan xursandman. Uyqu haqida men shunchaki hazillashdim.

Men o'rnimdan turdim va biz qo'l olishib xayrlashdik.

– Men hozir uch yuz yettida tunayapman, – dedi u.

– Men ertaga ertalabdan postga ketaman.

– Qaytib kelganingizda ko'rishamiz.

– O'shanda yana gaplashib o'tirarmiz. – Men uni eshik-kacha kuzatib qo'ydim.

– Pastga tushmang, – dedi u. – Yana ko'rishganimizdan xursandman. Lekin siz qaytib kelganingizdan unchalar xursand bo'lmasangiz kerak. – U qo'lini yelkamga tashladi.

– Hammasi joyida, – dedim. – Xayrli tun.

– Xayrli tun.

– Ciao, – dedim. O'lguday uyqum kelgandi.

XXVII BOB

Men Rinaldi kelganda uyg'ondim, lekin u og'iz ochmadi va men yana uxlab qoldim. Tong qorong'isida turib kiyinib jo'nab ketdim. Men uydan chiqayotganimda Rinaldi uyg'onmadi.

Men ilgari Bainzitssani ko'rmagan edim. O'zim yarador bo'lgan qirg'oqdan hamda bahorda avstriyaliklar qo'lida bo'lgan tog' yonbag'ridan borarkanman, bular menga g'alati tuyulardi. Bu yerdan yangi tikkasiga ketgan yo'l o'tkazilgan bo'lib, undan ko'p yuk mashinalari o'tib borardi. Yuqoriroqda qiyalik yanada nishabroq bo'lib borar, men shu yerdan tumanda o'rmon va tik tepalarni ko'rdim. O'rmon juda tez ishg'ol qilinganidan uni qirqib ulgurishmagandi. Yana ham nariroqda yo'l tepalardan yalanglikka chiqib, kaftdek ko'rinib qolganidan uning tepasi va atrofini bardilar¹ bilan chayla qilib o'ralgan edi. Yo'l xarob qilingan qishloqqacha borardi. Pozitsiyalar shu yerdan boshlanardi. Qayoqqa qaramang, to'plar. Uylar yarim buzilgandi, lekin hamma yoq saranjom-sarishta, hamma yoqqa ko'rsatkich taxtachalar osib qo'yilgandi. Biz Jinoni qidirib topdik, u bizni qahva bilan mehmon qildi, keyin men u bilan birga tashqariga chiqdim, kerakli odamlarni ko'rdik, postlarni aylandik. Ingliz mashinalari narida, Ravnada ishlayapti, dedi Jino. U juda inglizlarga qoyil qolibdi. Onda-sonda otishmalar bo'lib turadi, dedi u, lekin yaradorlar kam ekan. Yog'ingarchilik boshlangandan keyin kasallar ko'payar ekan. Avstriyaliklar hujumga o'tarmish, degan mish-mishlar bor. Lekin uning bunga ishonchi komil emas ekan. Biz hujumga o'tamiz, degan uzunquloq gaplar ham yo'q emas, lekin hech qanday yordamdan darak yo'q, shunday ekan, bu gaplarning ham tagi puch. Ovqat masalasi chatoqroq ekan, Goritsiyada bir maza qilib ovqatlanaman, dedi. U kecha nima ovqat yeganimizga qiziqdi. Men kechagi ovqatni aytib berdim. Qoyil, dedi u. Ayniqsa, dolche² uni qattiq ta'sirlantirdi. Men tafsilotiga berilib o'tirmay, dolche berishdi desam, uning tasavvurida bu tamomila topilmas bir narsalar kabi jonlandi, shekilli.

¹ *Bardi* (arabcha; papirus) – botqoq va zax yerlarda o'sadigan bargi uzun va uch qirrali, ko'p yillik o'simlik; qiyoq.

² *Dolche* (italyancha) – shirinlik.

Meni qayerga yuborishar ekan, bilmaysizmi, dedi. Men xabarim yo‘q, dedim, lekin mashinalarning bir qismi Kaporetto-da ekanligini aytdim. U yerga jon deb boraman, dedi. Juda ham yaxshi shaharcha, dedi, ayniqsa, uni o‘rab turgan baland tog‘lar chiroyli. U azamatgina yigit ekan, hamma uni yaxshi ko‘rarkan. Chinakam jahannam San-Gabriyeleda bo‘libdi, keyin oqibati ayanchli bo‘lgan Lom ortidagi shiddatli jangdan keyin naq do‘zaxning o‘zi bo‘libdi. Butun Ternova tizmasidagi o‘rmonlarda, bizning ortimizda va yuqorimizda – hamma yoqni avstriyaliklarning to‘plari bosib ketibdi. Kechalari yo‘l ulardan qattiq o‘qqa tutilar ekan. Ularda bir batareya dengiz zambaraklari ham bor ekan, juda miyani yeb yubordi, dedi u. Ularni snaryadlarining pastlab uchganidan bilish mumkin. To‘p otilgan zahoti chiyillash boshlanadi. Ko‘pincha ikkita to‘pni ketma-ket otishadi, snaryadlar yorilganda so‘laqmonday-so‘laqmonday parchalari atrofga sochilar ekan. U menga qirra bo‘lib ketgan bilakday oskolka parchasini ko‘rsatdi. Metali babbitga¹ o‘xshardi.

– Bular unchalar ko‘p talafot yetkazishmaydi, – dedi Jino, – lekin men ulardan qo‘rqaman. Ovozidan xuddi sening ustingga kelayotganday bo‘ladi. Avval zarbasini eshitasan, keyin hushtak ovozi chiqadi, keyin portlaydi. Yaralanmaganing bilan, baribir, qo‘rqib o‘lib bo‘lasan.

U bizning qarshimizda xorvatlarning va avstriyaliklarning polklari turibdi, dedi. Qo‘shinlarimiz hamon hujum tartibotida turgan ekan. Agar avstriyaliklar hujum qilib qolsalar, chekingani joy yo‘q. Yoylotog‘dan sal pastda pastqam tog‘lar bor, o‘sha yerlarda zo‘r himoya pozitsiyalari qurish mumkin edi, lekin bu hech kimning esiga kelmaydi. Aytmoqchi, Bainzitssa menda qanday taassurot qoldirdi?

Men bu yer adirga o‘xshagan bo‘lsa kerak, deb o‘ylagan edim. Men bu yerni bunchalar tog‘li yerlar deb bilmagandim.

– Alto piano², – dedi Jino, – lekin piano³ emas.

Biz u yashaydigan uyning yerto‘lasiga tushdik. Men agar tizma tepalarning usti yapasqi bo‘lib, biroz o‘nqir-cho‘nqirliklari

¹ Babbitt – qalay, surma, mis qotishmasi.

² Piano (italyancha) – Yassi tog‘lar.

³ Piano (italyancha) – Yassi tekislik.

ham bo'lsa, bunday yerni himoya qilish past tog'lar tizmasini ushlab turishga qaraganda oson bo'ladi, dedim. Tog'larda hujumga o'tish tekis yerda hujum qilishdan osonroq emas, deb uqtira boshladim.

– Qanday tog' ekanligiga qarab, – dedi u. – San-Gabriyeleni oling.

– Ha, – dedim. – Tepasi yassi bo'lgan joylarda qiyin bo'ldi. Lekin tepasigacha ancha osonlik bilan borilgandi.

– Unchalar oson bo'lmadi, – dedi u.

– To'g'ri, – dedim. – Lekin bu boshqacharoq hodisa, chunki bu yer tog' emas, qal'aga o'xshaydi. Avstriyaliklar uni ko'p yillar mustahkamlashgan.

Men harakatdagi harbiy operatsiyalarda tog' tizmalarini front chizig'i sifatida ushlab turish taktik jihatidan to'g'ri emas, chunki tog'larni aylanib o'tish oson, demoqchi edim. Bunda qo'shinlar g'oyatda harakatchan bo'lishlari kerak, tog'larda esa qo'shinlar harakatchanlikdan mahrum bo'ladilar. Bundan tashqari tepadan pastga otilganda doimo o'q mo'ljaldan o'tib ketadi. Qanotdagi qismlar orqaga chekinganlarida ham, qo'shinlarning asosiy, kuchli qismi eng baland tizmalarda qoladi. Men tog'lardagi urushlarga unchalar ishonmayman. Men bu haqda ko'p o'ylaganman, dedim. Biz bir toqqa, ular esa boshqasiga o'tirib oladilar. Haqiqiy jang qilish uchun esa, har ikki tomon pastga tushishga majbur.

– Chegara tog'lardan o'tgandan keyin shundan boshqa chora yo'q-da, – dedi u.

Men hali buni o'ylab ko'rmagan ekanman, dedim va biz kulishdik. Lekin, dedim men, ilgarilari doimo avstriyaliklarni Veron qal'alarining to'rt burchagida urishgan. Ularni pastga olib tushishardi-da, so'ng boplab urishardi.

– Shunday, – dedi Jino. – Lekin fransuzlar shunday qilgan edilar. Boshqa mamlakat yerlarida jang qilayotganingda strategik masalalarni hal qilish osonroq bo'ladi.

– Shunday, – rozi bo'ldim men. – O'z vataningda turib ularni ilmiy suratda yechish qiyin.

– Ruslar Napoleonni tuzoqqa tushirish uchun shunday qilishgan.

– Shundayku-ya, lekin ruslarning yerlari ko‘p-da. Italiya-da Napoleonni tuzoqqa tushiraman deb, chekinib ko‘ring-chi, o‘sha zahoti o‘zingizni Brindizida ko‘rasiz.

– Juda ham rasvo shahar-da, – dedi. – Siz u yerda sira bo‘lganmisiz?

– Yo‘l-yo‘lakay bir ko‘rgan edim.

– Men vatanparvarman, – dedi Jino. – Lekin Brindizi yoki Tarantoni sira jinim yoqtirmaydi.

– Bainzitssani-chi, uni yaxshi ko‘rasizmi? – so‘radim men.

– Bu muborak yer, – dedi u. – Lekin men u ko‘proq kartoshka yetishtirib berishini istardim. Bilasizmi, bu yerga kelganimizda biz avstriyaliklar ekan kartoshka dalalarini ko‘rdik.

– Nima, bu yerda oziq-ovqatning shunaqa mazasi yo‘qmi? – so‘radim men.

– Men biron marta ham to‘yib ovqat yeganim yo‘q, ehtimol, ishtaham yaxshi bo‘lganidan shunday tuyulgandir, lekin shunda ham och qolgan paytimiz bo‘lmadi.

Ofitserlarning ovqatlari yaxshi emas. Oldingi pozitsiyalarda ancha durust ovqat berishadi, lekin ta‘minlovchi qismlarni yomon boqishadi. Qayerdadir, nimadir xalaqit bermoqda. Oziq-ovqatning o‘zi yetarli bo‘lsa kerak.

– Olib sotarlar chetga sotib yuborishadi.

– Oldingi pozitsiyalardagi batalonlarga nima kerak bo‘lsa, berishadi, orqaroqda turgan qismlar esa ancha qiynalishmoqda. Hozircha avstriyaliklarning hamma kartoshkalarini yeb bo‘ldik, atrof daraxtzorlardagi barcha kashtanlar ham yeb bo‘lindi. Durustroq boqishsa bo‘lmasmikin. Bu yerda hammaning ishtahasi karnay.

Men oziq-ovqatning yetarli ekanligiga ishonaman. Askar-ga ovqat yetishmaganidan yomoni yo‘q. Bu odamning fikriga qanday ta‘sir etishini bilasizmi?

– Ha, – dedim. – Bu g‘alabaga olib bormaydi, lekin mag‘lubiyatga olib borishi mumkin.

– Mag‘lubiyat haqida gapirishmaymiz. Bu haqdagi gaplar shusiz ham yetib ortadi. Bu yil yozida ro‘y bergan narsalar izsiz qolib ketmas, axir.

Men indamadim. Meni «muborak», «shavkatli», «qurbon» degan soʻzlar va «roʻy bergan»ga oʻxshash iboralar gʻalati, oʻngʻaysiz ahvolga soladi. Biz ularni baʻzan yomgʻirda turib eshitganmiz, eshitganda ham shunday masofadan turib eshitganmizki, bizgacha faqat ayrim soʻzlargina yetib kelgan, biz ularni devoriy gazetalarda oʻqiganmiz, bu devoriy gazetalar shunga oʻxshash boshqa devoriy gazetalar ustiga yopishtirila-yotganda oʻqiganmiz. Lekin men muqaddas hech narsani koʻrganim yoʻq. Shavkatli deb hisoblangan narsalar shavkatli emasdi. Qurbonlar ham Chikago kushxonalarini¹ eslatar, farqi, goʻshtni bu yerda tuproqqa koʻmishardi. Odam eshitsa, qoni qaynaydigan soʻzlar koʻpayib borardi, bora-bora faqat joylarning nomlarigina bir narsa anglatadigan boʻlib qoldi. Baʻzi bir raqamlar va baʻzi bir sanalar ham oʻz qimmatlarini saqlab qoldilar, shularni va joylarning nomlarini bemaʼlol oʻz maʼnosida tilga olsa boʻlardi. «Shuhrat», «jasorat», «shavkat» yoki «muqaddas» singari mavhum soʻzlar qishloqlarning aniq nomlari, yoʻllarning son belgilari, daryolarning atamalari, polklarning raqamlari, kunlarning oldida sharmsiz soʻzlar kabi tuyulardi. Jino vatanparvar edi, shuning uchun uning ayrim gaplari oramizga gʻov solardi, lekin oʻzi tuzuk yigitga oʻxshar va men uning vatanparvarligini tushurdim. U vatanparvarlik bilan birgalikda tugʻilgan. U Goritsiyaga joʻnash uchun Pedutssi bilan mashinaga oʻtirdi.

Kuni bilan boʻron boʻlib turdi. Shamol yomgʻir selini olib kelar, hamma yoq koʻlmak va balchiq edi. Buzilgan devorlarning suvogʻi kulrang va namiqqan edi. Kechki payt yomgʻir tindi, ikkinchi postda turib men yomgʻir savalagan yalangʻoch kuzgi dalani, adirlarda kezib yurgan bulutlarni, yoʻldagi ustidan suv oqib turgan somon chaylalarni koʻrdim. Oftob botmasdan burun bir koʻrindi va togʻ tizmalari ortidagi yalangʻoch oʻrmonga yogʻdu sepaladi. Shu tizmadagi oʻrmonga juda koʻp Avstriya qoʻshini toʻplari joylashgan edi, lekin ulardan baʼzilarigina oʻt ochmoqda edilar. Men toʻsatdan, front yaqinida joylashgan buzilib ketgan ferma ustida shrapnel snaryadining bir parcha tutuni paydo boʻlishiga qarab turardim, pagʻa dud oʻrtasida

¹ *Kushxona (forscha)* – chorva mollarini soʻyish, goʻsht-yogʻ tayyorlash bilan shugʻullanuvchi korxona.

sarg'imtir oq yolqini bor. Oldin yolqin ko'rinar, so'ng qarsillagan ovoz chiqar, keyin dudning dumalog'i shamolda cho'zilar va siyraklashib ketardi. Vayronalar ichida va post turgan uy oldidagi yo'lning hamma yog'ida shrapnel o'qlari sochilib yotar, lekin hozir postni o'qqa tutayotganlari yo'q edi. Biz ikki mashinaga yuk ortib, ustiga chayla qurilgan yo'ldan ketdik, chaylalarining yorug'laridan botayotgan oftobning so'nggi nurlari tushib turardi. Biz ochiq yo'lga chiqqanimizda quyosh botgan edi. Biz ochiq yo'ldan ketdik, burilishdan o'tib, yo'lning yana xashak chaylalar bilan berkitilgan qismiga kirganimizda, yomg'ir boshlab berdi.

Kechasi shamol kuchaydi, tonggi soat uchda jala urib turgan bir paytda otishma boshlandi va kroatlar tor dalalari va o'rmonzorlaridan to'g'ri bizning ustimizga bostirib kela boshladilar. Ular yomg'irda, qorong'ilik ichida jang qilishar, keyin qo'rqib ketganlaridan dovyuraklik bilan dushman ustiga tashlangan ikkinchi qator xandaqlardagi askarlarning qarshi hujumi tufayli uloqtirib tashlandilar. Snaryadlar yorilar, yomg'irda raketalar uchib chiqar, butun front bo'ylab pulemyot va miltiq otishmalari davom etardi. Ular hujumga boshqa jur'at qilmadilar, tevarakka jimlik cho'kdi, ba'zan yomg'ir va shamol uzoq shimoldan to'p ovozlarini olib kelardi.

Postga yaralanganlar kela boshladi: birovlarini zambarlarda keltirishar, boshqa birlari o'zlari yurib kelishar, uchinchi birlarini maydondan qaytayotgan o'rtoqlari olib kelayotgan edilar. Ular shilti-shalabbo bo'lib ketishgan, qo'rquvdan o'zlarini bilmasdilar. Biz ikkita mashinani postning yerto'lasida yotgan yaradorlar bilan to'ldirdik, men ikkinchi mashinaning eshigini yopib, ilgagini mahkamlaganimda, yuzimga qor zarralari urildi. Yomg'ir aralash og'ir qor yog'ardi.

Tong otganda bo'ron hamon davom etar, lekin qor to'xtagandi. Qor ho'l yerda erir, endi yana yomg'ir yog'ardi. Tongda bizga yana hujum qilishdi, lekin biron natija chiqarisholmadi. Biz yana hujum bo'lishini kuni bilan kutdik, lekin kun botgunga qadar hamma yoq sukunat ichida turdi. Otishma janubdan, avstriyaliklarning artilleriyasi yig'ilgan o'rmon bilan qoplangan uzun tog' tizmasi tomondan boshlandi. Biz ham otishma bo'lib qolar deb kutgan edik, lekin kutganimizcha chiqmadi. Qorong'i

quyuqlashib borardi. Bizning to'plarimiz qishloqning narigi tomonidagi dalada turardi, ulardan otilgan snaryadlarning hush-tagi kishiga tasalli berardi.

Janubdagi hujum muvaffaqiyatsiz chiqqanini eshitdik. O'sha kechasi hujum boshqa qaytarilmadi, lekin biz shimolda front yorib o'tilganligini bilib qoldik. Tunda bizga chekinishga tayyorgarlik ko'rish haqida xabar qilishdi. Menga buni kapitan aytdi. U brigada shtabidan ma'lumot olibdi. Ko'p o'tmay, u telefonda gaplashib keldi-da, hammasi yolg'on ekan, dedi. Shtabga Bainzitssani nima bo'lganda ham qo'lda ushlab turish haqida buyruq berilibdi. Men frontni yorib o'tishgani haqida so'radim. U shtabda avstriyaliklar yigirma yettinchi armiya korpusining frontini Kaporetto tomonida yorib o'tganlarini aytishdi, dedi. Shimolda kecha kuni bilan shiddatli janglar bo'libdi.

– Agar yaramaslar ularni o'tkazib yuborishsa, tamom bo'lamiz, – dedi u.

– Nemislar hujum qilishayapti, – dedi shifokorlardan biri. «Nemis» so'zi yurakka qo'rqinch solardi. Biz sira ham nemislarga duch kelishni istamasdik.

– U yerda o'n beshta nemis diviziyasi bor, – dedi shifokor. – Ular yorib o'tishgan. Biz qurshovda qolamiz.

– Brigada shtabida biz shu pozitsiyalarni ushlab turishimiz kerakligini aytishyapti. O'pirilish unchalar katta emas ekan, biz endi tog'lar osha Monte-Majoredan boshlab front chizig'ini ushlab turar ekanmiz.

– Ular bu ma'lumotlarni qayerdan olishibdi?

– Diviziya shtabidan.

– Chekinish haqida ham diviziya shtabidan xabar qilishganmidi?

– Diviziya shtabidan.

– Chekinishga hozirlik ko'rish haqida ham diviziya shtabidan xabar berishgandi.

– Bizning boshlig'imiz – armiya shtabi, – dedim men. – Lekin bu yerda meni boshlig'im siz bo'lasiz. Agar menga bor deb buyursangiz, boraman. Lekin buyruq qanday, aniq bilsangiz.

– Buyruq shuki, biz shu yerda qolishimiz kerak. Siz yaradorlarni tarqatish punktiga yetkazib bersangiz bo'lgani.

– Baʼzan tarqatish punktlaridan ham dala gospitallariga yaradorlarni olib kelamiz, – dedi. – Ayting-chi, – men hech qachon chekinishda boʻlmaganman, agar chekinish boshlansa, hamma yaradorlarni qay tartibda koʻchirishadi?

– Hammani koʻchirishmabdi. Imkon boricha olib, qolganlarini qoldirib ketishadi.

– Men mashinalarimda nima olib ketaman?

– Gospital asboblarini.

– Tushunarli, – dedim.

Ertasiga kechasi chekinish boshlandi. Nemislar va avstriyaliklar shimolda frontni yorib oʻtganlari va tor daralaridan Chividale hamda Udinaga tomon kelayotganlari maʼlum boʻldi. Yomgʻir yogʻar, tartib bilan noxush va jimgina chekinardik. Kechasi tiqilinch yoʻllardan sekin yurib borar ekanmiz, yomgʻirda chekinayotgan qoʻshinlarni, ot, xachir qoʻshilgan aravalarni, toʻplarni, yuk mashinalarini koʻrib borardik, bularning bari frontdan ketmoqda edi. Olgʻa borilayotgan tartib qanday boʻlsa, chekinilganda ham tartib deyarli oʻshanday edi.

Oʻsha kechasi biz Yoylotogʻda buzilmay qolgan gospitallarga yaradorlarni koʻchirishga koʻmaklashdik, yaradorlarni Plavaga olib bordik, ertasiga esa kuni bilan quyib turgan yomgʻirda Plavaning oʻzidagi gospitallarni va tarqatish punktlarini koʻchirishga yordamlashdik. Yomgʻir tinimsiz chelakdan quyganday yogʻib turar va Bainzitssa armiyasi oktyabrning yomgʻiri ostida togʻlardan tushib kelar va shu yil bahorda ulugʻ gʻalabalarga erishilgan yerdan daryoni kechib oʻtishardi. Ertasiga kun oʻrtalarida biz Goritsiyaga yetib bordik. Yomgʻir tingan, shahar deyarli boʻm-boʻsh edi. Koʻchadan oʻtib keta turib biz askar islovatxonasidagi qizlarni yuk mashinalarga chiqarayotganlarini koʻrdik. Qizlar yettita boʻlib, hammalari shlyapa va palto kiygan, qoʻllarida kichkina jomadonchalari bor edi. Qizlardan ikkitasi koʻz yoshi qilishardi. Uchinchisi bizga tabassum qildi, tilini chiqarib, u yoqdan-bu yoqqa aylantirdi. Uning lablari doʻrdoq, koʻzlari qop-qora edi.

Men mashinani toʻxtatib, pastga tushdim-da, beka bilan gaplashdim. Ofitserlar uyidagi qizlar azonda joʻnatilgan ekan. Qayoqqa ketyapsizlar, deb soʻradim. Kopelyanoga, dedi beka.

Yuk mashinasi o'rnidan qo'zg'aldi. Lablari do'ridaygan qiz bizga yana tilini ko'rsatdi. Bekach¹ qo'lini silkidi. Ikkala qiz esa hamon yig'lashardi. Boshqalari shaharni tomosha qilib borishardi. Men yana mashinaga o'tirdim.

– Qani endi, shular bilan ketsang, – dedi Bonello. – Rosa maza qilardik-da!

– Shoshmang, hamma maza hali oldinda, – dedim.

– Rosa sarson bo'ladigan bo'ldik.

– Men ham shunday demoqchiman, – dedim. Biz villaga olib boradigan xiyobonga chiqdik.

– Bu do'ndiqchalar joylashib olib ishga tushib ketadigan joyda bo'lib qolsang, qaniydi.

– Siz ular bora solib darrov ishga tushib ketadilar deb o'ylaysizmi?

– Tushganda qandoq! Ikkinchi armiyada kim ularning bekachini bilmaydi.

Biz villaga yetib kelgandik.

– Uni rohiba² ona deb chaqirishadi, – dedi Bonello. – Oyimchalar yangi ekan, lekin bekachni hamma taniydi. Ularni chekinmasdan sal burunroq keltirishgan, shekilli.

– Endi jonlarini ayamay ter to'kishadi.

– Men ham ter to'kishadi deyapman-da. Tekin bo'lsa-yu, ular bilan ko'ngil ochishsang. Juda odamni shilib olishadi-da. Davlat nuqul bizni aldagani-aldagan.

– Mashinani olib boring, mexanik ko'rib qo'ysin, – dedim. – Moyini almashtiring, differensialni tekshiring. Yoqilg'i quying, keyin birpas mizg'ib olsangiz bo'ladi.

– Xo'p bo'ladi.

Villa bo'm-bo'sh edi. Rinaldi gospital bilan birga jo'nabdi. Mayor shtab mashinasida tibbiyot xodimlarini olib ketibdi. Derazada menga xat yozib qoldirilgan ekan, unda eshik oldiga qo'yilgan asboblarni ortib, Pordenonega borish buyurilgandi. Mexaniklar ketib bo'lishibdi. Men garajga qaytdim. Villa-ga borib kelgunimcha qolgan ikki mashina ham yetib kelibdi, haydovchilar hovlida turishgan ekan. Yana yomg'ir imirsilay

¹ Bekach – bekning, umuman hukmdorlarning, xonlarning xotini yoki qizi.

² Rohiba – monax ayol.

boshladi.

– Shunchalar uyqu bosyaptiki, Plavadan kelayotganimizda uch marta ko‘zim uyquga ketib qolibdi, – dedi Piani. – Nima qiladigan bo‘ldik, tenente?

– Moyni almashtiramiz, moylaymiz, yoqilg‘i quyamiz, borib bizga qoldirgan yukni ortamiz.

– Keyin yo‘lga tushamizmi?

– Yo‘q, ikki-uch soat mizg‘ib olamiz.

– Jin ursin, uxlash maza-da, – dedi Bonello. – Yo‘qsa men rulda uxlab qolgan bo‘lardim.

– Mashinangiz qalay, Aymo? – so‘radim.

– Joyida.

– Menga ko‘n paltoni bering, sizga yordamlashaman.

– Hojati yo‘q, tenente, – dedi Aymo. – Ishi uncha ko‘p emas. Siz o‘zingizning narsalaringizni yig‘ishtiravering.

– Narsalarim hammasi yig‘ishtirilgan, – dedim. – Men ular qoldirgan narsalarni bu yoqqa olib chiqay-chi. Tuzatib bo‘lishingiz bilan mashinalarni olib boring.

Ular mashinalarni villaning katta darvozasi oldiga olib kelishdi va biz ularga gospitalning asbob-uskunalarini ortdik. Ko‘p o‘tmay ishni bitirdik. Avtomobillar ikki yoniga daraxt ekilgan xiyobonda qator tizilishdi. Yomg‘ir tinmay urib turardi. Biz uyga kirdik.

– Oshxonada o‘t yoqib, kiyimlaringizni quritib oling, – dedim.

– Padariga la‘nat, ho‘l bo‘lsam, nima qilibdi, – dedi Piani. – Uyqum kelyapti.

– Men mayorning karavotiga yotaman, – dedi Bonello. – Chol qanday tushlar ko‘rgan ekan, bir bilay-chi.

– Menga qayerda yotsam ham, baribir, – dedi Piani.

– Mana bu yerda ikkita karavot bor, – dedim eshikni ochib.

– Men bu xonaga sira ham kirmaganman, – dedi Bonello.

– Bu qari qurbaqaning xonasi edi, – dedi Piani.

– Ikkovingiz shu yerda yoting, – dedim. – O‘zim uyg‘otaman.

– Agar siz ham uxlab qolsangiz, tenente, bizni avstriya-

liklar uygʻotishadi, – dedi Bonello.

– Uxlab qolmayman, – dedim. – Aymo qani?

– Oshxonaga ketdi.

– Yotib uxlanglar, – dedim.

– Men yotaman, – dedi Piani. – Men kuni bilan oʻtirib uxlab keldim. Manglayim koʻzimga tushib ketay deyapti.

– Etigingni yech, – dedi Bonello. – Bu qurbaqaning karavoti.

– Tupurdim qurbaqangga!

Piani iflos etiklari bilan karavotga choʻzildi, qoʻllarini boshining tagiga qoʻydi. Men oshxonaga ketdim. Aymo plitaga olov yoqib, ustiga qozonchada suv quyibdi.

– Bir ozgina spagetti qilish kerak, – dedi u. – Uyqudan turganimizda qorin ochadi.

– Siz uxlamaysizmi, Bartolomeo?

– Unchalik uyqum kelmayapti. Suv qaynashi bilan ketaman. Olov oʻzi oʻchib qoladi.

– Siz, yaxshisi, uxlab oling, – dedim. – Pishloq bilan konserva yesak ham boʻlaveradi.

– Shunday qilsak, yaxshi boʻladi, – dedi u. – Bir likopcha issiq ovqat anavi anarxistlarga¹ quvvat boʻladi. Siz yotib uxlayvering.

– Mayorning xonasida oʻrin bor.

– U yerda oʻzingiz yotavering.

– Yoʻq, men oʻzimning eski xonamga boraman. Ozgina ichasizmi, Bartolomeo?

– Yoʻlga tushayotganimizda, tenente. Hozir ichgim yoʻq.

– Agar uch soatdan keyin siz uygʻonsangiz-u, men uxlab yotgan boʻlsam, uygʻotib qoʻyarsiz, xoʻpmi?

– Mening soatim yoʻq.

– Mayorning xonasida devor soat bor.

– Xoʻp.

Men oshxona va vestibuldan² oʻtib, marmar zinadan

¹ **Anarxizm** (yunoncha: anarchia – hokimiyatsizlik, beboshlik) – rahbar sifatida faqat alohida shaxsning xohish-irodasinigina tan olib, har qanday hokimiyat va davlat tuzumini rad etuvchi ijtimoiy-siyosiy oqim. **Anarxist** – anarxizm tarafdori.

² **Vestibul** (lotincha: vestibulum – uyga kiraverishdagi maydoncha, dahliz) – kino, teatr,

Rinaldi bilan turadigan xonamizga chiqdim. Yomg'ir yog'ib turardi. Men derazadan tashqariga qaradim. Bosib kelayotgan qorong'ilikda, daraxtlar tagida qator turgan uch mashinani ko'rdim. Daraxtlardan suv oqib tushmoqda edi. Havo sovuq bo'lganidan oqib tushayotgan tomchilar novdalarda turib qolardi. Men Rinaldining o'ringa yotdim-u, shu zahoti uyquga ketdim.

Yo'lga tushmasdan burun oshxonada tamaddi qilib oldik. Aymo piyoz solib spagetti qilgan ekan, go'sht konservalarning ustiga solib berdi. Biz stolga o'tirib villa yerto'lasida qoldirilgan vinolardan ikki shishasini ichdik. Butunlay qorong'i tushgan, yomg'ir esa hamon yog'ib turardi. Piani stolda hamon ko'zlari to'la uyqu o'tirardi.

– Menga hujum qilgandan ko'ra chekingan ko'proq yoqadi, – dedi Bonello. – Chekinyapmiz-u, barbera ichayapmiz.

– Hozir ichyapmiz-da. Ertaga yomg'irning suvini ichamiz, – dedi Aymo.

– Ertaga biz Udinada bo'lamiz. Shampän ichamiz.

– Hamma takasaltanglar o'sha yerda yashaydi. Ko'zingni och Piani! Ertaga Udinada shampän ichamiz.

– Men uxlayotganim yo'q, – dedi Piani. U o'z likopchasiga spagetti bilan go'sht soldi. – Tomat bo'lgandami, a, Barto?

– Qidirib hech qayerdan topmadim, – dedi Aymo.

– Ertaga Udinada shampän ichamiz, – dedi Bonello. U stakanini tiniq qizil barbera bilan to'ldirdi.

– Udinaga borguncha p... qimiz¹ boshimizga chiqmasaydi, – dedi Piani.

– Yana solib beraymi, tenente? – so'radi Aymo.

– Rahmat, bo'ldim. Menga shishani uzatib yuboring, Bartolomeo.

– Menda o'zimiz bilan olib ketish uchun kishi boshiga bir shishadan bor, – dedi Aymo.

– Siz hech uxlamadingizmi?

metro va shu kabi boshqa jamoat inshootlarining ichkari qismiga kirish joyidagi katta, keng sahn, maydon.

¹ **Qimiz** — biya sutidan tayyorlanadigan shifobaxsh ichimlik. Har 3 soatda bir marta sog'iladigan biya sutini sut kislotasi bakteriyalari va achitqilari bilan maxsus meshlarda aralashtirib tayyorlanadi.

– Ko‘p uxlashni yomon ko‘raman. Ozroq uxladim.

– Ertaga biz qirollarning to‘shagiga yotamiz, – dedi Bonello. Uning kayfi ancha chog‘ edi.

– Ertaga, ehtimol, biz p... qimizning ustida yotishga majbur bo‘larmiz, – dedi Piani.

– Men qirolicha bilan yotaman, – dedi Bonello. U hazilim qanday ta‘sir qildi ekan deb menga qaradi.

– Sen p... q bilan uxlaysan, – dedi Piani uyquli tovush bilan.

– Bu davlatga xiyonat, tenente, – dedi Bonello. – Davlatning xiyonati, to‘g‘rimi?

– Ovozingizni o‘chiring, – dedim. – Ichingizga jindak kirib, darrov o‘zingizni bilmay qoldingiz.

Yomg‘ir tobora kuchayardi. Men soatga qaradim. Soat to‘qqiz yarim bo‘lgandi.

– Yo‘lga tushaylik, – dedim va o‘rnimdan turdim.

– Siz kim bilan borasiz, tenente? – so‘radi Bonello.

– Aymo bilan. Keyin siz. Keyin Piani. Kormons yo‘lidan boramiz.

– Men uxlab qolamanmi, deb qo‘rqib turibman, – dedi Piani.

– Yaxshi. Men siz bilan boraman. Keyin Bonello. Keyin Aymo.

– Shunisi tuzuk, – dedi Piani. – Yo‘qsa ko‘zlarim bir-biriga yopishib ketyapti.

– Mashinani men haydayman, siz biroz mizg‘ib olasiz.

– Yo‘q. Uyg‘otib qo‘yadigan odam bo‘lgandan keyin ko‘nglim to‘q, o‘zim haydayveraman.

– Sizni men uyg‘otaman. Chiroqni o‘chiring, Barto.

– Qo‘yavering, yonaversin, – dedi Bonello. – Boshqa bu yerda turmaymiz-ku.

– Mening xonamda sandiqcham bor, – dedim. – Siz uni olib chiqishga yordamlashib yuboring, Piani.

– Hozir olib kelamiz, – dedi Piani. – Yur, Aldo.

U Bonello bilan birga chiqib ketdi. Menga ularning zindan chiqib borayotganlari eshitilib turdi.

– Yaxshi shahar edi, – dedi Bartolomeo Aymo. U o‘zining

safar xaltasiga ikki shisha vino bilan yarim bo'lak pishloq soldi.
– Bunaqa shaharni boshqa qidirib ham topolmaymiz. Qayerga chekinyapmiz, tenente?

– Talyamentoning naryog'iga deyishyapti. Gospital bilan shtab Pordenoneda bo'larkan.

– Pordenoneda shu yer yaxshi edi.

– Men Pordenoneda bo'lmaganman, – dedim. – Yo'l-yo'lakay bir ko'rganman.

– Mazasi yo'q shaharcha, – dedi Aymo.

XXVIII BOB

Biz Goritsiyadan chiqayotganimizda yomg'ir yog'ayotgan shahar bo'shab qolgan, katta ko'chadan faqat qo'shirlarning kolonnalari va to'plar o'tib borardi. Bulardan tashqari yana talay yuk mashinalari va aravalar boshqa ko'chalardan chiqib katta yo'lda asosiy kolonnaga qo'shildilar. Teri oshlaydigan korxonalardan o'tib, katta yo'lga chiqdik, bunda qo'shirlar, yuk mashinalari, ot qo'shilgan aravalar va to'plar bir kattakon kolonna bo'lib ohista olg'a jilib borardi. Biz sekin, lekin olg'a yurmoqda edik, radiatorimiz ustiga yuk orilib, brezent tortilgan oldingi mashinaning orqa kuzoviga tegay-tegay deb ketmoqda edi. Birdan yuk mashinasi to'xtadi. Butun kolonna to'xtadi. Keyin u yana o'rnidan qimirladi, biz yana biroz yurib yana to'xtadik. Mashinadan tushib oldinga yurib ketdim, yuk mashinalar, aravalar va otlarning ho'l tumshuqlari tagidan o'tdim. Tiqilinch oldinda edi. Men yo'ldan chetga chiqdim-da, jar ustiga tashlangan taxtachalardan o'tdim, jordan o'tilgan zahoti dala boshlanar, shu dala bo'ylab ketdim. Yo'ldan uzoqlasharkanman, ko'zimni daraxtlar orasida yomg'irda qimirlamay turgan kolonnadan uzmasdim. Men bir chaqirimcha yurib bordim. Kolonna joyida turar, uning orqasidan esa hamon qo'shirlar kelishardi. Men mashinalar oldiga qaytdim. Tiqilinchning boshi Udinada bo'lishi ham mumkin edi. Piani rulda uxlab yotardi. Men ham uning yoniga o'tirib uxlab qolibman. Bir necha soatdan so'ng oldingi mashinaning g'iyqillaganini eshitdim. Men Pianini uyg'otdim va

biz to'xtab-to'xtab yura boshladik. Yomg'ir hamon ezardi.

Kechasi kolonna yana to'xtab qoldi va anchagacha o'rni-
dan qimirlamadi. Men pastga tushib, Bonello bilan Aymoni
ko'rgani orqaga bordim. Bonelloning mashinasida injener qism-
laridan ikki serjant o'tirishardi. Meni ko'rishlari bilan tik turib
qotib qoldilar.

– Ularni qandaydir ko'priki tuzatgani qoldirishgan ekan,
– dedi Bonello. – Ular o'z qismlarini yo'qotib qo'yishibdi, men
mashinaga tushishlariga rozi bo'ldim.

– Agar janob leytenant ijozat etsalar.

– Mayli, – dedim.

– Bizning leytenantimiz amerikalik, – dedi Bonello. –
Kim bo'lmasin olib borib qo'yaveradi.

Serjantlardan biri kulimsiradi. Boshqasi Bonellodan meni
shimoliy amerikalik italyanlardanmi yoki janubiy amerikalik
italyanlardanmi, deb so'radi.

– U italyan emas. U shimoliy amerikalik ingliz.

Serjantlar odob bilan eshitishdi-yu, lekin ishonishmadi.
Men ularning oldidan Aymoni ko'rgani ketdim. Aymoning yoni-
da ikkita qiz o'tirar, o'zi burchakka qisilib olib chekardi.

– Barto, Barto! – dedim. U kuldi.

– Ular bilan gaplashib ko'ring, tenente, – dedi u. – Men
ularning tilini tushunmayman. Hey! – U qizlardan birining beliga
qo'lini yuborib, uni do'stona qisib qo'ydi. Qiz shol ro'moliga
qattiqroq o'ralib, uning qo'lini itarib tashladi. – Hey! – dedi u, –
tenentega ismlaringizni va bu yerda nima qilib yurganlaringizni
ayting.

Qiz menga yeb qo'yguday bo'lib qaradi. Ikkinchi qiz yer
chizib o'tirardi. Haligi menga qaragani lahjada bir narsa dedi,
lekin men bir og'iz gapini ham tushunmadim. U qorachadan
kelgan, ko'rinishdan o'n olti yoshlarda edi.

– Seorlia¹? – so'radim men ikkinchi qizni ko'rsatib.

U boshini silkib tasdiqladi va jilmaydi.

– Xo'sh, – dedim men va uning tizzasiga shappatilab
qo'ydim. Qo'lim tegishi bilan u qattiq seskanib ketdi. Singlisi

¹ Seorlia (italyancha) – singlingmi?

hamon boshini yerdan ko'tarmasdi. U opasidan bir yoshlar chamasini kichikroq edi. Aymo yana opasining beliga qo'lini yuborgan edi, u yana siltab tashladi. Aymo kuldi.

– Yaxshi odam. – U o'zini ko'rsatdi. – Yaxshi odam. – U meni ko'rsatdi. – Qo'rqish kerak emas.

Qiz unga yeb qo'yguday bo'lib qarardi. Ular ikkita yovvoyi qushga o'xshardilar.

– Unga yoqmasam, nega men bilan birga boradi? – so'radi Aymo. – Men imlamasdanoq, jon-jon deb mashinaga chiqib olishdi. – U qizga o'girildi. – Qo'rqma, – dedi u. – Hech kim seni... – U qo'pol so'zni ishlatdi. – Joyi emas... – Men qiz so'zni tushunganligini ko'rdim, lekin u shundan boshqa hech narsani anglamadi. Uning yigitga qarab turgan ko'zlarida dahshatli qo'rquv aks etardi. U ro'moliga yanada mahkamroq o'ralib oldi. – Mashina to'la yuk, – dedi Aymo. – Hech kim seni... Joyi emas...

U har safar shu so'zni og'ziga olarkan, qiz junjikib ketardi. Keyin qalt-qalt qilib unga qaradi-da, yig'lab yubordi. Men uning lablari uchganligini, so'ng lo'ppidek yuzlaridan yoshlar oqa boshlaganini ko'rdim. Singlisi ko'zini ko'tarmasdan uning qo'lidan ushlab oldi, ular shu tariqa o'tirdilar. Boya odamni yeb qo'yay degan opasi endi o'kirib yig'lardi.

– Qo'rqib ketganga o'xshaydi, – dedi Aymo. – Men uni qo'rqitmoqchi emasdim.

U xaltasini oldi-da, ikki bo'lak pishloq kesib uzatdi.

– Ma, ol, – dedi u. – Yig'lama.

Opasi boshini chayqadi, yig'lashdan to'xtamadi, lekin kichigi pishloqni olib yeya boshladi. Saldan keyin singlisi opasiga pishloqni berdi va ular indamay ovqat yegani tutindilar. Opasi hamon ora-chora hiqillab qo'yardi.

– Hechqisi yo'q, ovunib qoladi, – dedi Aymo. Uning kallasiga bir fikr keldi.

– Qizmisan? – so'radi u yonida o'tirganidan. Qiz shoshapisha boshini qimirlatib tasdiqladi. – Uyam qizmi? – Singlisini ko'rsatdi u. Ikkovlari ham boshlarini silkidilar. Kattasi lahjada nimadir deb qo'ydi.

– Xo'p, xo'p, mayli, – dedi Bartolomeo. – Mayli.

Ikkala qizga ham sal rang kirganday bo'ldi.

Men ularni kabina burchagiga suqilib o'tirgan Aymo bilan qoldirdim-da, Piani oldiga qaytdim. Transport kolonnasi qimirlamay turar, lekin uning yonidan tinimsiz suratda qo'shinlar o'tib borardi. Yomg'ir hamon chelaklab quyar, men ba'zan kolonnaning harakatsizligi mashinalarning simi namiqib qolishidan bo'lishini o'ylardim. Undan ham to'g'rirog'i, otlar yoki odamlarning yo'lda uxlab qolishlaridan ham to'xtab qolish hech gapmas. Lekin yo'lda hech kim uxlab qolmaydigan shaharlarda ham to'xtab qolishlar bo'lib turadi-ku. Hamma balo avto-transport bilan ulovning bir joyda bo'lganligida. Avtomobillar bilan ulov bir bo'ldimi – ish rasvo deyavering. Umuman, dehqonlarning ulovlaridan naf kam. Bartoning oldidagi qizlar g'alati qizlar ekan. Chekinayotgan armiyada mohpora qizlar nima qilib yurishibdi o'zi. ~~Ikki~~ bokira qiz. Balki, xudojo'ydir. Urush bo'lmaganda hozir hammamiz to'shakda yotgan bo'lardik. Yana yotaman o'z to'shagimga. Ketrin hozir o'rinda yotibdi, bir choyshab tagida, bir choyshab ustida. Qaysi yoni bilan yotgan ekan? Balki, u uyquda emasdir? Balki, u hozir yotib meni o'ylayotgandir. Uch, mag'rib shamoli, uch. Mana u esib keldi, mayin emas qattiq jalani olib keldi u qora bulut. Tun bo'yi yomg'ir. O'pkasi to'lib ketgan bulut tuni bilan ko'z yoshi to'kib chiqishini sen bilganmiding. Quyishini ko'r. Qaniydi, shu tobda sevgilim yonimda bo'lsa. Mening sevgilim Ketrin. Qaniydi, sevgilim sabo qanotida yetib kelsa. Menga Ketrinimni olib kel, ey sabo. Biz to'rga ilindik. Hammamiz olov seliga tushdik, bu olovni mayin yomg'ir o'chirolmaydi. – Xayrli tun, Ketrin, – dedim baland ovoz bilan. – Tinch uxla. Agar noqulay yotib qolgan bo'lsang, boshqa yoningga o'gril, jonim, – dedim men. – Men senga muzdek suv olib kelaman. Tezda tong otadi va sen ancha yengil tortasan. Chaqalog'ing seni biroz bezovta qiladi, nachora, mayli. Ko'zlaringni yum, jonim, orom ol.

– Men uyquda edim, – dedi u. – Sen uyqungda gapirding. Tobing yo'qmi?

– Sen rostdan ham shu yerdamisan?

– Men keldim, men shu yerdaman. Endi hech qayoqqa ketmayman. Bularning biz uchun sira ahamiyati yo'q.

– Sen shunday go'zal va yaxshisanki. Sen kechasi ketib

qolmaysanmi? Men doim yoningdaman. Qachon chaqirmagin, men yoningdaman.

– Eh, ana!.. – dedi Piani. – Ketdik!

– Mudroq bosibdi, – dedim. Men soatga qaradim. Ertalabki uch edi. Men barbera shishasini olish uchun suyanchiq osha egildim.

– Siz uyqungizda gapirdingiz, – dedi Piani.

– Inglizcha tush ko‘ribman, – dedim.

Yomg‘ir tinay deb qolibdi, biz yo‘lga tushdik. Tong otmasdan ilgari yana to‘xtab qoldik, hamma yoq yorishib ketgach, qarasak: biz uncha baland bo‘lmagan tepalikda turgan ekanmiz. Tepalikdan butun chekiniladigan yo‘l ko‘rinib turar, yo‘l oldinga nihoyatda cho‘zilib ketgan, unda harakatsiz transport tiqilib yotar, uning orasidan esa piyodalar o‘tib borishardi. Biz yana yo‘lga tushdik, harakatimiz shu qadar sust ediki, agar shu tariqa qimirlaydigan bo‘lsak, Udinaga sira ham yetib bo‘lmasligini, u yerga qachondir yetib borish niyati tug‘ilgudek bo‘lsa, yo‘ldan chiqib to‘g‘ridan ketishimiz kerakligini angladim.

Kechasi bilan kolonnaga qishloq yo‘llaridan ko‘p dehqonlar kelib qo‘shilishibdi, endi kolonnada ko‘ch-ko‘ron ortgan arava-ulovlar ham borardi. Ko‘zgular to‘shaklar orasiga qo‘yilgan, aravalarning orqasiga g‘oz va o‘rdaklar bog‘langan edi. Bizning oldimizda borayotgan aravada tikuv mashinasi shundoq yomg‘irda turardi. Har kim nimaiki qimmatli narsasi bo‘lsa, shuni ortib olgan edi. Ba‘zi aravalarda ayollar yomg‘irdan ro‘mollariga o‘ralib o‘tirishar, boshqa birlari aravalarning biqiniga, iloji boricha, yaqin turib borishardi. Kolonnada itlar ham yo‘q emasdi, ular aravalarning tagida pisibgina ketishardi.

Yo‘lning balchig‘i chiqib ketgan, o‘ralar suvga liq to‘lgan, daraxtlarning narigi yog‘idagi dalalar shu qadar botqoq bo‘lib ko‘rinardiki, undan to‘g‘ri yo‘l solishni o‘ylaganda odamning yuragi orqasiga tortib ketardi. Men mashinadan tushib, biroz oldinga yurdim, qishloq yo‘liga chiqish mumkin bo‘lgan qulayroq joyni qidira boshladim. Qishloq yo‘llari ko‘p, lekin men oxiri berk yo‘lga kirib ketishdan xavfsirardim. Men mashinada yo‘ldan o‘tgan paytimda ularning hammasini ko‘rgandim, lekin mashina tez o‘tib ketganidan, ularning bari bir-biriga o‘x-shash

bo'lganidan esimda saqlab qololmagandim. Manzilga yetib borish-bormasligimiz yo'lning to'g'ri tanlanishiga bog'liq edi. Avstriyaliklarning hozir qayerdaligi va ishlar qaysi ahvol-daligi ma'lum emasdi. Lekin men yomg'ir tinib, osmonda avstriyaliklarning samolyotlari paydo bo'lsa, hammasi xarob bo'lishini anglab turardim. Bir qancha mashinami yo uch-to'rtta otmi qarovsiz qolsa, yoki yo'lda o'lsa, harakat tamomila to'xtagan bo'lardi.

Yomg'ir shiddati sal pasaygan, men osmonga qarab, ochilib ketishi ham mumkin, deb o'yladim. Yana biroz oldinga yurib bordim. Ikkala yog'ida nihollar o'sgan, dalani qoq yorib shimolga qarab ketgan yo'lga yetdim-da, shundan ketsak bo'ladi, deb, orqaga, mashinalarga shoshildim. Men Pianiga qayerda burilish kerakligini aytdim-u, Aymoni, Bonelloni ham xabardor qilib qo'ygani bordim.

– Agar u yo'ldan hech qayerga chiqib bo'lmasa, qaytib yana kolonnaga qo'shilib olishimiz mumkin, – dedim.

– Manavilarni nima qilay? – so'radi Bonello. Serjantlar hamon uning yonida o'tirishardi. Ularning soqollari o'sib ketgan, lekin kallai saharda ham ular harbiycha nuqslarini yo'qotmagandilar.

– Mashina botib qolsa, yordamlari tegib qolar, – dedim va Aymo oldiga borib, yo'lni to'g'ridan solishga harakat qilamiz, dedim.

– Bu polapon qizlarni nima qilay? – so'radi Aymo. Ikkala qiz ham uxlab yotishardi.

– Ulardan foyda yo'q, – dedim. – Yaxshisi, mashina botib qolsa yordam beradigan odam olsangiz bo'lardi.

– Ular kuzovga chiqib olsalar ham bo'ladi, – dedi Aymo. – Kuzovda joy bor.

– Juda ko'nglingiz bo'lmayotgan bo'lsa, mayli, – dedim.

– Lekin yordamga biron baquvvat odamni oling. Yag'rindor bo'lsin.

– Bersaler olamiz, – jilmaydi Aymo. – Yelkasi kenglarining zo'rlari bersalerlarda bo'ladi. Ularning yelkalarini o'lchab ko'rishadi. O'zingiz tuzukmisiz, tenente?

– Juda yaxshi. O'zingiz-chi?

– Juda yaxshi. Faqat juda ochiqdim.
– Manavi yo‘ldan biron manzilga chiqaylik, keyin to‘x-tab, ovqatlanamiz.

– Oyog‘ingiz og‘rimayaptimi, tenente?

– Yo‘q, yaxshi, – dedim.

Mashina zinasida turib oldinga qarar ekanman, Pianining mashinasi kolonnadan ajralib chiqib, tor yo‘lga burilganini, yo‘l chetidagi to‘siqlar orasidan lip-lip etib borayotganini ko‘rdim. Bonello uning ketidan shunday qildi, keyin Aymo ham shu yo‘lga burildi va biz ikki mashina ketidan ikki chetida qator nihollar o‘sgan tor yo‘ldan olg‘a bosdik. Yo‘l fermaga olib bordi. Biz Piani bilan Bonello mashinalarining ferma hovlisida turganligini ko‘rdik. Qo‘rg‘on uzunasiga ketgan, pastakkina qilib qurilgan edi, ichkariga kiraverishda ishkom ko‘tarilgandi. Hovlida quduq bor ekan, Piani radiatorga undan suv olayotgan ekan. Mashinalar ancha vaqtdan beri sekin yurib borganligidan radiatorlardagi suv qaynab ketgandi. Fermada hech zot yo‘q edi. Men yo‘lga qaradim. Ferma balandroq yerda joylashganligidan, tevarak-atrof kaftda turganday ko‘rinar, men yo‘lni, yo‘l chekkalaridagi daraxtlarni, dalalar va chetanlarni, chekinib borayotgan qo‘shinlarni ko‘zdan o‘tkazdim. Serjantlar uyni titib yurishardi. Qizlar uyg‘onishib, uyni, quduqni, uy oldidagi ikki katta sanitar mashinasini va ularning quduq oldida turgan uchta haydovchisini ko‘zdan kechirib turishardi. Serjantlardan biri qo‘lida osma soat ko‘tarib uydan chiqib keldi.

– Joyiga olib borib qo‘ying, – dedim men. U menga bir qarab qo‘ydi-da, uyga kirib soatni qo‘yib chiqdi.

– O‘rtog‘ingiz qani? – so‘radim.

– Yozilgani ketdi. – U mashinaning o‘rindig‘iga chiqib o‘tirdi. Bizni tashlab ketadi deb qo‘rqdi.

– Nonushta qalay bo‘larkin, tenente? – so‘radi Bonello. – Balki, ozroq tamaddi qilib olarmiz? Keyin darrov turamiz.

– Anavi yoqqa ketgan yo‘l bizni biron yerga olib chiqarmikin, nima deysiz?

– Olib chiqmay qayerga borardi.

– Xo‘p. Kelinglar, ovqatlanaylik. Piani va Bonello uyga kirishdi.

– Yuringlar, – dedi Aymo qizlarga. Ularni tushirib qo'yish uchun qo'lini cho'zdi. Opasi boshini chayqadi. Tashlab ketilgan uyga kirishga ularning yuraklari dov bermadi. Ular bizning orqamizdan qarab qolishdi.

– Qaysarlar, – dedi Aymo.

Hamмамiz birgalikda uyga kirdik. Uyning ichi qorong'i, huvullab yotardi, odam yashamaganligi bilinib turardi. Bonello va Piani oshxonada edilar.

– Yeydigan tuzukroq narsa yo'q ekan, – dedi Piani. – Hammasini quritib ketishibdi.

Bonello oshxona stolida kattakon pishloqni kesib turardi.

– Pishloqni qayerdan oldinglar?

– Yerto'ladan. Piani vino bilan olma ham topdi.

– Ana, nonushta ham tayyor bo'libdi hisob. Piani poxol bilan o'ralgan kattakon shishaning og'zidan yog'och tiqinini oldi. U shishani egib, mis yalog'ini to'ldirdi.

– Isini qarang, isini, – dedi u. – Bironta idish top, Barto. Ikkala serjant kirishdi.

– Pishloqdan olinglar, serjantlar, – dedi Bonello.

– Yo'lga tushsak bo'lardi-da, – dedi serjantlardan biri pishloqni yeb, vinodan icharkan.

– Hozir ketamiz. Tashvishlanmang, – dedi Bonello.

– Qo'shinning oyog'i – qorni, – dedim.

– Nima? – so'radi serjant.

– Qorinni to'ydirish kerak.

– Shunday. Lekin vaqt ketyapti.

Yaramaslar qorinlarini allaqachon to'ydirib olganga o'xshaydilar. Serjantlar unga qarashdi. Ularning bizni ko'rgani ko'zlari yo'q edi.

– Siz yo'lni bilasizmi? – deb so'radi mendan ularning biri.

– Yo'q, – dedim men. Ular bir-birlariga qarashdi.

– Hoziroq yo'lga tushsak yaxshi bo'lardi, – dedi birinchisi.

– Hozir tushamiz-da, – dedim.

Men yana qizil vinodan ichdim. Olma bilan pishloq ustidan u juda ham yoqimli tuyuldi.

– Pishloqni olvoling, – dedim men va tashqariga chiqdim.

Bonello orqamdan kattakon chirpitda¹ vino ko'tarib chiqdi.

– Bu juda ham qo'pollik qiladi, – dedim. U vinoga achinib qarab qo'ydi.

– Shundayga o'xshab qoldi, – dedi u. – Menga flyagalarni bering-chi.

U flyagalarni to'latib oldi, ozgina vino yerga to'kildi. Keyin u chirpitni ko'tarib, eshikning tagiga qo'ydi.

– Avstriyaliklar tag'in vino qidirib eshikni buzib yurmasinlar, – dedi u.

– Qimirlash kerak, – dedim. – Biz Piani bilan oldinda boramiz.

Ikkala serjant Bonelloning oldiga chiqib o'tirib olishgandi. Qizlar olma bilan pishloq yeb o'tirishardi. Aymo chekardi. Biz tor yo'l bo'ylab ketdik. Men boshqa ikki mashinaga va fermerning qo'rg'oniga qaradim. Bu yaxshi, pastak va pishiq qo'rg'on edi, quduq atrofini chiroyli temir panjaralar bilan o'rab qo'yilgandi. Oldinda tor va balchiq yo'l, yo'lning ikkala yog'i avjga kirgan nihollar bilan o'ralgandi. Orqada ketma-ket bo'lib mashinalarimiz kelar edi.

XXIX BOB

Peshinga borib, chamamiz bo'yicha Udinaga o'n kilometr qolganda, loyga botib qoldik. Yomg'ir ertalaboq tingan, hozirgacha uch marta samolyotlarning yaqin uchayotganlarini eshitgandik, shundoq ustimizdan uchib o'tayotganlarini ko'rgandik, ular so'l tomonga qarab olis sho'ng'iganlarini kuzatgan, katta yo'l bombardimon qilinayotgani qulog'imizga elas-elas chalingandi. Biz qishloq yo'llaridan ancha adashib ham yurdik, adashganda ortga qaytib to'g'ri yo'l ni ham topdik va borgan sari Udinaga yaqinlasha bordik. Lekin bir mahal Aymoning mashinasi boshi berk yo'ldan chiqayotganda, burila turib, yo'l chekkasida ko'pchib yotgan loyga botib qoldi. G'ildiraklar aylangan sari yerga chuqurroq kirib borar, nihoyat, differensial ham yerga

¹ Chirpit – uch litrga yaqin hajm o'lchov birligi va shu hajmdagi shisha idish.

borib tiqildi. Endi oldingi g'ildiraklarning tagini kovlab, u yerga shox-shabba tashlash kerak edi, keyin mashina zanjirlari ishga tushgach, to o'rnidan jilmaguncha orqasidan itarish kerak bo'lardi. Hammamiz yo'lda mashinani o'rab turardik. Ikkala serjant kelib mashina g'ildiraklarini ko'rishdi. Keyin ular shart orqalariga burilib indamay-netmay yo'lga ravona bo'lishdi. Men ularning orqasidan bordim.

– Hoy, bolalar! – chaqirdim men. – Shox sindirib kelinglar.

– Biz borishimiz kerak, – dedi biri.

– Tez bo'linglar, – dedim. – Shox sindiringlar.

– Biz borishimiz kerak, – dedi biri. Ikkinchisi miq etmasdi. Ular tezroq ketishga shoshilib turardilar. Ular menga qarashmasdi.

– Mashinaga qaytib shox sindirishni buyuraman, – dedim. Birinchi serjant orqasiga qaradi.

– Biz borishimiz kerak. Bir soatdan keyin siz qurshovda qolasiz. Bizga buyruq berishga haqqingiz yo'q. Siz bizga boshliq emassiz.

– Men sizga shox sindirib kelishni buyuraman, – dedim men. Ular orqalariga burilib keta berdilar.

– To'xta! – dedim men. Ular botqoq yo'ldan quloq solmay jo'nab borishardi. – To'xta, deyapman! – qichqirdim men. Ular qadamlarini tezlatishdi. Men g'ilofni yechib to'pponchani oldimda, boyagi mahmadonalik qilayotganini mo'ljalga olib, tepkini bosdim. Otgan o'qim tegmadi, ular qocha boshladilar. Men yana uch marta otdim va birovni yiqildi. Boshqasi to'siqdan o'tib, ko'zdan g'oyib bo'ldi. Men unga dala bo'ylab qochayotganda, to'siq orqasidan turib bo'lsa ham, yana otdim. To'pponcha bu safar otilmay qoldi va men unga boshqatdan o'q joyladim. Ikkinchi serjant juda ham uzoqlashib ketganligini, unga otish behuda ekanligini bildim. U dalaning narigi chetiga borib qolgan, boshini past egib chopib borardi. Men bo'shagan oboymaga o'q joylay boshladim. Bonello keldi.

– Menga bering, uni tugatib kelaman, – dedi u. Men unga to'pponchani berdim va u yo'lda uzala tushib yotgan injener qismlar serjanti tomonga qarab ketdi.

Bonello enkayib, to'pponchaning og'zini uning kallasiga tiradi-da, tepkini bosdi. Otilmadi.

– Zatvorni¹ orqaga tortish kerak, – dedim. U zatvorni tortib ikki marta otdi. U serjantni oyog'idan sudrab yo'l chetiga olib chiqdi. Serjant endi chetanlarning tagida yotardi. U qaytib kelib to'pponchani menga berdi.

– Voy iflos-ey! – dedi u. U serjantga qarab turardi. – Uni qanday otib tashlaganimni ko'rdingizmi, tenente?

– Tezroq shox sindirishimiz kerak, – dedim men. – Nima, boshqasiga tegizolmadimmi?

– Tegmagan bo'lsa kerak, – dedi Aymo. – To'pponchadan uzoqqa tegizish qiyin.

– Hayvon! – dedi Piani. Biz shox-shabba sindirayotgan edik. Mashinadan yuklarni bo'shatdik. Bonello oldingi g'ildiraklar tagidan chuqur qazidi. Hammasi tayyor bo'lganda Aymo motorni oldirib, tezlikka qo'ydi. G'ildiraklar yana loy va shoxlarni otib chir-chir aylana boshladi. Bonello ikkovimiz suyaklarimiz sirqirab ketguncha orqasidan itardik. Mashina o'rnidan jilmadi.

– Sal jildirib ko'ring, Barto, – dedim.

U mashinani orqaga berdi, keyin oldinga oldi. G'ildiraklar borgan sari yerga chuqurroq kirib borardi. Keyin mashina yana differensial bilan tiralib qoldi, endi uning g'ildiraklari o'zi o'ygan chuqurda aylana boshladi. Men qaddimni ko'tardim.

– Arqon solib tortib ko'ramiz, – dedim.

– Menimcha foydasi bo'lmaydi, tenente. Bu yerda bir qator turib bo'lmaydi.

– Tortib ko'rish kerak, – dedim. – Boshqa iloji yo'q.

Piani bilan Bonelloning mashinalari tor yo'lda faqat orqama-orqa turishlari mumkin edi. Biz bir mashinani ikkinchisiga boylab torta boshladik. G'ildiraklar izidan chiqmasdan aylanardi.

– Bo'lmaydi, – dedim qichqirib. – Bo'ldi, qo'yinglar.

Piani va Bonello o'z mashinalaridan chiqib bizning oldi-

¹ **Zatvor** (ruscha: затворит – «to'smoq, berkitmoq fe'lidan) – turli mashina, apparat, inshoot biror yo'lni, teshikni bekitadigan, shuningdek, otish qurollarida stvol quvurini ochib-yopishga xizmat qiladigan qism.

mizga kelishdi. Aymo mashinasidan tushdi. Qizlar bizdan yigirma qadamcha narida, tosh ustida o'tirishardi.

– Endi nima qildik, tenente? – so'radi Bonello.

– Yana bir shox solib ko'ramiz, – dedim.

Men yo'lga qarab turardim, ayb menda edi. Ularni men bu ko'chaga olib kirdim. Oftob bulutlar orasidan chiqdi. Serjantning jasadi chetan oldida yotardi.

– Uning frenchi bilan plashini solamiz, – dedim. Bonello ularni olib kelgani ketdi. Men shox sindirdim. Piani bilan Aymo g'ildiraklar orasidan chuqur qazishdi. Men plashni qirqib ikkiga bo'ldim-da, g'ildirakning tagiga to'shadim, keyin shox-shabbani soldim. Biz tayyorlanib, Aymo yana motorni yurgizdi. G'ildiraklar chirillab aylanar, biz jonimiz boricha itarardik, lekin hech nafi bo'lmadi.

– He, o'sha!.. – dedim. – Qo'yinglar. Biron kerakli narsangiz bormi unda, Barto?

Aymo pishloq, ikki shisha vino bilan plashini olib Bonelloning mashinasiga chiqdi. Bonello rulda o'tirgancha, serjant frenchining cho'ntaklarini kovlardi.

– Tashlab yuboring bu frenchni, – dedim. – Bartoning polaponlari nima bo'ladi?

– Kuzovga o'tirib olishsin, – dedi Piani. – Bu yerdan tez qutulib ketolmasmiz-ov.

Men mashinaning orqa eshigini ochdim.

– Qani, – dedim. – O'tiringlar.

Ikkala qiz mashina ichiga kirib burchakka o'tirib olishdi. Ular o'q ovozi eshitmaganga o'xshardilar. Men orqamga qaradim. Serjant yo'lda yenglari uzun iflos fufaykada¹ yotardi. Men Piani bilan yonma-yon o'tirdim, biz yo'lga tushdik. Biz dalani kesib o'tmoqchi edik. Mashinalar burilib dalaga kirganda men mashinadan tushib oldinda bordim. Shu daladan o'tsak, yo'lga chiqib olgan bo'lardik. Lekin biz chiqolmadik. Yer nihoyatda ivib, botqoqqa aylanib ketgandi. Mashinalar g'ildiraklarining yarmidan loyga botib hech yurolmaydigan bo'lib qol-

¹ Fufayka (inglizcha: fofa – issiq ko'ylak) – 1) paxta solib qavilgan, oldi tugmalab qo'yiladigan kalta kiyim, kurta; 2) issiq tutuvchi trikotaj yoki jundan to'qilgan ust ko'ylak.

ganlaridan keyin biz ularni dala o'rtasiga tashlab, Udinaga piyoda ketdik.

Katta yo'lga olib chiqadigan ko'chaga yetganimizda, men uni qizlarga ko'rsatdim.

– Shu yoqqa boringlar, – dedim ularga. – U yerda odamlar bor.

Ular menga termilib turishardi. Men hamyonimni olib ularning har ikkovlariga o'n liradan pul berdim.

– Boringlar shu yoqqa, – dedim men qo'lim bilan yo'lni ko'rsatib. – Do'stlaringiz, qarindoshlaringiz o'sha yoqda!

Ular tushunishmadi, lekin pulni qo'llarida mahkam qisimlagancha yo'lga qarab ketishdi. Ular xuddi men pulni tortib oladiganday orqalariga qaray-qaray borishardi. Men ular shol ro'mollariga mahkam o'ralib olgancha bizga qo'rqa-pisa alanglab ketayotganlariga qarab qoldim. Uchala haydovchi ham xaxolab kulishardi.

– Agar men ham o'sha yoqqa ketsam, menga necha pul berasiz, tenente? – so'radi Bonello.

– Qo'lga tushsalar ham, odamlar orasida bo'lishadi-ku, har holda, yolg'iz qolmaslar.

– Menga ikki yuz lira bering, men orqaga qaytib to'g'ri Avstriyaga boraman, – dedi Bonello.

– U yerda pullaringni tortib olishadi, – dedi Piani.

– Balki, urush tamom bo'lar, – dedi Aymo. Biz yo'ldan, iloji boricha, jadal yurib borardik. Oftob bulutlar tagidan chiqdi. Yo'l bo'ylarida tut daraxtlari o'sib yotardi. Daraxtlar orqasidan xuddi mebel tashiydigan katta furgonlarga o'xshab dala o'rtasida qolgan mashinalarimiz qaqqayib turardi. Piani ham orqasiga qaradi.

– Ularni daladan chiqarish uchun maxsus yo'l qurish kerak bo'ladi, – dedi u.

– Eh, shayton, velosipedlarimiz bo'lgandami! – dedi Bonello.

– Amerikada velosipedlarda yurishadimi? – so'radi Aymo.

– Oldin yurishardi.

– Yaxshi narsa, – dedi Aymo. – Ajoyib narsa velosiped.

– Eh, shayton, velosipedlarimiz bo‘lgandami! – dedi Bonello. – Men piyoda yurishga uncha yo‘qman.

– Nima, otishma bo‘lyaptimi? – so‘radim men. Menga uzoqdan otishma ovozlari eshitilganday bo‘ldi.

– Bilmadim, – dedi Aymo. U quloq sola boshladi.

– Otishayotganga o‘xshaydi, – dedim.

– Hammadan oldin otliqlar ko‘rinadi, – dedi Piani.

– Menimcha, ularning otliq askarlari bo‘lmasa kerak.

– Bo‘lmasa, yanayam yaxshi, – dedi Bonello. – Men qalang‘ir-qasang‘ir bir otliqning nayzasidan o‘lib ketishni istamayman.

– Anavi serjantni bopladingiz-da, tenente, – dedi Piani. Biz jadal qadamlar bilan yurib bormoqda edik.

– Men uni otib tashladim, – dedi Bonello. – Men bu urushda hali hech kimni otmagandim, men bir umr serjantni otib tashlashni orzu qilib yurardim.

– Tuxumda o‘tirgan tovuqni otding sen, – dedi Piani. – Sen otganingda uncha baland uchmaydigan bo‘lib qolgandi.

– Farqi yo‘q. Men endi bir umr buni eslab yuraman. O‘sha iflos serjantni men o‘ldirdim.

– Gunohlaringni bayon qilayotganingda nima deysan? – so‘radi Aymo.

– Padarim, duo qiling, men serjantni o‘ldirdim, deyman. Uchovlari kulib yuborishdi.

– U anarxist, – dedi Piani. – U cherkovga bormaydi.

– Piani ham anarxist, – dedi Bonello.

– Chindan ham anarxistlarmisiz? – so‘radim.

– Yo‘q, tenente. Biz sotsialistlarmiz¹. Hammamiz imolalikmiz.

– Siz u yerda hech bo‘lganmisiz?

– Yo‘q.

– Eh, chatoq! Juda allambalo joy-da, tenente. Urushdan keyin biz tomonlarga boring, tomosha qilib, qidirib kelasiz.

¹ **Sotsializm** (*fransuzcha*: socialisme < *lotincha*: socialis – ijtimoiy) – 1) maqsadi va ideali ijtimoiy adolatni, erkinlik va tenglikni amalga oshirishdan iborat bo‘lgan, xususiy mulkni ijtimoiy (umumiy) mulkka aylantirish orqali mazkur prinsiplarga erishish mumkin, deb hisoblovchi ta’limot. **Sotsialist** – sotsializm tarafdori.

- U yerdagilarning ham bari sotsialistlarmi?
 - Hammasi.
 - U yaxshi shaharmi?
 - Yaxshi ham gapmi. Siz bunaqasini sira ko‘rmagansiz.
 - Qanday qilib sotsialist bo‘lib qoldingiz?
 - Biz hammamiz sotsialistlarmiz. U yerda kattadan kichik
 - hamma sotsialist. Biz hamma vaqt sotsialist bo‘lganmiz.
 - Bir boring, tenente. Sizni ham sotsialist qilib qo‘yamiz.
- Yo‘l oldinda chapga burilib tosh devor bilan o‘ralgan mevazor bog‘ yonidan o‘tib tepalikka ko‘tarildi. Tepalikka ko‘tarilayotganimizda ular jim bo‘lib qolishdi. Hammamiz bir qator bo‘lib, jadallab borardik.

XXX BOB

Bir ozlardan keyin daryoga olib boradigan yo‘lga chiqdik. Tashlab ketilgan yuk mashinalari bilan aravalar to ko‘prikkacha cho‘zilib yotardi. Odam zoti ko‘rinmasdi. Daryoda suv to‘lib oqar, ko‘prik qoq belidan portlatilgandi. Ko‘prikning tosh qubbasidaryoga qulab tushgan, qo‘ng‘ir suv uning ustidan oqib o‘tardi. Biz kechib o‘tgani joy axtarib daryo yoqalab ketdik. Men sal nariroqda temir yo‘l ko‘prigi borligini bilardim, shoyad o‘sha yerdan narigi qirg‘oqqa o‘tib olsak, deb o‘yladim. So‘qmoq yo‘l chilp-chilp loy edi. Odamlar ko‘rinmas, hamma yoqda faqat tashlab ketilgan narsalar yotardi. Qirg‘oqning o‘zida ham ho‘l butalar-u, botqoq yerdan boshqa hech narsa yo‘q edi. Qirg‘oqni yoqalab borib, nihoyat temir yo‘l ko‘prigini ko‘rdik.

– Chiroyliligini qarang, – dedi Aymo. Bu odatda suv tagigacha qurib qoladigan daryo ustiga qurilgan uzun temir ko‘prik edi.

– Kelinglar, tezroq narigi tomonga o‘tib olaylik, hali zamon portlatib yuborishlari ham mumkin, – dedim.

– Kim portlatardi, – dedi Piani. – Hamma ketib bo‘libdi-yu.

– U minalangan bo‘lishi mumkin, – dedi Bonello. – siz birinchi bo‘lib yuring.

– Voy, manavi anarxistni tomosha qilinglar, a? – dedi Aymo. – O‘zing bor birinchi bo‘lib.

– Men boraman, – dedim. – Minasi bo‘lsa ham, bitta odamning qadamidan portlab ketmas, axir.

– Ko‘rdingmi, – dedi Piani. – Aqlli odam degan bundoq bo‘libdi, bu senga anarxist-panarxist emas.

– Men aqlim bo‘lganida bu yerlarda yurmagan bo‘lardim, – dedi Bonello.

– Yomon emas, yomon emas, a, rani, tenente, – dedi.

– Aymo.

– Yomonmas, – dedim. Biz ko‘prik oldiga borib qolgandik. Osmonni yana bulut burkab, yomg‘ir ivirsiray boshlagandi. Ko‘prik juda ham uzun hamda baquvvat bo‘lib ko‘rinardi. Biz temir yo‘l ko‘tarmasiga tirmashib chiqdik.

– Bitta-bittadan bo‘lib o‘tamiz, – dedim va ko‘prikka qadam qo‘ydim. Men temir yo‘l izlarini, shpallarni¹ mina asoratlari yo‘qmikin deb qarab borardim, shubhali biron narsa ko‘rinmadi. Pastda shpallar orasidan bo‘tana bo‘lib oqayotgan sershitob daryo ko‘rinib turardi. Oldinda bo‘kkan dalalarning narigi tomonida elas-elas Udina ko‘zga chalinardi. Ko‘prikdan o‘tib atrofga alangladim. Oqim bo‘ylab sal yuqoriroqda yana ko‘prik bor ekan. Men qarab turgan mahalimda o‘sha ko‘prikdan hamma yog‘iga loy sachragan sariq yengil mashina o‘tib ketdi. Ko‘prik panjarasi juda baland edi, shuning uchun mashina ko‘prikka chiqishi bilanoq ko‘zga ko‘rinmay qoldi. Lekin men haydovchini, uning yonida va orqada o‘tirganlarning boshlarini ko‘rdim. To‘rtovlari ham nemis kaskasida edilar. Mashina qirg‘oqqa chiqdi-da, daraxtlar, tashlab ketilgan transport orqasida ko‘rinmay qoldi. Men orqadan o‘tib kelayotgan Aymoga, keyinda qolganlarga tezroq bo‘linglar, deb ishora qildim. Men pastga tushib temir yo‘l ko‘tarmasining tagida o‘tirdim. Aymo ketimdan tushib keldi.

– Siz mashinani ko‘rdingizmi? – so‘radim.

– Yo‘q. Biz sizga qarab turgandik.

¹ Shpal (nemischa: Spale – zina pog‘onasi; uzun, yassi xoda yoki spalk – tirgovuch, tirgak) – temir yo‘l ko‘tarmasiga ko‘ndalang yotqiziladigan va relslar uchun tayanch vazifasini o‘taydigan, yog‘och, temir yoki betondan tayyorlangan chorqirra to‘sin.

– Yuqori ko‘prikdan nemislarning shtab mashinasi o‘tib ketdi.

– Shtab mashinasi deysizmi?

– Ha.

– Yo Bibi Maryam!

Boshqalar ham yetib kelishdi, hammamiz ko‘tarma tagida, loyda o‘tirdik, ko‘tarma osha daraxtlar, zovur va yo‘l ko‘rinib turardi.

– Biz qurshovda qolibmizmi, tenente?

– Bilmadim. Men faqat nemis shtab mashinasi yo‘ldan o‘tganini ko‘rdim.

– Sog‘ligingiz joyidami, tenente? Boshingiz aylanmayaptimi?

– Hazilni yig‘ishtiring, Bonello.

– Ichmaymizmi, a? – so‘radi Piani. – Qurshovda qolgan bo‘lsak, o‘lar dunyoda ichib qolaylik. – U flyagasini kamaridan bo‘shatib oldi-da, og‘zini burab ochdi.

– Qaranglar! Qaranglar! – dedi Aymo yo‘lni ko‘rsatib. Ko‘prikning temir panjarasi tepasidan nemis kaskalari o‘tib borardi. Ular biroz oldinga tomon enkaygan, xuddi suzib ketayotganday bir maromda shitob bilan o‘tib bormoqda edilar. Kaskalar qirg‘oqqa yetganda ularning egalarini ham ko‘rdik. Bu velosipedchilar rotasi edi. Men, ayniqsa, oldinda borayotgan ikkitasini yaxshi ko‘rib turardim. Ular chayir, baquvvat yigitlar edi. Kaskalarni bostirib kiyishgan, shuning uchun yuzlarining bir yog‘i ko‘rinmasdi. Karabinlari velosipedlarining ramasiga tirkab qo‘yilgandi. Qo‘l granatalarini dastasini pastga qilib bellariga osib olishgandi. Ularning kaskalari bilan kulrang mundirlari nam bosgan, shoshilmay yurib, tevarak-atrofni kuzatib borardilar. Oldinda ikki kishi, keyin bir qator bo‘lib to‘rt kishi, undan keyin bir yo‘la o‘n-o‘n ikki kishi, keyin yana, o‘n, keyinda bitta odam alohida borardi. Ular gaplashmasdan ketishardi, lekin gaplashayotgan taqdirlarida ham, baribir, daryoning shovqinidan gaplarini eshitmagan bo‘lardik. Ular yo‘lga chiqib, ko‘zdan g‘oyib bo‘ldilar.

– Yo Bibi Maryam! – dedi Aymo.

– Bular nemislar, – dedi Piani. – Bular avstriyalik emas.

– Nega ularni bu yerda hech kim to‘xtatmaydi? – dedim men. – Nega bu ko‘prik portlatilmagan? Nega ko‘tarmalarga pulemyotlar o‘rnatilmagan?

– Buni siz bizga aytib bering, tenente, – dedi Bonello.

Azbaroyi qonim qaynab, g‘azabdan yonib ketdim.

– Hammasi jinni bo‘lib qolgan. Pastda kichkina ko‘prikni portlatib, katta yo‘ldagi ko‘prikni butun qoldirishadi. Qayerda ular o‘zi? Bularni to‘xtatadigan azamatlar bormi o‘zi?

– Buni sizdan eshitamiz, tenente, – deb takrorladi Bonello.

Men indamadim. Bularning menga aloqasi yo‘q. Menga uchta sanitar mashina bilan Pordenonega borish topshirilgandi. Bu qo‘limdan kelmadi. Endi men shundoq o‘zim Pordenonega yetib olishim kerak: lekin, Xudo shohid, men bu ahvolda hatto Udinaga ham yetib borolmaydiganga o‘xshayman. Bo‘lar ish bo‘ldi. Endi og‘ir bo‘lish kerak, o‘qqa uchmaslik, asirga tushmaslikning chorasini topish kerak.

– Siz vinoni ochgandingiz, shekilli? – so‘radim men Pianidan. U menga flyagani uzatdi. Men to‘yib ichdim. – Ketdik, – dedim men. – Aytganday, shoshadigan joyimiz yo‘q. Tamaddi qilib olasizlarmi?

– Bu yer to‘xtab turadigan yer emas, – dedi Bonello.

– Mayli, unda yuringlar.

– Ko‘tarmaning tagidan yurib boramizmi?

– Yaxshisi, tepadan yurish kerak. Ular bu ko‘prikdan ham o‘tishlari mumkin. Tepamizga kelganlarini ko‘rmay qolsak, chatoq bo‘ladi.

Biz temir yo‘ldan yurib ketdik. Ikkala tomonimiz bo‘kkan dala. Dalaning naryog‘ida, oldinda tepalik bor, undan narida U dina. Tepalikdagi qal‘a atrofidagi uylarning tomlari ko‘rinardi. Qo‘ng‘iroqxonaga bilan minora soati ko‘zga tashlanardi. Dalalarda tut daraxtlari ko‘p edi. Bir joyda temir yo‘lni buzib ketishibdi. Shpallarni kovlab olib ko‘tarma tagiga uloqtirishibdi.

– Pastga, pastga! – dedi Aymo.

O‘zimizni ko‘tarma tagiga otdik. Yo‘ldan velosipedchilarning yangi bo‘linmasi o‘tib borardi. Men ko‘tarmaning chetidan qarab ularning o‘tib ketganlarini ko‘rdim.

– Ular bizni ko'rsalar ham to'xtaganlari yo'q, – dedi Aymo.

– Hammamizni bu yerda bitta-bittadan otib tashlashadi, tenente, – dedi Aymo.

– Bizning ularga keragimiz yo'q, – dedim men. – Ular boshqa birovning ketidan quvishmoqda. Biz ularning oyoqlari tagidan chiqib qolsak, unda yomon bo'ladi.

– Menga qolsa, shu panaroq yerdan yurgan bo'lardim, – dedi Bonello.

– Yuravering. Biz tepadan boramiz.

– O'tib olishimizga ishonasizmi? – so'radi Aymo.

– Albatta. Ular hali ko'p emas. Qorong'i tushganda o'tib ketamiz.

– Shtab mashinasi bu yerda nima qilib yuribdi?

– Kim biladi deysiz? – dedim men. Biz temir yo'l izidan borardik. Bonello loydan yurib charchadi, shekilli, bizning yonimizga chiqib oldi. Temir yo'l biroz janubga qarab burilgandan keyin biz yo'lda nima bo'layotganligini ko'rmay qoldik. Kanal ko'prigi portlatilgan ekan, biz qolgan-qutgan to'sinlardan bir amallab o'tib oldik. Oldinda otishmalar eshitilmoqda edi.

Kanaldan o'tgach, biz yana temir yo'lga chiqib oldik. Yo'l dalalardan o'tib to'g'ri shaharga olib borardi. Shimol tomonda velosipedchilar o'tib ketgan yo'l, janubroqda uncha katta bo'lmagan yo'l ikkiga ajralib quyuq daraxtlar ichiga kirib ketardi. Men janubroqdan ketganimiz ma'qul, degan qarorga keldim. Shunda biz shaharni aylanib o'tib, dala yo'ldan Kampofornio va Talyamento yo'lga chiqardik. Biz chekinayotgan asosiy yo'llardan emas, uning biqinidagi yo'llardan borsak bo'lardi. Men vodiyan juda ko'p dala yo'llari o'tganligini bilardim. Ko'tarmadan tusha boshladim.

– Yuringlar, – dedim. Men dala yo'li orqali shaharni janubdan aylanib o'tishga qaror qildim. Qarshi tomondan, dala yo'lidan bizga qarata o'q uzildi. O'q ko'tarmaning loyiga kirib ketdi.

– Orqaga! – qichqirdim men. Men qiyalikdan loyda sirpanib tepaga yugurdim. Haydovchilar mening oldimda chopib borishardi. Ko'tarmaga kuchim yetgancha tez ko'tarildim. Qu-

yuq butazor orasidan yana ikki marta o'q otishdi. Shunda izdan o'tayotgan Aymo gandraklab ketdi, qoqildi va yuz tuban yiqildi. Uni narigi tomonga olib o'tib chalqancha ag'dardik. – Boshini yuqoriroq qilib qo'yinglar, – dedim. Piani uni surib qo'ydi. U qiyalikda oyog'ini pastga osiltirib yotar, nafas olganda xirqirab qon otilib chiqardi. Biz uchovlon uning atrofida tizzamiz bilan o'tirib olgandik. Yomg'ir yog'ardi. O'q uning ensasiga tegib, yuqoriga o'tib, o'ng ko'zining tagidan chiqib ketgandi. Men o'q izlarini berkitishga harakat qilayotganimda u o'ldi. Piani Aymoning boshini yerga qo'ydi, dala paketidan bir parcha doka olib uning yuzini artdi, keyin o'rnidan turdi.

– Ifloslar! – dedi u.

– Bular nemis emas, – dedim men. – Bu yerda nemislarning bo'lishi mumkin emas.

– Italianlar, – dedi Piani xuddi so'kkanday qilib.

Bonello miq etmasdi. U Aymoning yonida unga qaramay o'tirardi. Piani Aymoning pastga tushib ketgan kepkasini oldi va uning yuzini yopib qo'ydi. U o'zining flyagasini chiqardi.

– Ichasizmi? – Piani flyagani uzatdi.

– Yo'q, – dedi Bonello. U menga o'girildi. – Tepada yurganimizda hammamiz ham shu ahvolga tushishimiz mumkin edi.

– Yo'q, – dedim men. – Biz daladan ketmoqchi bo'lganligimiz uchun shunday bo'ldi.

Bonello boshini chayqadi. – Aymo halok bo'ldi, – dedi u. – Endi kimning navbati, tenente? Endi qayerga bordik?

– Italianlar otishdi, – dedim men. – Bular nemislar emas.

– Nemislar bu yerda bo'lganda hammamizni otib tashlagan bo'lardilar, – dedi Bonello.

– Italianlar bizga hozir nemislardan ham xavfliroq, – dedim. – Arergard¹ hamma narsadan qo'rqadi. Nemislar-ku, nima qilayotganlarini bilishadi-ya.

– Gapingiz juda to'g'ri, tenente, – dedi Bonello.

– Endi qayoqqa boramiz? – so'radi Piani.

– Yaxshisi, biron yerda qorong'i tushguncha kutib yotish

¹ **Arergard** (fransuzcha: *arriere* – orqadagi + *garde* – soqchi, qo'riqchi) – harbiy yurish, hujum yoki chekinish vaqtida asosiy kuchlarning ketidan boruvchi va ularni dushmanniing orqadan kelib hujum qilishidan saqlovchi askariy qo'shilma, qism.

kerak. Agar biz janubga o'tib olsak, hammasi yaxshi bo'ladi.

– Ular bittamizni bekordan bekorga o'ldirmaganlarini isbotlash uchun hammamizni o'ldirishdan ham toymaydilar, – dedi Bonello. – Men tavakkal qilishni xohlamayman.

– Udinaga yaqinroq biron yerda kutib yotamiz-da, qorong'i tushgandan keyin o'tib ketamiz.

– Unda ketdik, – dedi Bonello.

Biz ko'tarmaning shimoliy qiyaligidan pastga tushdik. Orqamga qaradim. Aymo temir yo'lga yarim qiya bo'lib yotardi. U juda ham kichkina edi, qo'llari yonlariga tushirilgan, loy bo'lib ketgan oyoqlari birlashtirib qo'yilgan, yuziga bosh kiyimi yopilgandi. Uning jasadida g'oyat ayanchli ko'rinar edi. Yomg'ir quyib turardi. Men hech kimga Aymoga qaraganday yaxshi munosabatda bo'lgan emasman. Uning qog'ozlarini cho'ntagimga solib olgandim, hali uning oilasiga bu haqda xabar berishimni bilar-dim. Dalalarning etagida ferma ko'rindi. Ferma atrofini daraxtlar qurshagan. Qo'rg'onning gir atrofiga yordamchi uylar tushgan, boloxonadan tashqariga to'sinlar chiqarilib, ustiga sinchli ayvon solingandi.

– Bir-birimizdan uzoqroq masofada yurganimiz ma'qul, – dedim ularga. – Oldinda men boraman.

Men fermaga qarab yurdim. Daladan fermaga so'qmoq tushgan edi.

Daladan o'tib borarkanman, qo'rg'on atrofidagi daraxtlardan yoki qo'rg'onning o'zidan turib bizga qarab o't ochishlari mumkinligiga ichimda bir bor tan berib qo'ygandim. Men ro'paramda aniq-tiniq ko'rinib turgan uyga tomon bordim. Boloxona ayvoni somonxona bilan tutashgan bo'lib, sinchlar orasiga xashak bostirilgandi. Hovli sahniga tosh terilgan, daraxtlarning shoxlaridan yomg'ir tomchilari oqib tushardi. O'rtada shotisi osmonga ko'tarilgan ikki g'ildirakli kattakon arava bo'm-bo'sh yotardi. Hovlidan o'tib, ayvon tagida birpas turdim. Eshik ochiq edi, ichkariga kirdim. Bonello bilan Piani ketma-ket yetib kelishdi. Uyning ichi qop-qorong'i edi. Men oshxonaga o'tdim. Og'zi lang ochiq hayhotday o'choqning kuli olinmagandi. O'choq ustida idishlar turar, lekin hammasi bo'sh edi. Men u yoq-bu yoqni timirskilab chiqdim, lekin yegulik biron narsa top-

madim.

– Somonxonada qorong'i tushishini kutamiz, – dedim. – Piani, agar yegulik biron narsa topsangiz, shu yerga olib kelarsiz.

– Qidirib ko'ray-chi, – dedi Piani.

– Men ham boraman, – dedi Bonello.

– Mayli, – dedim. – Men somonxonani ko'rib kelay.

Men og'ilxonadan tepaga olib chiqadigan tosh zinani qidirib topdim. Og'ilxonadan quruq xashak hidi anqir, yomg'ir yog'ayotganda bu hid, ayniqsa, yoqimli tuyulmoqda edi. Mollar-ni ham haydab ketishgan, shekilli, molxona bo'm-bo'sh turibdi. Pichanxonaning yarmiga pichan bostirilgandi. Boloxonada ikkita darcha bor edi, ulardan biri mixlab tashlangan, ikkinchisi – shimol tarafda edi. Burchakda xashakni pastga, og'ilga tashlash uchun qilingan nov bor edi. Yana tomda og'zi hovliga qaragan tuynuk ham bor edi, o'rim paytida pichanni shu yerdan boloxonaga uzatishsa kerak. Tuynuk ustida sinchlar bir-biriga qo'shilgan edi. Pichanxonada tomga yog'ayotgan yomg'irning shitirlashi eshitilar, pichan hidi anqirdi, pastga tushganimda og'ilxonadan qurigan tezakning hidi dimoqqa yoqimli urildi. Janub tomondagi derazadan bitta taxtasini olib qo'yilsa, hovlini bema-lol kuzatib yotsa bo'ladigan. Boshqa darcha shimolga qaragan bo'lib, undan dala ko'rinib turardi. Agar zinadan tushishga imkoniyat bo'lmay qolsa, istagan darchadan boloxonaga chiqib, u yerdan pastga tushsa bo'lardi, pastga nov orqali ham sirpanib tushish hech gap emasdi. Pichanxona keng edi, odam sharpasi sezilishi bilanoq, g'aram ichiga urib ketish mumkin edi. Har holda, bu qo'rg'onda yashirib turish imkoniyati yo'q emasdi. Agar o'q otib yo'limizni to'sishmaganda, biz janubga o'tib olishimizga ishonchim komil edi. Bu yerda nemislarning bo'lishi mumkin emas. Ular shimoldan va Chividale yo'lidan kelishmoqda. Ularning janub tomondan frontni yorib o'tishlari aqlga to'g'ri kelmasdi. Italyanlar dushmandan ham yomon. Ular qo'rqib ketganlaridan duch kelgan odamni otib tashlayveradilar. O'tgan kecha kolonnada shimolda chekinayotgan armiyada italyan mун-dirini kiyib olgan nemislar ko'p ekan, degan mish-mishlarni eshitgandik. Men bunga ishonmagandim. Bunaqa gaplar urushda tez-tez bo'lib turadi. Dushman hamisha shunday gaplarni tarqata-

di. Siz hech qachon kimdir nemis mundirini kiyib german armiyasining to'polonini chiqaribdi, degan gapni eshitmaysiz. Balki, bunday voqealar bo'lib tursa kerag-u, lekin bu haqda hech kim gapirmaydi. Men nemislar bunaqa gaplar bilan shug'ullanib yurmaydilar, deb o'ylardim. Buning ularga nima keragi bor. Chekinayotgan armiyada ola-shovur chiqarishdan ular nima naf ko'radilar. Mish-mishlar chiqishiga qo'shinlarning ko'pligi, yo'llarning yetishmasligi sabab bo'ladi. Bu yerda nemislarsiz ham kalavaning uchini topib bo'lmaydi. Shunga qaramasdan bizni italyancha kiyinib olgan nemis deb otib tashlashlari hech gap emas. Aymoni otib tashlashdi-ku. Pichan yoqimli hid taratadi, pichanxonada yotganingda vaqt tuyg'usini yo'qotasan. Biz bir mahallar pichanxonada gaplashib yotganimiz, boloxona shiftidagi kichkina tuynukka qo'ngan chumchuqlarni paxtavon pilta miltiqdan otganlarimiz xotiramdan lip etib o'tadi. Endi u pichanxonalar yo'q, bir yili qarag'ayzorni kesib tashlashdi, ilgari o'rmon shovullab turgan yerda hozir faqat to'nkalar, qaqshab yotgan kuygan daraxt tanalarigina qolgan. Orqaga qaytib bo'lmaydi. Agar oldinga yurilmasa, nima bo'ladi? Milanga qaytib bormaysan. Milanga borganingda nima qilasan? Shimolda U dina tomondan o'q ovozlari kelardi. Pulemyotning tarillagani eshitilardi. Nimagadir to'plarning ovozi chiqmasdi. Shu ham katta gap. Aftidan, qo'shinning bir qismini yo'lga tashlashgan, shekilli. Pastda g'ira-shira bo'lib hovlida, Piani ko'rindi. U qo'ltig'iga uzun kolbasa bilan qandaydir ikki shisha vino qistirib olgandi.

– Yuqoriga chiqing, – dedim unga. – Huv anavi yerda zina bor.

Keyin unga yordam berish kerakligini o'ylab pastga tushdim. Pichanda yotaverib, boshim aylanib qolibdi. Men xuddi mudroq bosgan odamga o'xshardim.

– Bonello qani? – so'radim.

– Hozir aytaman, – dedi Piani. Biz zinadan ko'tarildik. G'aramga o'tirib, keltirgan narsalarimizni qo'ydik. Piani parmali pichog'ini oldi-da, shishalardan birini ocha boshladi.

– Mum bilan mahkamlangan ekan, – dedi u. – Bir maza qiladigan bo'ldik. – U jilmayib qo'ydi.

– Bonello qani? – so'radim undan. Piani menga qaradi.

– U ketdi, tenente, dedi u. – U asir tushaman dedi.

Men indamadim.

– O‘zini o‘ldirib qo‘yishlaridan qo‘rqdi.

Men vino shishasini qo‘limda tutgancha indamasdim.

– Bilasizmi, tenente, biz umuman urushga tarafdor emas-miz.

– Nega siz u bilan birga ketmadingiz? – so‘radim men.

– Sizni tashlab ketgim kelmadi.

– U qayerga ketdi?

– Bilmadim, tenente. Ketdi-qoldi.

– Yaxshi, – dedim. – Kolbasani kesing.

Piani g‘ira-shirada menga qaradi.

– Men gaplashib o‘tirib kesib qo‘ygan edim, – dedi u. Biz pichanda o‘tirib kolbasa yedik, vino ichdik. Bu vinoni to‘yga saqlab qo‘ygan bo‘lsalar kerak. U eskiligidan tusini yo‘qotgandi.

– Siz manavi darchaga qarang, Luiji, – dedim. – Men bunisiga qarayman.

Har birimiz bittadan shishani olvoldik, men o‘z shisham bilan yuqoriroq surildim-da, qornim bilan yotib olgancha torgina darchadan yomg‘irda bo‘kkan dalaga qaray boshladim. Nimani ko‘rmoqchi bo‘lganimni bilmayman-u, lekin dalalar, yalang‘och tutlar va yomg‘irdan o‘zga hech narsani ko‘rmadim. Vino ruhimni ko‘tarmadi. Uni uzoq saqlaganlari tufayli u o‘z rangi bilan mazasini yo‘qotgandi. Qorong‘ilik burkab kelmoqda. Juda tez qorong‘i tushmoqda. Zimiston tun bo‘ladi, chunki yomg‘ir yog‘moqda. Hamma yoq butunlay qorong‘ilikka cho‘mgach, darchaga qarashning foydasi bo‘lmay qoldi. Pianining yoniga o‘tdim. U uxlab yotardi, men uni uyg‘otmadim, jimgina yonida o‘tirdim. U azamat yigit edi, uyqusi mardona edi. Biroz turib men uni uyg‘otdim va biz yo‘lga tushdik.

Bu juda g‘alati tun edi. Bilmadim, nimani kutgan edim – balki, o‘limimni kutgandirman, otishmalar, qorong‘ida quvg‘inlar bo‘ladi, deb o‘ylagandirman, lekin hech narsa bo‘lmadi. Biz zovur orqasida nemis bataloni¹ o‘tib bo‘lguncha qornimizni loyga berib yotdik-da, keyin u ko‘zdan nari ketgach, yo‘lni kesib

¹ **Batalon** (fransuzcha: *bataillon* – jangchilar bo‘linmasi) – bir necha rotadan va maxsus bo‘linmalardan iborat bo‘lgan harbiy qism.

o'tib, shimol tomonga qarab ketdik. Yomg'irda ikki marta nemislarga yaqin borib qoldik, lekin ular bizni ko'rmadilar. Biz bironta ham italyanni uchratmay shaharni shimol tomondan aylanib o'tdik, keyin ko'p o'tmay asosiy chekinish yo'liga chiqib oldik-da, tuni bilan Talyamentoni mo'ljalga olib yo'l bosdik. Men avval chekinish bu qadar katta bo'ladi deb o'ylamagan ekanman. Butun mamlakat armiya bilan birga borardi. Kechasi bilan transportlarni quvib o'tib yurdik. Oyog'im zirqirab og'rir, o'zim charchagandim, lekin biz juda tez ketib borardik. Bonello-ning asir tushmoqchi bo'lgani bizga endi ahmoqlik bo'lib tuyula boshladi. Hech qanday xavf-xatar yo'q edi. Biz ikki armiya o'rtasidan omon-eson o'tib oldik. Aymoning halok bo'lganligini aytmaganda, go'yo hech qanday xatar bo'lmaganday edi. Biz temir yo'ldan oppa-ochiq borayotganimizda hech kim bizga tegmadi. Halokat kutilmaganda – bema'ni suratda oyoq ostidan chiqdi. Men hozir Bonello qayerdaligini o'ylab borardim.

– Ahvolingiz qalay, tenente? – so'radi Piani.

Biz transport va qo'shinlar bilan tirband bo'lib ketgan yo'l chekkasidan ketayotgan edik.

– Yaxshi.

– Men yurib charchadim.

– Bizni endi yurishdan boshqa ishimiz yo'q.

– Yo'lning yomoni orqada qoldi.

– Bonello bekor qildi-da.

– Ha, bekor qildi.

– Uni endi nima qilmoqchisiz, tenente?

– Bilmadim.

– Uni asir olinganlar qatoriga qo'shib qo'ya olmaysizmi?

– Bilmadim.

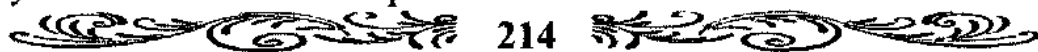
– Agar urush davom etadigan bo'lsa, uning ota-onasini javobgarlikka tortishlari mumkin.

– Urush davom etishi mumkin emas, – dedi qandaydir bir askar. – Urush tugadi. Biz uyga ketyapmiz.

– Hamma uyga ketyapti.

– Biz hammamiz uyimizga ketyapmiz.

– Tezroq yuring, tenente, – dedi Piani. U tezroq ularing yonlaridan o'tib ketmoqchi edi.

– Tenente? Kim bu yerda tenente? Abasso gli ufficiali!
Yo‘qoling ofitserlar!!

Piani meni qo‘ltiq lab oldi.

– Men, yaxshisi, sizni ismingizni aytib chaqiraman, – dedi u. – Yana bir kori hol bo‘lib yurmasin. Ofitserlarni jazolashgan paytlari bo‘lgan.

Biz qadamlarimizni tezlatib, ulardan nariga o‘tib ketdik.

– Men uning ota-onalarini javobgarlikka tortishmaydigan bir yo‘lini qilaman, – dedim boyagi gapni davom ettirib.

– Agar urush tugagan bo‘lsa, baribir, – dedi Piani. – Lekin men uning tamom bo‘lganligiga ishonmayman. Urushishdan to‘xtab, bo‘ldi endi bu yog‘iga dorilamon deb yuborishmas sira.

– Bu tezda ma‘lum bo‘ladi, – dedim.

– Men uning tamom bo‘lganligiga ishonmayman. Hamma taom bo‘ldi, deb yuribdi, lekin men bunga ishonmayman.

– Viva La Pace¹! – qichqirdi qandaydir askar. – Uyga ketyapmiz.

– Qani edi, hammamiz uy-uyimizga ketsak, – dedi Piani. – Sizning uyga ketgingiz kelyaptimi?

– Ha.

– Uyga ketolmaymiz. Men urush tugaganligiga ishonmayman.

– Andiamo a casa²! – qichqirdi askar.

– Ular miltiqlarini uloqtirishyapti, – dedi Piani. – Yelkalaridan olib otib yuborishyapti. Keyin qichqirishyapti.

– Miltiqlarini bekor tashlashyapti.

– Miltig‘imizni tashlasak, urushdan ozod qilishadi deb o‘ylashyapti, shekilli.

Yomg‘irda chekkadan yurib o‘zimga yo‘l ochib borarkanman, ko‘p askarlar miltiqlarini tashlamaganlarini ko‘rdim. Miltiqlar yelkalardan chiqib turardi.

– Qaysi brigadadan? – so‘radi ofitser.

– Brigata di Pace! – qichqirdi kimdir. – Tinchlik brigadasidan.

Ofitser indamadi.

¹ Viva La Pace (*italyancha*) – yashasin tinchlik!

² Andiamo a casa (*italyancha*) – hamma uy-uyiga!

– Nima deyapti? Ofitser nima deyapti?

– Yo‘qolsin ofitser! Viva La Pace!

– Tezroq yuring, – dedi Piani.

Biz boshqa mashinalar qatorida tashlab ketilgan ikkita ingliz sanitar avtomobilini ko‘rdik.

– Goritsiyadan, – dedi Piani. – Men bu mashinalarni bilaman.

– Ular bizdan o‘zib ketishgan ekan-da.

– Ular yo‘lga bizdan oldinroq chiqishgan.

– Qiziq. Haydovchilari qani?

– Oldinroqda bo‘lsa kerak.

– Nemislar Udinada qolishibdi, – dedim. – Hammamiz daryodan o‘tib olamiz.

– Ha, – dedi Piani. – Shuning uchun ham urush davom etadi deyapman-da.

– Nemislar bundan ham ichkariroqqa kirib kelishlari mumkin edi, – dedim. – Qiziq, nega ular birdan to‘xtab qolishdi ekan?

– Tushunib bo‘lmaydi. Bu urushga sira ham tushunib bo‘lmay qoldi.

– Ular keyingi qismlar kelishini kutishgan, shekilli.

– Hech aqlim yetmaydi, – dedi Piani. U bir o‘zi bo‘lganda ancha bama‘ni yigit ekan. Boshqa haydovchilar ichida bo‘lganda boyagiday og‘zi yomon shaloq bo‘lib ketardi.

– Uylanganmisiz, Luiji?

– Uylanganimni bilasiz-ku.

– Shuning uchun asirga tushishni istamadingizmi?

– Qisman shuning uchun ham. O‘zingiz uylanganmisiz, tenente?

– Yo‘q.

– Bonello ham uylanmagan.

– Hamma narsani uylangan, uylanmaganligiga qarab hal qilish mumkin emas. Lekin uylangan odam bola-chaqasining oldiga qaytgisi keladi. – Men oila haqida suhbatlashgim kelib turardi.

– Shunday.

– Oyog‘ingiz tuzukmi?

– Og‘riyapti.

Tong oqarib kelayotganda biz Talyamento qirg‘og‘iga yetdik, to‘lib oqayotgan daryo bo‘ylab yurib, ko‘prikkaga yaqinlashdik.

– Shu daryoda mustahkamlanib olsalar bo‘lardi, – dedi Piani. G‘ira-shirada daryo juda ko‘tarilib qolganga o‘xshardi. Suv girdob bo‘lib oqar, daryoning o‘zani kengayib ketgandek edi. Taxta ko‘priknining uzunligi bir chaqirim kelar-kelmas bo‘lib, odatda keng, toshloq o‘zanining tagidagina irmoq-irmoq bo‘lib oqadigan daryoning suvi hozir ko‘priknining tagiga tegay-tegay deb turardi. Qirg‘oqdan borib, to‘daga qo‘shildikda, ko‘prikdan o‘ta boshladik. Yomg‘irda ohista qadam tashlab borarkanman, odamlar orasida qisilib, oldimdagi zaryadlar yashigiga ag‘darilib ketay deya-deya, bir oyog‘imdan salgina pastda oqayotgan daryoga, bir tevarak-atrof, tumonatga nazar tashlardim. Qadamimni boshqalarning oyoq olishiga qarab qo‘yarkanman, o‘zimni juda qattiq holdan toyganday sezdim. Ko‘prikdan o‘tayotganlarning hammasi nimagadir noxush ko‘rinardi. Men agar kunduz kuni bu yerga samolyotdan bomba tashlangudek bo‘lsa, qanday qiyomat-qoyim bo‘lishi mumkinligini o‘ylab borardim.

– Piani! – deb chaqirdim.

– Men bu yerdaman, tenente, – odamlar uni mendan sal ilgariroqqa surib ketishgandi. Biron kimsa miq etib og‘zini ochmasdi. Har kim tezroq o‘tib olishni o‘ylar, shundan boshqasini xayoliga keltirmasdi. Biz o‘tay deb qolgandik. Ko‘priknining narigi boshida, ikki tomondan fonusli ofitserlar bilan karabinerlar turishardi. Ular yorishib kelayotgan osmon fonida qorayib ko‘rinardilar. Men yaqinroq borganimda bir ofitser kolonnadagi qandaydir bir odamni qo‘li bilan ko‘rsatganini ko‘rdim. Karabiner o‘sha odamni yelkasidan tutib olib chiqdi. Yo‘ldan bir chetga olib bordi. Biz ofitserlarga yetay deb qoldik. Ular kolonnada o‘tayotgan har bir kishining basharasiga tikilib qarashar, ba‘zan bir-birlari bilan g‘ujillashib, oldinga o‘tishardi-da, kimningdir yuziga fonus tutishardi. Biz ular bilan baravarlashganda, yana birovni olishdi. Tutilgan odam podpolkovnik edi. Unga fonus tutishganda yelkasidagi yulduzlarini ko‘rdim. Uning sochlari oqarib ketgan, miqtidan kelgan odam edi. Karabinerlar uni ko‘p-

rikdan nariga sudrab ketdilar. Biz ofitserlar bilan baravarlashganda, ular menga qarayotganlarini ko'rdim. Keyin birovni meni ko'rsatib, karabinerga nimadir dedi. Karabiner kolonnani yorib o'tib men tomonga kelayotganini ko'rdim, keyin u mening yoqamdan ushlab oldi.

– Nima gap? – dedim va basharasiga qarab urdim. Men uning shlyapa bostirilgan yuzini, shopday mo'ylovlarini, yuzidan oqib tushayotgan qonni ko'rib turardim. Yana biri o'zini olomonga urib biz tomonga kela boshladi.

– Nima gap? – so'radim men. U javob bermasdi. Meni tutib olishga payt mo'ljallardi. Men to'pponchamni olish uchun qo'limni olib bordim. – Nima, sen ofitserga tegish mumkin emasligini bilmaysanmi?

Ikkinchisi kelib orqamdan yopishdi va qo'limni shunday tortdiki, azbaroyi Xudo, qo'lim chiqib ketdi, deb o'yladim. Men unga o'grildim, shunda birinchisi bo'ynimdan qisib ushlab oldi. Men uni oyoqlarim bilan tepdim, chap tizzam bilan chotiga tushirdim.

– Qarshilik ko'rsatilsa, otib tashlang, – degan kimningdir ovozini eshitdim.

– Nima gap o'zi? – deb qichqirmoqchi bo'ldim, lekin tovushim g'o'ldirab chiqdi. Bu orada ular meni yo'l chekkasiga sudrab chiqarishgandi.

– Qarshilik ko'rsatsa, otib tashlang, – dedi ofitser. – Olib keting uni.

– Kimsizlar o'zi?

– Keyin bilasiz.

– Kimsizlar o'zi?

– Dala jandarmeriyasi¹, – dedi boshqa ofitser.

– Menga bu samolyotlaringizni qo'yib yubormasdan, chaqirsangiz bo'lasmidi?

Ular javob berishmadi. Javob berishga majbur emasdilar. Ular – dala jandarmeriyasi edi.

– Uni olib borib boshqalarga qo'shib qo'ying, – dedi

¹ **Jandarmeriya** (fransuzcha: gendarmerie < gens d'armes – qurollangan kishilar) – ayrim mamlakatlarda: siyosiy muhofaza, tintuv ishlari olib borish; davlat tuzumiga zid ish olib boruvchilarga qarshi kurash uchun xizmat qiladigan siyosiy politsiya.

birinchi ofitser. – Eshityapsizmi, u italyanchani talaffuz bilan gapiryapti.

– Talaffuzim xuddi senikidan farq qilmaydi, iflos, – dedim.

–Uni boshqalarning oldiga olib borib qo‘ying, – dedi birinchi ofitser. Meni ofitserlarning yonidan olib o‘tishib, daryo bo‘yida bir to‘da odamlar turgan yalanglikka keltirishdi. Biz borayotganda u yerdan o‘q ovozlari eshitildi. Men miltiqlarning og‘zidan chiqqan o‘tni ko‘rdim, o‘q tovushini eshitdim. Biz u yerga bordik. To‘rtta ofitser yonma-yon turishar, ularning oldilarida ikki karabinerning o‘rtasida qandaydir bir odam bor edi. Bulardan sal nariroqda karabinerlar soqchiligida bir qancha odamlar so‘roqni kutib turishardi. Yana to‘rtta karabiner so‘roq qilayotgan ofitserlarning oldida karabinlariga suyanib turishardi. Bular keng ayvonli shlyapa kiygan edilar. Karabinerlar meni so‘roq bo‘lishini kutayotganlar ichiga itarib yuborishdi. Men so‘roq qilinayotgan odamga qaradim. Bu boya kolonnadan tortib chiqarilgan, sochlari oqarib ketgan miqti podpolkovnik edi. Ofitserlar jiddiy turib, sovuqqonlik bilan so‘roq olib borishardi, ular miltiqning og‘zi o‘zlariga qaratilmaganligiga ishonch hosil qilgach, bemaolol, qo‘rqmay otadigan italyanlardan edilar.

– Qaysi brigadadan?

U aytdi.

– Qaysi polkdan?

U aytdi.

– Nega polkingiz bilan birga emassiz?

U aytdi.

– Ofitser doim o‘z qismi bilan birga bo‘lishi kerakligi sizga ma‘lummi?

Unga ma‘lum ekan.

Savollar shu bilan tugadi. Gapni boshqa ofitser oldi.

– Siz va sizga o‘xshaganlar tufayli varvarlar¹ vatanimizning muqaddas chegaralarini buzib o‘tishdi.

– Bema‘ni gap, – dedi podpolkovnik.

¹ **Varvarlar** (italyancha: barbaros – Shimoliy Afrikadagi qabilalardan biri) – 1) qadimgi yunonlarda va rimliklar nazarida har qanday chet ellik kishi, boshqa el odami; 2) ko‘chma ma‘noda: vahshiy, qoloq, madaniyatsiz (asarda shu ma‘noda).

– Sizga o‘xshagan sotqinlar bizni g‘alaba ne‘matlaridan mahrum qilishdi.

– Siz o‘zingiz hech chekinib ko‘rganmisiz umringizda? – so‘radi podpolkovnik.

– Italyanlar chekinmasliklari kerak.

Biz yomg‘irda turib shu gaplarni eshitdik. Hammamiz ofitserlar qarshisida turar, so‘roq qilinayotgan kishi esa, bizdan oldinda sal chekkaroqda turardi.

– Agar meni otib tashlamoqchi bo‘lsangizlar, – dedi podpolkovnik, – o‘tinaman, boshqa so‘roq qilib o‘tirmay otib tashlang. Bu so‘roq juda bema‘ni. – U cho‘qinib oldi. Ofitserlar bir-birlari bilan g‘ujillashib olishdi. Bittasi yon daftarga allanima-larni yozdi.

– O‘z qismini tashlab ketgani uchun otishga hukm qilinadi, – dedi u.

Ikki karabiner podpolkovnikni qirg‘oqqa tomon olib ketishdi. Chol bosh yalang alpozda yomg‘irda ikki karabiner o‘rtasida borardi. Men uni qanday otishganiga qaraganim yo‘q, lekin miltiq ovozi eshitdim. Ular keyingi odamga o‘tishgandi. Bu ham qismidan qolib ketgan ofitser edi. Uning gapini hatto eshitib ham o‘tirishmadi. U daftar varag‘iga yozilgan hukmni o‘qiganlarida yig‘lab yubordi, uni otishayotganda ular boshqa bir odamni so‘roq qila boshlagan edilar. Ular birovni otishayotganda ikkinchi kimsani so‘roq qilishga shoshilishardi. Ular bu yerda shundan boshqaga qodir emasliklari ko‘rinib turardi. So‘roqni kutaymi yoki qochaymi, bilmasdim. Men italyan mundirini kiyib olgan nemis bo‘lib chiqishim turgan gap edi. Ularning qanday fikr qilayotganlarini, agar umuman bir fikrlari bo‘lsa va fikr qilishga qodir bo‘lsalar, bilardim. Bular hammasi yosh yigitlar edi va ular vatanga xaloskorlik qilmoqda edilar. Ikkinchi armiya Talyamentoda yangidan tashkil etilmoqda edi. Ular o‘z qismlaridan ajralib qolgan mayor va undan yuqori unvonli ofitserlarni otmoqda edilar. Ayni zamonda ular italyan mundirini kiyib olgan nemis tashviqotchilarini ham otmoqda edilar. Ular po‘lat kaskalar kiyib olgandilar. Bir qancha karabinerlar ham shunday kaskada edilar. Boshqalari ayvoni keng shlyapalar kiyishgandi. Samolyotlar, deb atashardi ularni bizda. Biz yomg‘irda turar,

bizni birin-sirin so'roq qilmoqda, otmoqda edilar.

So'roq qilinganlardan birontasi ham hozirgacha otilmasdan omon qolgani yo'q. So'roq qiluvchilarda his degan narsaning asari ko'rinmasdi, ular o'zlaricha temir qonunga rioya qilmoqda edilar. O'z hayotlari har qanday xavfdan holi bo'lgan bir vaziyatda boshqalarning hayotini jadal hal qilib tashlamoqda edilar. Ular shu tobda muntazam qo'shinlar polkovnigini so'roq qilmoqda edilar. Hozirgina yana uchta ofitserni olib kelishdi.

– Polkingiz qayerda?

Men karabinerlarga qaradim. Ular yangi qo'lga olinganlarga qarab turishardi. Boshqalarining ko'zi polkovnikda edi. Men ikki soqchi o'rtasidan sho'ng'idim, boshim bilan enkaygancha daryo tomonga qochdim. Qirg'oqqa yetay, deganimda qoqilib, shiddat bilan suvga otilib tushdim. Suv juda ham sovuq edi, jonimdan o'tib ketmaguncha suv yuziga chiqmadim. Meni oqim olib ketayotganini sezib turardim, cho'kib ketishga ko'zim yetgandan keyingina suv yuziga chiqdim. Bir zum havo olib turdim-da, so'ng yana suv tagiga sho'ng'idim. Harbiy kiyim bilan og'ir poyabzal oyog'ingda bo'lsa, suv tagida turish unchalar qiyin bo'lmas ekan. Men ikkinchi marta suv tepasiga suzib chiqqanimda, oldimda g'o'la oqib borayotganini ko'rdim, unga yetib oldim-da, bir qo'llab quchoqlab oldim. Men boshimni uning panasiga oldim-u, mo'ralab qarashga ham botinmay, oqib ketaverdim. Qirg'oqni ko'rmasam, derdim. Men qochib ketayotganimda, birinchi marta suv yuziga ko'tarilganimda o'q ovozlari eshitdim. Bu tovushlarni suv tagiga chuqur tushmay suzayotganimda ham eshitgandim. Endi o'q ovozlari kelmay qo'ydi. G'o'la suvda chayqalib borar, uni bir qo'lim bilan mahkam ushlab olgandim. Men qirg'oqqa ko'z tashladim. U juda ham tez orqaga ketayotganga o'xshab ko'rindi. Daryodan oqib borayotgan yog'ochlar ko'p edi. Suv juda ham sovuq edi. Biz butalar o'sib yotgan orolchadan o'tib ketdik. Men g'o'laga ikki qo'lim bilan yopishib oldim va oqim meni o'z ko'yiga solib olib ketdi. Qirg'oq endi ko'rinmasdi.

Agar oqim zo'r bo'lsa, daryodan qancha suzib borayotganingni bilolmaysan. Juda uzoq vaqtdan beri suzayotganga o'xshaysan, lekin aslida, ehtimol, uncha ko'p vaqt o'tmagan bo'ladi. Suv muzdek bo'lib, juda ham yuqoriga ko'tarilib ketgan, yuzida toshqin paytida qirg'oqdan qo'shilgan turli-tuman narsalar oqib kelmoqda edi. Baxtinga g'o'la odam suyansa ko'taradigan darajada og'ir edi, shuning uchun engagimni g'o'laning chetiga tirab, qo'llarim bilan uni, iloji boricha, yengilroq ushlashga harakat qilib, gavdamni muzdek suvga erkin qo'yib berdim. Men tomirlarim changak bo'lib qolmasin, deb qo'rqmoqda edim. Shuning uchun tezroq qirg'oqqa chiqishni istardim. Daryo quyi tomonga ilon izi bo'lib oqardi. Tong otmoqda edi, daryo qirg'og'idagi butalar ko'zga chalinadigan bo'lib qoldi. Oldinda butazor orol bo'lib, oqim bu yerda qirg'oqqa yaqinlashib borardi. Men qirg'oqqa suzib yetib olish uchun boshmog'im bilan kiyimlarimni bir ko'nglim yechib tashlamoqchi ham bo'ldim-u, lekin yana bu fikrimdan qaytdim. Men qirg'oqqa bir amallab chiqib olishimga shubha qilmas, agar yalang oyoq qolsam, holim yomon bo'lishini bilardim. Bir amallab Mestrega yetish kerak edi.

Qirg'oq yaqinlashdi, keyin orqaga sapchib ketdi, keyin yana yaqinlashdi. Endi sekinroq yuzib bormoqda edik. Sohil qo'l cho'zsa, yetguday yaqin qolgandi. Tolning eng mayda novdalarigacha ko'zga tashlanib turardi. G'o'la ohista burildi, sohil orqamda qoldi, men girdobga tushib qolganimizni angladim. Asta bir joyda aylana boshladik. Sohil juda ham yaqindan yana bir marta ko'ringanda, men bir qo'lim bilan suzib oyoqlarimni ishga solib, qirg'oqqa intildim, lekin harakatim zoye ketdi. Men yana daryoning o'rtasiga ketib qolamizmi, deb cho'chigandim, shuning uchun bir qo'lim bilan ushlab, oyoqlarimni shunday tortib, g'o'laga tirab oldim-da, o'zimni qirg'oq tomonga zarb bilan otdim. Men butalarni ko'rib turar, biroq shuncha kuch, harakat sarf qilishimga qaramay, oqim meni chetga olib ketardi. Men oyoq kiyimim deb cho'kib ketishim mumkinligini o'ylab qo'rqib ketdim, oyoqlarim zilday bo'lib ketganiga qaramasdan

jonim boricha harakat qilib, suv bilan olishib, bir mahal qarasam, sohil menga tomon yaqinlashib kelayotir, men yana ham zo'r berdim, nihoyat, qirg'oqqa yetib oldim. Men tolning shoxlariga mahkam yopishdim, tepaga ko'tarilishga kuchim qolmagan, osilib turar, lekin endi cho'kib ketmasligimni bilardim. G'o'lada suzganimga xayolimga biron marta ham cho'kish fikri kelmagandi. Zo'riqib harakat qilganimgan ko'nglim ozib borardi, tolga osilgancha kuta boshladim. Ko'nglim behuzur bo'lishdan biroz to'xtagandan so'ng, men salcha oldinga jildim, keyin dam oldim, shoxlarni qo'llarim bilan mahkam ushlab olgandim. Keyin men suvdan chiqdim, tollar orasidan o'tib, sohilga qadam qo'ydim. Tong otay deb qolgan, hech kim ko'rinmasdi. Men yerga muk tushib yotar, daryo va yomg'ir shovqinini tinglardim.

Bir ozdan keyin o'mimdan turib, daryo bo'ylab ketdim. Men Latizanagacha bironta ko'prik yo'qligini bilardim. Men hozir San-Vito qarshisida turgan bo'lsam kerak, deb chamaladim. Nima qilishim kerakligini o'ylay boshladim. Oldinda daryoga quyiladigan kanal bor edi. Shu yoqqa qarab yurdim. Atrofda odam qorasi ko'rinmasdi, men kanal yoqasida butalar tagiga o'tirdim, oyog'imni yechib ichidan suvini to'kib tashladim. Frenchimni yechib, yon cho'ntagimdan ichidagi hujjatlar va pullar ivib ketgan hamyonimni olib, keyin frenchni yaxshilab siqib tashladim. Shimimni ham yechib siqdim, keyin ko'ylagim bilan ichki kiyimlarimni siqib qo'ydim. Badanimni kaftlarim bilan shapatilab, toza ishqadim, yana kiyimlarimni kiyib oldim. Bosh kiyimimni yo'qotib qo'yibman.

Frenchi kiyishdan ilgari yenglaridagi yulduzchalarni qoprib olib pullar bilan yon cho'ntagimga solib qo'ydim. Pullar ho'l bo'lib ketgan, lekin bus-butun edi. Ularni sanab chiqdim. Uch ming liradan sal ko'proq ekan. Butun kiyimlarim ho'l va badanimga chip-chip yopishib qolardi, qon aylanishini tezlatish uchun qo'llarimni silkib-silkib borardim. Ich kiyimim jun gazlamadan bo'lganligi uchun agar doim harakatda bo'lsam, shamollamayman, deb o'yladim. To'pponchamni yo'lda tortib olishgandi, bo'sh g'ilofni frenchimning tagiga berkitdim. Plashim bo'lmaganidan yomg'irda sovqota boshladim. Kanal yoqalab ketdim. Tong otgan, hamma yoq ho'l, siyqa va g'arib

edi. Dalalar yalang'och, yomg'irdan qorayib ko'rinardi; dalalar-ning olis bir chekkasida qo'ng'iroqxona ko'zga tashlanardi. Men yo'lga chiqib oldim. Oldinda, yo'lda men piyodalar bo'linmasini ko'rdim, ular qarshimdan kelishardi. Cho'loqlanib, yo'lning bir chetidan sudralib borardim, askarlar menga e'tibor bermay yonimdan o'tib ketishdi. Bular daryo tomonga ketayotgan pulemyot qismi edi. Yo'limda davom etdim.

Shu kuni men Venetsiya vodiysini kesib o'tdim. Bu past tekislik yer bo'lib, yomg'irda u yanada yassiroq bo'lib ko'rinardi. Dengiz tomondan qumloqlar va suvlar bilan to'silgani uchun bu yerda yo'llar kam edi. Hamma yo'llar daryoning quyilish joylari bo'ylab dengizga tomon boradi, shu sababdan vodiyni kesib o'tish uchun kanallar yoqalab so'qmoqlardan yurish kerak bo'ladi. Men vodiyni shimoldan janubga qarab kesib o'ta boshladim, ikki temir yo'l va boshqa yana allaqancha yo'llarni bosib o'tdim va nihoyat bir so'qmoqdan borib qum bilan o'ralgan ko'rfaz yonidan o'tgan temir yo'l izidan chiqdim. Bu Triyest-Venetsiya katta yo'li bo'lib, ko'tarmasi baland va mustahkam, keng, qo'sh izli yo'l edi. Biroz nariroqda kichkinagina stansiyacha bor ekan. U yerda, postda soqchilar turganligini ko'rdim. Stansiyaning boshqa tomonida ko'rfazga quyiladigan soy ustidan ko'prik o'tardi. Ko'prikda ham soqchi turgandi. Men hali daladan shimol tomonga o'tayotganimda bu yo'ldan poyezd o'tganligini ko'rgandim. Tekis yerda u uzoqlardan ko'ringandi, men shoyad Portogruarodan kelayotgan poyezdga chiqib olsam, deb umid qilgandim. Soqchilardan ko'zimni uzmay, shundoq izlar oldida biqinib yotdim. Menga bu yerdan ikki yoq yo'l ham kaftday ko'rinib turardi. Ko'prikda turgan soqchi iz bo'ylab men tomonga qarab bir necha qadam tashladi, keyin burilib orqasiga qarab ketdi.

Men och yotib poyezd kutmoqda edim. Hov avval men uzoqdan turib ko'rgan poyezd shunaqa ham uzun ediki, parovoz uni bazo'r tortib o'tgan edi. O'shanda unga yo'l yo'lakay sakrab chiqib olishimga amin bo'lgan edim. Men yotaverib poyezddan umidimni uzganimda, yaqinlab kelayotgan poyezdni ko'rdim. Parovoz to'g'ri men tomonga kelar, borgan sari kattalashib borardi. Men soqchiga qaradim. U ko'prikning men yotgan

tomonida, lekin yo'lning narigi betida yurib turardi. Poyezd men bilan baravarlashganda meni soqchidan to'sib qoladi. Men yaqinlashib kelayotgan parovozdan ko'z uzmasdim. U og'ir hansirab kelardi. Vagonlar juda ko'p edi. Men poyezdda qo'riqchilar borligini bilardim, lekin ular qayerda turganlarini ko'rolmadim, payqab qolmasinlar deb, tuzukroq qaragani cho'chidim. Parovoz men yotgan yerga yaqinlashib keldi. U mening yonimdan bosinqi nafas olib o'tgach, mashinist¹ meni ko'rmasligiga amin bo'ldim-da, o'rimdan turib, o'tib borayotgan vagonlarga yaqin bordim. Agar poyezd soqchilari darchalardan qarab turgan bo'lsalar, izlar oldida ochiq tursam, unchalik shubha uyg'otmagan bo'lardim. Bir qancha yopiq tovar vagonlari o'tib ketdi. Keyin men usti ochiq past bir vagon kelayotganini ko'rdim, bunaqa vagonlarni bu yerda gondola² deb atashadi, gondolaning ustiga brezent tortib qo'yilgandi. Men uni yonimdan deyarli o'tkazib yubordim-da, keyin bir sakrab vagon biqinidagi tutqichlardan ushlab oldim va yuqoriga ko'tarildim. Keyin orqada kelayotgan yopiq vagon bilan gondolaning o'rtasidagi buferga³ sirpanib tushdim. Meni hech zot ko'rmaganligiga amin edim. Temir bandlardan ushlab, oyog'imni vagonlar ulangan temirga tirab o'tirdim. Ko'priikka yaqinlashib qoldik. Men soqchini esladim. Biz o'tib ketayotganimizda, u menga qaradi. U hali o'spirin bir bola ekan, boshidagi kaskasi kattalik qilib ko'zini to'sib turardi. Men unga mensimagan kishi bo'lib qaradim, shunda u yuzini teskari burib oldi. U meni poyezd brigadasidan bo'lsa kerak, deb o'yladi. Biz o'tib ketdik. U hamon o'tayotgan vagonlarga bezovta ko'z bilan qarab turardi. Men brezent qanday mahkamlangan ekan, deb qaradim. Brezentning chetlarida halqachalar bo'lib, shu halqachalardan chilvir o'tkazib mahkamlangandi. Men pichog'imni olib chilvirni kesdim-da, qo'limni ichkariga tikdim. Yomg'irdan nam tortgan brezent tagida allaqanday qattiq, g'o'dir narsalar qo'limga urindi. Boshimni ko'tarib, oldimga qaradim. Oldingi vagonning maydonchasida soqchi

¹ Mashinist – lokomotivni boshqarib, poyezd haydovchi kishi.

² Gondola (*italyancha*) – aerostat yoki dirijabga osib qo'yiladigan, kishilar turadigan va anjomlar joylashtiriladigan savatsimon moslama; bo'lma.

³ Bufer (*inglizcha*) – transport vositalarida paydo bo'ladigan zarbalarni yumshatish uchun o'rnatiladigan, pishiq po'lat, rezina yoki plastmassadan tayyorlanadigan moslama.

askarlardan biri turardi, lekin uning ko'zi boshqa tomonda edi. Men o'zimni brezent tagiga urdim. Shu zahoti peshonam allanimagadir qattiq urildi, ko'z o'ngim qorong'ilashib ketdi, yuzimga qon oqib tushayotganini sezdim, lekin men yana ham ichkariroq kirib, muk tushib yotib oldim. Keyin men orqamga o'girilib, brezentni qayta mahkamlab qo'ydim.

Men brezent tagida zambaraklar ichida yotardim. Ulardan kerosin va moy hidi anqirdi. Men brezentga urilayotgan yomg'ir tomchilarining ovozi, g'ildiraklarning taqa-tuqini eshitib yotardim. Tashqaridan g'ira-shira yorug' kirib turar, men to'plarni ko'zdan kechirdim. Ularga brezent yopqichlar kiydirilgandi. Bular uchinchi armiyadan jo'natilgan bo'lsa kerak, deb o'yladim. Peshonamdagi g'urra shishib chiqdi, men qon to'xtasin deb, qimirlamay yotdim, qon qotib qolgandan keyin uni ohista ko'chirib tashladim, zarb tekkan joygagina tegmadim. Unchalik og'rimadi. Dastro'molim yo'q edi, shuning uchun qolgan-qutgan qon yuqlarini brezentdan oqib tushgan yomg'ir suvi bilan yuvib tashladim va yengim bilan tozalab artdim. Ko'rinishim hech kimda shubha tug'dirishini istamasdim. Men Mestrega yetmay turib tushib qolishim kerakligini bilardim, yo'qsa kelib qurollarni tekshirib ketishlari turgan gap edi. Qurollar shunchalik oz ediki, ularni esdan chiqarishlari mumkinligiga odam ishonmasdi. Ichetimni ochlik kemirib borardi.

XXXII BOB

Men platforma taxtalarida, brezent tagida, qurol-yarog'lar ichida namiqqan, ochiqqan, titrab-qaltiragan bir alpozda yotardim. Chidab bo'lmagandan keyin qo'llarimni boshimga qo'yib muk tushib yotdim. Tizzam uvishib, jonsiz bo'lib qolgan, lekin undan shikoyat qiladigan joyim yo'q edi. Valentini o'z ishini mohirlik bilan ado etgandi. Men chekinish yo'lining yarmini, Talyamentoning bir qismini uning tizzasi bilan kechdim. Bu chindan uning tizzasi edi. Boshqa tizza meniki edi. Shifokorlar sizning taningizni har ohangga solib ko'rishadi, shundan keyin tana o'zingizniki bo'lmay qoladi. Bosh o'zimniki, butun qornim-

dagi narsalar ham o'zinniki edi. Qornim bo'm-bo'sh edi. U go'yo hozir ag'darilib tushadiganday edi. Bosh o'zinniki edi, lekin u hozir na ishlaydi, na o'ylaydi, faqat xotirlashga, xotirlaganda ham kamroq xotirlashga qodir edi.

Ketrinni eslagim kelardi, lekin men u haqda o'ylasam, jinni bo'lib qolishimni bilardim, uni ko'rish nasib bo'ladimi-yo'qmi, bilmasdim va men uni o'ylamaslikka tirishardim, faqat jindek u hakda, faqat g'ildiraklarning bir maromdagi taq-tuqi ostida u hakda o'ylayman, shunda yorug'lik brezentni zo'rg'a-zo'rg'a yorib o'tadi va men Ketrin bilan platforma taxtalarida yotganday bo'laman. Taxtalar qattiq botadi, kiyimlar ho'l, fikr yo'q, faqat hissiyotlar hukmron, hijron bunchalik uzoq bo'lmasa, taxtalar zirillab boradi, ichimni alam kemiradi, faqat nam kiyim etimga yopishadi va xotin o'rniga qattiq taxtalarni quchoqlab boraman.

Tovar platformasining taxtalarini yoki metall va moy hidi anqib turgan, brezent jildlarga o'rab qo'yilgan to'p-aslahalarni yoki yomg'ir silqib o'tadigan brezentni sevish mumkin emas, garchi brezent tagida zambaraklar bilan yotish juda yoqimli bo'lsa-da, baribir, uni sevib bo'lmaydi, sening butun sevging – kimgadir boshqaga, bu yerda tasavvur ham qilib bo'lmaydigan odamga qaratilgan; endi o'z oldingga juda ham sovuq, juda ham ravshan nazar bilan boqasan. To'g'rirog'i, hatto sovuq ham emas, ravshan va bo'm-bo'sh nazar bilan boqasan. Muk tushib yotasan-da, bo'm-bo'sh nazar bilan tikilasan; bir armiya chekinganda, ikkinchisi bosib kelayotganda shunday bo'ladi. Sen o'z mashinalaring va odamlaringni halokatga giriftor qilding, ehtimol, universal do'konning xizmatchisi yong'in mahalida shunday qilgan bo'lardi. U mollarini yondirib qarab turgan bo'lardi. Lekin mollar sug'urta qildirilmagan ekan. Endi sen bu narsalardan xalos bo'lding. Bo'yningda boshqa hech qanday majburiyating yo'q. Agar yong'indan keyin do'kon xizmatchilarini sening talaffuzing chatoq deb otib tashlay boshlasalar, yana savdo boshlanganda xizmatchilar qaytib keladilar, deb hech kimsa umid qilmasligi kerak. Agar boshqa biron ish topilsa va agar politsiya qo'lga tushmay omon qolsalar – ular boshqa ish topishga harakat qiladilar. Daryo g'azabni ham burch tuyg'usi

bilan birga qo'shib yuvib ketdi. Aytganday, bu tuyg'uni men oldinroq – karabinerning qo'li yoqamdan olgan chog'dayoq yo'qotgandim. Men masalaning tashqi tomoniga e'tibor berib o'tirmasdan, o'zimni mundirdan xalos etmoqchi edim. Men yulduzchalarni sug'urib tashladim, lekin buni faqat qulaylik uchungina qilgandim. Bu nomus masalasiga kirmasdi. Men hech kimga achchiq qilayotganim yo'q. Umuman, men bo'ldim. Men ularga omad tilab qolaman. Ularning orasida oq ko'ngillari ham, mardlari ham, iroda egalari ham, oqil kishilar ham bor edi, ularga omad tilasang, yarashadi. Lekin bularning endilikda menga daxli yo'q va men bu qurib, jin urgur Mestrega tezroq yetib borishni istardim, o'shanda ovqatlanib olaman-u, nurli-nursiz narsalarni o'ylab yurmayman.

Piani, meni otildi, deb aytadi. Ular otilganlarning hamyonlarini kovlab, ularning hujjatlarini olib qo'yishadi. Mening hujjatlarim ularga tegmaydi. Balki, meni cho'kib ketgan deb hisoblashar. Qiziq, Shtatlarga nima deb xabar qilisharkin. Yaralandi va boshqa ba'zi sabablarga binoan o'ldi, deyishsa kerak. Shayton, muncha qornim och bo'lmasa. Qiziq, kashishga nima bo'lgan ekan. Rinaldiga-chi. U Pordenoneda bo'lsa kerak. Balki, undan ham nariroqqa chekinib ketishgandir. Ha, endi men uni bir umr ko'rmaydigan bo'ldim. Endi men ularning hech qaysilarini hech qachon ko'rmayman. U hayot tugadi. Unda zaxm bo'lmasa kerak, har holda, vaqtida oldini olsang, unchalar xavfli emas, deyishadi. Biroq u juda tinchini yo'qotgan. Men ham tinchimni yo'qotgan bo'lardim. Boshqalar ham indamay qarab o'tirmasdilar, albatta.

Men o'ylash uchun yaratilmaganman. Men dunyoga ovqat yegani kelganman. Nima ishingiz bor, shunday. Yeb, ichib, Ketrin bilan yotishga tug'ilganman. Ehtimol, shu bugunoq yotarman. Yo'q, buning iloji yo'q. Bugun bo'lmasa, ertaga. Ertaga yaxshi taom ham, oppoq choyshablar ham bo'ladi, faqat endi hech qachon hech yerga ketmaslik kerak. Birga ketsang, unda bir boshqa. Tezlikda biron yerga ketishga to'g'ri kelsa kerak. U birga boradi. U men bilan ketishini bilaman. Qachon ketamiz? Buni har qancha o'ylasang, arziydi. Qorong'i tushmoqda. Men qayerga jo'nashimizni o'ylab yotibman. Dunyo keng edi.

TO'RTINCHI KITOB

XXXIII BOB

Milanda poyezddan sakrab tushib qoldim. Poyezd tong qorong'isida stansiyaga yaqinlasha turib yurishini sekinlatdi. Shunda men sakradim. Temir yo'lni kesib o'tib, qandaydir uylardan o'tdim-da, ko'chaga tushdim. Yemakxonalardan biri ochiq ekan, men qahva ichgani kirdim. Bu yerda hamma narsada tongning nuqsi bor edi, supurib-sidirilgan uy sahnidan, qahva stakanlaridagi qoshiqchalardan va kecha vino solingan stakanlarning ko'rinishidan tong nafasi kelardi. Peshtaxta oldida yemakxona xo'jayini turgan ekan. Kichkina stolda ikkita askar o'tirardi. Men peshtaxta oldiga borib, bir stakan qahva bilan bir burda non yedim. Qahva sut solinganidan rangsizroq edi, men nonning mag'zi bilan uning ustidagi ko'pigini sidirib oldim. Xo'jayin menga qarab qo'ydi.

– Bir stakan grappa beraymi?

– Yo'q, rahmat.

– Mening hisobimdan, – dedi u va kichikroq bir stakanga quyib oldimga surib qo'ydi. – Frontda nima yangiliklar?

– Bilmadim.

– Ular mast, – dedi u o'tirgan askarlarni ko'rsatib. Bunga ishonsa bo'lardi. Ularning mast ekanligi ko'rinib turardi.

– Gapirib bering, – dedi u. – Frontda qanday yangiliklar bor?

– Frontdan hech xabarim yo'q.

– Men sizning tushayotganingizni ko'rdim. Siz poyezddan sakrab tushdingiz.

– Chekinyapmiz.

– Gazeta o'qib turaman. Yangisidan gapiring. Tugay deb qoldimi?

– Unchalikmas.

U qorindor shishadan stakanga yana grappa quydi.

– Agar biron narsangiz chatoq bo‘lsa, – dedi u, – men sizni yashirib qo‘yishim mumkin.

– Hammasi joyida.

– Biron chatoqlik bo‘lsa, shu yerda turavering.

– Qayerda – shu yerda?

– Mening uyimda. Ko‘plar shu yerda yashab turishibdi. Biroq chatoqligi bo‘lganlar ko‘pincha shu yerda yashab turishadi.

– Undaylar ko‘pmi?

– Qandayligiga qarab. Siz Janubiy Amerikadanmisiz?

– Yo‘q.

– Ispancha gaplasha olasizmi?

– Uncha-muncha.

U peshtaxtani artib qo‘ydi.

– Hozir chegaradan o‘tish qiyin, lekin o‘tsa bo‘ladi.

– Men o‘tmoqchi emasman.

– Siz bu yerda xohlaganingizcha turishingiz mumkin.

Mening qanday odamligimni hali bilib olasiz.

– Hozir men ketishim kerak, lekin manzilni eslab qolib qaytib kelaman.

U boshini chayqadi.

– Shunday deysiz-u, qaytib kelarmidingiz. Men chindan ham biron narsangiz chatoq bo‘lsa kerak, deb o‘ylabman.

– Hammasi joyida. Lekin doimo do‘st kishining turar joyini bilgan yaxshi.

Men qahva haqi deb peshtaxtaga o‘n lira qo‘ydim.

– O‘zingiz ham iching grappadan, – dedim.

– Shart emas.

– Iching.

U ikki stakan quydi.

– Esingizda bo‘lsin, – dedi u. – Keling. Boshqa hech kimga ishonmang. Hammasini to‘g‘rilaymiz.

– Bunga ishonchim komil.

– Ishonchingiz komil?

– Ha.

U menga diqqat bilan qaradi.

– Unda ijozat bersangiz, sizga bir narsani aytib qo‘ysam.
Manavi kiyimingizda ko‘p yurmang.

– Nega?

– Yenglarida yulduzchalarning o‘rni bilinib turibdi.
Men indamadim.

– Agar qog‘ozlaringiz bo‘lmasa, qog‘oz to‘g‘rilab bera-
man.

– Qanday qog‘oz?

– Ruxsat guvohnomasi.

– Menga qog‘ozlar kerakmas. Qog‘ozlarim bor.

– Yaxshi, – dedi u. – Agar sizga qog‘oz kerak bo‘lsa, men
istagan narsangizni to‘g‘rilayman.

– Qancha turadi unday qog‘ozlar?

– Qanday qog‘ozligiga qaraydi. Unchalik qimmat emas.

– Hozir menga hech narsa kerak emas.

U yelkasini uchirdi.

– Hammasi joyida, – dedim.

Chiqib ketayotsam, u dedi:

– Sizning do‘stingizman, unutmang.

– Unutmayman, – dedim.

– Ko‘risharmiz yana.

– Albatta, – dedim.

Tashqariga chiqib, harbiy politsiyaga duch kelib o‘tirmay
deb, vokzalni aylanib o‘tdim-da, kichkina parkning panjarasi
oldida ekipajga o‘tirdim. Kucherga gospital manzilini berdim.
Gospitalga kelib, qorovulning hujrasiga kirdim. Uning xotini
meni o‘pib qarshi oldi. O‘zi qo‘limni qisdi.

– Qaytib keldingiz! Sog‘-salomat!

– Ha. Nonushta qildingizmi?

– Ha.

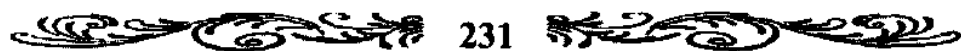
– Sog‘lingingiz yaxshimi, tenente? Sog‘ligingiz yaxshi-
mi? – so‘rab qo‘ymasdi xotini.

– Yaxshi.

– Balki, biz bilan nonushta qilarsiz?

– Yo‘q, rahmat. Ayting-chi, hozir Barkli xonim gospital-
dami?

– Barkli xonim?

– Ingliz hamshirasi-chi?
– Uning sevgilisimi, – dedi xotini. U yelkamga shapatilab, jilmayib qo‘ydi.

– Yo‘q, – dedi qorovul. – U ketgan.

Yuragim shuv etib ketdi.

– Rostdanmi? Men yosh ingliz qizni aytyapman, baland bo‘yli, oppoqqina edi-ku, o‘sha.

– Rost. U Strezaga ketdi.

– Qachon ketdi?

– Ikki kun bo‘ldi. Boshqa ingliz hamshirasi bilan ketdi.

– Xo‘p, – dedim men. – Men sizdan bir narsani so‘ramoqchi edim. Meni ko‘rganligingizni hech kimsaga aytmang. Bu juda jiddiy gap.

– Men hech kimga aytmayman, – dedi qorovul. Men unga o‘n lira berdim, lekin u olmadi.

– Men sizga hech kimga aytmayman, deb va‘da berdim-ku, – dedi u. – Menga pul kerak emas.

– Sizga qo‘limizdan kelgan yordamni ayamaymiz, tenente, – dedi uning xotini.

– Yordamingiz shu bo‘lsin, – dedim.

– Biz sizni ko‘rmadik, – dedi qorovul, – biron narsa kerak bo‘lib qolsa, bizga xabar bering.

– Yaxshi, – dedim, – yana ko‘rishamiz. Xayr. – Ular eshikda orqamdan qaragancha qolishdi.

Men ekipajga o‘tirib ashula aytishni o‘rganayotgan tani-shim Simmonsning manzilini berdim.

Simmons shaharning boshqa chekkasida Porta-Majenta yaqinida turardi. Men uning oldiga borganimda u hali o‘rnida yotar, ko‘zlaridan uyquasi o‘chmagandi.

– Juda erta turasiz-da, Genri, – dedi u.

– Men ertalabki poyezd bilan keldim.

– Chekinishi nimasi bu o‘zi? Siz frontda bo‘ldingizmi? Sigareta chekasizmi? Hov stolning yashigida turibdi.

Xona kattakon bo‘lib, devor tagiga karavot qo‘yilgan, qarshi tomondagi burchakda royal, komod¹ va stol turardi. Men

¹ **Komod** -- kiyim-kechak, ro‘zg‘or buyumlari va boshqa narsalarni qo‘yish uchun maxsus ishlangan kichik, uzun shkaf.

karavotning oldiga qo'yilgan stulga o'tirdim. Simmons yelkasi-dagi yostiqqa suyanib o'tirgancha, chekardi.

– Ishlarimning mazasi yo'q, Sim, – dedim men.

– Meniki ham shunaqa, – dedi u. – Mening hech ishlarim yaxshi bo'lgan emas. Chekasizmi?

– Yo'q, – dedim, – Shveysariyaga qanday qilib ketsa bo'ladi?

– Sizmi? Sizni italyanlar chegaradan o'tkazishmaydi.

– Shunday. Buni bilaman. Shveysarlar-chi? Shveysarlar qanday munosabatda bo'lishadi?

– Ular sizni ushlab, ozodlikdan mahrum etishadi.

– Bilaman. Lekin bu ishlar hammasi qanday qilinadi?

– Juda oson. Sizni qamab – qamashmaydi. Siz istagan joyingizga boraverasiz. Faqat vaqt-vaqti bilan tekshirishdan o'tib turasiz. Nima? Sizni politsiya ta'qib qilyaptimi?

– Hozircha noma'lum.

– Agar aytgingiz kelmasa, aytmang. Odamning eshitgisi kelayotgan bo'lsa ham mayli. Bu yerda hech qanday voqealar bo'lmaydi. Men Pyachensada toza sharmanda bo'ldim.

– Qo'ying-e!

– Rost, rost, rasvoyi ma'raka bo'ldi. Lekin yaxshi aytgan edim-da. Men yana bir karra bu yerda «Liriko»da o'zimni sinab ko'rmoqchiman.

– Men eshitolmasligimdan afsuslanaman.

– Salomat bo'lsinlar. Nima, ishlaringizning rostdan juda mazasi yo'qmi?

– Bilmadim.

– Aytgingiz kelmasa, aytmang. Nega siz anavi la'nati frontda emas, bu yerlarda yuribsiz.

– Men urishib bo'ldim.

– Yashang. Men doim sizni bama'ni yigit deb yurardim. Mendan nima xizmat lozim bo'lsa, tayyorman.

– O'zingizning ishlaringiz ko'p.

– Be, ishlar qayoqda, azizim, Genri. Vaqtim bermalol. Biron narsa bilan mashg'ul bo'lsam, quvonib yuraman.

– Bo'yimiz deyarli siz bilan baravar. Menga kostyum olib kelib berolmaysizmi? Mening kostyumlarim bor-u, lekin

hammasi Rimda.

– Aytganday, siz oldin u yerda turgansiz-ku. Bunaqangi rasvo joyni bilmayman! Qanday qilib turgansiz u yerda?

– Men arxitektor bo‘lmoqchi edim.

– Bunga eng nobop yer o‘sha yer. Hech narsa sotib olmang. Men sizga nima kerak bo‘lsa, hammasini beraman. Sizni shunday kiyintirib qo‘yayki, ko‘rganlarning og‘zi ochilib qolsin. Boring, hov anavi yerda kiyimlar turibdi. Didingizga nima yoqsa, barini olavering. Azizim, hech narsani sotib olishning keragi yo‘q.

– Baribir, sotib olsam, yaxshi bo‘lardi-da.

– Azizim, borib sotib olib bergandan ko‘ra sizga o‘zimiznikini berganim menga osonroq. Pasportingiz bormi? Pasportsiz tirikchilik qilib bo‘lmaydi.

– Eski pasportim yonimda.

– Unda kiyining, azizim, va ko‘hna, asl Gelvetsiyaga tomon olg‘a.

– Bular hali hammasi emas. Men hali Strezaga ham borishim kerak.

– Bundan yaxshisi bormi, azizim! U yerdan qayiqqa o‘tirasiz-u, to‘g‘ri narigi tomonga ravona bo‘lasiz. Agar ashulam bo‘lmaganda men ham sizlar bilan birga borgan bo‘lardim. Bora-man ham.

– Siz u yerda tirolcha falsetga¹ o‘tishingiz mumkin.

– O‘tganda qandoq, azizim. Ashula aytishni bilsam ham, o‘taman. Qizig‘i ham o‘zi shunda-da.

– Boshim bilan qasam ichamanki, siz ashula aytishni bilasiz.

U o‘zini orqaga tashladi-da, yana bitta sigaret chekdi.

– Yaxshisi, boshingizni tikmang. Men ashula aytishni bilsam ham, unday qilmang. Kulgili ko‘rinadi-yu, lekin men aytishni bilaman. Men ashula aytishni sevaman. Quloq soling. – U «Afrikanka»ni ola boshladi; uning bo‘yni tarang tortildi, tomirlari bo‘rtib chiqdi.

– Men ashula aytishni bilaman, – dedi u. – Qolganiga

¹ Fal'tset (lotincha: falso – soxta so‘zidan) – ashuladagi eng yuqori tovush.

bilganlarini qilsinlar.

Men derazaga qaradim.

– Ekipajni jo‘natib kelay.

– Tezroq qaytib keling, azizim, nonushta qilib olamiz.

U o‘rnidan turdi, qaddini tikladi, ichiga chuqur nafas oldida, gimnastika mashqlarini bajara boshladi. Men pastga tushib, kucherning haqini berib yubordim.

XXXIV BOB

Kishilik kiyimida o‘zimni xuddi maskaradda¹ yurganday seza boshladim. Uzoq harbiy kiyimda yurganligimdan endi o‘zimni juda o‘ng‘aysiz sezardim, egnim, shimim hadeb halpilib ketayotgandan tuyulaveradi. Men Milanda Strezagacha chip-ta oldim. Yangi shlyapa sotib oldim. Simning shlyapasini hech kiyolmadim. Lekin kostyumi yaxshi edi. Undan tamaki hidi anqir, shundanmikin, kupeda o‘tirganimda, nuqul shlyapam juda yangi shlyapa, kostyumim esa juda eski kostyum bo‘lib ko‘rina boshladi. Kayfiyatim deraza ortidagi nam bosgan garov yerlariday noxush edi. Kupeda qandaydir uchuvchilar o‘tirishar, menga juda past nazar bilan qarashardi. Ularning menga qaragilari kelmas, yosh bo‘la turib harbiy xizmatda bo‘lmagan odamga nafratlarini yashirmas edilar. Men o‘zimni haqoratlangan deb his qilmasdim. Avvalgi paytlarim bo‘lsa, ularni haqoratlagan va janjal chiqargan bo‘lardim. Ular Gallarateda tushib ketishdi, yolg‘iz qolib o‘zimni erkin sezdim. Gazeta olgan edim, lekin unga qaragim kelmasdi, urush haqidagi xabarlarini o‘qigim yo‘q edi. Men urushni unutishga qaror qildim. O‘z holimga o‘zim sulh tuzdim. O‘zimni juda ham yolg‘iz sezdim, shuning uchun poyezd Strezaga kelganda yengil nafas oldim.

Vokzalda mehmonxonalarning odamlari bordir, deb o‘ylagan edim, lekin birontasi ko‘rinmadi. Mavsum allaqachon tugagan, shu sababdan hech kim poyezdni kutgani chiqmagandi. Men vagondan jomadonimni ko‘tarib tushdim. U Simniki edi,

¹ **Maskarad** (*fransuzcha*: *mascarade* – niqob, parda) – maska, niqob va maxsus kiyimlar kiyib o‘tkaziladigan sayil.

ichida ikkita ko'ylakdan boshqa narsa bo'lmaganidan qushday yengil edi. Vagondan tushib poyezd jo'naguncha o'rnimdan qimirlamadim. Vokzal xizmatchilaridan biridan, bilmaysizmi, hozir qaysi mehmonxonalar ochiq, deb so'radim. «Grand-otel», «Dez il-Borrome» va yana yil bo'yi ishlaydigan bir qancha mehmonxonalar ochiq ekan. Yomg'irda qo'lda jomadon bilan «Dez il-Borrome» ga qarab yo'l oldim. Ko'chadan o'tib borayotgan ekipajga qo'limni ko'tardim. Ekipajda borgan ma'qulroq edi. Biz kattakon mehmonxonaning eshigi oldiga borib to'xtadik, porte¹ soyabon ko'tarib peshvoz chiqdi, yaxshi mulozamat ko'rsatdi.

Yaxshi bir xonani tanladim. Xona kattakon va yorug' edi, derazasi ko'l tomonga ochilardi. Ko'l tepasida bulutlar osilib turar, lekin men quyosh chiqqan mahallarda uning juda ham go'zal bo'lishini bilardim. Men o'z xotinimni kutyapman, dedim. Xonada katta ikki kishilik, *lettomatrimoniale*² atlas ko'rpa to'shalgan holda turardi. Juda ham borib turgan mehmonxona ekan. Men uzun yo'lakdan o'tib, keng zina orqali barga tushdim. Barmen³ eski tanishim edi, baland kursida o'tirib sho'r danak bilan quvroq qovrilgan kartoshka yedim. Martini muzdek va ta'mi toza edi.

– Bu yerda nima qilib yuribsiz, in borghese⁴? – menga ikkinchi martinini aralashtirib berarkan, so'radi barmen.

– Men ta'tildaman. Sog'lig'imni yaxshilash uchun ta'til oldim.

– Bu yerda hozir hech kim yo'q. Bilmadim, nega mehmonxonani berkitishmayapti.

– Baliq ovi qalay?

– Bir nechta zo'r xonbaliq ushladim. Yilning bu faslida xonbaliqlarning zo'rlari uchrab turadi.

– Sizga yuborgan tamakini oldingizmi?

– Oldim. Siz mening tabrik qog'ozini olmadingizmi?

Kulib yubordim. Men u aytgan tamakini topolmagandim.

¹ **Porte** – mehmonxona shveysari.

² **Lettomatrimoniale** (*italyancha*) – oila to'shagi.

³ **Barmen** (*inglizcha*: barmen – bar egasi; barda ishlovchi) – bar egasi; bar xizmatchisi, bufetchi.

⁴ **In borghese** (*italyancha*) – kishilikda.

Unga Amerikaning o'rama tamakisini va'da qilgandim, lekin uydan menga uni yubormay qo'yishgan yoki uni qayerdadir tutib qolmoqda edilar. Har holda, kelmay qo'ygandi.

– Men sizga biron yerdan topib beraman, – dedim.

– Ayting-chi, siz bu yerda ikki yosh ingliz qizni uchratmadingizmi? Ular o'tgan kuni kelishgan.

– Mehmonxonamizda bundaylar yo'q.

– Ular harbiy gospitalda hamshira bo'lib ishlashadi.

– Ikkita hamshira qizni ko'rgandim. Birpas to'xtang, men ularning qayerda turganlarini bilib kelaman.

– Bittasi – mening xotinim. Men bu yerga u bilan uchrashgani keldim.

– Boshqasi – mening xotinim.

– Men hazillashayotganim yo'q.

– Ahmoqona hazilimni ma'zur ko'ring, – dedi u. – Fahmlamabman.

U chiqib ketdi va anchagacha qaytmadi. Men zaytun mevasi, sho'r danak, quvroq kartoshka yeb o'tirdim, peshtaxta ortidagi oynadan o'zimning kishilik kiyimlarimni tomosha qildim. Nihoyat, barmen qaytib keldi.

– Ular vokzal yonidagi kichkina mehmonxonada joylashgan ekanlar, – dedi u.

– Sizda sandvichlar bormi?

– Hozir qo'ng'iroq qilaman. Odam yo'g'idan bu yerga hech narsa olib kelishmaydi.

– Nima, hech kim yo'qmi?

– Bitta-yarimta bor, yo'g'amas.

Sandvichlarni keltirishdi va men uchtasini yeb oldim, yana martini ichdim. Men hech qachon bunchalar muzdek va sara narsani ichmagan edim. Martinining ta'mi meni madaniy odamlar olamiga qaytardi. Ko'p zamonlardan beri yeganim non, pishloq, ichganim qizil vino, maza-matrasiz qahva bo'lgandi. Baland kursida qizil yog'ochlar, bronzalar va oynalar qurshovida o'tirib, hech narsani o'ylamasdim. Barmen menga qandaydir bir savol berdi.

– Urush haqida gapirmaylik, – dedim men.

Urush qayerdadir juda uzoqlarda qoldi. Ehtimol, hech

qanday urush bo'lgandir. Bu yerda urush yo'q. To'sindan u men uchun tamom bo'lganini angladim. Lekin menda u chindan ham tamom bo'lganiga komil ishonch hissi yo'q edi. Darsdan qochgan bola maktabda hozir nima bo'layotganini o'ylaganiday, men ham qochib kelgan yerlarimni o'yoldim.

Otelga borganimda Ketrin Ellen Fergyson bilan ovqatlanihayotgan ekan. Yo'lakdayoq ularning stol atrofida o'tirganlarini ko'rdim. Ketrin men tomonga orqa o'tirganidan, tolalari tutash sochlarini, bir yonog'ini va oppoq bo'yni bilan yelkalarini ko'rib bordim. Fergyson nimanidir hikoya qilayotgandi. Men kirishim bilan jim bo'lib qoldi.

– Voy, Xudo! – dedi u.

– Salom! – dedim men.

– Voy, sizmi? – dedi Ketrin. Uning yuzi yorishib ketdi. U ko'zlariga ishongisi kelmasdi. Men uni o'pdim. Ketrin qizarib ketdi, men ularning yoniga o'tirdim.

– Buni qarang-a! – dedi Fergyson. – Bu yerda nima qilib yuribsiz? Siz ovqatlandingizmi?

– Yo'q.

Stolga ovqat tashib turgan qiz kirdi, menga ham ovqat olib kelishni aytdim. Ketrin charaqlagan ko'zlarini mendan uzmasdi.

– Nima munosabat bilan siz mufti¹ kiyib oldingiz? – so'radi Fergyson.

– Kengash a'zosi bo'lib qoldim.

– Siz biron bo'lgan ur ish qilib qo'ygansiz.

– Sal qovog'ingizni oching, Ferji. Sal qovog'ingizni oching.

– Siz hozir kulib boqadigan ahvolda emassiz. Manavi qizni qay yo'llarga boshlaganingizni bilaman. Xursand bo'ladigan joyi yo'q.

Ketrin menga qarab jilmaydi va stol tagidan oyog'i bilan meni turtib qo'ydi.

– Hech kim meni hech qanday ko'yga solmadi, Ferji. Men o'zimni o'zim shu ko'yga soldim.

– Uni ko'rgani ko'zim yo'q, – dedi Fergyson. – U

¹ Mufti – amaldorlar ishdan keyin kiyadigan kiyim.

o'zining italyancha qiliqlari bilan sizni xarob qildi. Amerikaliklar italyanlardan ham bo'lmag'urroq xalq.

– Shotlandlar esa – xushxulq odamlar, – dedi Ketrin.

– Men uni aytayotganim yo'q. Men uning italyancha makkorligini aytyapman.

– Nahotki, men makkor bo'lsam, Ferji?

– Ha. Siz makkorning ham yomonisiz. Siz chinakam ilonsiz. Italyan mundiri bilan plashini kiyib olgan ilonsiz.

– Men italyan mundirini yechib tashladim.

– Bu makkorligingizga yana bir dalil bo'la oladi. Yozi bilan qiz ikkingiz ishq-muhabbatga berilib, endi esa, juftakni rostlab qolmoqchisiz.

Men Ketringa qarab jilmaydim, u ham menga tabassum bilan javob berdi.

– Biz ikkovimiz juftakni rostlab qolmoqchimiz, – dedi u.

– Biringizni olib ikkinchingizga uradigan, – dedi Ferji. – Sizning qilig'ingizdan yer yorilmadi-yu, men yerga kirib ketmadim, Ketrin Barkli. Na oriyat, na nomus qoldi sizda, siz ham xuddi unga o'xshagan makkorsiz.

– Qo'ying, Ferji, – dedi Ketrin va uning qo'liga shapatilab qo'ydi. – Meni ko'p urishavermang. Bir-birimizni sevishimizni bilasiz-ku.

– Oling qo'lingizni, – dedi Fergyson. Uning beti qizarib ketgandi. – Agar siz uyatingizni yo'qotmaganingizda boshqa gap edi. Lekin siz, Xudo biladi, necha oydan beri homiladorsiz-u, bularning hammasini hazil deb bilasiz, o'zingizni yo'ldan ozdirgan odamni ko'rishingiz bilanoq og'zingizni kulgidan yig'ishtirolmaysiz. Na uyat bor, na nomus.

U yig'lab yubordi. Ketrin borib uni bir qo'li bilan quchoqlab oldi. U Fergysonni yupatish uchun o'rnidan turganda, uning gavdasida o'zgarish sezmadim.

– Menga baribir, – dedi Fergyson. – Lekin bularning oxiri nima bo'ladi?

– Bo'ldi, bo'ldi, Ferji, – yupatardi uni Ketrin. – Men yaxshi qiz bo'laman. Yig'lamang, Ferji. Yig'lamang, jonim, bo'ldi.

– Men yig'lamayman, – derdi piq-piq qilib Fergyson.

– Men yig‘lamayman. Lekin sizning ahvolingizni o‘ylasam. – U menga o‘girildi. – Sizni ko‘rishga ko‘zim yo‘q, – dedi u. – Baribir, yomon ko‘raman sizni. Siz qabih, makkor amerikalik italyansiz. – Uning burni va ko‘zlari yig‘idan qizarib ketgandi.

Ketrin menga jilmaydi.

– Meni quchoqlab turganingizda unga sira ham kulib qaramang.

– Siz aqlli qiz edingiz-ku, Ferji.

– Bilaman, – dedi piqillab Ferji. – Menga e‘tibor bermang. Juda yuragim yomon bo‘lib ketdi. Men noma‘qul qizman. O‘zim ham bilaman. Men har ikkovlaringiz baxtli bo‘lishingizni istayman.

– Biz haliyam baxtlimiz, – dedi Ketrin. – Mening ma‘qulgina, Ferji.

Fergyuson yana yig‘lab yubordi.

– Men sizlarning bunaqa betayin baxtli bo‘lishingizni istamayman. Nega siz uylanmaysiz? Xudo ko‘rsatmasin, u o‘zi uylanmagan yigitmikin?

– Uylanmaganman, – dedim men. Ketrin kulib turardi.

– Kuladigan joyi yo‘q, – dedi Fergyuson. – Bunaqa voqealar tez-tez bo‘lib turadi.

– Biz turmush quramiz, Ferji, – dedi Ketrin, – sizni xursand qilish uchun turmush quramiz.

– Meni xursand qilish uchun emas, albatta. Siz o‘zingiz buni o‘ylashingiz kerak.

– Biz juda ham band edik.

– Ha. Bilaman. Bola qilish bilan band edinglar.

Men, u yana yig‘ini boshlab bersa, kerak deb turgan edim, kutilmaganda u ginaxonlik qila boshladi.

– Endi siz u bilan ketib qolasiz-da, a?

– Ha, – dedi Ketrin. – Agar u istasa.

– Men-chi?

– Siz bu yerda bir o‘zingiz qolishdan qo‘rqasizmi?

– Ha, qo‘rqaman.

– Unda men siz bilan qolaman.

– Yo‘q, u bilan keting. Hoziroq u bilan keting. Sizlarni

boshqa ko'rishni istamayman.

– Ovqatlanib olaylik.

– Yo'q, u bilan keting. Hoziroq u bilan keting.

– Ferji, yengiltak bo'lmang.

– Hoziroq bu yerdan ketinglar, deya pman. Ikkoving ham ketinglar.

– Mayli, yur, – dedim men. Ferji jonimga tegib ketgandi.

– Keting desa, jon-jon deb ketaveringlar. Ovqatni ham endi bir o'zim yeyarkanman-da. Men qachonlardan beri italyan ko'llariga borishni orziqib kutgandim, mana oqibati nima bo'ldi. O! O! – U piqillab yig'lay boshladi, keyin Ketringa qaradi-da, qalqib ketdi.

– Biz tushlik tugaguncha qolamiz, – dedi Ketrin. – Agar men bilan qol, deydigan bo'lsangiz, sizni yolg'iz qoldirmayman. Men sizni yolg'iz qoldirmayman, Ferji.

– Yo'q, yo'q. Ketaveringlar. Ketaveringlar. – U ko'z yoshlarini artdi. – Men juda yengiltakman. Qo'yinglar, menga e'tibor bermanglar.

Ovqat paytida xizmat qilib turgan qiz bu ko'z yoshlardan qattiq ta'sirlandi. Keyingi taomni olib kelib hammasi tinchiganligini ko'rgach, yengil nafas oldi.

Mehmonxonada o'z xonamizdamiz. Tun. Eshikning nar-yog'i uzun kimsasiz yo'lak, oyoq kiyimlarimiz eshikning tagida, xonaga qalin gilam to'shalgan, tashqarida yomg'ir, xona charog'on, shinam, ko'zlarda esa quvonch, keyin qorong'ilik, mayin choyshablar hamda to'shakning farog'ati, go'yo uyingga qaytib kelgandaysan, yolg'iz emassan, tunda uyg'onib ketsang, yoningda jufti halolingni ko'rasan-u, hech qayerga ketib qolmagan, senga shulardan o'zga hech narsa kerak emas, sen uchun dunyoda boshqa hech narsa yo'q hozir. Biz tolib, uxlab qolar, uyg'onsak, ikkov barobar uyg'onar, shunda odam o'zini yolg'iz his qilmasdi. Ba'zan erkak kishi yolg'iz qolgisi keladi, xotin kishining ham yolg'iz qolgisi keladi, agar ular bir-birlarini sevsalar bundan ranjiydilar. Bizda hech qachon bunday bo'lmagandi. Biz birga bo'lgan paytimizda, o'zimizni yolg'iz, butun olam qarshisida yolg'iz deb his qila olardik. Menda birinchi marta birga bo'lganimizda shunday tuyg'u tug'ilgandi. Men ko'p

ayollarni bilardim, lekin ular bilan bo'lganimda o'zimni yolg'iz sezardim, bu yolg'izliklar ichida eng yomonrog'i edi. Lekin biz birga bo'lganimizda hech qachon o'zimni yolg'iz sezmas, birga bo'lgan paytlarimizda hech narsadan qo'rqmasdik. Men bilaman, tunning kundan farqi bor, tunda hamma narsa boshqacha bo'lib ko'rinadi va tunda bo'lgan gaplarni kunduzi tushuntirib berib bo'lmaydi, u onlar o'tadi-ketadi, lekin agar odam o'zini yolg'iz sezgan bo'lsa, unda tundagi yolg'izlik yana ham dahshatliroq bo'ladi. Biroq Ketrin bilan tunimiz kunduzimizdan farq qilmas, ehtimolki, kechalari biroz yaxshiroq ham edi. Odamlar bu dunyoga shuncha jasorat olib kelganlaridan so'ng, dunyo ularni sindirish uchun halok qilishi kerak bo'ladi, shu boisdan ularni o'ldiradi. Dunyo hammani bukib qo'yadi, lekin ko'plar bukilganda yana ham qattiqroq, chidamliroq bo'lib qoladi. Lekin egilishni istamaganlarni u o'ldiradi. U eng shafqatli, eng nozik va eng mard odamlarni surishtirmay o'ldiraveradi. Agar sen unisi ham, bunisi ham boringki, uchinchisi ham bo'lmasang, amin bo'lgilki, seni ham o'ldirajaklar, faqat ko'pam shoshmasdan o'ldiradilar.

Men ertalab uyg'onganimni eslayman. Ketrin hali uxlab yotar, quyosh nuri derazadan tushib turardi. Yomg'ir tingandi, o'rnimdan turib, oyna oldiga keldim. Pastda bog'lar cho'zilib ketgan, ular hozir yalang'och bo'lib qolgan, lekin bog'larning adl shakllari go'zal ko'rinardi, mayda qum tosh to'shalgan yo'lklar, daraxtlar, ko'l bo'yidagi tosh panjara va oftob nurida yotgan ko'l, ko'lning narigi tomonidagi tog'lar g'oyatda go'zal edi. Derazadan tomosha qilib turib orqamga o'girildim, o'girilib, Ketrin uyg'onganini, menga tikilib turganini ko'rdim.

– Darrov turdingmi, jonim? – dedi u. – Qanday yaxshi kun!

– Qalay, o'zing tuzukmisan?

– Juda ham yaxshi. Kechasi biram yaxshi bo'ldiki.

– Qorning ochdimi?

Uning qorni ochibdi. Men ham ochiqqandim, derazadan noyabr quyoshi tushib turardi, biz likopchalar qo'yilgan patnisni tizzamizga qo'yib ovqatlandik.

– Sen gazeta o'qishni istamaysanmi? Gospitalda doim gazeta o'qirding.

- Yo‘q, – dedim. – Endi istamayman.
- Gazetalardan ham ixlosing qaytib ketdimi?
- Qaragisi ham kelmaydi odamning.
- Sen bilan birga bo‘lganimda hammasini o‘z ko‘zim bilan ko‘rgan bo‘lardim.
- Bir kuni sal miyam tiniqlashgandan keyin o‘zim gapirib beraman.
- Seni harbiy kiyimda emasligingni ko‘rib qolishsa, qamab qo‘yishmaydimi?
- Meni otib tashlashsa kerak.
- Unda bu yerda turishimiz mumkin emas, chet elga ketaylik.
- Men ham shuni o‘ylagandim.
- Ketamiz. Jonim, bekorga joningni xavf ostiga qo‘yma. Menga ayt, Mestredan Milanga qanday qilib kelib qolding?
- Poyezd bilan keldim. Unda hali harbiy kiyimimni yechmagandim.
- Bu xavflimidi?
- Unchalikmas. Eski literim¹ bor edi. Mestreda sanasini o‘zgartirib oldim.
- Jonim, bu yerda seni har bir daqiqada qo‘lga olishlari mumkin. Men istamayman. Bu tentaklik. Agar seni qamoqqa olishsa, bizning holimiz nima kechadi?
- Buni o‘ylamaylik. Buni o‘ylayverib miyam g‘ovlab ketdi.
- Seni qamoqqa olamiz deb kelishsa, nima qilasan?
- Otib tashlayman.
- Ko‘rdingmi, qanday tentaksan. Biz bu yerdan ketmagunimizcha, men seni mehmonxonadan chiqarmayman.
- Xo‘p, qayerga boramiz?
- Qo‘y, unaqa bo‘lma, jonim. Qayerga desang, o‘sha yerga boramiz. Lekin shunday joyni topginki, hozirning o‘zidayoq jo‘nab ketish mumkin bo‘lsin.
- Ko‘lning naryog‘i Shveysariya, o‘sha yerga borish

¹ **Liter** (lotincha: littera – harf; belgi) – poyezd, paroxod va boshqa transportlarda bepul yoki arzon chipta olib yurish uchun beriladigan va ma‘lum harflar bilan belgilangan guvohnoma.

mumkin.

– Ana – qanday soz.

Yana bulutlar to‘plandi va ko‘l yuzi qoraydi.

– Qani endi, har doim jinoyatchi bo‘lmay yashasang, – dedim men.

– Jonim, unaqa bo‘lma. Qachondan beri jinoyatchi bo‘lib qolibsan? Biz hech qachon jinoyatchi bo‘lmaymiz. Bizning hayotimiz juda ham yaxshi bo‘ladi.

– Men o‘zimni jinoyat qilib qo‘yganday sezyapman. Men armiyadan qochdim.

– Jonim, qo‘y, aqli bola bo‘l. Sen armiyadan qochganing yo‘q. Bu italyanlarning armiyasi-ku.

Men kulib yubordim.

– Xo‘p donosan-da. Ke, yana birpas yotamiz. To‘shakda yotsam, dunyo ko‘zimga jannat bo‘lib ko‘rinadi.

Saldan so‘ng Ketrin dedi:

– Endi o‘zingni jinoyatchi deb his qilmayapsan, to‘g‘rimi?

– Yo‘q, – dedim men. – Sen bilan birga bo‘lganimda – yo‘q.

– Sen juda tentak bolasan, – dedi u. – Lekin men shalvirab qolishingga yo‘l qo‘ymayman. Jonim, bir o‘ylab ko‘rgin-a, hozir ertalablari ko‘nglim aynimayapti, qanday yaxshi.

– Zo‘r.

– Qanday zo‘r xotining bor, qadriga ham yetmaysan. Lekin menga baribir. Men seni qamab qo‘yishmaydigan biron yerga olib ketaman. Biz juda ham yaxshi hayot kechira boshlaymiz.

– Hoziroq ketganimiz bo‘lsin.

– Bosh ustiga, jonim. Qayerga desang, qachon desang, sening ixtiyoringdaman.

– Ke, hech narsani o‘ylamaymiz.

– Ke.

Ketrin qirg'oq bilan kichik mehmonxonaga Fergyusonni kuzatgani ketdi, men bo'lsam, barda gazeta o'qib o'tirdim. Barda o'tirishga qulay bo'lgan kreslolar qo'yilgan, men to barmen kelguncha ulardan birida gazeta o'qib o'tirdim. Armiya Talyamentoda to'xtamabdi. U yana ham nariroqqa, Pyavaga chekinibdi. Pyava esimda edi. Temir yo'l frontga ketaverishda uni San-Don yaqinida kesib o'tardi. Daryo bu yerda juda ham chuqur hamda tor yerdan tinch oqib o'tardi. Oqimning quyi qismida botqoq yerlar, kanallar bor edi. Bir qancha chiroyli villalar bo'lardi. Bir kuni urushdan ilgari Kortina-d, Ampetssoga bora turib men bir necha soat Pyava ustidagi tog' yo'lidan yurgan edim. Tepadan qaraganda u xonbaliqlar g'ujg'on o'ynagan soyga o'xshab ko'ringandi, qoyalarning soyalarida sayoz va cho'nqir joylari bor edi. Kadorega borganda u chetga burilib ketardi. Men qo'shinlarga Pyavadan tushish oson bo'lmaydi, deb o'yladim. Barmen kirdi.

– Graf¹ Greffi sizni so'radi, – dedi u.

– Kim?

– Graf Greffi. Esingizdami, o'tgan safar kelganingizda bu yerda bo'lgan chol-chi?

– U shu yerdami?

– Ha, jiyani bilan. Men unga sizning shu yerdaligingizni aytdim. U siz bilan bilyard o'ynamoqchi.

– Qayerda u?

– Aylangani ketdi.

– O'zi qalay?

– Borgan sari yasharyapti. Kecha tushlik oldidan shampan bilan uchta kokteyl² ichdi.

– Bilyardni qalay o'ynayapti?

– Yaxshi. Meni yutadi. Unga sizning shu yerda ekanligingizni aytsam, u juda suyundi. U bilan o'ynaydigan odam

¹ **Graf** (*nemischa*) – G'arbiy Yevropada va chor Rossiyasida oliy tabaqali dvoryanlarning knyazdan quyi, barondan yuqori unvoni va shu unvonga ega bo'lgan shaxs.

² **Kokteyl** (*inglizcha*: cocktail – xo'rozning dumi) – meva sharbati, sut va shu kabilar shakar, rezavor va boshqalar qo'shib tayyorlanadigan alkogolsiz ichimlik.

yo'q.

Graf Greffi to'qson to'rtga kirgandi. Soch-soqollari oqarib ketgan, nihoyatda xushfe'l bu chol. Metternixning zamon-doshi edi. U ham Avstriya, ham Italiya diplomatiyasining¹ xizmatida bo'lgan, uning tug'ilgan kuni Milan kiborlari hayotida bir voqea kabi o'tkazilgan edi. U yuzga kirishni orzu qilar, bilyardni o'ziga ishonib yengil o'ynar, to'qson to'rtga kirgan odam uchun bu juda g'aroyib ko'rinardi. Men u bilan bir paytlar mavsum tugagan mahalda Strezaga kelib qolganimda tanishgan, u bilan bilyard o'ynab shampan ichgandik. Menga bu juda xush yoqib ketgandi, u o'shanda menga oldindan o'n besh ochko berib yutib olgandi.

– Uning bu yerda ekanligini nega menga aytmadingiz?
– Yodimdan ko'tarilibdi.
– Bu yerda yana kim bor?
– Boshqalarni siz bilmaysiz. Butun mehmonxonada faqat olti kishi bor.

– Hozir nima qilyapsiz?
– Hech narsa.
– Yuring, baliq ovlagani boramiz.
– Biron soatga bo'lsa, mayli.
– Yuring. Qarmoqni oling.

Barmen paltosini kiyib oldi va biz yo'lga tushdik. Qirg'oqqa tushib qayiq oldik-da, men eshkak eshdim, barmen quyruqqa o'tirdi, qarmoqni tashladi. Qarmog'i ko'l xonbalig'ini ovlaydigan uchida og'ir cho'ki va spinneri² bo'lgan qarmoq edi. Biz qirg'oq yoqalab keta boshladik, barmen vaqt-vaqti bilan ipni tortib qo'yardi. Ko'lining ichidan Streza juda ham huvullab ko'rinardi. Barglari to'kilib, quruq yog'ochi qolgan daraxtlarning

¹ **Diplomatiya** (fransuzcha: *diplomatie*) – 1) davlatlarning tashqi siyosat sohasidagi vazifalarini amalga oshirish, shuningdek, chet elda huquq va manfaatlarini himoya qilish sohasidagi rasmiy faoliyati. Qadimda Yunoniston va Rimda taxtakach muqova ichiga solingan xat elchilarga ular vakolatini tasdiqlovchi ishonch yorlig'i yoki hujjat sifatida taqdim etilgan. Bu atama hozirgi ma'noda G'arbiy Yevropada XVIII asr oxirlaridan keng qo'llana boshlangan; 2) ayrim shaxslar, ijtimoiy guruhlar va shu kabilarning dolzarb ijtimoiy muammolarni hal etishga, o'zaro hamkorlikni mustahkamlashga qaratilgan norasmiy faoliyati.

² **Spinning, spinner** – uzun dasta, g'altakka o'raladigan uzun ip va yaltiroq jez yoki plastinkadan iborat qarmoq va shunday qarmoq bilan baliq ovlash usuli.

cho'zilib ketgan qatorlari, kattakon mehmonxonalar va qulflab ketilgan villalar ko'rinardi. Men Izola-Bella tomonga burildim-da qayiqni qirg'oq bo'ylab olib keta boshladim. Bu yerdan qoyalarning ko'l tagiga chuqur kirib ketgani tiniq suvda ko'rinib turardi. Biroz yurgach, baliqchilar oroliga tomon burildim. Quyosh bulutlar orasiga kirib ketdi, suv qorong'i, tiniq na juda ham sovuq edi. Baliq bir necha bor oldimizda aylanib yurdi-yu, ikki qarmog'imiz biron marta ham qimirlamadi.

Men qirg'og'iga qayiqlar chiqarib qo'yilgan, baliqchilar to'r tuzatishayotgan orolga tomon eshkak eshdim.

– Yuring, biron narsa ichaylik.

– Yuring.

Men qayiqni tosh qirg'oqda to'xtatdim. Barmen qarmoqni suvdan chiqardi, uni qayiq tagida o'radi-da, spinnerni bortning¹ chetiga qistirib qo'ydi. Men tushib qayiqni bog'lab qo'ydim. Biz kichkina bir qahvaxonaga kirib, taxta stolga o'tirdik, vermut so'radik.

– Charchadingizmi?

– Yo'q.

– Qaytishda eshkakni men olaman, – dedi u.

– Men eshkak eshishni yaxshi ko'raman.

– Balki, qarmoqni siz tashlasangiz, omadimiz kelar.

– Mayli.

– Ayting-chi, urushda ahvol qanday?

– Yomon.

– Men borolmayman. Men xuddi graf Greffiday qarib qolganman.

– Balki, hali sizga ham borishga to'g'ri kelib qolar.

– Kelasi yili mendaylarni chaqirishadi. Ammo men bor-mayman.

– Bormay nima qilasiz?

– Chet elga ketaman. Men urushga borishni istamayman.

Men bir marta urushda bo'lganman, Abissiniyada.

– Yetar. Nega siz bordingiz?

– Bilmayman. Ahmoqlik.

¹ **Bort** (*nemischa*: Bord yoki Borle – chekka, yon) – kema, kosmik kema, yuk mashinasi, samolyot va shu kabilarning yoni, yon devori.

– Yana ichamizmi?

– Mayli.

Qaytishda qayiqni barmen haydadi. Biz ko‘ldan Streza-ning orqasiga aylanib o‘tdik, keyin orqaga qaytdik, qirg‘oq doim ko‘z o‘ngimizda turdi. Men qarmoqni ushlab, aylanayotgan spinnerning sekin-sekin qimirlashiga quloq solarkanman, noyabr oyining qorayib qolgan suvlariga, kimsasiz sohilga boqardim. Barmen keng quloch otib eshkak eshar, qayiq olg‘a sapchiganda qarmoq tarang tortildi va orqaga siltadi, men torta boshladim, xonbaliqning og‘irligini sezib turardim, keyin qarmoq yana tortildi. Xonbaliq tushib ketdi.

– Og‘irmidi?

– Ancha og‘ir edi.

– Bir marta bir o‘zim ovlayotgan edim, qarmoqni tishim bilan ushlab o‘tirgandim, bittasi shundog‘am tortib qolsa bo‘ladimi, naq jag‘imni sug‘urib olay dedim.

– Eng yaxshisi, oyoqqa bog‘lab olish kerak, – dedim men.

– Unda tortganini ham bilasiz, tishlaringiz ham omon qoladi.

Men qo‘limni suvga tiqib ko‘rdim. Suv juda ham sovuq edi. Biz mehmonxona qarshisiga borib qolgandik.

– Men borishim kerak, – dedi barmen, – men o‘n birga yetib borishim kerak. L’heure du cocktail¹.

– Yaxshi.

Men qarmoqni chiqarib, uni ikki uchi kertib qo‘yilgan tayoqqa o‘radim. Barmen qayiqni tosh devorning kichkina o‘yig‘iga o‘rnashtirdi-da zanjir solib qulflab qo‘ydi.

– Yana tushgingiz kelsa, – dedi u, – sizga kalitni berib turaman.

– Rahmat.

Mehmonxonaga ko‘tarilib barga kirdik. Ertalabdan turib boshqa ichgim kelmadi-da, o‘z xonamga chiqib ketdim. Oqsoch qiz endigina yig‘ishtirib bo‘lgan ekan, Ketrin esa hali qaytmabdi. Men o‘ringa yotdim, kallamdan har xil fikrlarni quvishga harakat qildim.

Ketrin qaytib kelgandan keyin yana hamma narsa o‘z

¹ L’heure du cocktail (*fransuzcha*) – kokteyl vaqti.

o'rniga tushdi. Fergyson pastda turibdi, dedi u. U biz bilan nonushta qilarkan.

– Sen yo'q demasligingni bilardim, – dedi Ketrin.

– Mayli, – dedim.

– Nima qildi, jonim?

– Bilmadim.

– Men bilaman. Nima qilishingni bilmagansan.

– Sening mendan o'zga hech kimning yo'q, men bo'lsa, ketib qoldim.

– Sen haqsan.

– Kechir meni, jonim. Birdan atrofingda hech kim qolmasa, juda ham yomon bo'ladi, bilaman.

– Doim shovqin-suronda, odamlar ichida yashab kelganman, – dedim. – Endi yonimda sen bo'lmasang, hamma yoq huvullab qoladi.

– Men doim yoningdaman, jonim. Men faqat ikki soat-gagina ketgandim. Biron ish bilan mashg'ul bo'lsangmikin?

– Men barmen bilan baliq ovlagani borgandim.

– Yaxshi bo'ldimi?

– Ha.

– Men yo'qligimda meni o'ylama.

– Frontda yurganimda shunday qilardim. Lekin u yerda qiladigan ishing boshingdan oshib yotadi.

– Iste'foga chiqqan Otello, – dedi u hazilomuz.

– Otello habash edi, – dedim men. – Bundan tashqari men rashkchi emasman. Faqat men seni shunday sevamanki, dunyoda sendan boshqa hech narsa ko'zimga ko'rinmaydi.

– Xo'p, endi yaxshi bola bo'lib, Fergyson bilan xushmuomalada bo'lgin.

– Men doim Fergysonga xushmuomalada bo'lib kelganman, faqat o'zi gapni qarg'ashdan boshlamasa bo'lgani.

– Yaxshi muomala qil. O'ylab ko'r, biz ko'p narsaga egamiz, uning esa hech narsasi yo'q.

– U bizday bo'lishiga ishonmayman.

– Sen, jonim, hech narsani bilmaysan, yana aqli bolasan.

– Unga yomon gapirmayman.

– Shunday bo'lsin, jonim. Qanday yaxshisan.

- Lekin keyin u qolmaydi, a?
- Yo‘q. Men uni jo‘natib yuboraman.
- Yana shu yerga qaytib kelamiz, a?
- Albatta. Bo‘lmasam-chi?

Biz Fergyuson bilan nonushta qilgani pastga tushdik. Unga mehmonxona bilan hashamatli restoran qattiq ta’sir qildi. Biz yaxshilab nonushta qildik, ikki shisha kapri ichdik. Restoranga graf Greffi kirib keldi, u bizga bosh egib qo‘ydi, yonida jiyani bor edi, ko‘rinishdan mening buvimga o‘xshab ketardi. Men u hakda Ketrin bilan Fergyusonga hikoya qilib berdim, Fergyuson qattiq ta’sirlandi. Mehmonxona kattakon, hashamdor, kimsasiz bo‘lsa ham, lekin ovqatlari totli, vinosi yoqimli edi, oxirida hammamizning kayfiyatimiz bir qadar ko‘tarildi. Ketrinning vaqti chog‘ edi. U baxtiyor edi. Fergyuson juda ochilib ketdi. O‘zimning ham ruhim ko‘tarildi. Nonushtadan keyin Fergyuson o‘z mehmonxonasiga qaytdi. Men nonushtadan keyin biroz dam olmoqchiman, dedi u.

Kechqurun kimdir eshigimizni taqillatdi.

– Kim u?

– Graf Greffi bilyard o‘ynamasmikinlar deb so‘rayaptilar. Men soatga qaradim; uni qo‘limdan olib, yostiqlarning tagiga tiqib qo‘ygan edi.

– Borish shartmi, jonim? – shivirladi Ketrin.

– Bormasam bo‘lmaydiganga o‘xshaydi. – Soat to‘rttdan o‘n besh daqiqa o‘tgandi. Men baland ovoz bilan dedim: – Graf Greffiga ayting-ki, men bilyardxonada soat beshda bo‘laman.

O‘n beshta kam beshda Ketrinni o‘pdim-da, kiyingani hammomga o‘tdim. Galstugimni taqib oynaga qararkanman, o‘zimni kishilik kiyimda yana g‘alati sezdim. Yana ko‘ylak bilan paypoq olmasam bo‘lmas ekan deb qo‘ydim.

– Qachon kelasan? – so‘radi Ketrin. U to‘shakda juda ham chiroyli edi. – Menga taroq bilan cho‘tkani olib ber-chi.

U boshini bir tomonga qiyshaytirib sochlari tararkan, butun sochlari bir tomonga sochilib tushdi. Tashqariga qorong‘i tushib kelmoqda edi, to‘shakning bosh tomonidagi chiroqning nuri uning sochlariga, bo‘yniga, yelkalariga to‘kildi. Men borib uning taroqli qo‘lini chetga qayirdim, shunda uning boshi yostiq-

qa tegdi, uni o'pdim. Uning bo'ynilari, yelkalaridan o'pdim. Uni shunday qattiq sevardimki, boshim aylanmoqda edi.

- Borgim kelmayapti.
- Men ham borishingni istamayman.
- Unda bormayman.
- Yo'q. Bor. Uzoq ketmaysan-ku. Keyin qaytib kelasan.
- Biz shu yerda ovqatlanamiz.
- Bor, tezroq qaytib kel.

Graf Greffi bilyardxonada ekan. U turli zarblarni sinab ko'rar, bilyard tepasiga tushib turgan chiroq shu'lasida o'zi uvoqqina bo'lib ko'rinardi. Sal nariroqda, qorong'i burchakdagi stolchada ichiga muz solingan kumush paqircha bo'lib, undan ikki shisha shampaning bo'yni chiqib turardi. Kirishim bilan graf Greffi qaddini tikladi va menga peshvoz yurdi. U menga qo'lini uzatdi.

- Sizni bu yerda ko'rganimdan juda xursandman.
- Iltifot qilib men bilan o'ynagani kelibsiz.

– Meni o'yinga taklif qilib iltifot ko'rsatganingizdan boshim osmonga yetdi.

– Sog'lig'ingiz qalay? Siz Izonsoda yaralanibsiz deb eshitgandim. Butunlay shifo topib ketdingizmi?

- Sog'lig'im yaxshi. O'zingiz tuzukmisiz?

– O, men doim sog'man. Lekin qarib qolyapman. Qarilik alomatlarini sezyapman.

- Bunga odamning ishongisi kelmaydi.

– Ha. Mana sizga bir misol. Menga hozir boshqa tilda gapirishdan ko'ra italyan tilida so'zlash osonroq. Men o'zimni majbur qilaman, lekin toliqqan mahallarimda menga, baribir, italyancha gapirish yengilroq ko'rinadi. Shunga qaraganda qarib qolyapman, shekilli.

– Italyancha gaplashaveramiz. Men ham biroz charchaganman.

– O, agar charchagan bo'lsangiz, sizga inglizcha gapirish qulayroq bo'ladi.

- Amerika tilida.

– Ha. Amerika tilida. Marhamat, Amerika tilida gapiravering. U shunday bir jozibali tilki...

– Men hozir amerikaliklar bilan deyarli ko‘rishmay qo‘yganman.

– Siz, aftidan, ularsiz juda zeriksangiz kerak. Vatandoshlaring bo‘lmasa, juda zeriklarli bo‘ladi va, ayniqsa, vatandosh qizlar bo‘lmasa. Men buni o‘z tajribamdan bilaman. Xo‘p, o‘ynaymizmi yoki qattiq charchaganmisiz?

– Men charchaganim yo‘q. Men buni hazillashib aytdim. Menga oldindan qancha ochko berasiz?

– Siz ko‘p o‘ynab turdingizmi?

– Hech o‘ynaganim yo‘q.

– Siz juda yaxshi o‘ynaysiz. O‘n ochko?

– Siz meni maqtab yuboryapsiz.

– O‘n besh?

– Bu juda ham antiqa bo‘lardi-yu, lekin siz meni, baribir, yutasiz.

– Pul tikib o‘ynaymizmi? Siz doim pul tikib o‘ynashni ma‘qul ko‘rardingiz.

– Ma‘qul.

– Balli. Men sizga o‘n sakkiz ochko beraman har ochkoga bir frankdan¹ tikib o‘ynaymiz.

U partiyani juda ham chiroyli boshladi, menga oldindan shuncha ochko berganiga qaramasdan o‘yin yarimlab qolgan-dagina to‘rt ochkoga oshib ulgurgan edim. Graf Greffi qo‘n-g‘iroq chalib barmenni chaqirdi.

– Marhamat qilib bizga bir shishani ochib bersangiz, – dedi u. Keyin menga dedi: – Ko‘ngil hushiga bir stakandan ichaylik.

Vino muzdekkina ekan, juda quruq va yaxshi edi.

– Italyancha gaplashamiz. Siz qarshi emasizmi? Men unga juda o‘rganib qoldim.

Biz soqqalarni haydab vino ichar, italyanchada suhbatlashardik, lekin umuman olganda, o‘yinga ko‘proq chalg‘ib, gapga kamroq ahamiyat berardik. Graf Greffi yuz ochko urdi, men faqat to‘qson to‘rt ochko ololdim, xolos. U kulimsirab, yelkamga

¹ **Frank** – Fransiya, Belgiya, Shveysariyada, shuningdek, ba‘zi Yevropa va Afrika mamlakatlarida pul birligi (yevroning joriy etilishi munosabati bilan ayrim mamlakatlarda muomaladan chiqarildi).

qoqib qo'ydi.

– Endi ikkinchi shishani ochamiz va siz menga urush haqida gapirib berasiz. – U mening o'tirishimni kutdi.

– Boshqa biron narsa haqida gaplashsak bo'lmaydimi? – dedim.

– Siz bu hakda gapirishni istamaysizmi? Yaxshi. Keyingi paytlarda nimalarni o'qidingiz?

– Hech narsa, – dedim. – Keyingi paytlarda o'tmaslashib qoldimmi, deb qo'rqaman.

– Yo'q. Lekin o'qishingiz kerak.

– Urush davrida nimalar chiqdi?

– Biz fransuzning, Barbyusning «Lefeu»¹ degan kitobi chiqdi. Yana «Janob Britling hammasini ko'radi» chiqdi.

– Bu yolg'on.

– Nima yolg'on?

– U hammasini ko'rmaydi. Bu kitoblar bizning gospitalimizda bor edi.

– O'qigan ekanisiz-ku, o'qimadim, deysiz.

– Yaxshi narsa o'qimadim.

– Menimcha, «Janob Britling»da ingliz burjuaziyasining² qalbi juda yaxshi ko'rsatib berilgan.

– Men qalb nimaligini bilmayman.

– Bechora. Hech kim bilmaydi qalb nima deganini, Siz – croyantmisiz³?

– Faqat kechasi.

Graf Greffi kulimsiradi va stakanini qo'lida aylantirdi.

– Men yoshim qaytgach, xudojo'y bo'lib qolaman, deb o'ylagandim, lekin nima uchundir bunday bo'lmadi, – dedi u, – afsus.

– Siz o'lgandan keyin qolishni istarmidingiz? – dedim va shu zahoti o'limdan gapirganim uchun tilimni tishlab qoldim. Lekin u bu so'zdan ranjigani yo'q.

– Gap qanday qolishda. Bu hayot juda shirin. Men asrlar-

¹ Lefeu (fransuzcha) – o't.

² Burjuaziya (fransuzcha: *bourgeoisie* – shaharliklar) – savdo, sanoat, kredit-moliya va boshqa tadbirkorlik faoliyati natijasida daromad oluvchi ijtimoiy sinf.

³ Croyantmisiz (fransuzcha) – dindormisiz?

cha yashashni istardim. – U jilmaydi. – Bunga erishay deb qoldim.

Biz chuqur charm kreslolarida o'tirar, o'rtamizda qadahlar va kumush paqirchada shampan qo'yilgan stolcha turardi.

– Agar mening yoshimga yetsangiz, dunyodagi ko'p narsalar sizga g'alati bo'lib ko'rinadi.

– Siz qariganga o'xshamaysiz.

– Tan qariyapti. Ba'zan barmoqlarim bo'rning bir uchi uchib tushganday, uchib ketadiganga o'xshaydi. Ruhim esa qari-maydi, aqlim ham ko'payayotgani yo'q.

– Siz donosiz.

– Qarilar dono bo'ladi degan gap – yanglish gap. Qarilar dono emas. Ular ehtiyotkor bo'lishadi, xolos.

– Ehtimol, shuning o'zi donolik bo'lsa kerak.

– Bu anchayin yoqimsiz donolik. Siz hammadan ko'ra nimani qadrlaysiz?

– Suyukli ayolni.

– Mana men ham shunday. Bu – donolik emas. Hayotni qadrlaysizmi?

– Men ham. Chunki mening shundan boshqa narsam yo'q. Yana tug'ilgan kunlarimni siylayman, – kuldi u. – Siz mendan ko'ra donoroq bo'lsangiz kerak. Siz o'z tug'ilgan kuningizni bayram qilmaysiz.

– Siz urush haqida aslida qanday fikrdasiz? – so'radim men.

– U juda behuda narsa, deb o'ylayman.

– Kim uni yutib chiqadi?

– Italianlar.

– Nega?

– Ular ancha navqiron millat.

– Urushda navqiron millatlar g'alaba qilishadimi?

– Ma'lum bir davrda ular bunga qodir bo'ladilar.

– Keyin ular qari millatga aylanadilar.

– Siz yana dono emasman, deb o'tiribsiz.

– Jon bolam, bu – donolik emas. Bu – bepisandlik.

– Menga qolsa, bu zo'r donolik.

– Unchalik emas. Sizga buning aksini isbotlaydigan

misollar keltirishim mumkin edi. Lekin u yomon aytilmagan. Biz hamma shampanni ichib qo'ydikmi?

– Deyarli.

– Balki, yana icharmiz? Keyin men qayta kiyingani boraman.

– Boshqa ichmay qo'ya qolaylik.

– Siz chindan ham istamaysizmi?

– Ha.

U turdi.

– Sizga ko'p baxt, ko'p omad, ko'p, ko'p sihat-salomatlik tilayman.

– Tashakkur. Men esa, sizga bir asr umr tilayman.

– Tashakkur. Shunga intilyapman. Agar biron sabab bilan bir kuni xudojo'y bo'lib qolsangiz, men o'lganimda ikki og'iz fотиha o'qib qo'ying. Men bir qancha do'stlarimdan shuni iltimos qildim. O'zim xudojo'y bo'laman degandim, qo'limdan kelmadi.

Menga u ma'yus jilmayganday tuyuldi, lekin aniq ko'rganim yo'q. U g'oyatda qari edi, yuzlarini ajinlar bosgan, kulganida shunchalik ko'p ajinlari ishtirok etardiki, ma'nosini anglab yetish kiyin edi.

– Men, ehtimol, juda xudojo'y bo'lib qolsam kerak, – dedim men. – Nima bo'lganda ham men siz uchun ibodat qilaman.

– Men har doim xudojo'y bo'lsam kerak, deb kutgandim. Mening oilamda ko'pchilik xudojo'y bo'lib, so'ng o'lardi. Lekin nimagadir bunday bo'lmadi.

– Hali juda ham erta.

– Balki, juda kech bo'lgandir. Balki, men dindor bo'lish hissiyotini yo'qotib qo'ygandirman.

– Menda u faqat kechasi paydo bo'ladi.

– Lekin siz yaxshi ko'rasiz. Bu ham diniy tuyg'u ekanligini unutmang.

– Rostdanmi?

– Albatta. – U bilyardga tomon bir qadam tashladi.

– Men bilan o'ynab katta iltifot ko'rsatdingiz.

– Mening ham bundan boshim osmonga yetdi.

– Yuring, tepaga birga chiqamiz.

Kechasi momaqaldiroq bo'ldi, men yomg'ir deraza oynalariga shatirlatib urayotganini eshitdim. Ochiq derazadan suv oqib tushmoqda edi. Kimdir eshikni taqillatdi. Men Ketrinni uyg'otib yubormaslik uchun eshikka ohista bordim. Eshikni ochdim. Barmen ekan. U palto kiyib olgan, qo'lida ho'l shlyapasini ushlab turardi.

– Siz bilan gaplashishim kerak, tenente.

– Nima gap?

– Juda jiddiy ish.

Men orqamga qaradim. Xona ichi qorong'i edi. Deraza tagida yomg'ir suvi ko'lmak bo'lib qolganini ko'rdim. – Kiring, – dedim men. Qo'lidan ushlab hammomga olib kirdim-da, eshikni yopib chiroqni yoqdim. Men hammom moslamasining chetiga o'tirdim.

– Nima gap, Emilio? Boshingizga biron ish tushdimi?

– Yo'q. Gap sizning haqingizda, tenente.

– Shunday deng?

– Ertalab sizni qamagani kelishadi.

– Shunday deng?

– Men sizga aytgani keldim. Men shaharda bo'lgan edim, qahvaxonada eshitib qoldim.

– Tushunarli.

U qarshimda ho'l paltoda, qo'lida ho'l shlyapasini ushlab turardi. Jim bo'lib qoldi.

– Meni nimaga qamashmoqchi ekan?

– Urush bilan bog'liqqa o'xshaydi.

– Nimaligini bilasizmi?

– Yo'q. Lekin men avval sizni bu yerda ofitser kiyimida ko'rgandim, endi esa, siz kishilik kiyim kiyib keldingiz. Anavi chekinishdan keyin ular duch kelgan odamni qamashga ham tayyorlar.

Bir daqiqa o'ylanib qoldim.

– Soat nechada kelishmoqchi ekan?

– Ertalab. Soatini aniq bilmayman.

– Siz qanday maslahat berasiz?

U shlyapasini rakovina ichiga qo'ydi. Shlyapa ho'l bo'lganidan suvi muttasil polga oqib tushayotgan edi.

– Agar o'zingizga ishonsangiz, qo'rqadigan joyi yo'q. Lekin qamoqqa tushish kimga yoqadi, deysiz. Ayniqsa, hozir.

– Men qamoqqa tushishni istamayman.

– Unda Shveysariyaga keting.

– Qanday qilib?

– Mening qayig'imda.

– Ko'lda bo'ron bo'lyapti, – dedim.

– Bo'ron o'tib ketdi. To'lqin bor, lekin siz eplaysiz.

– Qachon ketishimiz kerak?

– Hozir. Ular erta saharda kelishlari mumkin.

– Narsalarimizni nima qilaman?

– Yig'ishtiring. Xonimingiz ham kiyinsinlar. Yuklarni men to'g'rilayman.

– Siz qayerda bo'lasiz?

– Shu yerda kutaman. Meni dahlizda ko'rsalar, bo'lmaydi.

Eshikni ochdim, keyin yopib yotoqqa kirdim. Ketrin uyg'ongan edi.

– Nima gap, jonim?

– Hech narsa. Ket, – dedim men. – Hozir kiyinib, qayiqda Shveysariyaga ketishni istaysanmi?

– Sen istaysanmi?

– Yo'q, – dedim men. – Men yana o'ringa yotishni istayman.

– Nima bo'ldi?

– Barmenning aytishicha, ertalab meni qamoqqa olgani kelisharmish.

– Barmenning aqli joyidami?

– Ha.

– Unda tezroq bo'la qol, jonim, kiyin, hoziroq ketamiz. – U to'shakning chetiga o'tirdi. Uning hali uyqusi qochmagandi. – Hammomdagi o'sha barmenmi?

– Ha.

– Unda men yuvinib o'tirmayman. Jonim, menga qaramay tur, darrov kiyinib olaman.

U tungi ko'ylagini yechayotganda uning oppoq yelkasini

ko'rdim, keyin u qarama degani uchun orqamni o'girib turdim. U endi to'lisha boshlagan, shuning uchun unga qarashimni istamasdi. Men tashqarida yomg'irning shovqinini eshitib kiyindim. Yuklarimiz deyarli yo'q edi.

– Agar kerak bo'lsa, mening jomadonimda hali joy ko'p, Ket.

– Hammasini joylab bo'ldim, – dedi Ket. – Jonim, men juda ham tentakman, lekin nega barmen hammomda o'tiribdi?

– Chshshsh, u yuklarimizni pastga olib tushgani kutib o'tiribdi.

– Muncha yaxshi!

– U mening eski og'aynim, – dedim men. – Bir marta unga o'ralgan tamaki yuborishimga sal qolgan.

Derazadan zimistonlikka qaradim. Ko'l ko'rinmas, zimiston tun va yomg'ir, lekin shamol to'xtagandi.

– Men bo'ldim, jonim, – dedi Ketrin.

– Yaxshi. – Men hammomning eshigi tagiga keldim. – Mana jomadonlar, Emilio, – dedim. Barmen ikkala jomadonni oldi.

– Bizga yordam bermoqchi bo'libsiz, himmatli ekansiz, – dedi Ketrin.

– Arzimaydi, – dedi barmen. – Men sizlarga yordam berayotganimdan xursandman, lekin boshim g'avg'oga qolmasa, deb qo'rqaman. Menga qarang, – dedi u menga, men orqa zinadan yuklarni to'g'ri qayiq oldiga olib boraman. Sizlar xuddi aylangani chiqqanday bema'lol chiqib boringlar.

– Sayr qilsa, arziydigan tun, – dedi Ketrin.

– Bevosh kecha, nimasini aytasiz.

– Yaxshiyam soyabonim bor ekan-a, – dedi Ketrin. Biz yo'lakdan o'tib, poyandoz to'shalgan keng zinadan pastga tushdik. Pastda, o'zining eshik oldidagi hujrasida porte o'tirgan ekan.

Bizni ko'rib juda hayron bo'ldi.

– Siz eshikka chiqmoqchimisiz, janob? – so'radi u.

– Ha, – dedim. – Biz shamolda ko'lni ko'rmoqchimiz.

– Sizning soyaboningiz yo'qmi, janob?

– Yo'q, – dedim. – Mening paltomdan suv o'tmaydi.

U gapimga ishonmay qaradi. – Men sizga soyabon bera-

man, janob, – dedi u. U borib kattakon soyabon olib keldi. – Biroz kattaroq, janob, – dedi u. Men unga o'n lira berdim. – O, juda saxiy ekansiz, janob. Ming rahmat, – dedi u.

U bizga eshiklarni ochib berdi va biz yomg'irga chiqdik. U Ketringa jilmaydi, Ketrin ham unga jilmaydi. – Tashqarida, shamolda uzoq qolib ketmanglar, – dedi u. – Janob va xonim, ivib ketasiz. – U kichik porte edi, shuning uchun inglizcha gapirganda hali maktab bolalariga o'xshab gapirardi.

– Biz tezda qaytamiz, – dedim.

Biz kattakon soyabon ostida yo'lkadan bordik, keyin shalabbo, qop-qorong'i bog' bilan yo'lga chiqdik, yo'ldan chetlariga butalar ekilgan qirg'oq bo'yi xiyobonga o'tdik. Endi shamol qirg'oq tomondan esardi. Bu rutubatli, sovuq shamol edi, men tog'larda qor yog'ayotganini bilardim. Biz qirg'oqqa bog'lab qo'yilgan qayiqalar oldidan o'tib, barmenning qayig'i turgan yerga keldik. Suv qoyadan ham qoraroq edi. Barmen daraxtlar orqasidan chiqib keldi.

– Jomadonlar qayiqda, – dedi u.

– Men sizga qayiqning pulini bermoqchi edim, – dedim.

– Qancha pulingiz bor?

– Uncha ko'p emas.

– Pulni menga keyin yuborasiz. Shunday qilsak, yaxshi bo'ladi.

– Qancha?

– O'zingiz bilasiz.

– Menga qanchaligini aniq ayting.

– Agar yaxshi yetib borsangiz, menga besh yuz frank yuboring. Agar omon-eson yetib borsangiz, bu sizga uncha og'ir tushmaydi.

– Yaxshi.

– Manavi sandvichlar. – U menga tuguncha uzatdi. – Bar-da bori shu ekan. Manavi esa bir shisha konyak bilan bir shisha vino.

Men bularni o'z jomadonimga solib oldim. – Hech bo'lmasa, shularning haqini oling mendan.

– Yaxshi, menga ellik lira bering.

Unga pulni berdim.

– Yaxshi konyak, – dedi u. – Bermalol xonimga ham bersangiz bo‘ladi. U kishi qayiqqa o‘tirib olsinlar endi.

U tosh qirg‘oqda dam ko‘tarilib, dam tushib turgan qayiqni ushlab turdi, men Ketrinni qayiqqa o‘tqizdim.

U quyruqqa o‘tirdi-da, plashiga o‘ralib oldi.

– Siz qayerga borishni bilasizmi?

– Doim shimolga qarab yurish kerak.

– Qanday borishni-chi?

– Luinoga.

– Luinoga, Konnero, Kannobio, Transanoga, Brissagoga borganda Shveysariyada bo‘lasiz. Siz Monte-Tamaradan o‘tishingiz kerak.

– Hozir soat necha? – so‘radi Ketrin.

– Endi o‘n bir bo‘ldi, – dedim.

– Agar tinmay yursangiz, ertalab soat yettilarda u yerda bo‘lasiz.

– Shuncha uzoqmi?

– Qirq ikki chaqirim.

– Adashmasak bo‘lgani. Bunaqa havoda kompas¹ kerak.

– Yo‘q. Izola-Bellaga yuring. So‘ng Izola-Madredan o‘tganingizdan keyin shamol esgan tomonga boring.

– Shamol sizni Pallansaga olib boradi. Siz chiroqlarni ko‘rasiz. Keyin qirg‘oq bo‘ylab haydang.

– Shamol o‘zgarib qolishi mumkin.

– Yo‘q, – dedi u. – Bu shamol uch kun esib turadi. U to‘g‘ri Mattaronedan esyapti. Anavi yerda suvni sepib tashlash uchun tunuka bor.

– Qayig‘ingizning, juda bo‘lmasa, bir ozroq haqini oling.

– Yo‘q, men tavakkal qilmoqchiman. Agar yetib borsangiz, menga to‘la bahosini to‘laysiz.

– Mayli unday bo‘lsa.

– Shoyad cho‘kmasdan yetib borsangiz.

– Shoyad.

– Shamolga qarab boravering.

– Xo‘p. – Men qayiqqa sakradim.

¹ **Kompas** (italyancha: compasso – o‘lchayman) – ufq (dunyo) tomonlarini aniqlaydigan, magnitlangan strelkasi doim shimolni ko‘rsatib turadigan asbob; qiblanamo.

– Siz xonaning pulini qoldirdingizmi?
– Ha. Stol ustida, konvertida.
– Yaxshi qilibsiz. Oq yo‘l.
– Xayr endi. Katta rahmat.
– Agar cho‘kib ketsangiz, hammasi arzimaydi.
– Nima deyapti? – so‘radi Ketrin.
– Yaxshi yetib olinglar, deyapti.
– O‘zingiz ham yaxshi qoling, – dedi Ketrin. – Katta, katta rahmat sizga.

– Bo‘ldingizlarmi?

– Ha.

U egilib qayiqni qirg‘oqdan itarib yubordi. Men eshkakni suvga botirdim, keyin unga qo‘limni silkidim. Javob o‘rniga u ehtiyot bo‘linglar, degan ishorani qildi. Men mehmonxona chiroqlarini ko‘rdim va u ko‘zdan yo‘qolguncha to‘g‘riga eshkak solib boraverdim. Ko‘l dengizday g‘alayonli edi, lekin biz shamolga qarab borardik.

XXXVII BOB

Men qorong‘ida eshkakni shamol doim yuzimga urilib turadigan qilib eshib bordim. Yomg‘ir tingan, faqat onda-sonda shamol bilan odamning afti basharasiga bir selpib, sepalab o‘tardi. Men quyruqda o‘tirgan Ketrinni ko‘rib turardim, lekin eshkak tushayotganda suvni ko‘rmasdim. Eshkaklar juda uzun edi, lekin tasma bilan mahkamlab qo‘yilmagandi. Men eshkaklarni suvga botirar, ularni old tomonga olib borar, suvdan chiqarar, yana suvga olib borar, yana botirar, iloji boricha, yengil boshqarishga harakat qilardim. Eshkaklarni shamol bizga qarab esayotganidan suvga yotiqroq qilib botirishga intilardim. Qo‘llarim qavarib ketishini bilar, lekin qavarsa ham, sal keyinroq borib qavarishini istardim. Qayiq yengil edi, eshkakka yaxshi bo‘ysunardi. Tim qora suvdan uni olg‘a surib ketmoqda edim. Hech narsani ko‘rib bo‘lmas, lekin men tez orada Pallansaga yetib qolarmiz, deb umid qilardim.

Baribir, Pallansani ko‘rolmadik. Shamol janubdan esar va

biz qorong'ida Pallansa burnidan o'tib uning chiroqlarini ko'r-may qolibmiz. Nihoyat, yiroqlarda – deyarli qirg'oqning naq o'zida qandaydir chiroqlar ko'rindi, bu Intra edi. Ammo biz anchagacha hech qanday chiroqlarni, qirg'oqni ko'rmadik, qorong'ida shitob bilan to'lqinlarda sirpanib olg'a bosaverdik. Ba'zan to'lqin qayig'imizni balandga ko'tarib yuborar, men eshkaklarni havoda silkitardim. Ko'l hamon to'palon qilar, lekin men eshkak urishdan to'xtamasdim, bir mahal qirg'oqdan turtib chiqqan qoyaga urilib chil-parchin bo'lib ketishimizga oz qoldi; to'lqinlar qoyaga urilib yuksakka sapchib ko'tarilar, so'ng pastga shaldirab tushardi. Men o'ng qo'limdagi eshkakka qattiq zo'r berdim, ayni chog'da chap eshkak bilan orqaga tisarildim va omon-eson sohildan yiroqlashib ketdik; qoya ko'zdan yo'qoldi, biz yana ko'ldan suzib ketdik.

– Biz u tomonga o'tib oldik, – dedim Ketringa.

– Biz hali Pallansani ko'rishimiz kerak edi-ku?

– U Pallansa burnining ortida qoldi.

– O'zing charchamadingmi, jonim?

– Unchamas.

– Birpasga o'rin almasha qolaylik.

– Nega? Kerakmas.

– Bechora Fergyuson! – dedi Ketrin. – Ertalab mehmon-xonaga kelsa, biz yo'qmiz.

– Buning tashvish qiladigan joyi yo'q, – dedim. – Bojxona qo'riqchilari ko'rmasdan, qorong'ida Shveysariyaga yetib olsak, bo'lgani.

– Uzoqmi hali?

– O'ttiz kilometrcha.

Tuni bilan qo'lim eshkakdan bo'shamadi. Kaftlarim shu qadar shilinib ketdiki, eshkakni bazo'r ushlab borardim. Bir necha marta sohilga urilib ketay dedik. Men adashib ketmay, vaqt o'tmasin deb sohil yaqinidan ketayotgandim. Ba'zan biz qirg'oqqa shunchalar yaqin borar edik-ki, sohil yoqalab ketgan yo'lni, yo'l bo'yidagi daraxtlarni va orqadagi tog'larni ko'rardik. Yomg'ir tindi va shamol bulutlarni haydab yuborgan edi, oy chiqdi, men aylanib qarab, qorayib turgan uzunchoq Kastanola burnini, oq yolli ko'lni, oy nurida yotgan uzoq qorli tog' cho'q-

qilarini ko'rdim. Keyin osmonni yana bulut burkab oldi, ko'l ham, tog'lar ham g'oyib bo'ldi, lekin endi ilgarigiga qaraganda ancha yorug'roq edi, qirg'oq ham ko'rinib turardi. Ko'ringanda ham juda ravshan ko'rinar, shuning uchun Pallansa yo'lida agar bojxona soqchilari yurgan bo'lsa, ko'rib qolmasinlar deb, qayiqni nariroqqa olib ketdim. Oy yana bir marta chiqqanda biz sohil tomonda tog' yon bag'irlaridagi villalarni va daraxtlar oralab cho'zilib ketgan oppoq yo'lni ko'rdik. Men tinmay eshkak eshib bormoqda edim.

Ko'l kengayib ketganday bo'ldi va ko'lning narigi betida chiroqlar ko'rindi, bu, ehtimol, Luino edi. Men tog'lar orasida xanjardek tilingan darani ko'rib, Luino shu bo'lsa kerak, deb o'yladim. Undoq bo'lsa, biz ancha tez yurib borayotgan bo'lamiz. Men eshkaklarni qayiqqa tortib oldim-da, yelkam bilan uzala tushib yotdim. Men juda, juda charchadim. Qo'llarim, kuraklarim, yelkalarim zirqirab og'rir, kaftlarim shilini ketgandi.

– Agar soyabonni ochsak, qandoq bo'larkin? – dedi Ketrin. – Shamol unga tegib, qayiqni tez haydab ketgan bo'lardi.

– Ushlab tura olarmikansan?

– Harakat qilaman.

– Manavi eshkakni qo'ltig'ingga olgin, uni bortga qisib turib boshqarib bor. Men soyabonni ushlab ketaman.

Quyruqqa o'tib eshkakni qanday ushlash kerakligini unga ko'rsatdim. Men qayiqning burniga ro'baro' o'tirib, porte bergan kattakon soyabonni olib, ochdim. U sharaqlab ochildi. Men uning bandiga o'tirib olgancha, ikki chekkasidan ushlab oldim. Shamol unga qarab qattiq urila boshladi, uning chetiga mahkam yopishib olgan holda qayiqni uchirib olib ketayotganini sezib turdim. Soyabon qo'limdan chiqib ketay-chiqib ketay derdi. Qayiq g'oyatda tez yelib bormoqda edi.

– Uchib ketyapmiz, – dedi Ketrin. Men soyabonning simlaridan boshqa narsani ko'rmasdim. Soyabon qattiq tortqilab, yulqinar, men u bilan birga olg'a borayotganimizni his qilib turardim. Oyoqlarimni qattiq tirab oldim, unga yanada qattiqroq yopishib oldim, keyin bir narsa charsillab ketdi; simlardan biri manglayimga kelib urilgandi, men soyabonning shamolda bukiilib ketayotgan tepasini ushlab olmoqchi edim, shu mahal

hammasi sharaq etib teskari bo'lib ketgan va hozirgina shamol to'lib turgan yelkan o'rmda shalviragan latta-puttalar-u, men ushlab o'tirgan bandigina qoldi. Bandning ilmog'ini qayiq o'rindig'idan ajratib oldim-da, soyabonni qayiqning tagiga qo'yib, eshkakni olish uchun Ketrinning yoniga surildim. U xaxolab kulardi. U mening qo'limdan ushlab oldi-da, xaxolashda davom etdi.

- Senga nima bo'ldi? – Uning qo'lidan eshkakni oldim.
- Sen anavi narsa bilan shundog'am kulgili ko'rindingki.
- Qiziq bo'ldimi?
- Jahling chiqmasin, jonim. Biram kulgili bo'ldi. Sen juda ham kengayib ketganday bo'lding, yana soyabon chetlarini shunaqayam joningni berib qisib olding-ki...
- Kulaverib uning nafasi ichiga tushib ketdi.
- Qani, yo'lga tushaylik bo'lmasa.
- Damingni ol, konyak ichib ol. Shunaqangi ajoyib kecha bo'lyaptiki, ancha yo'lni bosib ham qo'ydik.
- Qayiqni to'lqinga ko'ndalang qilib qo'yish kerak.
- Men shishani olib beraman. Keyin sen biroz damingni ol.

Men eshkakni ko'tardim va biz to'lqinlarda chayqala boshladik. Ketrin jomadonni ochdi. U konyak shishasini uzatdi. Men pakkim bilan tiqinini chiqardim-da, qonib ichdim. Juda o'tkir konyak ekan, butun badanimga o't yugurdi, qizidim va kayfiyatim ko'tarildi.

– Yaxshi konyak, – dedim. Oy yana bulutlar orasiga yashirindi, biroq qirg'oq ko'rinib turardi. Oldinda ko'l ichiga ancha kirib kelgan strelka bor edi.

- Sovqotmadingmi, Ket?
- Yo'q, yaxshiman. Faqat oyoqlarim biroz uvishib qoldi.
- Qayiqning tagidagi suvlarni sepib tashla, keyin oyog'ingni uzatib o'tirasan.

Men yana qayiqni haydab ketdim, eshkakning g'irchillagani, tunuka idishning qayiq tagiga tegib taqirlagani eshitildi.

– Qo'lingdagini menga berib tur, – dedim. – Suv ichgim kelyapti.

– U judayam iflos.

– Hechqisi yo‘q. Chayib tashlayman.

Men Ketrin idishni suvda chayqayotganini eshitdim. Keyin u menga suv to‘ldirib uzatdi. Konyakdan keyin tomog‘im qaqrab ketgandi, suv shu qadar muzday ediki, tishlarim zirqirab ketdi. Men sohilga qaradim. Biz strelkaga yaqinlashib bormoqda edik. Oldinda, ko‘rfaz tomonda chiroqlar ko‘rindi.

– Rahmat, – dedim va unga idishni qaytarib berdim.

– Marhamat qilsinlar, – dedi Ketrin. – Ta‘blari yana xohlamaydimi?

– Sen biron narsa yeb olsang bo‘lardi.

– Yo‘q. Hali ochiqqanim yo‘q. Ovqatni qorin eng ochadigan paytga saqlab qo‘yamiz.

– Mayli.

Uzoqdan strelka bo‘lib ko‘ringan narsa uzunchoq qoyali burun ekan. Men uni aylanib o‘tish uchun qayiqni ko‘lning o‘rtasiga burdim. Ko‘l bu yerda ancha tor edi. Yana oy chiqdi, agar guardia di Finanza¹ sohildan kuzatib turgan bo‘lsa, ular suvda qorayib turgan bizning qayig‘imizni ko‘rgan bo‘lardilar.

– Qalaysan, Ket?

– Juda yaxshi. Qayerga keldik?

– Yetishimizga sakkiz chaqirimcha qolgan bo‘lsa kerak.

– Bechoraginam. Hali yana shuncha haydaysanmi. Tirikmisan o‘zing?

– Tirikday. Durustman faqat kaftlarim shilini ketdi.

Biz hamma vaqt shimolga qarab yurdik. Ung sohildagi tog‘ tizmalari tugadi, nishablik quyiga, past qirg‘oq bo‘yiga olib tushardi, bu yerda mening hisobimcha Kannobio bo‘lishi kerak edi. Men endi qirg‘oqdan xiyla uzoqda yurmoqda edim, chunki bu yerlarda guardia bilan uchrashib qolish xavfi ko‘proq edi. Oldinda, boshqa qirg‘oqda gumbazga o‘xshash baland tog‘ turardi. Men charchadim. Yana ozgina qolgandi, lekin kuching qolmaganda ozgina masofa ham yiroq bo‘lib ko‘rinadi. Shu tog‘dan o‘tib, kamida yana besh chaqirim ko‘lni bosib o‘tsak, Shveysariya suvlariga yetgan bo‘lardik. Oy yana bota boshladi, u botmasdan oldin osmonni quyuq bulut o‘rab oldi va juda ham

¹ Guardia di Finanza (italyancha) – bojxona soqchilari.

gan motorli qayiq Shveysariya flotidan bo'lsa kerak.

– Agarda Shveysariyaga kelgan bo'lsak, maza qilib nonushta qilib olamiz. Shveysariyaning kulchalari, sariq moylari, murabbolari shundog'am totli bo'ladi.

Kun yorishib ketgan, ivir-shivir yomg'ir yog'ardi. Shamol hamon janubdan esar, ko'l yuzida to'lqinning oq yollari chopib borardi. Shveysariyada ekanligimizga endi shubha qilmadim. Sohildan, daraxtlar orasidan uylar ko'rinar, yana ham nariroqda, qirg'oqning naq o'zida tosh uylar, tepaliklarda villalari, cherkovi bilan qishloq joylashgandi. Men qirg'oq yoqalab ketgan yo'lda soqchilar ko'rinib qolarmikin desam, yo'q, hech zog'ning qorasi ko'rinmadi. Keyin yo'l qirg'oqqa juda ham yaqinlashib keldi va yo'l bo'yidagi qahvaxonadan chiqayotgan askarni ko'rdim. Uning kiyimi och ko'kimtir, boshida nemislar-nikiga o'xshagan kaska bor edi. Uning yuzlari qip-qizil, ingichka mo'ylov qo'ygandi. U bizga qaradi.

– Unga qo'lingni silkitib qo'y, – dedim Ketringa. U qo'lini silkidi va askar istar-istamay jilmaydi va u ham qo'lini silkib qo'ydi.

– Shveysariyaga kelganimizga ancha bo'lgan, shekilli, – dedim.

– Aniq bilganimiz tuzuk, jonim. Yana chegaraga kelganimizda orqamizga qaytarib yurishmasin.

– Chegara uzoqda qolib ketdi. Bu bojxona punktiga o'xshaydi. Menimcha, bu Brissagoning xuddi o'zi.

– Bu yerda italyanlar yo'qmikin, ishqilib? Bojxonalarda doim qo'shni mamlakat odamlari ko'p bo'ladi.

– Urush bo'lmagan paytlarda shunday bo'ladi. Hozir italyanlarni chegaradan o'tkazishmasa kerak.

– Shaharcha ko'rkamgina ekan. Pristanda baliqchilarning juda ko'p qayiq-lari turar, yog'och ayrilarga to'rlar ilib qo'yilgandi. Noyabrning erinchoq yomg'iri yog'ib turar, lekin bu yerda yomg'ir ham toza va quvonchli edi.

– Unda ke, to'xtaymiz-da, nonushta qilgani boramiz.

– Ke.

Men chap eshkak bilan ishlab qirg'oqqa bordim, keyin pristanning o'zida qayiqni to'g'rilab, yonim bilan borib to'xta-

dim. Men eshkaklarni chiqardim, temir halqadan ushlab oldim, oyog'imni ho'l toshga qo'ydim va Shveysariyaga qadam bosdim. Men qayiqni bog'lab qo'limni Ketringa uzatdim.

– Tush, Ket. Juda ajoyib.

– Jomadonlar-chi?

– Qayiqda turaversin.

Ketrin tushdi va biz birga Shveysariyaga oyoq qo'ydik.

– Qanday go'zal mamlakat, – dedi u.

– Rostdanam go'zal, a?

– Yur tezroq, nonushta qilamiz.

– Yo'q, rostdanam ajoyib mamlakat, a? Qadam tashlasang, joning rohat qiladi.

– Mening oyoqlarim shu qadar jonsiz bo'lib qolibdiki, hech narsani sezmaydi. Lekin rohatlikka rohatdir-a. Jonim, tushunsang-chi, biz bu yerdamiz, biz qurib ketkur Italiyasidan omon-eson qutulib chiqdik.

– Ha. Og'zingga shakar, ha. Men hech qachon hech narsani bu qadar yaxshi tushunmagan edim.

– Manavi uylarga boq. Qanday ajoyib maydon! Huv anavi yerda nonushta qilish mumkin.

– Yomg'irni ayt, yomg'irni! Italiyada hech qachon bunaqa yomg'ir yog'maydi. Bu gashtli yomg'ir.

– Dunyoda shundoq yerlar ham bor ekan-ku, jonim. Tushun, biz shu yerdamiz, shu yerdamiz. Bildingmi?

Biz qahvaxonaga kirib ozodagina taxta stolga o'tirdik. Biz xuddi mast odamlarga o'xshardik. Oldiga etak tutib olgan bir ajoyib pokiza xotin chiqib keldi va bizdan nima keltiray, deb so'radi.

– Kulchalar, murabbo va qahva, – dedi Ketrin.

– Kechiringiz, hozir kulchalar yo'q, urush vaqti.

– Unda non bering.

– Yo nonni yoqqa qovurib beraymi?

– Mayli.

– Tuxum bering.

– Janobga nechta tuxum pishirsam, ma'qul bo'ladi?

– Uchta.

– Yaxshisi, to'rtta, jonim.

– To‘rtta tuxum.

Xotin ketdi. Men Ketrinni o‘pib, qo‘lini qattiq qisib qo‘ydim. Biz bir-birimizga termilishar, atrofga nazar solardik.

– Jonim, ayt-chi, ajoyib emasmi, a?

– Beqiyos, – dedim.

– Kulcha non bo‘lmasa bo‘lmas, – dedi Ketrin. – Men ularni kechasi bilan o‘ylab chiqqan edim. Mayli, hechqisi yo‘q. Hech narsa qilmaydi.

– Bizni, aftidan, tez orada qo‘lga olishsa kerak.

– Buni o‘ylab boshingni qotirma, jonim. Biz oldin nonushta qilib olishimiz kerak. Nonushtadan keyin qamashsa, odamga uncha alam qilmaydi. Bundan tashqari ular bizni nima ham qilolardilar? Men Britaniya fuqarosiman, sen esa Amerika-ning. Hamma narsamiz joyida.

– Sening pasporting bormi?

– Albatta. Ah, qo‘y, buni gaplashib o‘tirmaylik. Ke, shodligimizni buzmaylik.

– Haliyam quvonchimdan jonim ichimga sig‘may turibdi, – dedim. Semiz bir kulrang mushuk dumini burab kelib, xonani aylandi-da, mening oyog‘imga o‘ralib olib hur-hur qilib ishqalana boshladi. Men engashib mushukni silab qo‘ydim. Ketrin menga shodon jilmaydi. – Ana qahva, – dedi u.

Bizni nonushtadan keyin qo‘lga olishdi. Biz shaharchani birpas aylanib yurdik, keyin jomadonlarimizni olgani pristanga tushdik. Qayiq oldida askar qorovullik qilib turgan ekan.

– Bu sizning qayig‘ingizmi?

– Ha.

– Qayerdan keldingizlar?

– Ko‘lning narigi tomonidan.

– Men bilan yurishga to‘g‘ri keladi.

– Jomadonlar-chi?

– Olishingiz mumkin.

Men jomadonlarni oldim, Ketrin yonimda bordi, askar esa orqamizdan. Biz bojxona joylashgan eski bir uyga keldik. Bunda bizni juda oriq, ko‘rinishdan jangari bir leytenant so‘roq qila boshladi.

– Millatingiz?

- Amerikalik va ingliz.
- Pasportlaringizni ko'rsating.

Men o'z zimnikini berdim, Ketrin sumkachasidan o'ziniki-ni oldi. U uzoq tekshirdi.

- Nega siz Shveysariyaga qayiqda keldingiz?

– Men sportchiman, – dedim. – Qayiqda suzish – mening eng sevikli mashg'ulotim. Imkoniyat tug'ilishi bilan eshkak eshsam deyman.

- Nega bu yerga keldingiz?

– Qishki sport bilan shug'ullangani. Biz turistlarmiz, qishki sportga juda qiziqamiz.

- Bu yer qishki sport bilan shug'ullanadigan joy emas.

– Bilamiz. Biz qishki sport bilan shug'ullanish mumkin bo'lgan joyga bormoqchimiz.

- Italiyada nima qilib yurgandingiz?

– Men arxitekturani o'rganayotgandim. Jiyanim san'at tarixini.

- Nega siz u yerdan ketib qoldingiz?

– Biz qishki sport bilan shug'ullanmoqchimiz. Urush paytida arxitekturani o'rganish qiyin.

- Shu yerda o'tirib turinglar, – dedi leytenant.

U pasportlarimizni olib ichkari xonaga o'tib ketdi.

– Jonim, biram boplading-e, – dedi Ketrin, – shu gapda turaver. Sen qishki sport bilan shug'ullanmoqchisan.

- San'atdan biroz xabaring bormi?

- Rubens, – dedi Ketrin.

- Go'shti ko'p.

- Titsian, – dedi Ketrin.

- Titsian mo'ylari, – dedim men. – Xo'sh, Mantenya-chi?

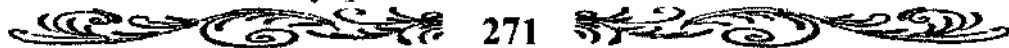
– Sen qiyinlarini so'ramagin-da, – dedi Ketrin. – Lekin men bilaman, u juda ham dahshatli rassom.

– Juda ham, – dedim. – Mix qoqilgan jarohatlarni ko'rsatadi.

- Ko'rdingmi, qanday ajoyib xotining bor, – dedi Ketrin.

– Men san'at haqida sening buyurtmachilaring bilan bahslasha olaman.

- Ana, u kelyapti, – dedim.

Oriq leytenant bojxonaning ichkarisidan pasportlarimizni ko'tarib qaytib keldi.

– Sizlarni Lokarnoga jo'natishga majburman, – dedi u. – Ekipaj olsangiz, siz bilan birga askar boradi.

– Mayli, marhamat, – dedim. – Qayiq-chi?

– Qayiq musodara qilinadi. Jomadonlaringizda nima bor? U har ikkala jomadonni ochib ko'rdi va konyak shishasini chiqardi.

– Balki, birga ulfatchilik qilarmiz, – dedim men.

– Yo'q, rahmat. – U qaddini rosladi. – Qancha pullaringiz bor?

– Ikki yarim ming lira.

– Jiyaningizda-chi?

Ketrinda bir ming ikki yuz liradan ko'proq bor ekan. Leytenant mamnun bo'ldi. Bizga muomalasi ilidi hisob.

– Agar sizni qishki sport qiziqтира, – dedi u, – buning eng zo'r joyi – Vengen. Vengenda otamning juda yaxshi mehmonxonasi bor. Yil bo'yi ochiq.

– Ko'p xursandman, – dedim men. – Manzillarini berolmaysizmi?

– Men sizga kartochkaga yozib beraman. – U menga kartochkasini tavoze bilan uzatdi. – Askar sizni Lokarnogacha kuzatib qo'yadi. Pasportlaringiz unda turadi. Afsus, lekin boshqa ilojimiz yo'q. Men Lokarnoda viza¹ bilan politsiyadan ruxsat olarsiz, deb umid qilaman.

U ikkala pasportni askarga berdi va biz jomadonlarimizni ko'tarib, ekipaj yollagani shaharchaga ketdik.

– Hey! – chaqirdi leytenant askarni. U o'z lahjasida bir narsalar dedi. Askar miltig'ini yelkasidan oshirib oldi-da, jomadonlarimizni ko'tarib ketdi.

– Ajoyib mamlakat, – dedim men Ketringa.

– O'z ishiga pishiq mamlakat, har holda.

– Sizdan juda minnatdormiz, – dedim men leytenantga. U bizga qo'lini silkib qoldi.

¹ **Viza** (lotincha: visum – ko'rilgan) – biror xorijiy mamlakatga borish, unda yashash va uning hududidan o'tish uchun tegishli ma'muriy idora tomonidan pasportga qo'yiladigan maxsus ruxsat belgisi.

– Xizmatingizga tayyormiz, – dedi u. Biz o‘z soqchimizning ortidan tepaga ko‘tarila boshladik.

Lokarnoga ekipajda ketdik, askar oldingi o‘rindiqa, kucherning yoniga o‘tirib oldi. Lokarnoda ishimiz o‘ngidan keldi. Bizni so‘roq qilishdi, lekin pasportlarimiz, pullarimiz bor bo‘lgani uchun mulozamatdan chetga chiqishmadi. Ular mening bir og‘iz gapimga ham ishonishmagan bo‘lsa kerak, o‘zimcha ham, bularni g‘irt ahmoqona gaplar deb o‘ylardim, lekin boshqa iloji yo‘q edi, bu sudga o‘xshash bir narsa edi. Bunda aqlga to‘g‘ri keladigan hech qanday gapning keragi yo‘q edi, uzoq tushuntirib o‘tirilmaydigan biron sabab ko‘rsatilsa, shuning o‘zi yetarli bo‘lardi. Bizning pasportlarimiz bor edi, pul sarflamoqchi bo‘lib turgandik. Shuning uchun bizga muvaqqat viza berishdi. Bu vizalarni istagan paytlarida bekor qilishlari mumkin edi. Biz qayerga bormaylik, albatta, politsiyaga borib uchrashishimiz kerak edi.

– Qayerga borsak ham, maylimi?

– Ha. Qayerga bormoqchi ekanmiz?

– Sen qayerga bormoqchisan, Ket?

– Montrega.

– Juda yaxshi shahar, – dedi amaldor. –U shahar sizlarga ma’qul bo‘ladi, deb o‘ylayman.

– Lokarno ham yaxshi shahar, – dedi boshqa amaldor. – Men Lokarno sizlarga g‘oyatda ma’qul bo‘ladi, deb o‘ylayman. Bu juda chiroyli shahar.

– Bizga qishki sport bilan shug‘ullanish mumkin bo‘lgan joy yoqadi.

– Montreda qishki sport bilan shug‘ullanishmaydi.

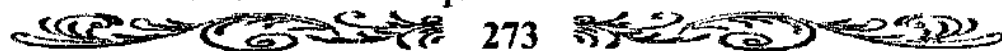
– Ma’zur tutasiz, – dedi birinchi amaldor. – Men o‘zim montrelikman. Montre-Oberlend-Bern temir yo‘lida, shubhasiz, qishki sport uchun sharoit bor. Buni inkor qilish sizning tarafingizdan insofdan emas.

– Men inkor qilayotganim yo‘q. Men faqat Montreda qishki sport bilan shug‘ullanishmaydi, dedim.

– Men bunga qo‘shilmayman, – dedi birinchi amaldor.

– Men bu fikrga qo‘shilmayman.

– Men o‘z fikrimda qolaman.

– Men sizni fikringizga qo‘shilmayman. Montre ko‘chalarida o‘zim lugeda¹ uchganman. Bir marta emas, ko‘plab uchganman. Hech shubhasiz, u qishki sportning turlaridan biri hisoblanadi.

Ikkinchi amaldor menga qaradi.

– Siz qishki sport deganda lugeni nazarda tutgan edingizmi, janob? Sizni ishontirib ayta olamanki, Lokarnoda juda orom olib yashaysiz. Sog‘lom iqlim deysizmi, go‘zal joylar deysizmi, hammasi topiladi. Sizga bu yer juda manzur bo‘ladi.

– Janob o‘zlari Montrega borish ishtiyoqini bildirdilar.

– Luge nima degani? – so‘radim men.

– Ko‘ryapsizmi, u lugenimaligini ham bilmas ekan.

Bu narsa ikkinchi amaldorga juda xush yoqib ketdi. U g‘olib chiqqandi.

– Luge, – dedi birinchi amaldor, – tobogganning² xuddi o‘zi-da.

– Men qo‘shilolmayman, – boshini chayqadi ikkinchi amaldor. – Bunga men sira qo‘shilolmayman. Toboggan lugedan juda katta farq qiladi. Toboggan Kanadada yupqa taxtalardan qilinadi. Hamma narsa aniq bo‘lgani ma‘qul.

– Biz tobogganda uchsak ham mayli, – dedi birinchi amaldor. – Tobogganda bermalol uchish mumkin. Montreda sifatli Kanada tobogganlari sotiladi. Aka-uka Okslar toboggan bilan savdo qilishadi. Ular tobogganni o‘zlari olib kelishadi.

Ikkinchi amaldor boshini teskari burdi.

– Tobogganda uchish uchun, – dedi u, – maxsus piste³ kerak. Montre ko‘chalarida tobogganda uchib bo‘lmaydi-ku. Siz qayerda to‘xtadingiz?

– Hali o‘zimiz bilmaymiz, – dedim. – Biz Brissagodan endigina kelib turibmiz. Ekipaj ko‘chada kutib turibdi.

– Montrega borsangiz, faqat xursand bo‘lasiz, – dedi birinchi amaldor. – U yerning iqlimi nihoyatda mayin. Qishki sport bilan shug‘ullanmoqchi bo‘lsangiz ham, uzoqlarga borib ovora bo‘lib o‘tirmaysiz.

¹ Luge (*fransuzcha*) – kichikroq shveysar chanalari.

² Toboggan – chananing bir turi.

³ Piste (*fransuzcha*) – yo‘l.

– Agar sizni chindan ham qishki sport qiziqтира, – dedi ikkinchi amaldor, – Engadin yoki Myurrenga boring. Sizga qishki sport uchun Montrega borish kerak, deyilgan maslahatga norozilik bildirishga majburman.

– Montre tepasidagi Lez-Avanda har qanday qishki sport uchun eng yaxshi sharoitlar mavjud. – Montrening muxlisi o‘z kasbdoshiga yeb qo‘yguday bo‘lib o‘qraydi.

– Janoblar, – dedim men. – Biz borishimiz kerak. Jiyanim juda ham charchagan. Biz tavakkal qilib Montrega bora qolamiz.

– Mana bu o‘g‘il bola gap. – Birinchi amaldor qo‘limni qisib qo‘ydi.

– Siz Lokarnodan ketib afsus qilasiz, deb hisoblayman, – dedi ikkinchi amaldor. – Har holda, Montreda politsiyaga uchrahib qo‘yishlaringga to‘g‘ri keladi.

– Politsiya tomonidan hech qanday anglashilmovchiliklar bo‘lmaydi, – deb meni ishontirdi birinchi amaldor. – Aholi ham sizni quchoq ochib qarshi oladi.

– Sizlarga katta rahmat, – dedim. – Sizlarning maslahatlaringiz bizga yordam beradi.

– Xayr, – dedi Ketrin.

– Rahmat sizlarga.

Ular bizni tavoze bilan eshikkacha kuzatib chiqishdi, Lokarnoning muxlisi biroz sovuqroq xayrlashdi. Biz zinadan tushib, ekipajga o‘tirdik.

– O, Xudoyim, jonim! – dedi Ketrin. – Nahotki u yerdan oldinroq chiqib ketishning iloji bo‘lmadi? – Men kucherga amaldorlarning biri aytgan mehmonxonaning manzilini berdim. Kucher jilovni bo‘shatdi.

– Sen armiyani esingdan chiqaribsan, – dedi Ketrin. Askar hamon ekipaj oldida turardi. Men unga o‘n lira berdim.

– Menda hali shveysar pullari yo‘q, – dedim. U minnatdorchilik bildirib, qo‘lini chakkasiga olib bordi-da, jo‘nab ketdi. Ekipaj mehmonxonaga qarab yo‘l oldi.

– Montre qayerdan xayolingga kela qoldi? – so‘radim men Ketrindan. – Sen chindan ham u yerga borishni istaysanmi?

– Og‘zimga kelganini aytdim-qo‘ydim-da, – dedi u. – U yer yomon joy emas. Biz biron yerda, tog‘larda turishimiz

mumkin.

– Uyqung kelyaptimi?

– Ko‘zimni ocholmayapman.

– To‘yib uxlab xumordan chiqamiz. Sen sho‘rlikkina qiy-
nalib ketding! Kechasi bo‘laringcha bo‘lding.

– Vaqtimiz xush o‘tdi, – dedi Ketrin. – Ayniqsa, sen
soyabonni minib olganingda qiziq bo‘ldi.

– Shveysariyaga keldik, a, bilyapsanmi?

– Yo‘q, menga haliyam ko‘zimni ochsam, boshqa joy
bo‘lib qoladiganday.

– Mengayam.

– Lekin rostmi, jonim? Men Milan vokzaliga seni kuzat-
gani ketayotganim yo‘g‘-a?

– Nafasingni yel uchirsin-e.

– Unday dema. Men qo‘rqaman. Kutilmaganda shunday
bo‘lib qolsa-ya.

– Men xuddi mast odamga o‘xshab hech narsani tushu-
nolmayapman, – dedim.

– Qo‘llaringni ko‘rsat.

Men unga ikkala qo‘limni uzatdim. Kaftlarimning terisi
shililib, qip-qizil go‘шти chiqib qolgandi.

– Faqat yonimdagina yara yo‘q, – dedim.

– Shakkoklik qilma.

Qattiq charchagandim, boshim aylanib ketmoqda edi.
Xushnudligim yo‘qoldi. Ekipaj yo‘ldan ketib borardi.

– Voy-bo‘, bechora qo‘llar-a! – dedi Ketrin.

– Tegma, – dedim. – Nima balo bo‘ldi, qayerdaligimizni
hech bilolmayapman. Biz qayerga ketyapmiz, kucher?

Kucher otni to‘xtatdi.

– Metropolga. O‘zingiz aytmagandingizmi?

– Ha, ha, – dedim. – Hammasi joyida, Ket.

– Hammasi joyida, jonim. Tinchlan. Bir xumordan chiqib
uxlab olamiz-u, keyin ertaga sen xuddi mastga o‘xshab yurmay-
san.

– Men butunlay boshimni yo‘qotib qo‘ydim, – dedim

men. – Bugungi kun bari operettaga¹ o‘xshaydi. Balki, ochiqqandirman.

– Sen charchagansan, xolos, jonim. O‘tib ketadi.

Ekipaj mehmonxona oldiga borib to‘xtadi. Jomadonlarimizni olgani bir bola chiqdi.

– O‘tib keta boshladi, – dedim men. Biz ko‘chani kesib mehmonxonaga qarab bormoqda edik.

– O‘tib ketishini bilardim. Sen charchading, xolos. To‘yib uxlab olishing kerak.

– Har holda, biz Shveysariyadamiz-ku.

– Ha, biz chindanam Shveysariyadamiz. Jomadonlarimizni ko‘tarib olgan bolaning izidan mehmonxonaga kirdik.

¹ **Operetta** (italyancha: operetta – kichik opera) – ashula, raqs va so‘zlashuv (dialog) aralash, komediya ko‘rinishidagi musiqali sahna asari.

BESHINCHI KITOB

XXXVIII BOB

O'sha kuzak qor juda kech tushdi. Biz tog' yon bag'rida, qarag'ayzorda joylashgan yog'och kulbada yashardik, tunlari ayozli bo'lar, ertalab ikkita ko'zachada yuvinishga qo'yilgan suvning beti yupqa muzlab qolardi. Madame Guttingen derazalarni yopish uchun kallai saharlab xonaga kirar, baland koshindor pechga o't qalardi. Qarag'ay o'tinlar charsillab yona ketar, pechda olov guvullay boshlar va madame Guttingen pechga yoqishga palyonlar¹ bilan ko'zada issiq suv ko'tarib ikkinchi marta xonaga kirardi. Uy isigandan keyin, nonushta olib kelardi. O'rinda nonushta qilib yotib biz ko'lni, ko'lning u betidagi, fransuz qirg'og'idagi tog'larni tomosha qilardik. Tog' cho'qqilarida qor yotardi, ko'l po'latday tiniq ko'kimtir tusga kirgandi.

Tashqarida shundoq uyning tagidan yo'l o'tardi. Sovuqdan arava izlari toshday qotib qolgan, yo'l daraxtzordan o'tib borgan sari tik ko'tarilar, keyin tog' beliga kamarday chirmashib, o'tloqlar va saroylarga, naq vodiya uzra osilib turgan o'rmon chekkasidagi o'tloqlardagi kulbalarga chiqib borardi. Soylik juda ham pastda edi, uning o'rtasidan ko'lga quyiladigan anhor oqib o'tardi, shamol soylik tomondan esgan chog'larda toshdan toshga urilib oqayotgan suvning shovullashi eshitalardi.

Ba'zan biz yo'ldan burilib, so'qmoqqa tushib, qarag'ayzordan o'tib borardik. Daraxtzordagi yer yumshoq bo'lardi: u haligi yo'lga o'xshab sovuqday qotib qolmagandi. Lekin biz yo'lning qattiqligidan unchalik ozurda emasdik, chunki etiklarimizning tagiga, tovoniga mix qoqilgan, mixlar qatqaloqqa sanchilib kirar, yurish qandaydir yoqimli va odamni bardam

¹ Palyon (ruscha: poleno – «yorilgan g'o'la, tarasha» ning buzilgan shakli) – g'o'laning yorib ajratilgan bir bo'lagi.

qilardi. Lekin daraxtzor ichidan yurish ham g'oyatda gashtli edi.

Biz turgan uydan ko'l bo'yidagi chog'roq bir vodiya tik qiyalik tushib borar, quyoshli kunlarda biz ayvonda o'tirib, tog' yon bag'ridan buralib ketgan yo'lni tomosha qilardik, bu yerdan boshqa bir tog'ning yonbag'irlari va qish kelganidan quruq novdalari qolgan poyama-poya tushgan uzumzorlar, toshlar bilan o'ralgan dalalar va uzumzorlardan quyiroqdagi ko'l bo'yida, tor vodiya joylashgan shahar uylari ko'rinib turardi. Ko'lda bir orolcha bo'lib, unda baliqchilar qayig'ining qo'sh yelkaniga o'xshash ikkita daraxt o'sgandi. Ko'lning narigi betidagi tog'lar tik va nayza kabi edi, ko'lning janubiy chekkasida ikki tog' tizmasi orasida Rona vodiysi cho'kib yotar, uning eng orqa tomonida esa, vodiyni tog'lar kesib o'tgan yerda Dandyu-Midi joylashgandi. U juda baland qorli tog' edi, butun yon atrofda undan ko'ra zo'rroq cho'qqi yo'q, lekin u shunchalar yiroqda ediki, biz tomonlarga soya tashlamasdi.

Oftob charaqlagan kunlarda biz ayvonda o'tirib ovqatlanar, lekin boshqa paytlarda biz tepada, taxta devorli burchagiga kattakon pechka qo'yilgan mo'jaz bir xonada tamaddi qilardik. Biz shahardan juda ko'p kitob va jurnallar sotib oldik, ikki kishi o'ynaydigan ancha-muncha qarta o'yinlarini o'rgandik. Pechli kichkina uy biz uchun ham mehmonxona, ham yemakxona edi. Bu yerda ikkita qulay kreslo, kitob-jurnal qo'yiladigan stolcha bo'lib, qartani idish-tovoqlarni yig'ishtirib olishgach, ovqat stolidan o'ynardik. Monsieur va madame Guttingen pastki qavatda yashashar, kechalari ba'zan ularning gap-so'zlarini eshitib qolardik, ular ham bizdek bir-birlari bilan totuv yashardilar. U bir mahallar ober-kelner¹ bo'lib ishlagan, xotin esa o'sha mehmonxonaning o'zida xizmatchilik qilgan, keyin pul yig'ib mana shu uyni sotib olishgan ekan. Ularning yolg'iz bir o'g'illari bo'lib, u ober-kelner bo'lishga tayyorgarlik ko'rardi. U Syurixdagi mehmonxonada xizmat qilarkan. Pastda yana bir xona bo'lib, unda vino va pivo bilan savdo qilishar va goho qosh qoraygan kezlari yo'lda aravalar kelib to'xtaganini, odamlar uncha-muncha otgani kirganlarini eshitib qolardik.

¹ Kelner – ovqat tashuvchi, ofitsiant.

Yo'lakda, xonamizning oldida bir yashikda o'tinlar turar, men undan palyon olib pechgga tashlardim. Lekin biz kechasi uzoq o'tirmasdik. Bizning xosxonamiz¹ katta edi, biz chiroqni yoqib o'tirmasdan yotib olardik, men yechingach, derazalarni ochib yuborardim, tunga, sovuq yulduzlarga, deraza taglaridagi qarag'aylarga bir nafas tikilib turar, keyin o'ringa sho'ng'irdim. Havo bunday sovuq va sof bo'lgan tunlari ko'rpada yotish maza bo'ladi. Biz dong qotib uxlab qolardik, kechasi mabodo uyg'onib ketsam, Ketrinni uyg'otib yubormaslik uchun ohista par to'shakni chetga surib qo'yar, keyin ustim yengillashgach, yana osuda uyquga cho'mardim. Urush o'zga maktabdagi futbol o'yini kabi yiroqda edi. Lekin gazetalardan tog'larda hamon urush borayotganligini bilardim, bunga sabab u yerlarda hali qor tushmaganligi edi.

Gohida tog' yonbag'ridan Montrega tushib borardik. Uyimizning shundoq o'zidan pastga tushadigan so'qmoq bor edi, lekin u shu qadarli tikka ediki, odatda biz yo'ldan yurardik, keng, sovuqda qotib qolgan yo'ldan dalalar, uzumzorlarning tosh devorlari, yo'l bo'yidagi qishloq uylarini oralab o'tib borardik. Qishloqlar uchta edi: Sherne, Fontanivan va yana biri, nomi esimda qolmagan. Keyin yana shu yo'l bilan tog' tumshug'idagi mustahkam tosh Chateandan o'tib, uzumzor ishqomlarga kirib borilardi, tok zanglarining bari boylab qo'yilgandi, zanglar quruq, qo'ng'ir tusga kirgandi, pastda esa, chuqurlikda oynaday tekis, po'latday ko'kimtir tovlanib ko'l yotardi. Chateandan yo'l pastga qiyalab tushib ketardi, keyin o'ng tomonga burilib, shu yerdan Montregacha tosh yotqizilgan tik nishab yo'l boshlanardi.

Montreda hech qanday tanish-bilishlarimiz yo'q edi. Biz ko'l bo'yidan borayotganimizda oqqushlarni, son-sanoqsiz oq charloqlarni va yaqinroq borgan hamoning ko'kka ko'tarilib, pastga, suvga qarab zorlanib qichqiradigan bo'ron qushlarini tomosha qilardik. Sohildan ichkariroqda kichginagina qoramtir gagara² to'dalari suvda iz qoldirib uchib yurishardi. Shaharga borgach, biz katta ko'chadan do'konlarning vitrinalarini tomosha

¹ **Xosxona** – katta mansab egalari yoki hukumat boshlig'i turadigan joy, saroy; rezidensiya.

² **Gagara** – Shimolda yashaydigan quyuq patli yirik suv qushi.

qilib bordik. Bu yerda hozir yopiq katta mehmonxonalar ko'p edi, lekin do'konlarning deyarli hammasi ochiq va hammalari bizni ochiq chehra bilan qarshi olishardi. Yaxshi bir sartaroshxona bor ekan, Ketrin u yerga sochini tuzatgani kirdi. Sartaroshxonaning bekasi uni juda xushnudlik bilan qarshiladi. Montredagi bizning birdan bir tanishimiz shu kishi edi. Ketrin sochini tuzatar ekan, men pivoxonada o'tirib Myunxenning barqut pivosidan ichib, gazeta ko'rar edim. Men «Kurere della sera»ni hamda Parijdan olib kelingan Amerika va ingliz gazetalarni o'qir edim. Barcha e'lonlar bosmaxona bo'yog'i bilan chaplab tashlangandi, dushman ulardan aloqa sifatida foydalanmasin deyishardi, shekilli. Gazetalarni o'qib odamning dili siyoh bo'lardi. Hamma yerda ishlarning mazasi yo'q. Bir krujka barqut pivo olib, pretzelsning¹ qog'oz qutisini ochardim, pretzelsning ta'mi menga juda yoqar, undan pivoning mazasi o'tkirlashganday tuyulardi va men mag'lubiyat haqidagi xabarlarni o'qirdim. Men Ketrin shu yerga kelsa kerak deb o'tiraveribman, lekin u hadeganda kelavermagach, gazetalarni o'z joyiga qo'yib, pivo pulini to'ladim-da, uni qidirib ketdim. Kun sovuq, badqovoq edi, hatto devorlardan ham qishning sovuq nafasi kelardi. Ketrin hali hamon sartaroshxonada o'tirgan ekan. Beka uning sochlarini jingalak qilardi. Men kichkina bir xonachada qarab o'tirdim. Bu meni to'liqlantirib yubordi, Ketrin mayin tabassum bilan menga gapirib o'tirar, mening ovozim esa, hayajonimdan birmuncha o'zgarib, xirillab chiqmoqda edi. Qisqichlar yoqimli shiqirlab turar, Ketrinning sochlari uchta oynadan baravar ko'rinar, xona shinam va issiqqina edi. Keyin beka Ketrinning sochlarini yotqizib to'g'riladi va Ketrin oynaga qarab turib to'g'nag'ichlari bilan biroz boshqacha qilib oldi; keyin o'rnidan turdi.

– Judayam ko'p kuttirib qo'ydim-ku.

– Monsieur – zerikkanlari yo'q. Shunday emasmi, monsieur? – jilmaydi beka.

– Ha, – dedim men.

Biz eshikka chiqib ko'chadan yurib ketdik. Havo sovuq, xafagazak edi, shamol esib turardi.

¹ Pretzels (*nemischa*) – sho'rtak pechene.

– Seni qanchalar sevganimni bilsang eding, – dedim men.
– Endi yaxshi bo‘lyapti-a, to‘g‘rimi? – dedi Ketrin. – Bilasanmi nima? Ke, biron yerga kiramiz-da, choy o‘rniga pivo ichamiz. Kichkina Ketringa pivo juda ham foydali. Bola qattiq o‘tib ketmaydi.

– Kichkina Ketrin, – dedim men. – Voy erinchoq!

– U aqlli, – dedi Ketrin. – Uning tarbiyasi juda ham yaxshi. Doktor menga pivo foydali deb aytdi, tez o‘tib ketmas ekan.

– Sen haqiqatan uning o‘tib ketishiga yo‘l qo‘yma, agar u o‘g‘il bola bo‘lsa, chavandoz bo‘ladi.

– Agar bola tug‘iladigan bo‘lsa, biz rostdanam nikoh o‘qitishimizga to‘g‘ri keladi, – dedi Ketrin. Biz pivoxonada burchakdagi stolda o‘tirgandik. Tashqarida qosh qorayib bormoqda edi. Hali erta bo‘lsa ham, havoning turqi buzuq, shuning uchun qorong‘ilik tez tushgandi.

– Ke endi uylanamiz, – dedim men.

– Yo‘q, – dedi Ketrin. – Endi o‘ng‘aysiz bo‘ladi. Juda ham bilinib qoldi. Men shu ahvolda meriyaga bormayman.

– Oldinroq shu ishni qilmaganimizni qara.

– Unda, har holda, yomon bo‘lmasdi-ya. Lekin bunga vaqtimiz bo‘ldimi, jonim?

– Bilmadim.

– Men esa bilaman. Meriyaga bunaqa ona xotin bo‘lib bormayman.

– Ona xotining nimasi?

– Chinakam ona xotin, jonim. Sartarosh xotin bu birinchisimi, deb so‘radi. Men unga ikkita o‘g‘il, ikkita qiz bolamiz bor dedim.

– Qachon to‘yimizni qilamiz?

– Yana ozishim bilanoq to‘y qilamiz. To‘yimiz juda ham zo‘r bo‘lishini, hamma ko‘rganlar qanday chiroyli, munosib er-xotinlar, deyishini istayman.

– Ko‘ngling xijil bo‘lmaydimi?

– Nega endi xijil bo‘lsin jonim? Ko‘nglim bir marta Milandaligimizda xijil bo‘lgandi, unda men o‘zimni sayoq qiz deb his qilgandim, keyin besh daqiqalardan so‘ng o‘tib ketgandi.

Xonaning ko‘rinishi menga yomon ta’sir qilgandi. Nahotki, men yomon xotin bo‘lsam!

– Sen topilmas xotinsan.

– Unday bo‘lsa, qog‘ozbozlikni o‘ylab o‘tirma, jonim. Men asl holimga qaytishim bilan to‘y qilamiz.

– Xo‘p.

– Men yana pivo ichsam bo‘larmikin, nima deysan? Doktor mening tosimni torroq deyapti, shuning uchun kichkina Ketrinni qattiq o‘stirib yubormaganimiz tuzuk.

– U yana nima dedi? – Yuragim hapriqib ketdi.

– Hech nima. Mening qon bosimim juda ham yaxshi ekan. U mening qon bosimimga hayron qoldi.

– Tosingning torligi xususida yana nima dedi?

– Hech nima. Hech nima degani yo‘q. U menga chang‘ida yurish mumkin emas, dedi.

– To‘g‘ri.

– Agar shu paytgacha yurmagan bo‘lsangiz, endi yurishga kech bo‘ldi, dedi. U chang‘ida yurish umuman mumkin-u, lekin yiqilish mumkinmas, dedi.

– Hazilkash odam ekan sening doktoring.

– Yo‘q, u rostdanam yaxshi kishi. Kichkinamiz tug‘iladigan mahalda uni chaqiramiz.

– Sen undan turmush qursak maylimi, deb so‘ramadingmi?

– Yo‘q. Men unga turmush qurganimizga to‘rt yil bo‘ldi, dedim. Bilasanmi, jonim, agar men senga tegsam, men amerikalik bo‘lib qola man. Amerika qonunlariga ko‘ra esa, qachon tug‘ilganidan qat’i nazar bola qonuniy hisoblanadi.

– Qayerdan o‘qiy qolding buni?

– Kutubxonada Nyu-Yorkda chiqadigan «Uorld almanax» bor ekan.

– Qandoq yaxshisan.

– Men amerikalik bo‘lishimdan juda xursandman. Biz Amerikaga boramiz-a, jonim? Men Niagara shovvasini ko‘rmoqchiman.

– Yakka-yu yagonam.

– Men yana nimanidir tomosha qilmoqchi bo‘lib yurar-

dim, lekin nimaligi esimdan chiqib qoldi.

– Qushxonalarnimi?

– Yo‘q. Esimdan chiqdi.

– Vulvort minorasinimi?

– Yo‘q.

– Katta Daranimi?

– Yo‘q. Lekin buni ham ko‘rmoqchi edim.

– Unda nima bo‘lmasam?

– Oltin darvoza! Men ana o‘shani ko‘rmoqchi edim. Oltin darvoza qayerda?

– San-Fransiskoda.

– Unda o‘sha yerga boramiz. Men umuman San-Fransiskoni ko‘rmoqchiman.

– Juda soz. O‘sha yerga boramiz.

– Endi ke, tog‘ning tepasiga chiqamiz. Maylimi?

– Soat beshdan necha daqiqa o‘tgandayam poyezd keladi.

– Ana o‘shanda boramiz.

– Xo‘p. Men faqat yana pivo ichib olay.

Biz ko‘chaga chiqib, zinalardan stansiyaga ko‘tarilayotganimizda juda ham sovuq edi. Sovuq shamol Rona vodiysidan esmoqda edi. Do‘konlarning vitrinalarida chiroqlar yoqilgan, yorug‘ edi, biz tik tosh pillapoyadan yuqori ko‘chaga, keyin boshqa pillapoyadan stansiyaga ko‘tarildik. Bunda charog‘on yoritilgan elektr poyezd turardi. Kattakon tsiferblatda¹ poyezdning ketadigan vaqti ko‘rsatib qo‘yilgandi. Poyezd beshdan o‘n daqiqa o‘tganda yurar ekan. Men stansiya soatiga qaradim. Beshdan besh daqiqa o‘tgan. Biz vagonga o‘tirayotganimizda men vagon haydovchi bilan konduktor² bufetdan³ chiqqanlarini ko‘rdim. Biz o‘tirdik, darchani ochdik. Vagonni elektr pechlar isitar, shuning uchun ichi dim, lekin darchadan sovuq toza havo kirmoqda edi.

– Charchadingmi, Ket? – so‘radim men.

– Yo‘q. O‘zimni juda ham yaxshi sezyapman.

¹ Siferblat (*nemischa*) – soatlardagi daqiqalarni ajratib turuvchi qism yoki soat strelkasi.

² Konduktor (*lotincha*) – poyezdni kuzatib boruvchi, undagi yo‘lovchilar xavfsizligi hamda yuklarning saqlanishi ustidan nazorat qilib boruvchi temir yo‘l xodimi.

³ Bufet (*fransuzcha*: buffet – stol) – katta oshxona va restoranlar, muayyan korxonalar qoshida tashkil etiladigan, yengil ovqatlanish uchun mo‘ljallangan do‘kon; tamaddixona.

- Saldan keyin tushamiz.
- Yaxshi ketyapman, – dedi u. – Ko‘p mendan cho‘chiy-verma. O‘zimni yaxshi sezyapman.

Hayitga uch kun qolganda qor yog‘di. Bir kuni ertalab uyg‘onsak, qor yog‘ayotgan ekan. Pechkada olov gurullab yonar, biz to‘shakda qor yog‘ishini tomosha qilib yotardik. Madame Guttingen nonushtadan keyin idish-tovoqlarni yig‘ishtirib oldi va pechkaga yana o‘tin tashladi. Chinakam qor bo‘roni bo‘layotgandi. Madame Guttingen qor yarim kechalardan yog‘ishga boshladi, dedi. Derazaga borib qaragandim, oldimizdagi yo‘ldan boshqa hech narsa ko‘rinmadi. Shamol har tomondan aylanib uchar, qor to‘zonini ko‘tarardi. Men yana o‘ringa kirdim, biz anchagacha gaplashib yotdik.

– Qani endi, chang‘ida uchsang, – dedi Ketrin. – Chang‘ida ucholmasligim toza hafsalamni pir qildi-da.

– Chana olamiz-da, pastga ketayotganda o‘tirib olamiz. Avtomobilda yurganday bo‘lasan.

- Silkitib tashlamaydimi?
- Bir uchib ko‘raylik-chi.
- Silkitmasa, yaxshi bo‘lardi-ya.
- Birpasdan keyin qorda aylangani chiqish mumkin.
- Tushlikdan oldin, – dedi Ketrin, – ishtaha uchun.
- Usiz ham doim qornim ochga o‘xshaydi.
- Mening ham.

Biz urib turgan bo‘ronga chiqdik. Lekin hamma yoqni qor uyumlari tutib ketganidan olis yurib bo‘lmasdi. Men qorni toptab oldinda ketdim, lekin stansiyagacha uzoq yurib borishga to‘g‘ri keldi. Qor yuzga urib ko‘zni ochirgani qo‘ymasdi. Biz stansiya yaqinidagi kichkina qovoqxonaga kirdik, supurgi bilan qorlarimizni supurib tashladik, yog‘och kursiga o‘tirib, vermut so‘radik.

- Bugun qattiq bo‘ron bo‘lyapti, – dedi kelner xotin.
- Ha.
- Bu yil qor ancha kech yog‘di.
- Ha.

– Men bir bo‘lak shokolad yesam, nima qiladi? – so‘radi Ketrin. – Yoki nonushtagacha sabr qilamizmi? Men doim

ochman.

- Bir dona yesang bo‘ladi, – dedim men.
- Men yong‘oq solinganidan olaman, – dedi Ketrin.
- Yong‘oq solingani juda ham mazali, – dedi kelner qiz.
- Men hammadan ham yong‘oq solinganlarini yaxshi

ko‘raman.

- Men yana vermut ichaman, – dedim men.

Uyga ketaylik deb eshikka chiqqanimizda, boyagi izlari-mizni qor bosib ketgandi. Faqat oyoq izlari o‘rnida bilinar-bi-linmas botiqlik qolgandi. Qor odamning yuziga urar, ko‘z ochir-gani qo‘ymasdi. Biz qorlarimizni tozalab nonushta qilgani o‘tir-dik. Nonushtamizga Madame Guttingenning o‘zi qarab turdi.

– Ertaga chang‘ida uchsa bo‘ladi, – dedi u. – Chang‘i uchishni bilasizmi, janob Genri?

- Yo‘q. Lekin o‘rganmoqchi edim.

– Siz tez o‘rganib olasiz. O‘g‘lim hayitga kelmoqchi, u sizga o‘rgatib qo‘yadi.

- Qoyil. Qachon kelishi kerak edi?

- Ertaga kechqurun.

Tushlikdan keyin kichkina xonada, pechka oldida qor yo-g‘ishiga qarab o‘tirgan edik, Ketrin gap boshlab qoldi:

– Jonim, bir o‘zing biron yerlarga borib kelsang, erkaklar o‘rtasida bo‘lsang, chang‘ilarda uchsang bo‘lmasmikin?

- Nima keragi bor?

- Nahotki, boshqalarni sira ko‘rging kelmasa?

- Sen boshqalarni ko‘rging kelyaptimi?

- Yo‘q.

- Men ham.

– Bilaman. Lekin sen boshqa gap. Men homilaliman, shuning uchun men hech narsa qilmasam ham bo‘laveradi. Men juda ham tentak bo‘lib ketayotganimni, mahmadona bo‘lib qola-yotganimni bilaman, shuning uchun sen biron yerga borib kelsang, yaxshi bo‘ladi, yo‘qsa judayam joningga tegib ketaman.

- Sen meni ketishimni istaysanmi?

- Yo‘q, yonimda bo‘lishingni istayman.

- Unda hech yerga ketishimning keragi yo‘q.

- Beri kel, – dedi u. – Men boshingdagi g‘urrangni

ko'rmoqchiman. Kattagina ekan. – U shishni barmoqlari bilan siypalab ko'rdi. – Jonim, soqol qo'ysang, nima qilarkin?

– Soqol qo'yaymi?

– Shunchaki ermakka. Soqol bilan qanday bo'lar ekansan, ko'rmoqchi edim.

– Mayli, soqol qo'yaman. Hozirning o'zidanoq soqol qo'ya boshlayman. Buni g'oya desa bo'ladi. Endi mening o'zimga yarasha mashg'ulotim bo'ladi.

– Qiladigan ishing bo'lmaganidan xafamisan?

– Yo'q. Men juda mamnunman. O'zimni yaxshi sezyaman. Sen-chi?

– Juda ham yaxshi. Lekin men bunaqa paytimda seni zeriktirib yuborarmikinman, deb qo'rqqanim qo'rqqan.

– Oh, Ket! Seni qanchalar sevishimni bilsayding.

– Hozir hammi?

– Hozir ham, bundan keyin ham. Men o'zimni baxtli deb bilaman. Nima, biz bu yerda yomon yashayapmizmi?

– Juda ham yaxshi. Lekin menga nuqul sen qandaydir bezovta bo'lib qolganga o'xshab ko'rinasan.

– Yo'q. Men ba'zi paytlarda frontni va turli-tuman odamlarni eslab ketaman, lekin buning tashvishlanadigan yeri yo'q. Men hech narsani uzoq o'ylab o'tirmayman.

– Kimlarni eslaysan?

– Rinaldini, kashishni va boshqa turli odamlarni. Lekin men ularni uzoq o'ylamayman. Urush haqida o'ylashni istamayman. U bilan hisob-kitoblarimiz bitgan.

– Hozir nimani o'ylayapsan?

– Hech nimani.

– Yo'q, sen bir narsani o'ylayotgan eding. Ayt.

– Men Rinaldi rostdanam zaxm bo'lib qolganmikan, deb o'ylayotgandim.

– Bor-yo'g'i shumi?

– Ha.

– U zaxmga yo'liqqanmi?

– Bilmayman.

– Men senda bo'lmaganidan xursandman. Senda bunaqa narsalar bo'lmaganmidi?

– Men so‘zak bo‘lganman.
 – Bo‘ldi, qo‘y. Joning juda og‘riganmidi, jonim?
 – Juda.
 – Menda ham bo‘lishini istardim.
 – Bekorlarni aytibsan.
 – Yo‘q, rostdan. Men xuddi senday bo‘lishni istardim.
 Men sen bilgan hamma xotinlarni bilishni, so‘ng ularni sening oldingda mayna qilishni istardim.
 – Mana bu chiroyli gap.
 – Nima, senda so‘zak bo‘lganda chiroyli bo‘lganmidi?
 – Yo‘q. Qorning yog‘ishini qara.
 – Men, yaxshisi, senga qarab o‘tiranman. Jonim, soch-
 laringni o‘stirib yuborsang, nima qilarkin?
 – U nima deganing?
 – Sal uzunroq qilib o‘stirsang deyapman-da.
 – Hozir ham uzun-ku.
 – Yo‘q, biroz o‘stirgin, men bo‘lsam, biroz qirqtiranman,
 keyin ikkovimiz bir xil bo‘lib qolamiz. Faqat bittamiz qararoq,
 bittamiz oqishroq bo‘lamiz.
 – Men sochingni qirqtirishingni istamayman.
 – Balki, bu juda antiqa bo‘larmidi. Sochim jonimga tegib
 ketdi. Kechasi yotganda juda ham xalaqit beradi.
 – Menga shundoq turgani yoqadi.
 – Kalta qildirsam, yoqmasmidi?
 – Ehtimol. Menga hozirgisi yoqadi.
 – Balki, kalta bo‘lsa, ma‘qul bo‘larmidi. Ikkovimiz bir
 xilda bo‘lardik. Jonim, seni shu qadar yaxshi ko‘ramanki, senday
 bo‘lib qolsam deyman.
 – O‘zi ham shunday. Bitta odammiz.
 – Bilaman. Kechalari.
 – Kechalari hamma narsa boshqacha bo‘ladi.
 – Men sen qayerda-yu, men qayerda, hecham bilib bo‘l-
 maydigan bo‘lib qolsa deyman. Sen hech yerga ketmaysan. Men
 boya jo‘rttaga aytgandim. Agar ketging kelsa, ketaver. Lekin
 tezroq qaytib kel. Jonim, sensiz menga hayot yo‘q, axir.
 – Men hech qachon ketmayman, – dedim men. – Sen bo‘l-
 masang, men soyaday bo‘lib qolaman. Sensiz men jonsiz

jismman.

– Men hayoting yaxshi bo‘lishini istayman. Hayoting juda ham yaxshi bo‘lishini istayman. Lekin bu bizning ikkovimizning hayotimiz bo‘ladi, to‘g‘rimi?

– Xo‘sh, qalay, soqol qo‘yishni boshlaymi yoki to‘xtataymi?

– O‘savversin. Soqol qo‘y. Bu judayam qiziq bo‘ladi. Balki, u yangi yilgacha o‘sib ketar.

– Istaysanmi, shaxmat o‘ynaymiz!

– Yaxshisi, boshqa o‘yin o‘ynaylik.

– Yo‘q. Shaxmat o‘ynaymiz.

– Keyin boshqa o‘yin qilamiz, a? Ha.

– Xo‘p, yaxshi.

Men shaxmat olib kelib donalarni tikdim. Tashqarida hamon qor gupillab yog‘moqda edi.

Bir kuni men kechasi uyg‘onib ketdim, qarasam, Ketrin ham uyg‘oq ekan. Oy derazaga tushib turar, deraza romlarining soyasi o‘ringa tushib turgandi.

– Uyqung kelmayaptimi, jonim?

– Yo‘q. Sen uxlolmayapsanmi?

– Men hozirgina uyg‘onib ketdim, birinchi marta uchrashganimizda qanchalar telba ekanligimni o‘ylab yotibman. Esingdami?

– Sen salgina devona eding.

– Endi hech unday bo‘lmayapman. Endi hammasi yaxshiga o‘xshaydi. Ajoyib. Sen bu so‘zni g‘alati qilib aytasan. «Ajoyib» degin.

– Ajoyib.

– Sen jonimsan. Men ham endi devona emasman. Faqat men juda, juda baxtliman.

– Mayli, uxla, – dedim.

– Mayli. Ke, ikkalamiz baravar uxlab qolamiz.

– Mayli.

Lekin biz darhol uxlab qolmadik. Men yana har turli narsalarni o‘ylab Ketringa, uning bo‘yniga tushib turgan oy noriga qarab anchagina uyg‘oq yotdim. So‘ng men ham uxlab qolibman.

XXXIX BOB

Yanvarning o'rtalariga borib soqolim o'sib qoldi, chinakam qish bo'lib ketdi, kunlar sovuq va ko'zni qamashtiradigan, tunlari ayozli, qahraton sovuq bo'lardi. Yana yo'llarda qatnov boshlandi. Chanalarning qo'shqoraklari va tog'dan sudrab kelishadigan yog'ochlardan yo'llardagi qor qotib silliq bo'lib qoldi. To'rt tomon qor, Montregacha qor edi. Ko'lning narigi yog'idagi tog'lar oqarib qolgandi, Rona vodiysini ham qor bosdi. Biz tog'ning boshqa yonbag'ridan Ben-de-l Alyazgacha uzoq sayr qilib yurardik. Ketrin tagiga mix qoqilgan oyoq kiyim, plash kiyib olar, qo'lida uchi po'lat nayzali aso bilan yurardi. Plash kiyganda uning to'laligi bilinmas va biz o'rtacha qadamlar bilan yurib borar, ba'zan to'xtab yo'llardagi yog'ochlarga o'tirib dam olardik.

Ben-de-l Alyazda daraxtlar tagida o'rmon kesuvchilarning qovoqxonalari bo'lib, biz ham shu yerga kirib shirinliklar va limonlar bilan qaynoq qizil vino ichardik. Uni Gluhwein deb atashadi, badaningni biroz qizitib olmoqchi bo'lsang yoki birovning sog'lig'iga qadah ko'targing kelsa, undan ham sozrog'i yo'q. Qovoqxona nim qorong'i, tutun bosgan bo'lardi, keyin biz eshikka chiqqanimizda odamning o'pkasiga muzdek havo tegar, nafas olganda burningni uchi qotib qolardi. Biz hamma darchalaridan yorug' tushib turgan qovoqxonaga bir zum qarab turardik, chiqaverishda o'rmon kesuvchilarning otlari sovqotib qolmaslik uchun deysinib turishar, boshlarini silkib-silkib tashlashardi. Tumshuqlaridagi mo'ylari qirov bilan qoplangan, nafas olganda og'izlaridan chiqqan par havoda yaxlab qolardi. Qaytayotganimizda yo'l silliq va sirpanchiq bo'lar va to muyulishga borguncha ot siydiklaridan sarg'imtir tusga kirardi, burilishga borganda chet tomonga yog'och olib tushiladigan so'qmoq ayrilib ketardi. Yo'lning bu yog'i o'rmon ichidan o'tib borar, uning ustidagi qor toptalaverib qotib qolgandi, kechqurun uyga qaytarkanmiz, ikki marta tulki ko'rdik.

Bu nihoyatda gashtli yurt edi, biz aylangani chiqqanimizda doim quvnoq bo'lardik.

– Soqoling juda ajoyib bo'ldi, – dedi Ketrin. – Xuddi o'r-

monchilarnikiga o'xshaydi. Sen haligi oltin uzuk taqqanni ko'rdingmi?

– U tog' kiyiklarini ovlaydi, – dedim men. – Ular yaxshi eshitish uchun uzuk taqishadi.

– Nahotki? Unday emasdir. Hamma bizning tog' kiyiklarini ovlovchilar ekanimizni ko'rsin deb, uzuk taqib yurishadi. Bu yerda tog' kiyiklari bormi?

– Ha, Dan-de-Jamanning naryog'ida.

– Tulkini ko'rganimiz qiziq bo'ldi, a?

– Tulki uxlaganda dumini tanasiga o'rab yotadi, sovqotmaydi.

– Juda maza bo'lsa kerak, a?

– Men doim, qani endi, shunaqa dumim bo'lsa deb yurardim. Tulkinikiga o'xshagan dumlarimiz bo'lsa nima bo'lardi?

– Unda qanday qilib kiyinardik?

– Maxsus kiyimlar tiktirish mumkin bo'lardi, yoki bunga ahamiyat berib o'tirmaydigan mamlakatlarga ketish mumkin edi.

– Biz haliyam hech narsaning ahamiyati bo'lmagan mamlakatda turibmiz. Hech kimni ko'rmay shu yerda yashab turganimizning o'zi ajoyib emasmi? Sen chindan ham hech kimni ko'rging kelayotgani yo'q, to'g'rimi, jonim?

– Ha.

– Ke, birpas o'tiramiz. Men sal charchadim.

Xari ustida bir-birimizning pinjimizga suqilib o'tirdik. Oldinda yo'l o'rmonga kirib ketardi.

– Kichkintoy bizga ortiqcha yuk bo'lasmikin, nima deysan?

– Yo'q. Bunga yo'l qo'ymaymiz.

– Pulimiz hali bormi?

– Bir dunyo. Men keyingi chekni ham oldim.

– Qarindosh-urug'laring seni qidirib yurishmasmikin? Ular endi sening Shveysariyada ekanligingni bilishadi-ku.

– Bo'lishi mumkin. Men ularga xat yozib yuboraman.

– Hali yozganing yo'qmi?

– Yo'q. Faqat chekni qo'l qo'yishga yuborgandim.

– Xudoga shukrki, senga qarindosh emasman.

– Men ularga telegramma beraman.

- Nahotki, sen ularni yaxshi ko‘rmasang?
 - Oldinlari sevardim, keyin shunchalar ko‘p janjallashdikki, hozir ko‘kragimda hech narsa qolmagan.
 - Menimcha ular menga yoqishgan bo‘lardi. Ehtimol, ular menga juda ham yoqib qolishgan bo‘lardi.
 - Ke, ular haqida gaplashmaylik, bo‘lmasa, odam ularning tashvishlarini chekib yuradi. – Bir ozdan so‘ng dedim:
 - Dam olgan bo‘lsang, ketaylik.
 - Dam olib bo‘ldim.
- Biz yo‘limizda davom etdik. Qosh qorayib qolgan, qadam tashlaganimizda qor g‘arch-g‘urch qilardi. Osmon tip-tiniq, qora sovuq hokim edi.
- Soqoling menga juda yoqadi, – dedi Ketrin. – Biram chiroyli. Ko‘rinishdan qattiq, tikanday, aslida esa mayni va yoqimli.
 - Seningcha, soqolsiz yurgandan shu yaxshimi?
 - Yaxshiga o‘xshaydi. Bilasanmi, jonim, men kichkina Ketrin tug‘ilguncha sochimni oldirmayman. Men hozir semirib, katta xotinlarga o‘xshab qolganman. Lekin u tug‘ilgandan keyin yana ozaman, o‘shanda sochimni boshqatdan tuzattiraman, shunda senga yana yangiday bo‘lib qolaman. Sen bilan birga borib sochimni oldiraman yoki bitta o‘zim borib, keyin kelib seni hayron qoldiraman.
 - Men indamasdim.
 - Sen yo‘q demaysan, to‘g‘rimi?
 - Yo‘q. Balki, menga yoqib ham qolar.
 - Qanday yaxshisan! Men yana ozg‘in bo‘lib qolsam, yana ko‘hlikkina bo‘lib ko‘rinsam, to‘satdan yana meni yaxshi ko‘rib qolsang-a.
 - O, qurmag‘ur! – dedim men. – Haliyam sendan jonimni ayamayman. Yana nima kerak senga? Butunlay majnun bo‘lib yursam, tuzukmi?
 - Ha. Men majnun bo‘lib qolishingni istayman.
 - Mayli unda, – dedim. – O‘zim ham shuni xohlayman.

Juda ham baxtiyor yashardik. Yanvar ham, fevral ham o'tdi, qish soz edi, biz juda baxtiyor edik. O'qtin-o'qtin iliq shamollar esib kela boshladi, shunda qor yumshoq bo'lib qolar, bahor kelayotganga o'xshardi, lekin yana havo tiniqlashib, sovuq zo'rayar, yana qish qaytib kelardi. Mart oyida qish ilk bor chinakam chekindi. Kechasi yomg'ir yog'di. Yomg'ir ertalabgacha tinmadi, qor pilchillab ketdi va tog' yonbag'ri ma'yuslikka cho'mdi.

Ko'l va vodiya uzra bulutlar yig'ildi. Tog'larda yomg'ir yog'a boshladi. Ketrin chuqur kalish kiyib oldi, men madame Guttingenning rezina etigini oldim va biz muzi eriyotgan yo'ldan qor, loy kechib stansiyadagi qovoqxonaga nonushta oldidan vermut ichgani bordik. Tashqarida yomg'ir yog'ayotgani derazadan eshitilib turardi.

- Shaharga ketsak, nima deysan?
- O'zing qanday fikrdasan? – so'radi Ketrin.
- Agar qish tugab, yog'ingarchilik boshlanib ketgan bo'lsa, bu yerda yashab bo'lmaydi. Kichkina Ketringa qancha qoldi?
- Bir oycha. Balki, ko'proqdir.
- Pastga tushib Montreda tursak ham bo'ladi.
- Lozannaga bormaymizmi? Kasalxona o'sha yerda-ku.
- Lozannaga borsak ham bo'ladi. Men faqat u shahar bizga kattalik qilmasmikin degandim.
- Biz katta shaharda ham yolg'iz o'zimiz bo'lamiz. Lozanna yaxshi shahar bo'lsa kerak.
- Qachon ketamiz?
- Menga baribir. Qachon desang, o'shanda, jonim. Agar ketishni istamasang, qolaversak ham bo'ladi.
- Havoni ko'raylik-chi.

Yomg'ir uch kungacha yog'ib turdi. Stansiya pastidagi tog' bag'rida sira ham qor qolmadi. Loygarchilik, eruvgarchilik boshlandi. Uydan tashqariga chiqib bo'lmay qoldi. Yomg'irning uchinchi kuni ertalab biz shaharga ketishga qaror qildik.

– Qo'ying, tashvish chekmang, monsieur Genri, – dedi Guttingen. – Hech qanday ogohlantirishning keragi yo'q. Havo

aynigandan keyin bu yerda qolmasalar kerak, deb yurgandim o'zim ham.

– Madame boisidan biz kasalxonaga yaqinroq bo'lishimiz kerak.

– Albatta, – dedi u. – Balki, yana kichkintoylar bilan birga kelarsizlar.

– Agar sizda joy topilsa.

– Bahorda bu yerlar juda ochilib ketadi, kelinglar, sizlarga ma'qul bo'ladi. Kichkinani enagasi bilan katta uyga joylashingtiramiz, o'zingiz madame bilan yana oldingi ko'lga qaragan xonangizni olasiz.

– Men sizga oldindan yozib yuboraman, – dedim men.

Biz yig'ishtirib, tushdan keyingi birinchi poyezd bilan ketdik. Monsieur va madame Guttingen bizni stansiyaga kuzatib qo'yishdi, eri narsalarimizni loyda chanada eltib berdi. Ularning ikkovlari ham stansiyada yomg'irda turib, xayrlashib qo'llarini silkib qolishdi.

– Juda ham yaxshi odamlar ekan, – dedi Ketrin.

– Ular bizga ko'p mehribonlik qilishdi.

Montrega borib Lozanna poyezdiga o'tirdik. Vagondan biz yashagan joylardagi tog'lar ko'rinmas ekan, ularni bulutlar to'sib olgandi. Poyezd Veveda to'xtadi-da, keyin yo'lda davom etdi. Yo'lning bir tomonida ko'l, ikkinchi tomonida yomg'irda bo'kkan qo'ng'ir dalalar, namiqib ketgan o'rmon va ivigan uylar bor edi. Lozannaga kelgach, kichikroq bir mehmonxonaga joylashdik. Biz ko'chalardan o'tib, mehmonxonaga burilgan paytimizda ham hali yomg'ir tinmagandi. Tugmasining teshigidan mis kalitlar osilgan zanjir o'tkazib olgan porte, lift, polga to'shalgan poyandozlar, yaltirab, oppoq bo'lib turgan umivalniklar, sim karavot va kattakon shinam yotoq – bularning bari Guttingenlardan so'ng ko'zimizga juda hashamatli bo'lib ko'rindi. Xonaning derazalari tepasiga temir to'r tortilgan devor bilan o'rab olingan boqqa ochilardi. Nishabi tik ko'chaning boshqa tomonida yana mehmonxona, devorlar bor edi. Men bog'dagi hovuzga yomg'ir tomchilarining tushishini tomosha qilardim.

Ketrin barcha chiroqlarni yoqib, narsalarni saranjom qila boshladi. Men sodali viski so'radim, karavotga yotib, vokzalda

sotib olgan gazetani qo'limga oldim. 1918-yilning mart oyi edi, nemislar Fransiyada hujum qilmoqda edilar. Men Ketrin ishlarini bitirib bo'lguncha sodali viski ichib, o'qib yotdim.

– Bilasanmi, jonim, men nimalarni tayyorlab qo'yishim kerak ekan, – dedi u.

– Nimalarni?

– Chaqaloqning narsalarini. Odatda bunaqa paytgacha hamma mayda-chuydalarni taxt qilib qo'yishadi.

– Sotib olsak ham bo'ladi-ku.

– Bilaman. Ertagayoq olgani boraman. Faqat nima kerakligini bilsam edi.

– Bilishing kerak edi. Hamshira bo'lgansan-ku.

– Shundog'-u, lekin gospitalda askarlar har kuni bola qilib turganlari yo'q edi-da.

– Men-chi?

U menga yostiq otdi, viskim chayqalib to'kildi.

– Men hozir senga boshqasini oldirib kelaman, – dedi u. – Meni kechir.

– O'zi ozginagina qolgandi. Ke, yonimga ke.

– Yo'q. Men bu xonani sal epaqaga keltirmoqchiman.

– Epaqang nimasi?

– O'z uyimizga o'xshab tursin.

– «Antanta»ning¹ bayroqlarini osib qo'y.

– Bemaza bo'lma.

– Qani, yana bir qaytar-chi.

– Bemaza.

– Buni shundoq muloyim aytdingki, – dedim men, – xuddi birovni xafa qilib qo'ymay deganday.

– Hech-da.

– Unda ke yonimga.

– Mayli. – U kelib karavotga o'tirdi. – Seni zeriktirib qo'yayotganimni bilaman, jonim. Men pivo bochkasiga o'xshab

¹ **Antanta** (fransuzcha: entente – bitim) – 1) Buyuk Britaniya, Fransiya va Rossiyaning Germaniya, Avstriya-Vengriya xamda Italiya ittifoqiga qarshi tuzgan ittifoqi. «Uchlik bitimi», «Uchlik ittifoqi» deb ham yuritiladi. Antanta 1904-1907 yillarda shakllandi. Har ikkala ittifoqning maqsadi XIX oxirida bo'lingan dunyoni qayta taqsimlashdan iborat edi. Birinchi jahon urushi davrida Antantaga Serbiya, Italiya, Yaponiya, Belgiya, Gretsiya va Ruminiya, keyinchalik urushga kirgan AQSh qo'shilgan.

qoldim.

– Bekor gap. Sen chiroylisan, juda ham yoqimlisan.

– Menga sen ehtiyotsizlik qilib uylanib qo‘ygansan, men shunday bir badbashara odamman.

– Bekor gap. Sen kundan kunga ochilib boryapsan.

– Lekin, jonim, hali yana asl holimga qaytaman.

– Sen hozir ham chiroylisan.

– Sen ichib olgansan.

– Bir stakan sodali viski ichdim, xolos.

– Hozir yana viski berishadi, – dedi u. – Balki, tushlikni ham shu yerga berisha qolsamikin?

– Judayam soz bo‘lardi.

– Unda bugun hech qayerga chiqmaymiz, maylimi? Oqshomni uyda o‘tkaza qolamiz.

– O‘ynaymiz, – dedim men.

– Men vino ichaman, – dedi Ketrin. – Menga hech narsa qilmaydi. Balki, bu yerda bizning oq kaprimiz bordir.

– Bo‘lsa kerak, – dedim. – Bunaqa mehmonxonalarda doim italyan vinolari bo‘ladi.

Kelner eshikni qoqdi. U muz solingan stakanda viski olib keldi, uning patnisida sodali suvning kichkina shishasi ham bor edi.

– Rahmat, – dedim men. – Bu yerga qo‘ying. Baraka toping, shu yerga ikki kishilik turli ovqat bilan ikki shisha quruq oq kapridan bersangiz.

– Birinchisiga sho‘rva buyuradilarmi?

– Sho‘rva ichasanmi, Ket?

– Ha, bermalol.

– Bitta sho‘rva.

– Bajonidil, janob.

U chiqdi, eshikni yopdi. Men gazetalarimni yana qayta qo‘lga olib gazetadagi urushlarni o‘qishga tushdim, sodali suvni muz solingan viskining stakaniga asta quyib turdim. Viskiga muz solmanglar, desam bo‘larkan. Muzni alohida olib kelishardi. O‘shanda stakanda qancha viski qolganiga qarab sodali suv qo‘shilardi, bo‘lmasa, viskining quvvati susayib ketmoqda. Bir shisha viski sotib olib faqat muz bilan sodali suv so‘ralsa, tuzuk

bo'larkan. Yaxshi viski – yaxshi narsa-da. Hayotning eng go'zal narsalaridan biri desa ham bo'ladi.

– Nimalarni o'ylab yotibsan, jonim?

– Viskini.

– Viskining nimasini?

– Viskining juda totli narsa ekanligini.

Ketrin aftini burishtirdi.

– Mayli, – dedi u.

Biz bu mehmonxonada uch hafta yashadik. Bu yer unchalik yomon emasdi: restoranda ko'pincha hech kim bo'lmas va biz ko'p mahallar ovqatni o'z xonamizda yerdik. Shaharni aylanardik, tramvay bilan Ushiga borardik, ko'l tepasida o'ynab kelardik. Kunlar ilib qolgan, xuddi bahor kelganga o'xshardi. Biz tog'lardagi chaylamizdan ketganimizga afsuslanar, lekin iliq kunlar tezda sovuq rutubat bilan almashardi.

Ketrin chaqaloqqa kerakli hamma narsalarni sotib olmoqda edi. Men sal harakatlanay deb gimnastika zaliga boks tushgani borardim. Odatda u yerga men ertalab hali Ketrin ko'rpada yotganda ketardim. Erta ko'klam chog'larida boksdan va dushdan so'ng odam o'zini bardam sezar, bahor havosini shimirib ko'chadan yurish, qahvaxonaga kirib o'tirib, odamlarni ko'rish, gazeta o'qish, vermut ichish juda gashtli edi. Keyin mehmonxonaga qaytib Ketrin bilan maza qilib nonushta qilardik. Gimnastika zalidagi boks muallimi mo'ylov qo'ygan odam edi, uning harakatlari aniq va qisqa bo'lardi, unga hujum qila boshlasang, u juda qo'rqib ketardi. Lekin gimnastika zalida mashq qilish odamga huzur bag'ishlardi. Bu yerning ichi yorug', toza bo'lgani uchun men astoydil mashq qilar, arqondan sakrar, boksning turli usullarini sinab ko'rar, derazadan tushgan quyosh nurlariga yotib olib qorin mushaklarini mustahkamlovchi mashqlarni bajarardim, ba'zan muallim bilan boks tusha turib uni qo'rqitib yuborardim. Avvaliga uzun kambar oyna oldida turib mashq qilishga ko'nikolmadim, chunki sersoqol bokschi oynada juda g'alati ko'rinardi.

Lekin bora-bora bu mening kulgimni qistatadigan bo'ldi. Men boks bilan shug'ullana boshlagach, soqolimni qirdirib tashlamoqchi edim, lekin Ketrin yo'l qo'ymadi.

Ba'zan biz tevarak-atroflarni ekipajga tushib aylanib kelardik. Havo yaxshi kunlarda ekipajda yurish maroqli edi, bundan tashqari biz borib ovqatlansa bo'ladigan ikkita xushmanzara yerni topgandik. Ketrin endi ko'p yurolmaydigan bo'lib qolgandi va u bilan dala yo'llarida ot qo'shilgan aravada sayr qilardim.

Agar havo musaffo bo'lsa, biz vaqtimizni juda maroqli o'tkazardik, umuman esa, bizning yomon o'tgan vaqtimizni eslolmayman. Biz bolaning oy-kunlari to'lib borayotganini bilar va bundan xuddi birov bizni quvib kelayotgandek, bir-birimizdan ajralishni istamas, biron soat ham vaqtimizni zoye ketkizgimiz yo'q edi.

XLI BOB

Bir kuni men azon mahali soat uchlarda uyg'onib ketdim, qarasam, Ketrin to'shakda to'lg'anib yotibdi.

- Tobing yo'qmi, Ket?
- Dard tutayotganga o'xshaydi, jonim.
- Tez-tezmi?
- Unchalikmas.
- Agar tez-tez bo'lsa, kasalxonaga borish kerak.

Juda ham uyqum kelayotgan edi, yana uxlab qolibman.

Ko'p o'tmay yana uyg'ondim.

- Doktorga qo'ng'iroq qilsangmikin, a, – dedi Ketrin.
- Balki, boshlanyaptimi?
- Men telefonga borib doktorga qo'ng'iroq qildim.
- Tez-tez to'lg'oq tutyaptimi? – so'radi u.
- Tez-tezmi, Ket?

- Deyarli har o'n besh daqiqada bir marta.
- Unda kasalxonaga kelinglar, – dedi doktor.
- Men ham hozir kiyinib u yerga boraman.

Men trubkani¹ qo'ydim, keyin taksi chaqirish uchun vokzal oldidagi garajga qo'ng'iroq qildim. Telefonga anchaga-

¹ **Trubka** – papiros naychasining tamaki tiqilmagan, og'izga olinadigan qismi; 2) sigaret, o'ralgan maxorka tiqib chekish uchun mo'ljallangan naycha.

cha hech kim kelmadi. Nihoyat, bir odamga tushdim, u hoziroq mashina yuborishga va'da qildi. Ketrin kiyinmoqda edi. Uning jomadoniga kasalxona uchun hamma kerakli narsalar bilan chaqaloqning mayda-chuydalari solingandi. Biz dahlizga chiqdik, men liftchini chaqirdim. Javob bo'lmadi. Pastga tushdim. Pastda tungi qorovuldan bo'lak hech kim yo'q edi. Liftda o'zim ko'tarildim, kabinaga jomadonni kiritdim, Ketrin kirdi va biz pastga tushdik. Tungi qorovul bizga eshikni ochib berdi va biz eshik oldidagi tosh ustiga o'tirib taksi kelishini kuta boshladik. Havo ochiq edi, osmonda yulduzlar porlab yotardi. Ketrin qattiq hayajonda edi.

– Boshlandi, baribir, boshlandi-ya, – dedi u. – Endi hammasi tezda o'tib ketadi.

– Sen azamat xotin ekansan.

– Men qo'rqmayman. Faqat taksi kela qolsaydi. Biz ko'chada mashina shovqinini eshitdik, chiroqlar ko'rindi. Taksi oldimizga kelib to'xtadi, men Ketrinni mashinaga o'tqazdim, haydovchi esa jomadonni old o'rindiqqa qo'ydi.

– Kasalxonaga, – dedim.

Biz tosh yo'lga chiqib tepalikka ko'tarila boshladik.

Kasalxonaga kelganimizda jomadonni ko'tarib oldim, ichkariga kirdik. Pastda idora orqasida bir xotin o'tirgan ekan, Ketrinning familiyasini, otini, yoshini, manzilini, ota-onasini, dinini so'rab yozib oldi. Ketrin dinga aloqam yo'q, dedi, shunda xotin dini deyilgan joyga chiziq chizib qo'ydi. Ketrin familiyam Genri dedi.

– Sizni palataga olib boraman, – dedi xotin.

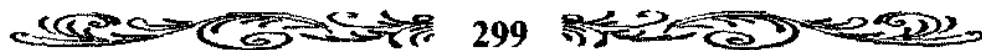
Biz liftda ko'tarildik. Xotin liftni to'xtatdi, biz chiqib dahlizda uning orqasidan ketdik. Ketrin mening qo'limdan mahkam ushlab olgandi.

– Mana shu sizning palatangiz, – dedi xotin. – Marhamat qiling, yechinib yoting. Mana sizga tungi ko'ylak.

– Mening tungi ko'ylagim bor, – dedi Ketrin.

– Sizga mana bunda qulayroq bo'ladi, – dedi xotin. Men chiqib ketdim. Yo'lakdagi stulga o'tirdim.

– Endi kirsangiz bo'ladi, – dedi hamshira eshik oldida turib.

Ketrin xuddi bo'zdan tikilganga o'xshaydigan, yoqasi chor qirra qilib qiyilgan tungi ko'ylak kiyib ensizgina karavotda yotardi. U menga jilmayib qo'ydi.

– Endi rosmana dard tuta boshladi, – dedi u. Hamshira uning qo'lini ushlab turar, soatiga qarab to'lg'oq tutishiga quloq solardi.

– Mana hozir qattiqroq bo'ldi, – dedi Ketrin. Qattiqroq bo'lgani uning yuzidan ham ko'rinib turardi.

– Doktor kelmadimi? – so'radim men uning hamshirasidan.

– Keldi, pastda uxlab yotibdi. Kerak bo'lgan paytda bu yerga chiqadi. Men madamega biroz qarashim kerak, – dedi hamshira. – Baraka toping, birpas chiqib turing.

Men yo'lakka chiqdim. Yo'lakning atigi ikkita derazasi bor edi, ikkala tomondagi qator ketgan eshiklar berk edi. Yo'lakdan kasalxonaning hidi anqirdi. Men stulda o'tirib, yerga tikilganча Xudodan Ketrin omon-eson qutulishini yolvorib so'radim.

– Kirishingiz mumkin, – dedi hamshira. Men kirdim.

– Senmisan, jonim? – dedi Ketrin.

– Tuzukmisan?

– Endi rosa olyapti.

Uning yuzi o'zgarib ketdi. Keyin u jilmaydi.

– Mana bunisi chinakam bo'ldi. Hamshiraxon, qo'lingizni yana kuraginga qo'yib tursangiz.

– Sizga shunday qulay bo'lyaptimi? – so'radi hamshira.

– Sen endi ketaver, jonim, – dedi Ketrin. – Borib biron narsa yeb ol. Hamshiraxon bu hali anchagacha cho'zilishi mumkin deyapti.

– Birinchi marta ko'zi yoriyotganda biroz cho'ziladi, – dedi hamshira.

– Bor, biron narsa tamaddi qilib ol, – dedi Ketrin.

– Men o'zimni ancha durust his qilyapman, rostdan.

– Men yana birpas bo'laman, – dedim.

To'lg'oq dam-badam tutib turardi, keyin kamayib qoldi. Ketrin qattiq hayajonda edi. Juda ham joni og'rib ketgan kezlarda u yaxshi deb qo'yardi. Dard tutish susayib qolganda u norozi

bo'lib xijolat chekardi.

– Sen keta qol, jonim, – dedi u. – Sening oldingda men o'zimni erkin tutolmayapman. – Uning chehrasi yana o'zgarib ketdi. – Ana. Bunisi durustroq bo'ldi. Men yaxshi xotin bo'lishni shu qadar istaymanki, hech bir nayrang-payrang qilmasdan tug'ishni istayman. Baraka top, bor, ovqatlanib kel, jonim. Sensiz zerikib qolmayman. Hamshiraxon biram yaxshi ekanlarki.

– Hali bemalol nonushta qilib olsangiz bo'ladi, – dedi hamshira.

– Yaxshi, men ketdim. Ko'rishguncha, azizim.

– Ko'rishguncha, – dedi Ketrin. – Yaxshilab nonushta qil, mening o'rnimga ham.

– Bu yerda qayerda nonushta qilish mumkin? – so'radim men hamshiradan.

– Bizning ko'chamizda shundoq maydon oldida qahvaxona bor, – dedi u. – Hozir ochilgan bo'lsa kerak.

Tong oqarib kelmoqda edi. Men kimsasiz ko'chadan qahvaxonaga bordim. Oynalar yorug' edi. Men ruxlab qo'yilgan bufet oldiga bordim, bufetchi chol menga bir stakan oq vino bilan bulochka berdi. Bulochka kechagi ekan. Men uni vinoga botirib yedim, keyin yana qahva ichdim.

– Kallai saharlab bu yerda nima qilib yuribsiz? – so'radi chol.

– Xotinim kasalxonada ko'zi yorimoqda.

– Shunday deng! Xo'p, omon-eson qutulsin.

– Menga yana bir stakan vino bering.

U shishani dast ko'tarib quydi, stakan to'lib bir ozi to'kildi. Men ichib, haqini to'lab tashqariga chiqdim. Ko'chada, hamma uylarning oldida axlatchini kutib axlat idishlari turardi. Bir chelakni it iskab ko'rmoqda edi.

– Senga nima kerak? – so'radim men va unga biron narsa yo'qmikin deb engashib chelakni qaradim; chelakning ustida qahva quyqasi, axlat va qurigan gullardan boshqa hech narsa yo'q edi.

– Hech vaqo yo'q, it, – dedim men. It ko'chani narigi tomoniga o'tib ketdi. Kasalxonaga kelib Ketrin yotgan qavatga ko'tarildim va yo'lakdan uning eshigigacha bordim. Taqillatdim.

Hech kim javob bermadi. Eshikni ochdim; faqat Ketrinning jomadoni stulda turar, uning xalati ilgakka osib qo'yilgandi. Yo'lakka chiqib birov ko'rinib qolarmikin deb, qaray boshladim. Men boshqa hamshirani ko'rib qoldim.

– Madame Genri qani?

– Hozirgina bir xonimni tug'ruqqa olib kirishdi.

– Qayerda?

– Yuring sizga ko'rsataman.

U meni yo'lakning narigi boshiga olib bordi. Xonaning eshigi qiya ochiq turardi. Men Ketrinni stolda yotgan, ustiga choyshab yopilgan holda ko'rdim. Stolning oldida hamshira turar, doktor esa narigi tomonda, qandaydir silindrlar oldida edi. Doktor qo'lida nay quvurga ulangan rezina niqob ushlab olgandi.

– Men sizga xalat beraman, keyin kirishingiz mumkin, – dedi hamshira. – Marhamat, bu yoqqa keling.

U menga oq xalat kiydirib, orqamdan to'g'nag'ich bilan qadab qo'ydi. – Endi kirsangiz bo'ladi, – dedi u. Men xonaga kirdim.

– Keldingmi, jonim? – dedi Ketrin qandaydir o'zgarib ketgan ovoz bilan. – Ishlarimiz nimagadir yurishmayapti.

– Monsieur Genri siz bo'lasizmi? – so'radi doktor.

– Ha. O'zlaringiz qalaysiz, doktor?

– Hammasi yaxshi ketyapti, – dedi doktor. – To'lg'oq paytida gaz berish mumkin bo'lsin deb bu xonaga o'tdik.

– Bering, – dedi Ketrin.

Doktor uning yuziga rezina niqob kiygizdi va qandaydir diskni buradi. Ketrin tez-tez chuqur nafas ola boshlaganini ko'rdim. Keyin u niqobni olib tashladi, doktor apparatni o'chirdi.

– Uncha qattiq bo'lmadi. Yaqinda juda qattiq bo'lgandi. Doktor meni xuddi yo'qday qilib qo'ydi. To'g'rimi, doktor? – Uning ovozi g'alati edi. «Doktor» so'zini aytganda biroz balandroq chiqdi. Doktor jilmaydi.

– Bering, – dedi Ketrin. U niqobni yuziga tez tutib, tez nafas ola boshladi.

Uning sekin ingrayotganini eshitdim. Keyin u niqobni surib qo'ydi-da, jilmaydi.

– Bunisi qattiqroq bo'ldi, – dedi u. – Bu juda ham qattiq

bo'ldi. Sen tashvishlanma, jonim. Bor. Yana bir marta nonushta qilib ol.

– Men shu yerda bo'laman, – dedim men.

Biz kasalxonaga soat uchlarda kelgandik. Tush bo'ldi, lekin hamon Ketrinning ko'zi yorigani yo'q. To'lg'oq o'ta susayib qoldi. Uning qattiq uringanligi, azob chekkanligi ko'rinib turardi. Lekin u o'zini tetik tutishga harakat qilardi.

– Qo'limdan hech narsa kelmayapti, jonim, – dedi u. – Xo'rligim kelyapti. Men hammasi oppa-oston o'tib ketadi, deb o'ylagandim. Endi esa mana – yana... – U qo'lini niqobga cho'zdi, niqobni yuziga bosdi. Doktor diskni burab, Ketringa tikilib turdi. Dard yana darrov bosildi.

– Bir navi, – dedi Ketrin. U jilmayib qo'ydi. – Bu gaz menga judayam yoqib qoldi. Ajoyib narsa.

– Uyga ham ozginasini olib ketamiz, – dedim men.

– X,ozir yana tutadi, – dedi Ketrin shosha-pisha.

Doktor diskni burib soatiga qaradi.

– To'lg'oq tutishi qanday boryapti? – so'radim men.

– Orasi bir daqiqa.

– Siz ovqatlanmaysizmi?

– Men hozir tushlik qilgani boraman, – dedi u.

– Siz, albatta, ovqatlanib olishingiz kerak, doktor, – dedi Ketrin. – Muncha imillamasam, odamga biram alam qiladiki. Balki, erim ungacha menga gaz berib turar?

– Ta'blari, – dedi doktor. – Ikki raqamigacha burasiz.

– Tushunarli, – dedim men. Diskning tili bo'lib, u aylantirib turilardi.

– Bering, – dedi Ketrin. U niqobni yuziga qattiq bosib oldi. Men diskni ikki raqamigacha burdim. Ketrin niqobni yuzidan olganda orqasiga burab qo'ydim. Doktor menga ish topib berganidan g'oyatda xursand edim.

– Gazni sen berganmiding, jonim? – so'radi Ketrin. U mening qo'limni silab qo'ydi.

– Men.

– Qanday yaxshisan!

Gazdan biroz uning boshi aylanib qolgandi.

– Men qo'shni xonada ovqatlanaman, – dedi doktor. –

Biror gap bo'lsa, darrov chaqirarsiz.

Men u qanday ovqatlanayotganiga qarab turardim, keyin biroz o'tgach, uning yonboshlaganini, chekayotganini ko'rdim. Vaqt o'tib borardi. Ketrin tez-tez charchay boshladi.

– Nima deysan, men o'zi tug'a olarmikinman? – so'radi u.

– Albatta, tug'a olasan.

– Qo'limdan kelgancha harakat qilyapman. Men italasam, u yana orqaga ketadi. Hozir tutadi. Ber tezroq.

Soat ikkida men ovqatlangani ketdim. Qahvaxonada bir qancha odamlar bor edi, stolchada qahva bilan kirshvasser¹ solingan qadahlar turardi. Men stolga o'tirdim.

– Nimangiz bor? – so'radim men kelnerdan.

– Ikkinchi nonushta tamom bo'ldi.

– Tuzukroq hech narsa yo'qmi?

– Choucroite² tayyorlash mumkin.

– Choucroite bilan pivo bering.

– To'lami, yarimmi?

– Yarim, ochidan.

Kelner ustiga cho'chqa go'shti qo'yilgan, vinoga omixta qilingan qaynoqqina karamga sosiska botirilgan Sauerkraut³ olib keldi. Karam yeb pivoni ichdim. Juda ham ochiqqandim. Qahvaxonada o'tirganlarga bir-bir ko'z yugurtirib chiqdim. Bir stolda qarta o'ynamoqda edilar. Yonimdagi stolda ikki kishi gaplashib, chekishib o'tirardi. Qahvaxona tutun bo'lib ketgandi. Ertalab nonushta qilgan joyimda endi uch kishi turibdi: chol, chiptaxonada o'tirib stollarga nima berilayotganiga qarab turgan qora ko'ylakli semiz xotin va etak tutgan bola. Men bu xotinning bolalari qancha ekan va ularni qanday qilib tuqqan ekan, deb o'ylab o'tirardim.

Ovqatlanib bo'lib, orqamga, kasalxonaga qaytdim. Ko'cha endi yalab qo'yilganday top-toza edi. Axlat chelaklar olib ketilgandi. Havoda bulutlar kezib yurar, lekin gohi oftob ko'rinay-ko'rinay deb qo'yardi. Liftda yuqoriga chiqib, yo'lakdan

¹ Kirshvasser (*nemischa*: Kirschwasser – «gilos suvi») – spirtli o'tkir ichimlik.

² Choucroite (*fransuzcha*) – nordon karam.

³ Sauerkraut (*nemischa*) – nordon karam.

Ketrinning xonasiga bordim, xalatim shu yerda edi. Men uni kiyib olib, gardanimga to'g'nag'ich qadab oldim. Oynaga qaramdim, ichimda xuddi sersoqol lo'ttibozga o'xshayman, deb qo'ydim. Yo'lakdan Ketrin yotgan joyga bordim. Eshik yopiq edi, taqillatdim. Hech kim javob bermadi; men eshikni ochib ichkarriga kirdim. Doktor Ketrinning oldida o'tirardi. Hamshira xonaning bir boshida nimadir qilmoqda edi.

– Ana sizning eringiz, – dedi doktor.

– Oh, jonim, doktor biram ajoyiblarki! – dedi Ketrin juda g'alati tovush bilan. – U menga qiziq bir latifa aytib berdi, juda ham jonim og'rib ketganda shunday qildi-ki, men yana o'zimni bilmay qoldim. U antiqa. Siz antiqa odamsiz, doktor.

– Mast bo'lib qolibsan, – dedim men.

– Bilaman, – dedi Ketrin. – Faqat buni gapirib o'tirmaylik.

– So'ng: – Bering tezroq. Tezroq bering.

U niqobga jonholatda yopishib olib, entikib uzuq-yuluq nafas ola boshladi. Keyin chuqur xo'rsinganday nafasini chiqardi. Shunda doktor chap qo'li bilan niqobni oldi.

– Bunisi juda kuchli bo'ldi, – dedi Ketrin. Uning ovozi juda g'alati edi. – Endi men o'lmayman, jonim. Men o'lib qolay dedim, lekin o'tib ketdi. Sen xursandmisan?

– Endi u yoqqa qaytib bormagin.

– Bormayman. Biroq undan qo'rqmayman ham. Men o'lmayman, jonim.

– Siz bunday tentaklikni qilmang, – dedi doktor. – Siz o'lmaysiz va eringizni yolg'iz qoldirib ketmaysiz.

– Yo'q, yo'q. Men o'lmayman. Men o'lishni istamayman. O'lim – tentaklik. Mana yana. Bering tezroq.

Bir ozdan so'ng doktor dedi:

– Siz, janob Genri, birpasga chiqib turing, men xotiningizni tekshirib ko'raman.

– U ishning qanday borayotganini ko'rmoqchi, – dedi Ketrin. – Sen keyin kirasan. Maylimi, doktor?

– Ha, – dedi doktor. – Men o'zim chaqirtiraman.

Bu yerdan chiqib bola tug'ilgandan keyin Ketrinni olib kelishlari kerak bo'lgan palataga ketdim. Men stulga o'tirib atrofga qaradim. Cho'ntagimda ovqatlangani borganda sotib

olgan gazeta bor edi, chiqarib o'qishga tushdim. Qorong'i tushib qolgani uchun chiroqni yoqdim. Salcha fursatdan so'ng o'qishdan to'xtab, chiroqni o'chirdim va tashqarida qorong'i quyuqlashib borayotganini tomosha qilib turdim. Qiziq, nega doktor chaqirtirmayapti. Balki, men ketganim yaxshi bo'lgandir. Aftidan, mening u yerda turmasligimni xohlagandir. Soatga qaradim. Yana o'n daqiqagacha hech kim kelmasa, o'zim boraman.

Sho'rlik, sho'rlik Ket. Birga yotganning oqibati mana shundoq bo'lar ekan-da. Mana endi qopqon otildi. Sevishganlarga mukofot mana shu. Yaxshiyamki, gaz bor ekan. Og'riqni pasaytiradigan narsalar bo'lmagan kezlarda nima qilishgan ekan? To'lg'oq tuta boshlasa, xuddi tegirmonga tushganday bo'lasan. Ketrin butun homiladorlik paytini yaxshi kechirdi. Unchalar yomon bo'lgani yo'q. Hatto ko'ngli ham deyarli aynigani yo'q. Oxirgi kunlargacha u voy deb aytmadi. Lekin, baribir, tutildi. Al-qasos ul-minal haq. Bo'lmagan gap! Biz ellik marta uylangan taqdirimizda ham yana shunday bo'lgan bo'lardi. Agar u o'lib qolsa-ya? U o'lmaydi. Hozir hech kim tug'ayotganda o'lmaydi. Hamma erlar shunday deb o'ylashadi. Shunday, lekin u o'lib qolsa-ya? U o'lmaydi. Faqat u juda qiynalib ketdi. Keyin biz: qanday qiyin bo'lgan edi-ya, deb gaplashib yuramiz, o'shanda Ketrin: uncha emas, deydi. To'satdan u o'lib qolsa-ya? U o'lmasligi kerak. Ha, banogoh, o'lib qolsa-ya? Bunday bo'lishi mumkin emas, deyapman senga. Ahmoq bo'lma. Faqat u qiynalib ketdi, xolos. Faqat tabiatning o'zi shundan qiynaladigan qilib qo'ygan, xolos. Birinchi tug'ishida qiynalib tug'adi. Ha, lekin u o'lib qolsa-ya? Uning o'lishi mumkin emas. Nega endi u o'lar ekan? O'lishiga qanday sabablar bo'lishi mumkin? Milan kechalarida tugilgan meva tug'ilishi kerak, xolos. Barcha qiyinchiliklar u tufayli bo'lyapti, keyin u tug'iladi-yu, aylanib, o'rgila boshlaysan, ko'rmasang, turolmaydigan bo'lib qolasan. Xatarli hech narsa yo'q. Yana u o'lib qolsa-ya? U o'lishi mumkin emas. To'satdan o'lib qolsa-ya?

Doktor xonaga kirdi.

– Hech.

– Nima demoqchisiz?

– Nima derdim. Men uni hozirgina qarab chiqdim... – U

batafsil tushuntirib berdi. – Keyin men yana kutdim. Lekin ish oldga siljimagaypti.

– Nima maslahat berasiz?

– Ikki yo‘l bor: qisqich ishlatish mumkin, lekin bu ayol uchun juda xavfli. Bolani bir yoqqa qo‘yib turavering. Qornini kesish ham mumkin.

– Qornini kesish juda ham xavflimi? Yana u o‘lib qolsa-ya?

– Tug‘ishga qaraganda xavfli emas.

– Buni o‘zingiz qilolasizmi?

– Ha. Menga hammasini tayyorlash va kerakli odamlarni olib kelish uchun bir soat vaqt kerak bo‘ladi. Balki, bir soatga ham bormas.

– Sizningcha, qaysi osonroq?

– Men kesib olishni aytgan bo‘lardim. Agar bu mening xotinim bo‘lganda men uni kesib olardim.

– Oqibati nima bo‘ladi?

– Hech qanday oqibati yo‘q. Faqat chandiq qoladi.

– Hech qanday asorati bo‘lmaydimi?

– Qisqich bilan olganda shunday bo‘lishi mumkin.

– Hech narsa qilmay, kutsak-chi?

– Ertami-kech biron narsa qilish kerak bo‘ladi. Madame Genri haliyam ko‘p kuch yo‘qotdilar. Qancha tez operatsiya qilsak, shuncha yaxshi.

– Unda tezroq boshlang, – dedim men.

– Hozir borib aytaman.

Ketrinning oldiga bordim. Ketrin stolda ustiga choyshab yopilgancha yotar, juda oqarib, bo‘zday bo‘lib qolgan, horg‘in edi. Hamshira uning yonida turardi.

– Sen rozi bo‘ldingmi? – so‘radi u.

– Ha.

– Yaxshi bo‘libdi. Endi bir soatdan keyin hammasi tamom bo‘ladi. Boshqa kuchim qolmadi, jonim. Endi kuchim yetmaydi. Ber, ber tezroq. Foydasi bo‘lmadi. Yo Xudo, foydasi bo‘lmayapti.

– Chuqurroq nafas ol.

– Olyapman. Yo Xudo, yordam bermayapti. Yordam ber-

mayapti.

– Boshqa silindr bering, – dedim hamshiraga.

– Shu yangi silindr.

– Jonim, men shunday tentakmanki, – dedi Ketrin. –

Lekin rostdanam hech yordam bermayapti. – U birdan yig‘lab yubordi. – Men chaqaloq tug‘ishni shunchalik orzu qilgandim, hech kimga og‘irim tushmasin degandim, mana endi kuchim ham qolmadi, hech narsa qilolmayapman, mana, gaz ham yordam bermay qo‘ydi. Jonim, hech yordam bermay qo‘ydi. O‘lsam ham, mayli edi, faqat tezroq tamom bo‘la qolsa. O, jonim, jonim, biron narsa qil, hammasi tugasin. Ana yana. O-o, o-o, o-o! – U piqillab yig‘lagancha niqob bilan nafas olmoqda edi. – Yordam bermayapti. Yordam bermayapti. Yordam bermayapti. Kechir meni, jonim. Yig‘lama. Kechir meni. Boshqa qilolmayman. Sho‘rligim! Seni men shunday sevamanki, hali yana bir urinib ko‘raman. Mana hozir bir urinib ko‘raman. Boshqa hech narsa berishning iloji yo‘qmi? Qaniydi, menga yana bir narsa berishsa!

– Men gaz ta‘sir etadigan qilaman. Oxirigacha burayman.

– Mana endi ber.

Men diskni oxirigacha burdim, u bosiq va chuqur nafas ola boshlashi bilan niqobni ushlab turgan qo‘llari shilq etib tushdi. Men apparatni o‘chirib, yuzidan niqobni oldim. U qaytib kelmaydigan yerdan qaytib kelganday bo‘ldi.

– Qandoq yaxshi, jonim. Sen qandoq mehribonsan.

– Birpas chida, sen juda yuraklisan-ku. Men hadeb bunday qilolmayman. Bu seni o‘ldirib qo‘yishi mumkin.

– Menda endi yurak qoldimi, jonim. Men tamom bo‘ldim. Meni tamom qilishdi. Men endi bilaman.

– Hammada bo‘ladi bunday.

– Lekin bu juda ham yomon bo‘lyapti. Odamni tamom qilmaguncha qiynashadi.

– Yana bir soatdan keyin qutulasan.

– Muncha yaxshi! Jonim, men o‘lmayman-a, to‘g‘rimi?

– To‘g‘ri. Sen hech qachon o‘lmaysan.

– Mening hech o‘lgim yo‘q, seni yolg‘iz tashlab ketolmayman, lekin biram madorim qolmadi-ey, o‘lib qolaman, deb qo‘rqyapman.

- Bekor gap. Hamma shunday deb o‘ylaydi.
- Gohida men shunday bo‘lishini sezib turibman.
- Unday bo‘lmaydi. Unday bo‘lishi mumkin emas.
- Mabodo?
- Men bunga yo‘l qo‘ymayman.
- Ber menga tezroq. Ber, ber, menga.

Keyin yana:

- Men o‘lmayman. Men o‘zim bunga yo‘l qo‘ymayman.
- Albatta, sen o‘lmaysan.
- Sen shu yerda bo‘lasanmi?
- Ha, faqat qaramasdan turaman.
- Yaxshi. Faqat ketib qolma.
- Yo‘q, yo‘q. Men hech qayerga ketmayman.
- Biram yaxshisanki. Mana, yana ber. Ber yana. Yordam bermayapti.

Diskni uch raqamigacha, keyin to‘rtgacha burdim. Doktor tezroq kela qolsa-chi, derdim. Men ikkidan so‘ng keladigan raqamlardan qo‘rqardim.

Nihoyat, boshqa bir doktor bilan ikkita hamshira kelishdi, ular Ketrinni g‘ildirakli zambilga solishdi-da, yo‘lakdan yurib ketdik. Yo‘lakdan zudlik bilan o‘tib liftga chiqdik, liftda zambilga joy berish uchun hammamiz devorga qisilishib turdik; keyin tepaga chiqildi, eshik lang ochildi, maydonchaga chiqildi, yo‘lakdan rezina g‘ildiraklarda operatsiyaxonagacha borildi. Doktor niqob tutib, qalpoqcha kiyib olgan ekan, tanimabman. Bu yerda yana bir doktor bilan yana hamshiralar bor edi.

– Menga biron narsa berishsin, – dedi Ketrin. – Menga biron narsa berishsin. Doktor, menga ta’sir qiladigan qilib bering.

Doktorlardan biri uning yuziga niqob tutdi, men eshikka qarab, yop-yorug‘ operatsiya sahnini ko‘rdim.

– Siz huv anavi eshikdan kirib, o‘sha yerda o‘tirishingiz mumkin, – dedi hamshira.

To‘siqning bu tomonida o‘tiradigan joylar bor ekan, bu yerdan oq stol bilan chiroqlar ko‘rinib turardi. Men Ketringa qaradim. Uning yuziga niqob tutib qo‘yilgan, qimirlamay yotardi. Zambilni oldinga olib o‘tishdi. Men yo‘lakdan orqamga qarab

ketdim. Ikki hamshira galereya¹ tomonga shosha-pisha o'tib borishardi.

– Qornini kesisharmish, – dedi biri. – Hozir qornini kesib olisharmish.

Ikkinchisi kuldi.

– Yetib kelganimizni qara. Omadimiz bor ekan! – Ular galereyaga olib boradigan eshikka kirib ketishdi.

Yana bir hamshira keldi. U ham shoshib turardi.

– Nimaga turibsiz, kiring. Kirsangiz-chi, – dedi u.

– Men shu yerda kutaman.

U hovliqqancha kirib ketdi. Men yo'lakda u yoqdan-bu yoqqa yura boshladim. Kirishga qo'rqardim. Derazaga qaradim. Qorong'i edi, lekin derazaning shu'lasida yomg'ir yog'ayotgani ko'rindi. Yo'lak oxiridagi bir xonaga kirdim-da, oynavand javonda turgan shishalarning yozuvlariga qarab chiqdim. Keyin chiqib bo'm-bo'sh yo'lakda turib operatsiya xonasining eshiklariga qarab qoldim.

Ikkinchi doktor, undan keyin hamshira chiqdi. Doktor ikkala qo'li bilan terisi hozirgina shilib olingan quyonga o'xshash bir narsani ko'tarib olgandi. U yo'lakdan tez o'tib boshqa bir eshikka kirib ketdi. Men u kirib ketgan xonaning eshigidan kelib qaradim, ular chaqaloqni nimadir qilayotganlarini ko'rdim. Doktor menga ko'rsatish uchun uni ko'tardi. U chaqaloqning oyog'idan ko'tarib shapatilab qo'ydi.

– Ahvoli durustmi?

– Zo'r yigitcha. Besh kilolar keladi.

Uni ko'rganda yuragim jiz etmadi. Xuddi menga uning aloqasi yo'qday. Yuragimda unga nisbatan otalik mehrini tuymadim.

– Nahotki, siz o'z o'g'lingiz bilan faxrlanmasangiz? – so'radi hamshira. Ular chaqaloqni yuvishib, nimalargadir o'rab qo'yishmoqda edi. Men uning kichkina qoramtir yuzini, qoramtir qo'lchalarini ko'rdim, lekin na qimirlaganini, na ing deb ovoz chiqarganini eshitdim. Doktor uni yana allanimalar qila boshladi. U tashvishli ko'rinardi.

¹ Galereya –binolarni birlashtiruvchi uzun, tor yo'lak.

– Yo‘q, – dedim. – U onasini o‘ldirib qo‘yay dedi.

– Bunga bechora chaqaloq gunohkor emas. Siz o‘g‘il bo‘lishini istamagandingizmi?

– Yo‘q, – dedim. Doktor hamon u bilan ovora edi. Uni yana oyog‘idan ko‘tarib shapatiladi. Men bunga qarab o‘tirmadim. Yo‘lakka chiqdim. Endi kirib ko‘rishim mumkin edi. Galereyaga olib chiqadigan eshikdan kirib, bir necha zina pastga tushdim. To‘siq oldida o‘tirgan hamshiralar menga pastga tushing degan ishorani qilishdi. Men bosh chayqadim. Shu yerdan ham bemalol ko‘rinib turardi.

Men, Ketrin o‘lgan bo‘lsa kerak, deb o‘ylardim. U o‘l-ganga o‘xshab yotardi. Uning menga ko‘rinib turgan yuzi ko‘ka-rib ketgandi. Pastda esa chiroq tagida doktor keng, uzun ochilgan, chetlari bo‘rtib turgan pinsetlar bilan tortilgan yarani tikmoqda edi. Boshqa, yuziga niqob tutib olgan doktor narkoz berardi. Ikki yuzlarini boylab olgan hamshira uskunalarni uzatib turishardi. Bu inkvizitsiya¹ payti tasvirlangan suratga o‘xshardi. Men u yerda turib hammasini o‘z ko‘zim bilan ko‘rishim mumkin edi, lekin shunday qilmaganimdan hozir xursand edim. Ehtimol, men kesishlariga chidab turolmagan bo‘lardim, lekin endi men doktor kosiblarday chaqqonlik bilan chok tikayotganiga bemalol qarab turardim.

U oxirigacha tikib bo‘lgandan so‘ng yo‘lakka chiqib ketdim va yana u yoqdan-bu yoqqa yura boshladim. Ko‘p o‘tmay doktor chiqdi.

– Qalay, u tuzukmi?

– Tuzuk. Siz qarab turgandingizmi? Uning ko‘rinishi horg‘in edi.

– Men sizning tikayotganingizni ko‘rdim. Juda ham katta kesibsizlarmi deyman?

– Sizga shundoq tuyulgandir.

– Ha. Chandig‘i keyin tekis bo‘lib ketadimi?

– Albatta.

¹ **Inkvizitsiya** (lotincha: inquisitio – qidiruv; tergov) – erkin fikrlovchi, dahriy, mavjud cherkov tartib-qoidalariga qarshi chiqqan kishilarni, shuningdek, yahudiylarni ta‘qib va sud qilish uchun XIII asr boshlarida katolik cherkovi tomonidan tuzilgan, bevosita Rim papasiga bo‘ysungan sud-politsiya tashkiloti.

Saldan keyin zambilni olib chiqishdi-da, yo‘lakdan zudlik bilan liftga olib ketishdi. Men yonida bordim. Ketrin ingrab yotardi. Pastda palatada uni o‘rniga yotqizishdi. Men karavotning oyog‘idagi stulga o‘tirdim. Palata qorong‘i edi. Ketrin qo‘lini uzatdi.

– Shu yerdamisan, jonim? – dedi u. Uning ovozi zaif va horg‘in edi.

– Shu yerdaman, azizam.

– Bola qanaqa?

– Sh-sh, gaplashmang, – dedi hamshira.

– O‘g‘il. Kattakon, semiz, qoracha.

– O‘zi tuzukmi?

– Ha, – dedim. – Zo‘r bola.

Hamshira menga g‘alati qarab qo‘yganligini ko‘rdim.

– Jonimda jon qolmadi, – dedi Ketrin. – Hamma yog‘im og‘rib ketyapti. O‘zing tuzukmisan, jonim?

– Juda yaxshi. Gapirma.

– Sen biram yaxshisanki. O jonim, bilsayding qanday og‘riyotganini! U kimga o‘xshaydi?

– U terisi shilingan quyonga o‘xshaydi, basharasi qarimsiq.

– Siz, yaxshisi, chiqib keting, – dedi hamshira. – Madame Genri gapirishlari mumkinmas.

– Men yo‘lakda bo‘laman, – dedim.

– Bor, biron narsa yeb kel.

– Yo‘q. Men yo‘lakda bo‘laman.

Men Ketrinni o‘pib qo‘ydim. Uning yuzi pag‘a bo‘lib ketgan, qattiq azob tortgani ko‘rinib turardi.

– Sizni bir daqiqaga mumkinmi, – dedim men hamshiraga. U men bilan yo‘lakka chiqdi. Men eshikdan nariroqqa yurdim.

– Bolaga nima bo‘lgan?

– Hali o‘zingiz bilmaysizmi?

– Yo‘q.

– Bola tirik emasdi.

– U o‘likmidi?

– Uni nafas oldirolmadik. Kindigi bo‘yniga o‘ralib qolgan

ekan.

– Demak, u o‘lganmi?

– Ha. Biram achinarlig-ey. Pahlavonday bola edi-ya. Men siz bilsangiz kerak degandim.

– Yo‘q, – dedim men. – Boring, madame oldilariga kiring.

Men hamshiralarni simga qadalgan hisobotlari turgan stol oldidagi stulga o‘tirdim va derazaga qaradim. Ko‘zimga zimiston tun bilan oyna yorug‘ida yog‘ayotgan yomg‘irdan bo‘lak hech narsa ko‘rinmadi. Mana gap qayerda ekan! Bola o‘lik tug‘ilibdi. Doktor nega muncha horg‘in desam, shunga ekan-da. Nega bo‘lmasa, xonada uning oyoqlaridan ko‘tarib orqalariga shapati urib yurishibdi? Aftidan, uni tiriltirishmoqchi bo‘lgan bo‘lsalar kerak. Men dindor emasdim, lekin uni cho‘qintirish kerakligini anglab turardim. U biron marta ham nafas olmagan bo‘lsa-ya? Shundaylikka shunday-ya. U bir soniya ham yashamagan. Faqat ona qursog‘idagina tirik bo‘lgan. Men necha martalab uning qimirlaganini sezganman. Keyingi paytlarda esa bilinmay qolgan edi-ya. Balki, u o‘shandayoq bo‘g‘ilib qolgandir. Bechora chaqaloq! Nega ham men unday bo‘lib bo‘g‘ilib o‘lmadim. Afsus. Yo‘q, afsus emas. Ehtimol, o‘lib ketganimda yana buncha o‘limlarni boshimdan kechirmagan bo‘lardim. Endi Ketrin o‘ladi. Mana, hammasining oqibati nima bo‘lar ekan. O‘lim. Bularning hammasining nima keragi bor, hatto bilmaysan ham. Bilib ulgurolmaysan.

Bir kuni o‘rmonda hordiq chiqargani o‘tirdim. Gulxanga chumolilar uymalashib yotgan to‘nkani qalab qo‘ydim. To‘nka yona boshlagach, chumolilar tashqariga o‘rmalab chiqishdi va avval olov yonayotgan o‘rtalikka qarab yurishdi, keyin to‘nkani tepasiga qarab qochishdi. Bu yerda chumolilar ko‘payishib ketgandan keyin birin-sirin olovga qulab tusha boshlashdi. Ba‘zi birlari amal-taqal qilib o‘tdan chiqib olishdi, kuygan, ezilgan holda o‘zlari ham qayergaligini bilmay tirqirab qochishdi. Lekin ularning ko‘pchiligi olovga yaqinlashib so‘ng yana ortga qaytishar, bir yerga to‘planishib olar va yana o‘t ichiga qular edilar. Esimda, o‘shanda buni dunyoning oxiriga o‘xshatgan, to‘nkani

olib otib yuborib masihoday¹ xaloskorlik qilmoqchi bo'lgandim, unda chumolilar qutulib ketgan bo'lardilar. Lekin buning o'rniga men qalay krujkadagi suvni to'nkaga sepib yubordim, krujkaga viski solib keyin ustidan suv quyib aralashtirmoqchi bo'lgan edim. Yonib turgan to'nkaga tushgan suv, ehtimolki, chumolilarni battarroq kuydirgan bo'lsa.

Men yo'lakda o'tirib Ketrinning sog'ligi haqida xabar berishlarini kutar edim. Hamshiradan hamon darak bo'lmagani uchun bir ozdan so'ng o'rnimdan turib, borib sekin eshikni qiyalab ochib ichkariga nazar tashladim. Yo'lak yop-yorug', palata ichi qorong'i bo'lgani uchun avval hech narsani ko'rolmadim. Keyin karavot oldida o'tirgan hamshirani, yostiqdagi Ketrinning boshini, choyshabdan bilinar-bilinmas ko'tarilib turgan gavdasini ko'rdim. Hamshira qo'lini labiga bosdi-da, keyin o'rnidan turib, eshik oldiga keldi.

– Ahvol qalay? – so'radim men.

– Tuzuk, hammasi joyida, – dedi hamshira. – Siz ovqatlanib kelavering; keyin yana kelarsiz.

Yo'lakdan borib zinadan pastga tushdim, kasalxonaning eshigidan chiqdim-da, yomg'irda qahvaxonaga qarab ketdim. Qahvaxona charog'on, hamma stollar band edi. Joy izlab topolmadim, shunda kelner oldimga kelib ho'l paltom bilan shlyapamni olib, menga bo'sh stul ko'rsatdi, stolning bir yog'ida qandaydir keksaroq bir odam pivo ichib kechki gazetani o'qib o'tirardi. Men kelnerdan bugun qanday plat du jour² borligini so'radim.

– Buzoq go'shti bor edi, lekin tugadi.

– Kechki ovqatga nimalaringiz bor?

– Cho'chqa go'shti bilan tuxum, pishloq solingan quymoq yoki...

– Choucrouteni ertalab yegan edim, – dedim men.

– Rost, – dedi u. – Rost. Siz butun ertalab ovqat yegan edingiz.

O'rta yoshli bu odam o'zining tepakali ustiga siyrak soch-

¹ Masiho – yahudiy dinining talqini bo'yicha, yahudiy xalqini ozod etish uchun zohir bo'lajak afsonaviy xaloskor.

² Plat du jour (*fransuz*) – tayyor taom.

larini silliq qilib tarab qo'ygan edi. Yuziga qaraganda yaxshi odamga o'xshardi.

– Nima keltiray? Go'sht bilan tuxummi yoki quymoqmi?

– Go'sht bilan tuxum, – dedim, – pivo.

– Demi-blonde?

– Ha, – dedim.

– Ko'rdingizmi, esimda turibdi, – dedi u. – Siz ertalab ham demi-blondedebuyurgan edingiz.

Men ovqatni yeb, pivoni ichib oldim. Ovqatni ichi cho'n-qir idishda berishdi, idishning ichida go'sht, ustiga tuxum qo'yilgandi. U juda ham issiq ekan, bir qoshiq og'zimga olib bor-gandim, kuydirib yuboray dedi. Pivo bilan qo'shib ichdim, men juda och edim, yana ovqat so'radim. Bir necha stakan pivo ichdim. Men hech narsani o'ylamasdim, qo'shnim o'qiyotgan gazetani o'qiy boshladim. Unda ingliz frontida yuz bergan o'pirilish haqida yozilgandi. Qo'shnim uning gazetini o'qiyot-ganimni ko'rib boshqa betiga ag'darib oldi. Men kelnerdan gazeta so'ramoqchi edim, lekin sira xayolimni bir yerga yig'ol-madim. Qahvaxonaning ichi issiq va havosi bo'g'iq edi. O'tir-ganlarning ko'plari bir-birlarini tanir edilar. Bir necha stollarda qarta o'ynashmoqda edi. Kelnerlar stollar orasidan ichimliklar tashib yurishardi. Ikki kishi kirib o'rin topisholmadi. Ular mening qarshimga kelib to'xtashdi. Men yana pivo so'radim. Hozir ketganim bilan qayerga ham boraman, kasalxonaga borish-ga hali erta edi. Men hech narsani o'ylamaslikka, og'ir bo'lishga harakat qilardim. Kirganlar yana birpas turishdi, lekin hech kimning o'rni bo'shamagach, chiqib ketishdi. Yana pivo ichdim. Oldimda, stol ustida ancha idishlar yig'ilib qolgandi. Qarshimda o'tirgan odam ko'zoynagini oldi, uni g'ilofiga solib qo'ydi, gazetani buklab cho'ntagiga tiqdi-da, qo'lidagi likyor¹ solingan qadahni o'ynab atrofga alanglay boshladi. To'sindan bormasam bo'lmasligini sezdim. Men kelnerni chaqirdim, pulni to'ladim, paltoni kiydim, shlyapani olib ko'chaga chiqdim. Kasalxonaga qaytdim, yomg'ir yog'ib turardi. Tepada, yo'lakda hamshiraga duch keldim.

¹ Likyor (*fransuzcha*: liqueur < *lotincha*: liquor – suyuqlik) – spirt, shakar sharbati va meva yoki rezavor shirasi aralashmasidan tayyorlangan shirin va o'tkir spirtli ichimlik.

– Men hozirgina sizga, mehmonxonaga qo‘ng‘iroq qilgandim, – dedi u.

– Ichimda bir narsa uzilib ketganday bo‘ldi.

– Tinchlikmi?

– Madame Genridan qon ketyapti.

– Kirsam bo‘ladimi?

– Yo‘q, hozir mumkinmas. Doktor bor.

– Xavflimi?

– Juda ham xavfli.

Hamshira ichkariga kirib orqasidan eshikni zichlab yopdi. Men yo‘lakda, eshik oldida o‘tirdim. Ichim o‘pirilib tushganday edi. Men o‘ylamasdim. Miyamga hech narsa kirmasdi. Men uning o‘lishini bilardim va Xudodan uning o‘lmasligini iltijo qilardim. Ilohim, u o‘lmasin. Yo Rab, yo Rab, u o‘lmasin. Nima-ni buyursang, shuni ado etaman, faqat u o‘lmasin. Yo‘q, yo‘q, yo‘q, jonim Xudoyo, u o‘lmasin. Jonim Xudo; u o‘lmasin. Yo‘q, yo‘q, yo‘q, u o‘lmasin. Parvardigorim, uni o‘z panohingda asra. Nima desang, shuni ado etaman, u o‘lmasin. Sen bolani olding, endi uni o‘z panohingda asra. Uni olding, mayli, lekin endi buni o‘z panohingda asra. Xudo, jonim Xudo, uni o‘z panohingda asra.

Hamshira eshikni qiya qilib ochdi, menga kirishga ishora qildi. Uning orqasidan palataga kirdim. Kirganimda Ketrin o‘girilib qaramadi. Men o‘rin oldiga keldim. Doktor to‘shakning narigi tomonida turgan edi. Ketrin menga qarab jilmaydi. Men to‘shakka engashib yig‘lab yubordim.

– Sho‘rligim, – dedi Ketrin juda ham xasta ovozda. Uning yuzi pag‘a bo‘lib ketgandi.

– Hammasi joyida, Ket, – dedim men. – Tezda hammasi yaxshi bo‘lib ketadi.

– Men tezda o‘laman, – dedi u. Keyin bir zum sukut qilib turdi-da, dedi: – Men esa xohlamayman.

Men uning qo‘lini tutdim.

– Ushlama meni, – dedi u. Uning qo‘lini qo‘yib yubordim. U jilmaydi. – Sho‘rlikkinam! Ushlayver istaganingcha.

– Hammasi yaxshi bo‘ladi, Ket. Men bilaman, hammasi yaxshi bo‘ladi.

– Men bir narsa bo‘lib qolsa deb, senga xat yozib qoldir-
moqchi edim, yozilmay qoldi.

– Men kashishnimi, biron odamni chaqiraymi?

– O‘zing borsang, yetadi, – dedi u. Keyin anchadan so‘ng:

– Men qo‘rqmayman. Faqat men xohlamayman.

– Sizga ko‘p gapirish mumkin emas, – dedi doktor.

– Yaxshi, gapirmayman, – dedi Ketrin.

– Nima qilay, Ket? Senga biron narsa kerakmi? Ketrin
jilmaydi. – Yo‘q. – Bir qancha vaqt o‘tgach: – Sen boshqa qiz
bilan men bilan bo‘lganday bo‘lmaysanmi? Bizning so‘zlarimiz-
ni gapirmaysanmi? Ayt.

– Hech qachon.

– Men sening yana qizlaring bo‘lishini istayman.

– Ular menga kerakmas.

– Sizga ko‘p gapirish mumkin emas, – dedi doktor.
Monsieur Genri chiqib turmasa bo‘lmaydi. Keyinroq yana kiradi.
Siz o‘lmaysiz. Bo‘lmag‘ur gaplarni gapirmang.

– Xo‘p, – dedi Ketrin. – Men sening oldingga tunlari
kelaman, – dedi u. U zo‘r-bazo‘r gapirmoqda edi.

– Marhamat, palatadan chiqing, – dedi doktor. – Uning
gapirishi mumkinmas.

Ketrin menga imo qilib qo‘ydi; uning yuzi ko‘karib
ketmoqda edi.

– Mayli, men yo‘lakda turaman, – dedim.

– Xafa bo‘lma, jonim, – dedi Ketrin. – Men zig‘ircha ham
qo‘rqmayman. Faqat bu juda bo‘lmag‘ur narsa.

– Sen mening jonajonimsan, sen juda yurakli xotinsan.

Men yo‘lakda, eshik orqasida turdim. Uzoq turdim. Ham-
shira palatadan chiqib, yonimga keldi.

– Madame Genrining holi juda yomon, – dedi u. – Men
qo‘rqyapman.

– U o‘ldimi?

– Yo‘q, u hushsiz yotibdi.

Aftidan, qon to‘xtamay ketmoqda edi. Qonni sira to‘xtatib
bo‘lmadi. Men palataga kirdim, to jon berguncha Ketrinning
oldida bo‘ldim. U boshqa o‘ziga kelmadi, ko‘p o‘tmay hammasi
tugadi.

Yo‘lakda men doktorga dedim:

- Bugun yana qilinadigan ishlar bormi?
- Yo‘q. Hech narsa qilish kerak emas. Sizni mehmonxonaga kuzatib qo‘yaylikmi?
- Yo‘q, rahmat. Men yana biroz shu yerda bo‘laman.
- Bilaman, nima ham derdim. Ifoda qilolmayman...
- Ha, – dedim, – nima ham deyish mumkin.
- Xayrli tun, – dedi u. – Balki, har holda, kuzatib qo‘ysam bo‘larmidi?
- Yo‘q, rahmat.
- Boshqa hech narsa qilib bo‘lmadi, – dedi u. – Operatsiya ko‘rsatdiki...
- Men bu haqda gapirishni istamayman, – dedim.
- Sizni mehmonxonaga kuzatib qo‘ysam degandim.
- Yo‘q, rahmat.

U yo‘lakdan yurib ketdi. Men palataning eshigiga keldim.

- Hozir mumkinmas, – dedi hamshiralardan biri.
- Mumkin, – dedim.
- Yo‘q, hali mumkinmas.
- Ketinglar bu yerdan, – dedim men. – U ham ketsin.

Biroq ularni haydab yuborib eshikni yopib chiroqni o‘chirganimda, bunga endi hojat qolmaganligini angladim. Bu haykal bilan xayrlashuvday edi. Ko‘p o‘tmay men chiqib zinadan tushdim-da, yomg‘irda mehmonxonaga yo‘l oldim. Yomg‘ir tinmay yog‘ardi.

MUNDARIJA

BIRINCHI KITOB	7
IKKINCHI KITOB	86
UCHINCHI KITOB	160
TO‘RTINCHI KITOB	229
BESHINCHI KITOB	278

JAHON ADABIYOTI DURDONALARI

ERNST MILLER HEMINGUEY

ALVIDO, QUROL
(roman)

Tarjimon:
Ibrohim G'AFUROV

Nashrga tayyorlovchi:
Ergashboy MATYOQUBOV

Mas'ul muharrir:
Lolaxon QO'ZIBOYEVA

Qo'shimcha izoh va iqtiboslarni kirituvchi:
Ergashboy MATYOQUBOV

Musahhih:
Lolaxon QO'ZIBOYEVA

Kompyuterda sahifalovchi:
Ergashboy MATYOQUBOV

Litsenziya raqami AI № 274. 15. 07. 2015. da berilgan.

Bosishga 2019.06.11. yilda ruxsat etildi. Bichimi – 84x108 1/32

Bosma tabog'i – 10.0. Garnitura – «Times New Roman».

Qog'oz – ofset bosma. Adadi – 1200 nusxa. Buyurtma raqami – 47.

Bahosi kelishilgan narxda.

“ADAD-PLYUS” MCHJ bosmaxonasida chop etildi.

Manzil: Toshkent, “Bunyodkor” shoh ko'chasi 28-uy. 100097

E.M. HEMINGUEY

ALVIDO, QUROL

Qo'lingizdagi ushbu kitob AQSHDda yashab ijod etgan adib Ernst Miller Heminguey (1899-1961) qalamiga mansub. Ushbu romanni o'zbek tiliga rus tili orqali Ibrohim G'afurov "Alvido, qurol" nomi ostida tarjima qilgan.

"Alvido, qurol" asarida birinchi jahon urushi tasvirlangan. Asar asosan avtobiografik xususiyatga ega, ya'ni adib ushbu asarda bevosita o'zi ko'rgan va ishtirok etgan voqealarni qalamga olgan. Demak, ushbu asarni hech bir mubolag'asiz realistik roman deyishimiz mumkin.

Asarda birinchi jahon urushining aybdorlari kim ekanligi badiiy bo'yoqlar asosida juda aniq tasvirlangan. Qaysi tarafda turib jang qilayotganlaridan qat'i nazar, askarlar dunyodagi eng ajoyib odamlar. Urushni boshlaganlar esa eng iflos odamlardir. Asarni o'qish davomida ushbu fikrlarning qanchalik haqiqat ekanligiga guvoh bo'lasiz.

ISBN 978-9943-5771-1-4

